

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

CELÂL ERİKAN KURTULUŞ SAVAŞI TARİHİ

Hazırlayan: Rıdvan Akın

TÜRKİYE  BANKASI

www.kultur-yayinlari.com.tr

3
basım



Genel Yayın: 1549

TARİH

CELÂL ERİKAN
KURTULUŞ SAVAŞI TARİHİ

YAYINA HAZIRLAYAN
RIDVAN AKIN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2008
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
ÖZLEM ÇEKMECE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTMEN
ESEN GÜRAY

DİZİNİ HAZIRLAYAN
BORA BOZATLI

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: AĞUSTOS 2008, İSTANBUL
3. BASIM: ŞUBAT 2014, İSTANBUL

ISBN 978-9944-88-447-1

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL (0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

Celâl Erikan

Kurtuluş Savaşı Tarihi

Yayına Hazırlayan: Rıdvan Akın



İÇİNDEKİLER

Önsöz	VIII
Sunuş	XII

I

Türk Kurtuluş Savaşı'nın Temeli: Halk Savaşı

Kurtuluş Savaşlarının Ortak Özellikleri	3
Kurtuluş Savaşlarına Güç ya da Güçsüzlük Veren Öğeler	7
Türk Kurtuluş Savaşı'nın Hedefleri	9
Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Savaş Anlayışı	11
Mondros Mütarekesi'nin Ayırt Edici Özellikleri	15
15 Mayıs 1919 Günü Türkiye'nin Askeri ve Siyasi Koşulları	21
Mondros Mütarekesi'nden Sonra Türk Ordusunun Gücü	25

II

Kuva-yı Milliye ile İşgal Güçlerinin Oyalanması

Yunanlıların İzmir'i İşgal Altına Alması	31
İzmir'in İşgaline Karşı Tepkiler	35
İşgal Karşısında Din Adamlarının Tutumu ve Dış Etkiler	39
Çukurova'da ve Ege'de 'İlkkurşun' Savaşları	41
Batıda İlk Cephenin Kuruluşu	43
Yunan İşgalinin Genişlemeye Başlaması	47
Mustafa Kemal'in Kurtuluş Planı ve Hükümete Yaptığı Telkinlerin Sonuçları	53
Mustafa Kemal Düşüncesinde Halkın Uyarılmasının Önemi	57
Mustafa Kemal'in Komutanlarla Temasları	59
Kurtuluş Savaşı'nda Seferberlik İlanı	63
Türk Kurtuluş Savaşı'nda Gerilla Savaşı	65
Kuva-yı Milliye'nin Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki Yeri	67
Kuva-yı Milliye'nin Başardığı Hizmetler	73

III

Amasya Tamimi'nden Heyet-i Temsiliye Yönetimine

Amasya Görüşmeleri ve Siyasal Sonuçları	77
Ayaklanma Bayrağının Açılması	79

Amasya Kararları	81
Amasya Kararları Sırasında Bolşeviklerle İlişkiler	85
Güney Cephesi'nin Kuruluşu	87
Kongreler Sürecinin Başlama Nedenleri ve Sonuçları	91
Heyet-i Temsiliye'nin (Temsilciler Kurulu)	
Merci Sayılması ve Anadolu Yönetiminin Kurulması	101
Mustafa Kemal'in Yabancılarla Görüşmeleri	105

IV

TBMM Hükümeti'nin ve Düzenli Ordunun Kuruluşu

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gelişi ve	
1920 Baharına Kadar Başlıca Gelişmeler	109
Güneyde Maraş, Antep ve Urfa Direnişleri	119
Batı Anadolu ve Trakya'nın Yunan İşgali Altına Alınması	125
Yunanlıların Doğu Trakya'yı İşgali	129
Sevr (Sevres) Antlaşması ve Hükümleri	133
Karşıdevrimci Güçler ve Ayaklanmalar	137
Demirci Mehmet Efe ve Çerkes Ethem Birliklerinin Tasfiyesi;	
Kuva-yı Milliye'nin Kuva-yı Nizamiye'ye Bağlanması	143

V

Doğu'da Zafer, Batı'da Stratejik Savunma

Ordunun Sevk ve İdaresi	151
Ermenilere Karşı Yapılan Taarruzun Gecikme Nedenleri	155
Üç Sancaktan İkisinin Geri Alınması –Batum'un	
Gürcülere Terki	161
Birinci İnönü Savaşı	169
Birinci İnönü Savaşı'nın Sonu: Yunan Ordusunun Çekilişi	179
Doğu Cephesi ve İnönü Başarılarının Yankıları	183
Güney Cephesi'nde Sinan Tekelioğlu Bunalımı	185
Antep Direnişi	187
İkinci İnönü Savaşı Öncesi Siyasi ve Askeri Durum	191
İkinci İnönü Savaşı	195
Yunan Çekilmesi ve Türk Takibi	201
İkinci İnönü Meydan Savaşı'nın Sonuçları	205

Aslıhanlar ve Dumlupınar Savaşları.....	209
Batı ve Güney Cephelerinin Birleştirilmesi.....	215

VI

Büyük Yunan Saldırısı

Kütahya-Eskişehir Savaşları Öncesinde Askeri Durum	219
Kütahya-Eskişehir Savaşları.....	223
Türk Ordusu Bozgunun Sınırında.....	229
Başkomutanlık Yasası	233
Tekâlif-i Milliye Emirleri	237
Sakarya Muharebelerinde Harekât Planları	239
Yunanlıların Türk Mevzilerini Kuşatma Çabaları	
Ve Mangal Dağının Düşmesi.....	245
Türk Komutanları Arasında Bunalım	249
Başkomutanın Savunma Sistemi	253
Çal Dağı Civarındaki Müsademeler.....	255
Yunan Ordusunun Kuzey Kanadına Taarruz Düşüncesi	259
Yunan Ordusunun Çekilmesi ve Türk Takip Emri.....	261
Sakarya'da Uğranılan Kayıplar ve Elde Edilen Sonuçlar	267
Sakarya Savaşı'ndan Sonra Yapılan Antlaşmalar	271
Sakarya Savaşı'nın Değerlendirmesi	273

VII

Stratejik Saldırıya Hazırlık Dönemi

Sakarya'dan Sonra Tutulan Cephe - Ordunun	
Yeniden Örgütlenmesi	281
Bölgenin Stratejik Özellikleri.....	283
Sad Taarruz Planı	285
Büyük Türk Taarruzuna Hazırlıklar	291
Ordunun Eğitim ve Lojistik İşleri.....	295
Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın (Sabis)	
Görevden Alınması	297
Türkiye'nin Diplomatik Atağı	301
Büyük Taarruz Öncesinde Getirilen Yeni Yükümlülükler	303
TBMM'de Taarruz-Baskısı	307

Başkomutanlık Yasası'nın Uzatılması Tartışmaları	309
Yunan Tarafında Siyasi ve Askeri Gelişmeler	313

VIII

Büyük Taarruz

Büyük Taarruz'a Yönelik Yapılan Planlar	319
İkinci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa (Subaşı)'nın Taarruz Karşısı Görüşleri	323
Büyük Taarruz Planı	327
Başkomutan'ın Aldığı Ek Tedbirler	331
1922 Ağustos Başında Tarafların Kuvvet Dengesi	333
Taarruza Hazırlık ve Yığınaklar	335
Büyük Taarruz Öncesinde Türk Ve Yunan Kuvvetleri	339
Türk Ordusunun Taarruza Hazırlık Düzeyi	343
Taarruz Zamanının Saptanması	347
Başkomutanlık Meydan Muharebesi Öncesi Orduların Durumu	349
Başkomutanlık Meydan Muharebesi	353
Başkomutanlık Muharebesi Sonrası Askeri Olaylar	373
Yunan Ordusunun Stratejik Takibi	375
Eskişehir ve Bursa Üzerine Yapılan Harekâtlar	383
Türk Büyük Taarruzu'nun Değerlendirilmesi	387
Musul'a Karşı Yapılan Girişimler	391

IX

Savaşın Sona Erdirilmesi ve Lozan Barış Konferansı

Mudanya Mütarekesi	397
Lozan Barış Konferansı ve Sağlanamayan Haklarımız	401
Lozan Barış Antlaşması'nın Genel Değerlendirmesi	407
Büyük Zafer'in Nedenleri ve Sonuçları	409

Ek

Büyük Taarruza Katılan Komutanlar

Büyük Taarruza Katılan Ordu, Kolordu ve Tümen Komutanları	415
Notlar	417
Dizin	427

Önsöz

Türk Kurtuluş Savaşı'nın iki yönü vardır: Devrim ve Savaş. Bunlardan birincisi ile Kuva-yı Milliye (Ulusal Kuvvetler) üzerinde oldukça nesnel incelemeler yayımlandı. Askeri savaş için yazılanlar ise doğallıkla öznel yayınlar olarak kaldı. Bunun nedeni Harp Tarihi Dairesi yayınlarının ancak 1961'den sonra çıkmasıdır.

Bu kitapta, bu resmi yayınlara dayanarak, devrim yönü ile Kuva-yı Milliye'nin katkısını değerlendirdikten sonra milli kurtuluş savaşının özet bir tarihini sunuluyor. Böylece şimdiye kadar hep kahramanlık yanına önem verilen bu evrensel olay üzerinde genel ve nesnel bir izlenim uyandırmaya gayret ettim. Bunu yaparken, okurları, kişisel fikirler ardından sürüklemeye değil; kitapta sunulan nesnel verilerle olayları yargılayabilir hale getirmeye özen gösterdim.

Bu büyük ve karmaşık savaşın zihinlere takılabilecek en önemli boyutlarına ışık tutmaya dikkat ettim. Kitapta kimi yanlışlara parmak basarak eleştirilerde bulunduydum, bu, yalnız gerçeği belirtmek ve gelecek için dersler çıkarmak içindi; yoksa kimsenin hizmetini küçümsemeyi düşünmedim. Çünkü bu savaşa katılmış olan kahramanların her birinin, yalnız gönül ve emek vermiş olmalarıyla bile, kutsal sayılması ve yerici eleştiriden uzak tutulması gerektiği kanısındayım. Öznel ve temele dayanmayan savlar ileri sürmekten olabildiğince kaçınmaya çalıştım. Başarılı olabildiysem ne mutlu bana.

CELÂL ERİKAN

Ankara, 2 Haziran 1971

Yayına Hazırlayanın Önsözü

Merhum Tümgeneral Celal Erikan'ın 1971 yılında yayınladığı *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi* adını taşıyan kitabı, zengin ve toparlayıcı niteliği ile Milli Mücadele tarihi üzerinde çalışanlara her zaman ciddi bir kaynak oluşturmuştur. Eser, günümüzde de güncelliğini koruyor. Özellikle, Türk İstiklal Savaşı'nın askeri tarih boyutu ile ilgilen okuyucular açısından faydalı olabilmek için, yazarın üslubunu bozmaksızın, onun düşünce akışına sadık kalarak zevkle okunabilir bir kitap haline getirilmeye çalışılmıştır.

Kitap, esas itibariyle, Türk Kurtuluş Savaşı'nın askeri tarihi ile ilgilidir. Konuya hâkim en iyi yazarlardan birinin kaleminden çıkmıştır. Kitabı güncelleştirirken, yazar Celal Erikan'ın Türk İstiklal Harbi'nin ideolojisine ve önderliğine sadakatini her an hissettim. Yurdu kurtaran, devleti ve cumhuriyeti kuran bu kuşağın temsilcilerinden biri olarak General Erikan'ın engin harp tarihi bilgisinin yarattığı bu kitap, Türk Devrim Tarihi'ne olağanüstü bir katkı sağlamaktadır.

Ben de okuyucuyu, yoğun ve dikkatle takip gerektiren bu kitaba hazırlayabilmek için siyasi ve askeri gelişmeler sürecinin bir özetini yapmak istedim, umarım yararlı olur:

Bu özet, Osmanlı ordusunun 30 Eylül 1918 tarihinde Suriye cephesinde neredeyse dağılma noktasına geldiği andan başlatmak sanırım doğru olur. General Allenby komutasındaki İngiliz ordusu karşısındaki mağlubiyetin nedenleri uzun savaş yıllarında saklıdır. Daha Çanakkale savaşlarından hemen sonra Alman askeri

istihbarat raporları, Türk ordusunun adeta bir cürufa dönüştüğünü bildirmişlerdi. Bu arada, Bolşevik Devrimi öncesinde Çarlık Rusya'nın Erzincan sınırlarına ulaşması, Vilayat-ı Sitte'nin neredeyse tamamen Rusya'nın eline geçtiği anlamına geliyordu. Güneyde ise Büyük Britanya ordusu Irak cephesinde Musul'a 60 km kadar yaklaşmıştı. Müttefik Bulgaristan'ın General Desperey ordusuna yenilmesi ve 28 Eylül'de mütareke talebi, mağlubiyet çizgisindeki Osmanlı Devleti'ni de mütarekeye zorladı. İspanya hükümetini ve ABD'yi araya koyarak savaşa son verme girişimimize hemen yanıt alamayınca, 1915 Kut savaşında Osmanlı ablukası altında kalarak teslim olmak zorunda kalan İngiliz Generali Townshend, çok rahat koşullarla gözetim altında tutulduğu Büyükkada'dan alınarak silah bırakışmasına aracılık etmek üzere Limni'ye gönderildi. Türk Kurtuluş Savaşı'nı önceleyen mütareke döneminin açılışı böyle oldu.

Savaşın kaybedildiği acı gerçeği karşısında İttihat ve Terakki hükümeti istifa etmiş, önderler Köstence üzerinden Almanya'ya iltica etmişlerdi. Müşir Ahmet İzzet Paşa hükümeti, Bahriye Nazırı Rauf Bey'i bir heyetle birlikte mütarekeyi müzakere etmek üzere Limni'nin Mondros limanına göndermişti. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, komuta ettiği 7. Ordu'yu Nablus güneyinde bozgunundan kurtararak, Yıldırım Ordular Grubu'nun diğer iki ordusunun savaş artıkları ile birlikte Halep'in güneyinde yeniden konuşturmıştı. 7 Ekim'de istifa etmiş bulunan Talat Paşa'nın yerine sadarete getirilen Müşir Ahmet İzzet Paşa'dan Doğu Cephesindeki beraberlikleri sırasındaki kişisel ilişkilerine dayanarak abartılı bir talepte bulunmuştu: Yeni hükümette Harbiye Nazırı olmak. Henüz mirliva (tuğgeneral) rütbesindeki bir komutan için fazlasıyla cüretkâr bir istek olmakla birlikte, daha sonra gelişen olaylar Mustafa Kemal Paşa'nın almak isteği inisiyatifi açıklayıcı niteliktedir.

30 Ekim'de mütarekenin yürürlüğe girmesinden sonra Osmanlı kamuoyuna hâkim olan iyimser hava, 13 Kasım'da müttefik do-
nanmasının İstanbul limanına girişi ile tereddütlü ve kuşkulu bir bekleyişe dönüşecektir. Ocak 1919'da ABD Başkanı Wilson'un

söylevi ile çalışmalarına başlayan Paris Barış Konferansı, Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının bakiyesi ile yoğun bir şekilde meşgul olduğundan Doğu sorununu görüşmeyi en sona bırakmayı tercih edecek, Türk barışı sümenin altında sırasını bekleyecektir.

1919 baharı, Ermeni, Yunan, Pontus ve bir kısım Kürt delegesinin Barış Konferansı'ndan kendi lehlerine sonuçlar çıkarmak üzere yaptıkları bir dizi girişim ile geçmiş, Osmanlı hükümeti bir türlü barış masasına davet edilmemiştir. Bu gönülsüz sürecin arkasında nasıl bir kasıt olduğunu Türkler 10 Ağustos 1920'de anlayacaklardır.

30 Aralık 1918'de konferans nezdinde bulunan Venizelos'un Dört Büyüklere verdiği muhtırada, Marmara Denizi kıyısından itibaren, Kuşunlu-Uşak-Sarayköy-Muğla doğusu ile Akdeniz kıyısında Kalkan çizgisinin batısında kalan toprakların tarihi olarak Elen soyundan gelen Rumlara ait olduğunu ileri sürmüş olması, Doğu sorununun hangi temelde çözülmek istendiğinin ilk işaretlerinden biriydi. Yunan Başbakanı'nın iddiaları bu bölgelerde Rum halkın çoğunluk olduğu görüşü ile pekiştirilmekteydi.

Mütarekenin muğlak hükümleri, hiçbir konuda tam dirayet sahibi olmayan Damat Ferit hükümetinin şaşkın bakışları arasında İzmir'in işgal altına alınmasına yol açtı. İzmir'in işgali, pan-elenizmin nihai amaçları yolunda sadece bir başlangıç idi. İşgalin resmi gerekçesi, Aydın vilayetinde büyük bir çoğunluk oluşturan Rumların Osmanlı yönetimi tarafından zulme uğratılmasıydı. İşgal, vilayet ve payitaht yönetiminin diplomatik bir oyunla aldatılması sayesinde gerçekleştirildi. İzmir Valiliğini vekâleten yürütmekte olan Nurettin Paşa'nın muhtemel direnişini önlemek üzere müttefik yönetimi önce onun değiştirilmesini istedi. Barış görüşmeleri başlamak üzere iken, galipler cephesi ile sürüşmek istemeyen Osmanlı hükümeti İzmir Valiliğine İzzet Bey'i getirerek bu isteği karşılamış oldu.

Ege Rumlarını Osmanlı zulmünden koruma resmi gerekçesine dayanan işgal, galip devletler masasının ortak kararıyla başlatıldı. On altı gemiye bindirilmiş olan işgal tümeni, Eleftron ve Mavros limanlarından 13 Mayıs saat 10.00'da hareket ettirildi. 14 Mayıs

gecesi Midilli’de geçirildi. Öte yandan İzmir’de bulunan Amiral Calthrope, Fransız, Amerikan ve Yunan filo komutanlarını toplayarak civardaki müstahkem mevkilere çıkarmayı kolaylaştırmak ve uyuklarını korumak üzere tedbir almalarını istedi.

Daha sonra, 7 Ekim 1919’da Uluslararası Tahkik Kurulunun verdiği rapora göre de, hiçbir meşru ve haklı gerekçeye dayanmayan işgal, İngiliz Genelkurmay Başkanı Henry Wilson’u günlük defterine, “Bütün bunlar deliliktir, kötülüktür” satırlarını yazdıracak kadar büyük bir Yunan zulmüne yol açtı. Yazar S. Baker olayı, “İğrenç bir entrika” olarak tanımlayacaktı.

İzmir’in işgali, Barış Konferansı’nda Türklerin de hukukunun korunacağını sanan Osmanlı yönetici sınıfında şok etkisi uyandırdı. İşgal, Anadolu’da milli mücadele fikrinin alevlenmesine yol açtı. Artık iki koldan yürünmesi kaçınılmaz olmuştu: Müdafaa-i Hukuk ve Kuva-yı Milliye.

Gerçekte, ilk halk direnişi Dört Yol’un Karaköse köylülerinin 19 Aralık 1918’de kurduğu barikatlarla yaptığı savunma olarak tarihe geçmişti. Direniş, buradan başlayarak dalga dalga bütün yurda dağılacak ve Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde bir milli kurtuluş cephesine dönüşecektir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Pontus meselesinin teskin edilmesi resmi göreviyle Anadolu’ya geçtiği günlerde, Yunan işgaline karşı koyarak Batı cephesinin temellerini atan komutanlar Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Albay Şefik (Aker), Albay Bekir Sami (Günsav) ve Albay Kâzım (Özalp)’dır. Bu isimlerin geniş çaptaki çabalarını öncelikle anmak gerekir. Batı’da ilk anlamlı direniş fikrini geliştiren komutanlar bunlar olmuşlardır.

Bu arada Dünya savaşının bitiminde ordunun durumunu ele almak gerekir. Osmanlı ordusu, omurgası dışında terhis edilmiş bulunmaktaydı. Terhis edilen asker evine dönmek için büyük zorluklarla karşılaşacaktı. Mütarekenin imza edilmesi ile birlikte, mevsim kışa yaklaşmıştı. Yurtlarına dönmek isteyen büyük kitleler yoksunluk içinde beş parasız demiryolu istasyonlarında ve iskelelerde, kendilerini alacak trenleri ve vapurları bekliyorlardı. Çok sefalet çekildi. Terhis edilen ordunun yedek subay ve muvazzaf

kadrosu açısından da durum pek farklı değildi. Yedek subayları erlerle benzer bir akıbet bekliyordu. Muvazzaf subayların pek çoğu da mütareke hükümleri gereği birlikleri kaldırdığından İstanbul'a dolmuşlardı. Bunlar da yeni atamalar beklerken maaşsız veya sınırlı bir gelirle başkentin mütareke ortamına uyum sağlamaya çalışıyorlardı. Payitaht, yakın geleceğini göremeyen geniş bir kitleyle doluydu.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldikten sonra, askeri ve siyasi çevrelerle uzun temaslarda bulundu. Hükümete girmeye teşebbüs etti. 1919 Mayıs'ına kadar devam edecek olan İstanbul'daki ikametinin resmi gerekçesi, kumanda edecek kıta bulunamayan çok sayıda generalden birisi olmasıydı. Nihayet beklediği inisiyatif alma fırsatı, biraz da kendi gayreti ile Üçüncü Ordu müfettişliğine atanmasıyla sağlandı. Hükümet kendisine askeri yetkilerinin yanı sıra mülki yetkiler de sağlayacaktı. Bu yetkiler bir tür olağanüstü hal valiliği yetkileriydi. Mustafa Kemal Paşa'nın böylesine geniş yetkilerle donatılmasının arkasında yatan sebep Pontusçu güçlerin, Samsun'dan Batum'a kadar yayılan Karadeniz sahillerinde ayrı bir devlet yaratma emelleriydi. Siyasal konjonktür buna uygun görünüyordu. Osmanlı Devleti müttefikleriyle birlikte yenilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, eline geçirdiği bu olağanüstü yetkileri, Havza'dan itibaren "kuva-yı milliyeyi amil irade-i milliyeyi hâkim kılmak" ilkesi doğrultusunda kullanmaya başladı. Bu bağlamda Amasya bildirgesi Anadolu'nun İstanbul hükümetinden özerkleşme sürecine işaret ederken, bir taraftan da vatan tehlikesi uyarısıydı. Amasya bildirgesinin imzacıları arasında Anadolu ihtilalinin önder kadrosu içinde yer alacak olan Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele vardı. Belgeye Erzurum'daki 15. Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile karargâhı Konya'da bulunan 2. Ordu müfettişi Mersinli Cemal Paşa da telgrafla iştirak edeceklerdi.

Siyasal tarihimizde Amasya Tamimi olarak bilinen bildirge, mütarekeyi takip eden dönemde zaten başlamış bulunan Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesini daha da alevlendirdi. Toplanma tarihlerine

göre başlıca kongreleri şöyle sıralayabiliriz: Erzurum (23 Temmuz 1919), 1. Balıkesir (31 Temmuz 1919), Nazilli (7 Ağustos 1919), Alaşehir (16 Ağustos 1919), Sivas (4 Eylül 1919), 2. Balıkesir (22 Eylül 1919), Lüleburgaz (31 Mart 1920), Edirne (9 Mayıs 1920).

Bu kongreler, self-determinasyon ilkesini (ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı) hedef olarak kabul etmiş, mevcut yasalar çerçevesinde gerçekleştirilmiş, meşruiyet düşüncesini daima önde tutmuş girişimlerdi. Bütün kongrelerin ana fikri “Türklerin hukukunu uluslararası platformda müdafaa” olarak özetlenebilir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Müdafaa-i Hukuk hareketinin ve Anadolu ihtilalinin önderliğini ele alması Erzurum ve Sivas Kongreleri sürecinde gerçekleşti. 7-8 Temmuz gecesi Yıldız Sarayı ile makine başında geçen bir muhaberatın sonra Mustafa Kemal, artık tamamen “sine-i millette bir ferd-i millet” idi.

Mustafa Kemal’in başkanlığına getirildiği Erzurum Kongresi, 23 Temmuz’da toplandı. Bazı valilerin İstanbul hükümetinin talimatları doğrultusunda tavır almaları sonucu Diyarbakır ve Elazığ illerinin dışından katılan 54 delege ile çalışmalarına başladı. Kongrenin temsil tabanı Vilayat-ı Şarkiyye ve Trabzon Vilayeti idi. 7 Ağustos 1919’da yayınlanan Kongre kapanış bildirisi ve kararları şöyle özetlenebilir:

1. Doğu Anadolu, Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütündür.
2. Ulusun bütünlüğü, yurdun bağımsızlığı, padişah ve halifenin korunması için, ulusal iradeyi egemen ve ulusal kuvvetleri etmen kılmak gereklidir.
3. Rumluk ve Ermeniliği koruma anlamına alınacak her türlü işgal ve müdahaleye karşı birlikte savunma ve direnme yapılacak ve Hıristiyan öğelere onur kırıcı yeni ayrıcalıklar tanınmayacaktır.

Bu kongreyi, bütün Müdafaa-i Hukuk örgütlerini birleştiren Sivas Kongresi izledi. Basılma ve dağıtılma riski altında çalışmalarını sürdüren kongre, İstanbul’un Anadolu ile bütün bağlarını keserek Damat Ferit hükümetini istifaya zorladı ve Anadolu’nun yükselen sesi ile diyalog kurma yanlısı Ali Rıza Paşa hükümetinin ku-

rulmasını sağlamanın yanı sıra parlamento seçimlerinin yapılması sürecini hızlandırdı. Sivas Kongresi Heyeti Temsiliyesi ile İstanbul hükümetinin Bahriye Nazırı Salih Paşa arasında gerçekleşen Amasya Mülakatı ve alınan kararlar yeni bir dönemin habercisiydi. Payitaht, Müdafaa-i Hukuk'u dikkate almaksızın bir şey yapamayacağını anlamıştı.

Dördüncü dönem, Osmanlı Parlamentosunun toplanmasını sağlayan bu konjonktördü. Mustafa Kemal Paşa, bu seçimde Erzurum merkez livasından milletvekili seçildi. Osmanlı Kanunu Esasisi gereği, Mustafa Kemal Paşa'nın çekincelerine rağmen, İstanbul'da çalışmalarına başlayan Mebusan Meclisi, kısa bir süre sonra, önce İngiliz işgal kuvvetleri tarafından basıldı ve bazı millici milletvekilleri Malta'ya sürgün edildiler. Bunu izleyen gelişme Mehmet Vahidettin'in parlamentoyu feshetmesiydi. Bu, Mustafa Kemal Paşa'ya, "fevkalade salahiyyeti haiz bir meclis-i müessisan" teşekkülü için çok iyi bir imkân sağladı. Payitaht, işgal altına alınmıştı ve milleti ancak, yine "kendi azm- ü kararı" kurtaracaktı. Türk İstiklal Savaşı böyle başladı.

Milli Mücadele'nin siyasi boyutu, Ankara konvansiyonunun toplanması ve kendini milletin yegâne temsilcisi ilan etmesi ile büyük ölçüde aşılmış oldu. Anadolu ile İstanbul hükümeti arasında devam eden iç savaş 1921 başına kadar devam etti. Bu mücadele karşıdevrimci güçlerle, millici güçler arasında geçen bir hesaplaşmaydı.

Kurtuluş Savaşı boyunca ortaya çıkan karşıdevrimci hareketler, yaygınlığı ve süreleri bakımından büyük bir önem taşıyordu. Bu hareketler, Şubat 1923'te sona eren Pontus ayaklanması istisnasıyla 20-110 gün süreyle gerçekleşti. Bunlar içinde başlıca 18 ayaklanma, Nisan 1919'dan 1921'e kadar sürdü. En yoğun dönemi Nisan 1920-Ocak 1921 arasında yaşanmıştır. Bu bakımdan milli kurtuluş önderlerinin karşıdevrimi bastırmak için harcadıkları çaba, işgal kuvvetleri ile savaş kadar önemlidir.

Çoğunluğu batıda gerçekleşen bu ayaklanmaların başlıcaları şunlardı:

1919 yılında: Ali Batı (11.5/18.8), Birinci Bozkır (27.9/4.10), İkinci Bozkır (20.10/4.11), Şeyh Eşref (25.10/25.12), Birinci Anzavur (1.10/25.11); 1920 yılında: İkinci Anzavur (16.2/16.4), Birinci Düzce (13.4/ 31.5), Zile (25.5/21.6). Birinci Yozgat (15.5/27.7), Milli (1.6/8.9), Cemil Çeto (20.5/7.6), İnegöl (20.7/20.8), İkinci Düzce (8.8/23.9), İkinci Yozgat (5.9/30.12), Konya (12.10/22.11), Demirci Mehmet Efe (6.12/23.12), Çerkes Ethem (17.12.1920/23.1.1923); 1921 yılında: 18. Koçkiri (6.3/17.6.1921).

Ancak, bu karşıdevrim hareketi bastırıldıktan sonra, Anadolu hükümeti, bütün gücünü işgal güçlerine yöneltebilme olanağına kavuşabildi.

Bunun için öncelikle beşeri ve askeri kaynakların dağılımına bir göz atmak gerekir. Milli Mücadelenin öncelikli kaynağı, Birinci Dünya Savaşı'ndan arta kalan kaynaklardır. Somutlaştırmak gerekirse, Anadolu'da bulunan Osmanlı bakiyesi silahlı gücün 1 Kasım 1919 tarihi dağılımı şöyleydi: Orduda 4648 subay ve 48.707 er mevcudu bulunmaktaydı. Gerisi terhis edilmişti.

Bunların bir cepheye toplanmasına askeri ve siyasi durum elverişli değildi. Batıda ordunun gücü zayıftı. Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi kararı ile Umum Kuva-yı Milliye komutanlığına Ali Fuat Paşa getirilmişti. Batı cephesindeki bütün kuvvetler Ali Fuat Paşa'nın emri altına verildiler. Bu durum Gediz Baskınına kadar devam edecekti. Bütün mevcudu on bine varan buradaki kuvvetler, üç cephe halinde genellikle General George Milne'nin çizdiği hat (Milne Hattı) boyunca savunma halindeydiler.

Albay Kâzım (Özalp), Ayvalık ile Gediz Irmağı kuzeyindeki cepheyi tutuyordu. 2500 mevcutlu 61'inci Tümen ile iki bin civarında tüfekli kuva-yı milliye müfrezelerinden oluşan bir cepheydi. Bu cephe İzmir Kuzey cephesi adıyla anılıyordu. İzmir Doğu cephesi ise, Kuva-yı Seyyare komutanı Çerkes Ethem'in komutasındaydı. 68'inci Alay'dan 500 kişi ile başlıca 200 tüfekli Çerkes Ethem ve Sarı Efe müfrezelerini kapsıyordu.

İzmir'in güney bölgesi ise, Demirci Mehmet Efe yönetimi altında, biri Gediz-Küçük Menderes arasında, öteki Küçük Menderes

ve Büyük Menderes kuzeyi arasında ve üçüncüsü Büyük Menderes'ten Söke'ye kadar uzanmak üzere üç grup halinde bulunmaktaydılar. Kuvveti, 2500 mevcutlu 57'nci Tümen ile 2100 tüfekli kuva-yı milliye müfrezelerinden ibaretti.

1920 başlarında, Milne Hattının gerisindeki General Miliatis komutasındaki Yunan işgal kuvvetleri, İzmir Kolordusu'nun Adalar Tümeni Ayvalık ile Kırkağaç arasında konuşlanmıştı. 2'nci Kolordusunun 2'nci Tümeni Gediz-Küçük Menderes ırmakları arasında, 1'inci Tümeni ise Adagide-Söke kesiminde bulunmaktaydı. İzmir Tümeni ve bağlı birlikler İzmir ve dolayında bulunuyordu. Yunan işgal ordusu, bu tarih itibarıyla, 2400 subay, 62.743 er mevcuduna ulaşmış durumdaydı.

Kuva-yı nizamiye (düzenli ordu) kuruluncaya kadar, Batı'da işgale direniş, temelde kuva-yı milliye müfrezeleri eliyle yürütülmüştür. Buna, müttefik güçlerin dikkatini çekmeden birkaç alay ve tümen destek verebilmiştir. Ethem ve Demirci kuvvetlerinin kuva-yı nizamiyeye (Milli Müdafaa vekâleti emrine alınmaları) bağlanmaları gerilla savaşı anlayışının terki ile zaferin ancak düzenli bir ordu ile kazanılabileceği düşüncesini hâkim kılmıştı.

Doğu cephesinde, başlangıç itibarıyla durum daha iyiydi. Karabekir'in 15. Kolordusu, mütarekeye girişte en dolgun mevcutlu ve iaşe olanakları en iyi durumda olan birliklerden oluşuyordu. Karabekir, 1422 subay, 17.069 er (14.268'i tüfekli ve 427'si kılıçlı), 204 makineli tüfek, 75 top ve çalışır durumda 2 uçağı bulanan kolordusunu, Bolşevik orduların tehdidi altındaki Kafkaslara sürdü. Doğru bir zamanlama ile elviye-i selaseyi (Doğu'daki üç liva) kısmen işgal altında bulunduran Taşnaksutyun kalıntısı Ermeni ordusunu mağlup ederek mütarekeye zorladı. 1878 Savaşı'nda kaybedilen Kars ve Ardahan'ın son kez geri alınışı bu sayede oldu. Batum ise, temsilcileri Ankara hükümetine iltihak etmiş olmalarına rağmen, Sovyet Rusya'yla varılan anlaşma gereği, Tiflis'in denize açılmasını sağlamak üzere Gürcü hükümetine terk edilecektir.

İnönü Savaşları, Batı cephesinde düzenli ordunun ilk başarı işaretlerini verdi. Üstelik bu başarı Ethem'in kuva-yı seyyaresine kar-

şı verilen bir iç savaş ortamında gerçekleşecekti. Türk düzenli ordusu, Yunan ordusunu, Bilecik- Eskişehir demiryolu üzerindeki doğal bir boğaz olan İnönü bölgesinde durdurarak geri püskürttü.

Bu Türk İstiklal Harbi'ndeki en önemli dönüm noktalarından biridir. Bazı yazarlar, İnönü'deki muharebeyi küçümseme eğilimindedirler. Elbette İnönü'de büyük bir meydan muharebesi verilmiştir, ama Türk ordusu, silah ve sayıca kendinden üstün olan düşmanı, kendi belirlediği yerde (İnönü mevzilerinde) muharebeyi kabule zorlamış ve geri atmıştır. Yunan ordusu açısından Birinci İnönü karşılaşması, Türk ordusunun kolayca sökülüp atılamayacak kadar nitelikli olduğunu göstermiş oldu. Yunanlı generaller, karşılarında artık bir gerilla gücü değil, düzenli bir ordu bulunduğunu anladılar.

Yunan ordusu ikinci kez daha iyi teçhiz edilmiş olarak, 23 Mart 1921 sabahından itibaren Bursa ve Uşak kesimlerinden iki cepheimize karşı ilerlemeye başladı. Direnme çizgisi Bilecik-Pazaryeri-İnegöl olan örtme birliklerimiz (Albay Kemalettin Sami emrindeki birlikler) düzenli olarak, Yunanlıları 25 Mart akşamına dek oyalayarak 26 Mart sabahı mevzilerinin gerisine çekildiler. En çetin muharebeler gene İnönü mevzileri civarında olduğu için bu savaşlar İkinci İnönü adıyla anılmaktadır. 31 Mart 1921 günü, Yunan ordusu bir kez daha Türk direnişini aşamayacağını anlayınca geri çekilmeye başlamıştır. Bu kez ilk kez olmak üzere, düşman çekilmesi takip edilmiştir. Bu sonuç, silah üstünlüğü sağlanırsa, TBMM ordusunun işgal güçlerine muhtemel galebesine işaret etmekteydi.

İkinci İnönü muharebelerinde verdiğimiz kayıplarımızın genel toplamı, 156 subay (44'ü şehit, 102 yaralı, 4 tutsak, 2 kayıp ve 4 kaçak) ile 4794 er (637 şehit, 1720 yaralı, 2 tutsak, 1359 kayıp ve 1076 kaçak) olarak 4950 olmuştur.

Savaşı yürüten 3'üncü Yunan Kolordusu'nun kayıpları ise, General Kondilis'e göre, 722 ölü, 2627 yaralı, 403 kayıp olarak 3752 kişiydi. İkinci İnönü muharebelerinde kazanılan ne ise, bunda en büyük payın elbette İsmet Paşa'ya bırakılması gerekir.

İnönü savaşlarını, Refet Paşa'nın yönetimi altındaki Batı-Güney cephesindeki Aslıhanlar ve Dumlupınar savunmaları izledi.

Refet Paşa, Uşak-Afyon doğrultusunda başlayan Yunan taarruzunu durduramadı.

Yunanlılar, Birinci ve İkinci İnönü savaşlarından sonra umutlarını yitirmemişlerdi ve Aslıhanlar muharebelerinden elde ettikleri inisiyatifleri askeri başarıya dönüştürmek istiyorlardı. 23 Şubat 1921'de Londra'da müttefiklerin kendilerine verdikleri görevi başarılararak Anadolu toprakları üzerinde daha geniş haklar elde etmek için gayret sarf ediyorlardı.

Tahtına yeniden kavuşan Yunan kralı stratejik bir saldırı için hırslı, hükümet hevesli, Albay Sarıyanis ve Albay Pallis gibi danışmanlarının etkisiyle başarıdan emindi. Kral Kostantin, saldırıyı bizzat yönetmek ve milliyetçilerin karargâhı olan Ankara'yı düşürmek için ordusunun başında bulunmak istedi. Büyük törenlerle İzmir'e geldi.

Yunan ordusu, İnönü savaşlarındaki yenilgilerini bu kez tekrarlamayarak İznik Gölü'yle Afyon arasından saldırıya geçti. Asıl saldırı cephesi Altıntaş, Döğer arasında seçilecek ve Altıntaş, Seyitgazi genel doğrultusunda Türk ordusunun büyük kesimi kuşatılarak Ankara'ya ulaşılacak, TBMM hükümeti barış koşullarını kabule zorlanacaktı. Bu amaçla ana kuvvetler 10 Temmuz 1921'de ilerlemeye başlayarak, Altıntaş, Kütahya ve Bursa, Orhaneli, Tavşanlı doğrultularından harekât başladı.

İki büyük grup halindeki Yunan ordusu, General Papulas'ın verdiği emirle 170 kilometre tutan Söğüt-Afyonkarahisar arasından bütün Türk cephesine ilerlemeye başladı. Kurmay Binbaşı Haydar komutasındaki Beyce Müfrezesi, düşman kolunun Bursa-Orhaneli-Tavşanlı doğrultusunda gelişini bildirdi. Tehlikeyi önlemek üzere Batı Cephesi Komutanı Eskişehir'de yedekte tuttuğu 15'inci Piyade ve 14'üncü Süvari tümenlerini Yeşildağ-Kütahya arasına sürdü. Bu bölgeye varan birliklere Albay Fahrettin Altay komuta ediyordu. Üçüncü Süvari Tümeni ile Meclis Muhafız Taburu da bu gruba dahil edildi.

11 Temmuz'da artık düşmanın stratejik yayılışının ana hatları anlaşılmıştı. Milli Kurtuluş tarihimizde Eskişehir-Kütahya savaşları olarak bilinen bu evre büyük Yunan gücü karşısında, Türk or-

dusunun gerilemesi ile sonuçlandı. Ordu bozgunun sınırından döndü.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa durumun vahametini görünce işe müdahale etme gereğini duydu. 17 Temmuz günü geç saatlerde, “Şimdi yola çıkarak sizinle görüşmek istiyorum. Sıkıntı verir miyim?” satırlarıyla ifade ettiği nazik tel yazısına cephe komutanından istekli bir karşılık aldıktan sonra cepheye hareket etti. 18 Temmuz 1921 sabahı saat 05.00’te Eskişehir’de İsmet Paşa tarafından karşılandı. Karacahisar’daki cephe karargâhında kendisine anlatılanları dinledikten sonra, “Muharebeyi zaten yitirmişiz; değil mi?” diye sordu. İsmet İnönü, “Öyle görünüyor” yanıtını verdi. Durum gerçekten kaygı vericiydi. On beş gün süren Kütahya-Eskişehir savaşları, ordunun dağılmanın eşiğine gelmesi ile sona ermişti. Ordunun kayıpları: 1643 şehit, 4981 yaralı ve 374 tutsaktı. Yunan savaş kayıpları da aşağı yukarı bu kadar olmakla birlikte taarruz eden ve inisiyatifi elinde tutan taraf Yunan ordusuydu. Muharebe dışı sayabileceğimiz kaçak sayısı bu kez bütün savaşlarda olduğundan çoktu; 30.122 er silahıyla ve 687 er silahsız olarak firar etmiş; ordunun gücü hemen hemen yarıya inmişti, yeni kurulan ve kıt kaynaklarla teçhiz edilen kuva-yı nizamiye dağılmanın eşiğine gelmişti.

O halde, yapılabilecek tek şey, askerlik noktasından en emin sayılabilecek çizgiye kadar orduyu geri çekmek ve tekrar mevzilenecek savunma durumuna geçirmektir. Bu hat Sakarya Irmağı olacaktır. Mustafa Kemal Paşa, Meclisten yükselecek olası muhalefet riskini göze alarak orduyu, müsademenin kabul edilebileceği en emin çizgiye kadar geri çekti. Artık Yunan generalleri bu son savunma hattını aşabilmek için son güçlerini kullanacak, Türk tarafı ise sonuna kadar direnecekti. 5 Ağustos 1921 tarihli Başkomutanlık Yasası böylesi kritik ve ağır koşullarda müzakere ve kabul edildi.

Mustafa Kemal’i başkomutanlığında, olabildiğince denetimi altında tutmak isteyen meclis, bir Denetim Kurulu (Murakabe Encümeni) seçmek istedi. Mustafa Kemal buna kendisinin başkanlık etmesi koşuluyla razı oldu. Bu kurula Mersinli Cemal Paşa da dahil edildi.

Yasaya göre, başkomutanlık TBMM'nin "manevi şahsiyetinde mündemiç" sayılıyor, Meclis, kendi başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sadece askeri yetkilerini delege ediyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın ilk işi, "Orduya ve Millete" bir bildiri yayınlamak oldu. Bu tebliğde, düşmanın, "vatanın harim-i ismetinde boğulacağı" duyuruluyordu.

Sakarya Irmağı'na kadar dayanmış bulunan Yunan işgal gücünü durdurmak için, dağılmak üzere olan orduyu olabilecek en kısa zamanda toparlamak, firarları durdurmak zorunluydu. Ordunun sayıca savunmaya yeterli sayıya çıkarılması kadar iâşe, ibade ve giydirilmesi de hayati önemdeydi. Tekalif-i Milliye emirleri bu ihtiyaçtan doğdu. 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde yayınlanan emirlerin toplam adedi 10 idi. Emirler, Anadolu halkı için olağanüstü bir salma niteliğini taşımaktaydı. Başkomutan, istiklal için millettinden özveri istiyordu.

Türk ordusu 25 Temmuz 1921 günü tamamıyla Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmişti. Irmağın yatağı dar olduğundan engeller azdı. Sakarya vadisinin genişliği, müdafaada bulunan taraf için, su kenarında örtme kuvvetleri barındırmayı ve 1200-1500 metre uzakta yükselen sırtlardan etkili ateş altına almayı güçleştiriyordu. Sakarya Irmağı ve vadisi geçişi, baskınla yapılması dışında olanaksız kılıyordu. Arazi topografyası, Yunan ordusu için kıyı değiştirme hareketini oldukça zorlaştırmıştı.

Yunan ordusu önce Türk ordusunu kuşatmayı denedi. 18-23 Ağustos arasında kayma hareketlerini bitirerek 2'nci Kolordusu ile Savatlı-Mangal Dağı güneyini; 1'inci Kolordusu ile Mangal Dağı-İllica arasındaki bölgeyi; 3'üncü Kolordusu ile İllica-Yıldıztepe çizgisini tuttu. Kuşatma hareketi ile sonuç alamayacağını gören Yunan komuta heyeti, hedef değiştirerek, Haymana batısındaki Çal Dağı'na yöneldi. Aynı anda kuzey yönüne de bir tümenini kaydırды. 29 Ağustos'tan itibaren Yunan saldırısı şiddetini daha da artırdı.

Fakat Yunan ordusunun zayıf bir noktası vardı. Öncelikle, bir işgal gücüydü. İkmal ve lojistik destek noktalarından gittikçe daha fazla uzaklaşmıştı. Bu göze alınabilir bir riskti; ancak, muharebe edilen güçleri makul bir sürede mağlup etmek koşuluyla. Sa-

vunmadaki Türk ordusu mevzilerinden sökülüp atılamadığı gibi, baskın karşı taarruz ihtimali karşısında Yunan komuta konseyi çekilme kararı aldı.

2 Eylül'e kadar devam eden kanlı çatışmalarda sonuç alınmadığını gören General Papulas Ankara hedefinden vazgeçti. Koloradularına iki günlük bir dinlenme verdi. Bundan sonra da çekilme hazırlıkları başladı. 4 Eylül'de 10 gündür ikmal gücünü çekildiğini, artık savaşı sürdürmenin yararı kalmadığını Savunma Bakanı Teodokis'e bildirdi. 5 Eylül'de Yunan saldırısı son noktasına varmıştı. Türk yüksek komuta kademesi, Yunan ordusu üzerinde üstünlük sağladığının farkındaydı. Batı cephesi emirlerinde o güne kadar, "Ordu, bulunduğu mevzii kesin olarak savunacaktır" denirken artık, "Bundan böyle her düşen nokta, karşı saldırıyla geri alınacaktır" deniliyordu.

7 ve 8 Eylül'de Yunan ordusu Ilıcaözü'nün iki yanındaki bazı birliklerini çekerken yapılan Türk taarruzu ile ilerlemeler sağlandı ve daha önce kaybedilmiş bulunan Çal Dağı geri alındı. Yunan ordusu 11 Eylül'de çekilmeye başlamış ve 13 Eylül'ün ilk saatlerinde Sakarya doğusunda hiçbir birliği kalmamıştı. Daha önce, Porsuk Çayı kuzeyine kaydırıldığı birlikler ve Sakarya Irmağı doğusunda bıraktığı son birliklerin korumasında üç kolordusunu Porsuk vadisine ve demiryoluna doğru yaklaştırarak geri çekilme stratejisi izlemeye başladı. Artık inisiyatif Türk tarafına geçmişti. Yunan ordusuna en büyük vuruş, Sakarya Irmağı'nın gerisindeki yarı çöl bölgeyi geçmeden indirilebilirdi.

Aslında Sakarya Savaşı Kütahya-Eskişehir muharebeleriyle başlayan Yunan stratejik harekâtının son safhası idi. İlkinde Türk tarafı, ikincisinde Yunan ordusu yenildi. Sakarya muharebelerinde kayıpların dağılımı üzerinde durmak gerekir: Türk ordusunda 5639 kaçak ve 8630 kayıp görülürse de bunlar, Kütahya-Eskişehir savaşlarının kayıta kalmış olanlarıydı. Türk ordusunda şehitlerin 277'si, yaralıların 1058'i subaydı; bu da 5201 subay mevcudunun beşte birinden fazlası demektir. Bu nedenledir ki Sakarya Savaşı Türkler için subay savaşı olmuştur.

Batı cephesinde savaşıyan Türk ordusunun mevcudu, asker sayısı bakımından Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin yarısı kadardı. Bu bir savaşta çok önemli bir beşeri etmendir. Yunan ordusunun dörtte biri kadar makineli tüfek ve yarı top sayısı ile meydan muharebesi kazanılmıştı. Asıl önemlisi, muharebeye sürülen Yunan ordusunun, 75.900 mevcudundan 37.363'ü, yani yarısı kaybedilmiş oldu. Bu askeri açıdan çok ağır bir tasfiye anlamına gelmekteydi. Düşmana daha ağır bir kayıp verdiremememiz, Yunanlıların Sakarya ötesine geçmesinden önce, stratejik kuzey kanattan daha erken ve daha atak bir saldırının yapılamamasından ileri gelmiştir.

Zaferin kazanılmasında en büyük pay kuşkusuz Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nındır. Koyduğu savunma sistemi zaferin temel belirleyicisi olmuştur. *Nutuk*'ta "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır..." diye zikredilen savaş ilkesini 27 Ağustos emri ile yayımlayarak savunma çizgisine ve arazi yüksekliğine bağlı kalmaksızın nokta nokta savunma yapılmasını istemişti ki başarı büyük ölçüde buna bağlı olmuştur.

Böylece 21 gün ve 21 gece süren meydan muharebesi 100 kilometre cephede 20 kilometre derinlikte tek bir mevzide verilmiş, işgal ordusu önce durdurulmuş, sonra mağlup edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa daha sonra bu meydan savaşını, "Sakarya melhame-i kübrası" olarak tanımlayacaktır. Mağlup işgal ordusunu, daha kesin bir yenilgiye uğratmak için gerekli olan takip harekâtının zayıf kalmasının nedeni ise muzaffer ama yıpranmış ordunun riske atılmamasıydı. Sakarya'dan sonra cephe yeniden tutulmuş, ordu savunma değil taarruz mantığına göre yeniden örgütlenmiştir.

Yunanlılar, 21 Şubat 1921'de Londra'da üzerlerine aldıkları Anadolu hükümetini barışa zorlamak görevini yerine getirememişler; Sakarya'dan yenilerek çekilmişlerdi. Çekiliş sırasında bozgunu önlemek ve morali yükseltmek için General Papulas, "Yüzyıllardır Yunanlı ayağının basmadığı bu topraklardan geçmekte olan bizleri, tarih, değer vererek anacaktır" diye birliklerine seslenmek zorunda kalmıştı. 18 Eylül 1921'den itibaren Yunan ordusu Eskişehir-Sevirköy çizgisinin batısına yerleşmiş; Türk

birliklerinin Afyon'u düşürmeleri ise kuvvet kaydırmak suretiyle önlenebilmişti.

22 Ekim 1921'de Batı cephesi kuzeyden güneye doğru şöyle yayılıyordu: Kocaeli Grubu (Mürettep Tümen ve mülhak kuva-yı milliye müfrezeleri); 3'üncü, 4'üncü ve 1'inci kolordular ile, 14 Ekim 1921'de kurulmuş olan 1'inci Ordu ise (2'nci Kolordu, 6'ncı, 8'inci Tümenler, 5'inci Süvari Kolordusu ve Menderes Müfrezesi) Gemlik-İznik-Bilecik-Söğüt- Beylikahır (Alpu'nun 25 km doğusunda) Kaymaz-İhsaniye-Bayat-Çay Hamidiyesi-Karaaslan-Sandıklı'nın 30 km kuzeyinde Savran-Çivril genel çizgisinde Yunan ordusu ile temas halinde bulunuyordu.

Türk kuvvetleri 15 piyade, 4 süvari ve Menderes Müfrezesi'yle 139.708 kişiye ulaşırken, artık savunmaya geçmiş bulunan Yunan ordusu 12 piyade tümeni, 2 süvari tugayı ve 6 bağımsız piyade alayı olarak 147.837 kişiden oluşuyordu.

Sakarya Savaşı'nın kazanılması, Ankara hükümetinin ittifak blokunda açtığı gedigi büyütmüş, Fransa ve İtalya, İngiltere'den tamamen uzaklaşarak ayrı barış yoluna girmiştir. Bu durum, Anadolu hükümetine, bütün gücünü İngiltere himayesindeki Yunan işgal ordusuna yöneltmesi olanağını sağladı. Bir süre sonra, İngiltere dahi Türk-Yunan savaşında tarafsızlığını ilan edecekti.

İngiliz politikasındaki bu değişiklik, Malta sürgünleri ile Anadolu'da enterne edilmiş bulunan İngiliz subaylarının mübadele edilmesinin yolunu açtı. Mübadele Kızılay Başkanı Hamit Bey'in tavassut ve denetimi altında İnebolu'da gerçekleşecekti. Mübadele, Anadolu hareketini kadro yönünden güçlendirdi, maneviyatını yükseltti. Ali İhsan Sabis Paşa'nın dönüşü ve 1'inci Ordu komutanlığına atanması, Yakup Şevki Paşa'nın (Subaşı) 2'nci Ordu komutanlığına getirilmesi ilk ağızda akla gelenlerdir. Bu arada, Milli Kurtuluş önderliğinin sivil kadrosu içinde bulunan Fethi Bey (Okyar) ve Rauf Bey (Orbay) de Malta'dan geri dönenler arasındadır.

Malta'dan kaçarak gizli yollarla İtalya üzerinden Anadolu hareketine katılan eski 6'ncı Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'nın (Sabis), Başkomutan'a, "Bu savaşta bir er gibi hizmete hazır olduğum

nu” söylemesi, nasıl bir ruh hali içinde Milli Kurtuluş Savaşı’na il-tihak ettiğini gösterir.

Sakarya Savaşı’ndan zaferle çıkılmasından sonra, ricat halinde-ki Yunan ordusuna, hayati bir darbe indirilmesi önerisi, ordunun riske atılmaması gereği yüzünden ertelenmek zorunda kalınmakla birlikte, Sad Taarruz Planı adıyla, plan üzerinde çalışılmaya devam edildi. Bu plan üzerinde aslında 13 Eylül 1921’den itibaren çalışıl-mış, koşulların yetersizliği yüzünden ilkbahara ertelenmişti.

Güz saldırısında netice alınıp alınamayacağını anlayabilmek için, bazı taktik hareketler gerçekleştirildi. Yunanlıların Afyon ba-tısındaki tepelere kayması üzerine 6’ncı Tümen 10 ve 11 Ekim 1921’de Kırcaaslan beline, Süvari Kolordusu 17 ve 18 Ekim’de Çi-ğiltepe-Çivril hattında keşif taarruzu yaptılar. 1’inci Kolordu Çay, Eğridir Gölü arasına, 4’üncü Kolordu Eber Gölü kuzey ve güneyi-ne kaydırıldı (Ekim 1921 sonu). Bu manevra hareketleri, ordunun henüz netice alıcı bir taarruz olgunluğuna erişmediği gerçeğini or-taya çıkardı.

Sad’da ortaya atılan taarruz en erken ilkbahara kalmış oldu. 10 Aralık 1921’de Başkomutan’a yaptığı sunuşta Cephe komutanı İs-met Paşa, emrindeki 16 piyade ve 4 süvari tümeninin menzille bir-likte mevcudunun 150 bine ulaştığını ve bunun 20 doğumdan (as-kerlik devresi) elde edilmiş olduğunu belirtmişti. (Nüfusu 4,5 mil-yon olan Yunanistan’ın ise o tarih itibarıyla topraklarımızda bu-lundurduğu asker mevcudu 162 bin civarındaydı). 536 hafif ve 582 ağır makineli tüfek ve 228 top mevcudu vardı. Türk ordusu-nun beklediği teçhizatın henüz yarısı sağlanabilmişti. Sovyet-ler’den ve artık sulh sağlanmış bulunan Doğu cephesinden kuvvet ve silah kaydırmanın sonucunu beklemek gerekiyordu. Silah ve malzeme nakli uzun zaman alıyordu.

Cephane az, demiryolu son durağından uzaklaşma yeteneğimiz 40 kilometreden öteye gitmiyordu. Başka nakil vasıtalarıyla des-teklenecek bir saldırı başarıya ulaşamayabilirdi. Ordunun taarru-za kalkabilmesi için 2000 tonluk kaldırma gücü sağlayacak nakil vasıtasına, yiyecek ve maaş için ise iki milyon liraya daha ihtiyaç vardı.

Tedarik-i Vesait-i Nakliye Kanunu savaş gereçlerinin nakli zorunluluğundan çıkarıldı. Kanun köyde ve şehirde yaşayanlara bir defalığına yükümlülük getiriyor, yurttaşlara ya 100 kilometre silah veya malzeme nakli işine katılmaları veya köylüler için 50, kentlinin 100 kuruş vergi sorumluluğu (gelir vergisi yükümlülerinin orantılı olarak daha çok) getiriyordu. Bu yasa gelir sağlamasının yanı sıra mahalli rayiç ile paralı taşıma yapılmasını mümkün kılıyordu. Yasa, cephenin tahkimi açısından büyük önem taşıyordu.

Bu arada, Türkiye büyük bir diplomatik atağa kalktı. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) ve İçişleri Bakanı Fethi Bey (Okyar) Avrupa başkentlerini dolaşarak Türklerin barışı isteyen taraf olduğunu kanıtlamaya ve Batı kamuoyunda Yunanistan'ı yalnız bırakmaya çalıştılar.

Zaten, 1921 Ekim ayında Fransa, Sovyet Rusya ve Kafkas Sovyet hükümetleriyle yapılan antlaşmalar sonucunda Pontus iç cephesi dışında yalnız Batı cephesinde harp durumu devam ediyordu. Mustafa Kemal 23 Ocak 1922'de *Petit Parisien* gazetesi muhabirine galip devletlerin Yunanistan'a Anadolu'yu boşalttırmaları koşuluyla barışa varılacağını söylemişti. Buradan şu sonuç çıkıyordu. Eğer, müttefikler Yunan ordusunu Anadolu'dan sulhen çıkarırlarsa, Türkler barış masasına oturacaklardı.

Bu arada, Yunan tarafında, Sakarya hezimetinden sonra yeni askeri ve siyasi gelişmeler olmaktadır. 1920 sonbaharından itibaren Yunanistan'da Venizelosçularla Stratos'un Reformist Partisi, meclis içinde ve dışında muhalefete devam ediyorlardı. Bu muhalefet özellikle barış ve askerin terhisi konularında yoğunlaşmıştı. 1921 Yunan Yaz Saldırısı, Sakarya'da başarısızlıkla sonuçlanınca Atina'ya dönen Yunan kralı soğuk karşılanmıştı. Hele ilk ilan edilen sayıların tersine bu saldırılardaki kayıpların çokluğu (37 binden fazla) halk üzerinde büyük üzüntü yaratmıştı. Kral Kostantin'e karşı Avrupa başkentlerinde beslenen duygular yüzünden, Başbakan Gunaris'in Ekim 1921 ve Şubat 1922'de Roma, Paris ve Londra'ya yaptığı geziler yararlı bir sonuç vermemiş, Yunanistan yalnız kalmıştı.

TBMM’de ise iki yönlü taarruz baskısı vardı. Bunlardan biri, taarruzun yapılamayacağını düşünen ve bu suretle Başkomutanı yıpratmak isteyen çevrelerden geliyordu. İkincisi ise, taarruzun bir an evvel yapılarak Mustafa Kemal Paşa’nın daha fazla güç kazanmasını engellemek isteyen diğer bir fraksiyondur. Ama her ikisinin de birleştiği nokta Mustafa Kemal Paşa’nın gittikçe artan karizması ve siyasal gücünü kırmaktı. 1921 sonbaharından itibaren Mustafa Kemal’e karşı meclisin muhalefeti artmış, hükümetin Pontus ayaklanmasına karşı takındığı sert tutum üzerine saflar daha da netleşmişti. Muhalefet, başkomutanı taarruza veya siyasal konumunu değiştirmeye zorluyordu.

Başkomutanın taarruz konusunda hiçbir tereddüdü yoktu. Ancak, zamanlaması yanlış yapılmış ve kesin sonuç alınamayacak bir girişim kendi durumunu fevkalade zayıflatacak, belki de Anadolu hareketini zaafa uğratarak bölünmeye yol açacaktı.

Yunan işgal ordusu, artık saldırıya değil, savunmaya geçmişti. Türk ordusunun Anadolu’dan kendilerini söküp atabilecek bir taarruzu başlatacak güçte olmadığından emin olarak sadece tahkimatını güçlendirmeye odaklanmıştı. Ancak Yunan generalleri tahkimatı yaparken bazı hatalar yapmışlardı. Yunanlıların tuttıkları mevziin büyük bir eksiği vardı. Bu da özellikle Akarçay güneyindeki kesiminin önüne bir genel ileri karakol çizgisi kurulmamış olmasıydı. Döğer-Resulbaba (Afyon kuzeyinde) –Bakırcı tepeleri (Dumlupınar doğusunda) –Toklusivrisi çizgisinde bir yedek mevzi hazırlamakla yetinmişlerdi.

Afyonkarahisar güneyinden taarruza geçecek olan Türk ordusu bakımından Yunan cephe zaafı yararlı olmuştu. Örneğin, 4’üncü Tümen’le cephede olan 1’inci Kolordu, savunmasını derinlikte yapmak imkânından bu mevzileme hataları yüzünden yoksun bulunuyordu. Hacıanesti’yi bu kararları almaya iten sebep, iki kolorduya emir verme durumundaki General Trikupis’i, kendisinden daha çok yetkiye sahip görmesiydi.

Başkomutanın verdiği talimatlarla son şekli verilen büyük Türk saldırısı, yarma ile başlayacak ve kuşatmaya dönüşecekti. Aslında

planda harekâta kuşatma ile başlamakta söz edilmiş değildi. Gelişmeler bu yönde davranma sonucuna götürdü.

Türk karargâhı, Kaleciksisvrisi ile Tınaztepe arasını yarma bölgesi olarak seçmişti. 13 km olan bu kesimde bir alayla pekiştirilmiş bir Yunan tümenine (15 bin kişi) karşı yedektekilerle birlikte yedi Türk tümeni (90 bin kişi, Batı cephesi kuvvet ve silahının hemen hemen yarısı) ayrılmıştı. Kuvvet oranı bire karşı altı idi. Türk yüksek komutanlığı, ilk ağızda inisiyatifi ele geçirmek için böyle bir kuvvet yığma taktiği uygulamıştı.

Demiryolu ile Çiğiltepe arasındaki 40 km'lik asıl taarruz cephesinde 3 alayla pekiştirilmiş, 2 Yunan tümenine (35 bine yakın) karşı 11 piyade ve 3 süvari tümeni (115 bin kişiye yakın) yerleştirilmişti. Oran bire karşı üç idi.

Buraya yığılmış Türk kuvvetini 1'inci Ordu oluşturunuyordu. Bu ordunun takribi kuvveti ise, 97.464 kişi (4864 subay), 47.342 tüfek, 480 ağır makineli, 379 hafif makineli, 165 toptan ibaretti.

Asıl kuvvetler için muharebe alanı, Murat başyaylasının Afyonkarahisar, Altıntaş, Dumlupınar üçgeni olarak seçilmiştir. İkmal işini malzeme darlığından başka silah çeşidi de güçleştiriyordu. Amacı birkaç çeşit olan topların türü 24 idi. 8 tür ağır makineli, 4 tür hafif makineli bulunuyordu. Kolordu taşıma kollarına kadar ikmal kanalında tüfek başına 150, hafif makineli başına 1000, ağır makineli başına 5000, hafif top başına 200 ve ağır top başına 100 atımlık mermi taşınıyordu. Saldırının ilk günü kullanılacak cephaneye silahların yanına bırakılmış idi.

Batı Cephesi'nde 26 Ağustos 1922'de başlayan taarruz harekâtı Afyonkarahisar, Altıntaş, Dumlupınar arasında büyük bir meydan savaşı halinde beş gün ve beş gece sürdü. Meydan savaşlarının başında kuvvet üstünlüğüne sahip olmayan Başkomutan ve TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, asıl kuvvetlerini bir bölgeye karşı tek doğrultuda (Sandıklı-Sincanlı-Altıntaş) kullanmıştı.

Başkomutan, 20 Ağustos 1922'de Akşehir'e, 24 Ağustos'ta Şuhut'a, 26 Ağustos sabahı Kocatepe'ye, ertesi günü Afyonkarahisar'a ve sonunda da Zafertepe'ye gelerek meydan savaşını fiili olarak sevk ve idare etmiştir.

Türk planında baskın, alınacak askeri sonuç açısından kesin bir önem taşıyordu. 40 kilometrelik bir cephe ile derinliğinde, Süvari kolordusu dışında 11 tümenin (yaklaşık 105 bin kişi) yığınak yapması hayati önemi haizdi. Taarruz öncesinde amacın ve birlik intikallerinin gizlenmesi ilk darbe açısından çok önemliydi.

Büyük Taarruz Gemlik Körfezi'nden Büyük Menderes Irmağı ağzına kadar yaklaşık 650 kilometrelik bir cephede başladı. Bu muharebelerin eksenini ve çekirdeğini Afyonkarahisar, Altıntaş, Dumlupınar arasında oluşan Başkomutan Meydan Muharebesi'dir. Bu muharebeler sonucunda Mustafa Kemal Paşa, büyük ölçüde beşeri temeldeki 207.942 kişilik bir ordu ile motorlu araçlara dayanan 225.000 kişilik Yunan ordusu üzerinde kesin sonuçlu bir zafere ulaşmıştır. Bu sonuçta Türk başkomutanının askeri dehası kadar Yunan ordusunun kötü yönetimi ve General Hacıanesti'nin beceriksizliği belirleyici rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa, yapılan hatalardan azami yararlanmayı başarırken, Yunan komutanları ordularını iyi sevk ve idare edememişlerdir.

Türk İstiklal Savaşı'nı zafere ulaştıran bu muharebelerde, Yunanlıların savaş dışı kalan genel kayıpları 73.000'i geçer. Bu, ordunun yüzde 33'ü oranında ağır bir kayıptır. Bunun yanında 213 top (yüzde 52), 900 ağır makineli ve 1000 kadar hafif makineli tüfek savaş alanında terk edilmiştir. Öyle ki sonradan Yunanlılar Anadolu'daki 12 tümen ve 9 bağımsız alayla ellerinde kalan silahlardan ancak 4 tümen kurabilmişlerdir.

9 Eylül'de Türk ordusunun İzmir'e ulaşması, Kurtuluş Savaşı'nın askeri boyutunu bitirmiş oldu. İstanbul'da Mondros Mütarekesi gereği işgal yönetimini sürdüren müttefikler, yeni bir mütareke için araya girmek gereğini duydular.

General Pelle (İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri) İzmir'e gelerek Başkomutan ile yarı resmi bir görüşme yaptı (19 Eylül). Ordularımızın tarafsız bölgeye girmemeleri yolunda General Pelle'nin isteğine karşı Başkomutan böyle bir bölgeyi tanımadığımızı ve takip halindeki ordularını durduramayacağını söyledi. Müttefiklerin kendi tanımlarına göre Türk boğazları civarında müttefik işgali altındaki bölgeler tarafsız bölge sayılıyordu.

Çanakkale Krizi İngiltere’de Lloyd George hükümetinin sonu getirdi. Artık yeni bir konjonktüre girilmişti. Ankara hükümetinin, Yunan ordusunun dağıtılmasından sonra durdurulamayacağını iyice anlayan müttefikler ateşkes müzakereleri için TBMM temsilcilerini Mudanya’ya çağırdılar. Yeni Türkiye’yi bu görüşmelerde İsmet Paşa temsil etti.

11 Ekim 1922 saat 06.00’da imzalanan 14 maddelik mütarekenin başlıca hükümleri şunlardı: Düşmanca hareketlerin durdurulması, İstanbul-Edirne arasındaki demiryolu ulaşımının karma bir kurul tarafından yönetilmesi, Yunanlıların Meriç gerisine çekilmesi, güvenlik amacıyla Meriç batısında bir kuşağın müttefik devletlerce işgali, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden 15 gün sonra Yunanlıların Trakya’yı boşaltmaları ve müttefiklerin buraları en kısa sürede Türk yönetimine devretmeleri, toplam 8 bin Türk jandarmasının Trakya’ya geçirilmesi, Boğazların iki yanında ayırıcı çizgilerin Türk birliklerince geçilmemesi idi.

TBMM yönetimi ve müttefikler mütarekenin gereğini yerine getirdiler. Türkiye 27 Ekim 1922’de barış masasına davet edildi. Lozan’a TBMM adına gönderilen delegasyon, İtilaf Devletleri, Bulgaristan ve gözlemci olarak konferansa katılan Amerika Birleşik Devletleri’yle barışı müzakere etmek üzere görevlendirildi. Heyet, TBMM’nin kendisine verdiği talimat ile bağlıydı. Türkiye’nin Sovyetler Birliği, Gürcistan ve Ukrayna’nın barış konferansına katılmaları talebi yalnız Boğazlar sorunu görüşülürken görüşmelere katılmaları şartıyla kabul olundu. Lozan Barış Konferansı altı yüzyıllık Osmanlı Devleti’nin tasfiye görüşmelerinden başka bir şey değildi. Başdelege ve Hariciye Vekili İsmet Paşa’ya verilen direktif Misak-ı Milli temelinde bağımsız bir Türk Devleti’ni barış masasında kabul ettirmekten ibaretti.

Konferansın birinci döneminde (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) Musul ve Karaağaç dışında sınırları ilgilendiren konular çözümlenmişti. Fransızlarla bir yıl önce imzaladığımız Ankara Antlaşması ve güney sınırlarımız yeniden tescil edildi. Doğu sınırlarımız daha önce Rusya ve Kafkas cumhuriyetleri ile yapılan Moskova ve Kars antlaşmaları ile belli olmuştur. Görüşmelerin kesintiye uğ-

ramasının temel nedeni adli, idari ve siyasi kapitülasyonların devamı hususunda ortaya konan ısrarlı tutumdur. Oysaki Ankara hükümeti asıl bu konuda taviz vermeyecekti. Bu kararlılığın arkasında Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyıllık tasfiye süreci ve emperyalizm yatmaktaydı.

Türklerin tavizsiz tutumu ve Batılı devletlerin de 1914'ten beri devam eden savaş durumuna son vermek zorunda olmaları, 23 Nisan 1923'te ikinci dönem görüşmelerin yine Lozan'da başlamasını sağladı. Bu kez karşı tarafta müzakereciler değişmişti. İngiltere'yi Rumbold, Fransa'yı General Pelle ve İtalya'yı Montagna temsil ediyorlardı. Toplam üç ay daha çalışarak barışa ulaşıldı.

Barış Konferansı süresince, ana sorunlarda ilginç tartışmalar olmuş; Boğazlar, Patrikhane, Musul, Mübadele, Savaş tazminatı konuları ele alınmıştı. Sorunların çoğu Türkler lehine çözümlendi. Boğazlardan geçiş rejimi uluslararası bir kurulun yönetimine (Montrö Antlaşması'na kadar) terk edilirken, Musul sorununun çözümü için hükümetlerarası görüşmelerde anlaşmaya varılamazsa, Cemiyet-i Akvam'a gidilmesi karara bağlandı.

Lozan'da Türk tarafı elbette bütün istediklerini elde edemedi. Misak-ı Milli tam manasıyla tahakkuk ettirilemedi. Ama Türk ve Rum ahalinin mübadele edilmesi, silahlı kuvvetlere bir kısıntı konulmaması, elde edilen en önemli başarılarıdır. Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları tahribat için istediğimiz 4 milyar Fransız franklık savaş tazminatında haklılığımızı müttefiklere kabul ettirdik. Fakat Yunanistan'ın iktisadi durumu buna elverişli değildi. Karaağaç tazminat olarak Türkiye'ye bırakıldı.

Burada sıklıkla sorulan bir soruyu yanıtlamakta yarar var: Türkiye Lozan'da daha iyi koşullarla bir barış anlaşması için dayatabilir miydi? Buna askeri ve siyasi gücü yeter miydi?

Sanırım bu sorulara olumlu yanıt vermek güçtür. Bir kere, barışın imzasını geciktirmeye gücümüz yoktu. Anadolu halkı, 12 yıldır silahını bırakmamıştı. Yoksul bir haldeydik. Yunanlıların, çekilirken Batı Anadolu'yu yakıp yıkmaları yoksulluğumuzu bir kat daha artırmıştı. 1923 baharından itibaren ordunun beslenmesi güçleşmişti. Hayvan yiveceği yarı yarıya düşürüldüğü halde kay-

naklar daralmış ve örneğin demiryolu köprülerinin atılması yüzünden İstanbul ili sınırlarındaki 3'üncü Kolordu'nun iaşesi İzmir üzerinden denizden taşıma ile yapılr hale gelmişti.

Daha büyük kazançlar sağlamamız için zaman geçirmek değil, yeni bir askeri başarı elde etmemiz gerekirdi. Trakya ve İstanbul'a geçirdiğimiz 8 bin jandarmaya ek olarak İstanbul'daki milli kuvvetleri geliştirmek ve belki İngiltere ile savaşı göze almak gerekirdi. Bütün bunları denemeye hiç gerek yoktu. Türkler, vatanlarını kurtarmış ve yeni devletlerini uluslararası arenada kabul ettirmişlerdi. Daha fazlası için mücadele etmek rasyonel değildi. Belki de zararlı olur, yoksul Anadolu halkı azgın emperyalizmle daha çetin bir mücadeleye girişmek zorunda kalabilirdi. Kazanılan barış, o koşullarda en iyi barıştı.

Böylece, Yunanlıların ilhak amacıyla 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkış tarihini başlangıç olarak aldığımız Türk Kurtuluş Savaşı fiilen 3 yıl 4 ay sürmüş, hukuki bakımdan ise, 24 Temmuz 1923'te Lozan barışının imzasıyla sona ermiştir.

Harp Tarihi uzmanı merhum Tümgeneral Celal Erikan'ın kaleminden çıkan bu eser bize bu Kutsal Savaş'ın en ince detaylarını en yurtsever duygularla bezenmiş olarak sunuyor.

DOÇ. DR. RIDVAN AKIN
23 Nisan 2008, İstanbul

I

**TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NIN
TEMELİ:
HALK SAVAŞI**

Kurtuluş Savaşlarının Ortak Özellikleri

Türk Kurtuluş Savaşı, 15 Mayıs 1919'da, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasıyla başladı. Aslında 1. Dünya Savaşı resmen devam etmekteydi. Mondros Mütarekesi imzalandığı halde barışa geçilmediği için savaş ölü noktasında bulunuyordu. Tarihteki Yedigil, Otuz yıl ve Yüzyıl savaşları gibi... canlanma ihtimali vardı. Galip devletler yeni taarruz hareketlerine fiilen geçmediklerinden, savaş ölü noktasında kalarak Lozan Barış Antlaşması'yla sona ermiştir. Bu arada işgal sorunu dolayısıyla güneyde iki yıldan fazla süreyle Fransızlarla, bir yıl kadar da İngilizlerle Revandiz bölgesinde çarpışıldı ise de bunlar daha ziyade yerel olaylardı. Tarihte adına savaş denilmeden yapılan birçok çatışmalara rastlayabiliriz. Bu yüzden savaşın tanımlanması ve belirlenmesi gerektiğini duyuyoruz.

Savaş; siyasetle elde edilemeyen toplumsal-ekonomik çıkarların sağlanması ya da korunması için uluslar ya da uluslararası ittifak sistemleri arasında kuvvet zoruyla yapılan mücadele olarak tanımlanabilir. Kabile savaşları, bu tanıma en çok uyan savaşlardır. Çünkü küçük toplumların bütün bireyleri, savaşa tam olarak katılır. Bizim bu tanımlamamız, Clausewitz'in tanımlamasına ekonomik boyut katmaktadır. Bu ünlü asker düşünürün "Savaş, siyasetin başka araçlarla sürdürülmesidir" sözünden, insanlık yaşantısında barışın asıl olduğunu kastettiği de anlaşılr. 1. Dünya Savaşı'ndan

sonra doğan “insanlık tarihinde savaşın asıl olduğu” yolundaki düşünceler, savaşa sürekli olarak hazırlanma dileğinden ileri gelmektedir.

Savaşların nedeni çoğunlukla ekonomiktir. Çünkü hiçbir bağ ve kısıtlama yoktur ki bireyi ve toplumu, ekonomik bağlar kadar ilgilendirsın. İsviçre asıllı Fransız Generali Jomini, savaşın nedenlerini “tahakküm kurma, ekonomi, din, ideoloji, genişleme ve fetih yapma isteği” olarak sıralar; bütün bunların temelinde ekonomik çıkarların yattığı görmezlikten gelinemez. Nitekim insanın vicdanında kalması gereken din ögesini ele alırsak, Musevilikle Hristiyanlığın ilkçağın köleliğine; İslamlığın da ortaçağın yarı köleliğine (feodalite) karşı çıkan ekonomik hedefler izlediği görülür.

Sanayi Devrimi’nden (1760) önce siyasal bağımsızlık tek kaygı kaynağı iken ondan sonra bunun ekonomik serbestlik ile pekiştirilmesi gereği ortaya çıktı. Örneğin, yirminci yüzyıl başında Osmanlı Türklerinin ekonomik bağımlılığı apaçık hale gelmişti. Buna, 1535’te Fransızlara kapitülasyon veren Süleyman Kanuni’den çok, 1838’de İngiltere’yle, sonra öteki devletlerle, ayrıcalıklı ticaret antlaşmaları imzalayan Mustafa Reşit Paşa’nın yol açtığına parmak basmalıyız.

Ekonomik bağlardan kurtulma isteği, bütün kurtuluş savaşlarının başlıca amacıdır. Kurtuluş savaşına başlayan toplum, az ya da çok kertede gelişmemiş bir durumdadır. Türk Kurtuluş Savaşı’nın bayrağını açarken Mustafa Kemal, “bağımsızlık” ve “yeni bir Türk devletinin kurulması” diyordu. Bununla, yeni Türk devletinin ekonomik bağımsızlığa kavuşması gereğine işaret ettiği açıktı.

Kurtuluş savaşları, topyekûn savaş olarak halkın görünür görünmez bütün güçleri ve varsa silahlı kuvvetlerinin katılmasıyla yapılır. Silahlı kuvvet yoksa kurulması yoluna gidilir. Savaş, halka benimsetilmiş bir savaş olduğu için topyekûndur. Topyekûn savaş, savaşın halka yaygınlaştırılmış şeklidir.

Kurtuluş savaşları, gerilla eylemlerinin uygulanmasından uzak kalamaz. Ama yalnız bu kuvvetlerle kalınarak silahlı kuvvetler küçümсенirse kurtuluşun sağlanması ya geç oluşur ya da olanak dışı kalır. Kurtuluş savaşlarında, yukarıda saydığımız öğelerin çoğun-

dan daha önemli sayılması gereken bir öge de dindir. 2. Dünya Savaşı'nda Sovyet Rusya bile bu konuda hoşgörülü olmak gereğini duymuştu. Bilindiği gibi Sovyetler, 2. Dünya Savaşı'nı "İkinci Kurtuluş Savaşı" olarak adlandırırlar. Türk Kurtuluş Savaşı'nda dinsel duygulardan yararlanmayı Büyük Önder önemsemiş; buna karşı Saray, dinsel duyguları karşıdevrim aracı olarak kullanmıştır. Böylece kurtuluş savaşları, bir mücadele, halkça benimsenmiş bir mücadele, "halk hareketi" biçiminde başlar, "halk tarafından, halkla birlikte ve halk için" yapılır.¹ Milli kurtuluş savaşı, düşmanı Kuva-yı Milliye ile oyalama, yeni kurulan orduyla stratejik savunma, bu kuvvetlerle stratejik taarruz dönemlerinden oluşur; halk savaşı olarak sona erer. Cephede silah kullanmaktan çok, cephe gerisinde halkına savaşı destekleyici hizmet verebilen, gelişmiş ya da silahlı kuvvetlerini örgütlemiş uluslarda buna topyekûn savaş denmektedir. 1940'ta İngiliz halkının deniz taşıtlarıyla Dunkirk tahliyesine katılışını düşünebiliriz. İşte bütün bu süreçleriyle Türk Kurtuluş Savaşı örnek ve her bakımdan ders verici bir savaş olmuştur.

Kurtuluş Savaşlarına Güç ya da Güçsüzlük Veren Öğeler

Kurtuluş savaşlarına güç veren öğeler; savaş isteğini pekiştiren davada birlik hali, hakkını zorla almak ya da korumak için her yerde her çeşit araca başvurulması, egemen taraftan daha iyi olarak muharebenin kabul edildiği araziye tanıma ve düzenli ordu kurallarına bağlı kalınmamasıdır. Bunların başında, istilacının yalnız silahlı kuvvetlerini kullanmasına karşılık, bağımsızlığını kurtarmaya uğraşan halkın hem ordusuna, hem de varını yoğunu savunma uğruna harcayan silahlı milis kuvvetlerinin çabasına dayanması gelir.

Ele alınır kudrette bir orduya sahip olmayan ya da savaş sırasında bunu kuramayan kurtuluş hareketleri, ya başarılı olamaz ya da isteğini çok geç elde eder. Türk Kurtuluş Savaşı önderinin bu konudaki kararı, ilk günden kesindi. Hareketin halktan geldiğini göstermek ve bu ulusal güçten yararlanmak için baştan sona dek Kuva-yı Milliye müfrezelerinden yararlanırken orduya da güç ve canlılık kazandırdı. Bu müfrezelerin disiplin tanımayanlarını tasfiye etmek ve gerisini askeri kurallara bağlı olarak savaşmak üzere ordu çatısı altında birleştirmek yoluna başvurdu. Bu karar, 2 Ocak 1921'deki Genelkurmay genelgesini anlayışla karşılayan Kuva-yı Milliye komutanlarının aykırı hareketleri ile kolayca gerçekleştirildi. Zaten bu

tarihlerde isyancı duruma geçen Demirci Mehmet Efe ve Çerkes Ethem kuvvetleri sindirilmişlerdi. Büyük Taarruz sırasında bir düzine kadar milli müfrezenin savaflara katıldığına, birçoklarının da Yunan savunma çizgileri gerisinde eylemlerde bulunduğuna dikkat etmek gerekir.

Buna karşı kurtuluş savaflarına zorluk veren öğeleri de kısaca şöyle anabiliriz: gelişmemişlik, kültür eksikliği ya da ayrılığı, zayıf bir ulusal gizilgüç (potansiyel), ordunun bulunmaması ya da gereğince kurulmaması, din öğesinin ters yönde kullanılabilmesi, yıkıcı ayrılıkçılık ve partizanlık, toplumdan ayrılma ve karşı ayaklanmalara yol açan öğreti eksikliği ve kültür değişikliği. Türk Kurtuluş Savaşı'nda her iki yöndeki öğelerin bol bol işlediğini açıkça görürüz.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın Hedefleri

Bu hedef, Mustafa Kemal'ce sonradan yazıldığı gibi, şöyle gösterilmiştir, “Baylar, bu durum karşısında tek bir karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayanan, kayıtsız ve şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!”²

Belirli çıkar çevreleri dışında bu söz ve yazıların irkiltici yönü pek yoktu. Mustafa Kemal, Osmanlı Türkiyesi’ni bağımlı kılan bağların kaldırılacağını her vesile ile söylüyor; kapitülasyondan, laiklik dışı bağlardan kurtulmaya dek konuları hedef tutuyordu. Ama O, bunları bütün açıklığıyla zamanı gelmedikçe ortaya koymazdı. Nitekim bunu da şöyle belirtecektir: “...diyebilirim ki ben, ulusun bilincinde ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme yetisini *bir milli sır* gibi bilincimde taşıyarak, yavaş yavaş bütün toplumumuza uygulamak yükümlülüğündeydim.”³

Sır olarak tuttuğu düşüncelerini en yakınlarına –en güçlü yardımcılarına değil– söylemiştir. Erzurum Kongresi’nin sona erdiği 7 Ağustos 1919 gecesi elde edilen sonuçları Mazhar Müfit (Kansu) ve İbrahim Süreyya (Yiğit) ile konuşurken, İbrahim Süreyya’nın ülkede devrimler yapılması gerektiğini söylemesi üzerine Mazhar Müfit’in not defterine, üçünün arasında kalmasını tembih ederek şöyle yazdırır: “Daha önce de söylemiş olduğum gibi, zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacaktır. Padişah ve hanedan ko-

nusunda, zamanı gelince gereği yapılacaktır. Örtünme kalkacaktır. Fes kalkacak ve diğer medeni milletlerde olduğu gibi şapka giyilecektir. Latin alfabesi kabul edilecektir.”

Bunların kimini hayal olarak gören Mazhar Müfit’in, “Cumhuriyeti ilan edelim, yeter” demesi ve sabah olduğunu söyleyerek ayrılması üzerine daha başka yazdıracakları kalır.⁴ Eğer Mustafa Kemal bu yazdırdıklarını halka açıklamış olsaydı çevresinde yüz kişinin bile kalmayacağı kesindi. Bunlar, Misak-ı Milli’de açıklanmamış, kapalı tutulmuştur. Bunu ikiyüzlülük saymak gerçeklerle bağdaşmaz. Keşke her ikiyüzlülük, tutsak edilmeye sürüklenen bir millete kurtuluş getirebilseydi.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Savaş Anlayışı

Mustafa Kemal, topyekûn savaştan yanadır. Bu, savaşın doğal özelliklerine uyan bir öğretilerdir. Eski çağlarda uygulanırken ortaçağda değişiklikler oldu. Tarih, iki ordunun ünlü silahşörleri arasındaki dövüşte alınan sonucu, orduların arasında alınmış bir sonuç gibi kabul ettiklerini gösteren örnekler vermektedir. Çıkarlarını anlayamayan gelişmemiş ülkelere karşı yapılan sömürge savaşları da böyleydi.

Örneğin, Avusturya ve Prusya orduları Fransız sınırında toplandığı zaman Prusya ordusu komutanı Duc de Brunswieg, ihtilal sürecindeki Fransız ulusuna monarşinin iadesi yolunda tehdit edici bir bildiri yayınlamıştı. Bunun üzerine Fransız Meclisi'nin yurdun tehlikede bulunduğunu ilanla gönüllü ordusu kurulmasını istemesi (12 Temmuz 1792) yeni bir savaş çağının filizi oldu.

Bunun tohumlarını Osmanlı Türklerinin kuruluş çağında yaptıkları savaşlarda da buluruz. O zamanki başarılarının nedeni de buydu. 2. Mahmut'un tebaasını Sancak-ı Şerif altına, yeniçerilere karşı savaşmaya çağırması bu türden mahalli bir mücadele idi. Ulus savaşları diye adlandırılan bu savaşların ilkelerini Jomini ve Clausewitz saptamaya çalıştılar. General (Türkiye'de mareşal) von Der Goltz da benzeri incelemesini *Millet-i Müselleha* (Silahlı Ulus)

adıyla yayımladı. 1. Dünya Savaşı ise savaş için milletlerin geniş katkısının gereğini ortaya koydu.

Bu savaşı yaşayan, yabancı ve Türk cephelerinde inceleme fırsatı bulan Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşımızı bu öğreti (topyekûn savaş) ile ve ilk örnek olarak hayata geçirdi. Yeri geldikçe bu savaşın temellerini kendi gerçeklerimiz olarak belirtti. Ne var ki Mustafa Kemal, kendisini devlet işlerine vermiş olduğundan sistemin yazılı bir eser olarak yayımlayamadı.

1933'te Alman General Ludenndorf (Eric von), ilkeleri Mustafa Kemal'inkilerden ayrı olmayan *Der Totale Krieg* (Topyekûn Savaş) adlı kitabını yayımladı.⁵ Ludenndorf'un Türk Kurtuluş Savaşı'nı izlememiş bulunmasını ve 1927'de yayımlanan (Almanca'ya çevrilmiştir) *Nutuk*'u okumamış olmasını kabul etmek zordur. Aşağıda Mustafa Kemal'in topyekûn savaş öğretisini özetlemeye çalışacağız:⁶

Savaşın en meşru olanı kurtuluş savaşlarıdır (*Söylev ve Demeçler*, c. II, s. 171). Savaş ve meydan muharebeleri iki ordunun değil, ulusların savaşıdır. Bunlar bütün maddi ve manevi güçlerle, erdem, kültür ve her türlü araçlarla yapılan çarpışma sınavlarıdır.⁷ Başkomutan sıfatıyla, yasa gücünde yayımladığı Tekâlif-i Milliye emirlerinde⁸ ulustan savaş için beklediği katkılar,⁹ savaşa hazır tutulacak güç kaynakları Türkiye Büyük Millet Meclisi ile millet ve orduyu kapsar (*Söylev*, s. 440; *Nutuk*, s. 638). Ulus; bağımsızlığını kalbinde ve vicdanında güçlü tutarsa O'na göre kuvvetli bir savaş aracı olur (*Söylev*, s. 440; *Nutuk*, s. 638). Savaş cephede ve cephe gerisinde olur. Ordu sarsılsa da ulus vardır ve asıldır (*Söylev*, 440; *Nutuk*, s. 639). Savaş bir bölge ile sınırlı değildir. Ülke düşman eline geçse de bir tepeye çıkılarak savaş sürdürülebilir (*Söylev ve Demeçler*, c. II, s. 86). Milli amaçlar apaçık saptanmalıdır (*Söylev ve Demeçler*, c. II, s. 181). Böyle bir savaşın sonucu da kesin olur (*Söylev ve Demeçler*, c. II, s. 178). Kesin zafer, son ve daha büyük bir hedefi –siyasi amacı– elde etme aracıdır. Bir savaşta taarruz asıldır (*Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*, 1962 baskısı, s. 89). Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır ve bu sath bütün vatandır. Gerilla güçlerinin sokak ve köylere değin örgütlenmesi

kadar, mahalli ve ordu ile birlikte çarpışacak ulusal müfrezelerin kurulması da gereklidir (*Nutuk*, c. III, 1962, ek-188). Mustafa Kemal, bu öğreti içinde savaş ilkelerinde öteki asker düşünürlerle ortak kanıdadır.¹⁰

Mondros Mütarekesi'nin Ayırt Edici Özellikleri

Mustafa Kemal Paşa, mirliva (tuğgeneral) rütbesinde iken, Harbiye Nezareti'nin uygun görmesi üzerine Veliaht Vahidettin'in Almanya seyahatinde yaverlik görevinde bulunmuştu. Bu seyahat esnasında kendisine Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden ayrılarak, İtilaf Devletleri ile ayrı barış yapmasını telkin etmişse de, önerisi dikkate alınmamıştı.

Suriye'deki ordularımızın yenilgisi (18 Eylül-30 Eylül 1918), müttefikimiz Bulgaristan'ın Selanik'te mütareke imzalaması (28 Eylül) ve savaştan çekilmesi ortaklarımızla olan her türlü bağlan-tımızın kesilmesine neden olmuştu. Bu askeri gelişmeler üzerine Almanya ve Avusturya-Macaristan ile haberleşerek savaşa son vermeyi kararlaştırdık. İspanya'nın aracılığı istendi (5 Ekim 1918). Beklenen cevap 23 Ekim'e dek alınamayınca, Kut muharebelerinde (1915) Osmanlı Devletine esir düşmüş bulunan ve Büyüka-da'da en rahat koşullarda gözetim altında tutulan İngiliz Generali Townshend bırakışmaya aracı olmak üzere Mondros'a (Limni Adası'nda) İngiliz Akdeniz Donanması Komutanına gönderildi. Bunun üzerine mütareke kurulumuz görüşmeye davet edildi. Öteki ortaklarımıza da yapıldığı gibi galip devletlerin geç cevap vermesi, görüşmelerin başlamasına kadar toprak kazanma düşüncelerinden ileri geliyordu.

Osmanlı devlet adamları, ağır koşullar karşısında kalabileceğimizi düşünmüyorlardı. Wilson İlkeleri bunu telkin ediyordu. İngiliz Başbakanı Lloyd George da 5 Ocak 1918’de, “Biz, Türkiye’yi ne başkentinden, ne de çoğunlukla Türk olan Anadolu ve Trakya’nın zengin topraklarından yoksun etmek için dövüyoruz” demişti. Ortaklarımızın hepsinden sonra başvurduğumuz mütareke görüşmelerini İngilizlerle yapmayı yararlı görüyorduk. Fransızlar, bu görüşmeleri İtilaf Devletleri Akdeniz Komutanı ile Ege Denizi Fransız Filosu Komutanı Amiral Amet’in (ikisi de Fransızdı) katılmaması yüzünden protesto ettilerse de işler yine yürüdü.

Görüşmeler İngiliz *Agamemnon* zırhlısında, önümüze sürülen koşullarda, görünüşte kimi yumuşatmalar sağlanarak imzalatırıldı. Temeldeki değişiklik isteklerimiz, Tümamiral Calthrope’un, “görevinin tartışma değil, verdiği belgeyi imzalatmak olduğunu” bildirmesiyle karşılaştı. Amiral, “İngilizlerin içtenliğine güvenilmesi” vaadini, “bu belgeyi imzalamadığımız takdirde, İstanbul’a savaşla girerlerse koşulların bağımsızlığımızla ve varlığımızla bağdaşmayacak ağırlıkta olabileceği” tehdidi ile yürüttü görüşmeleri.

Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay) başkanlığındaki kurulumuz hükümetten imza yetkisi istediye de, verilen vadeye kadar cevap alamayınca kendi inisiyatifi ile mütareke belgesini imzaladı (30 Ekim 1918, saat 20.03). Mütareke, 31 Ekim saat 12.00’de yürürlüğe girecekti.

Yükletilen koşullar ağırdı. Çünkü bunlar, galip devletlerin 1. Dünya Savaşı sırasında kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmaların sonucuydu.¹¹ Bunlara göre İstanbul açık liman olmak üzere Boğazlar bölgesi, müttefik denetimi altına alınıyor, Vilayet-i Sitte (Altı Vilayet) diye adlandırılan iller,¹² Rusya’ya; Arap vilayetleri, İngiliz ve Fransızlar korumasında kurulacak yeni sömürge hükümetlerine; İzmir ve art bölgesi, İtalyanlara verilecekti. Ayrıca Anadolu’nun ortasına kadar uzayan nüfuz bölgeleri tanınıyordu. Anadolu’da bir Ermenistan kurulacaktı.¹³

Artık tarihin karanlığına gömülmüş olan bu mütarekenin ağır koşullarını şöyle özetleyebiliriz: İstanbul kenti dışında Boğazlar bölgesi İtilaf Devletleri’nce işgal edilecekti. Buradan her çeşit taşı-

tın geçmesi serbest olacaktı (madde: 1, 2). İç güvenliğimize yetecek silahlı kuvvet sayısı bildirilecekti (madde: 5). Oysaki, bulundurulabilecek silahlı kuvvet koşulları Bulgarlar için 3 tümen olarak saptanmış, Almanlar için barış antlaşmasına bırakılmıştı. İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit eden yerleri işgal edebileceklerdi (madde: 7). İlk mütareke taslağında “önemli stratejik noktalar” ifadesini “güvenliği tehdit eden noktalar” diye değiştirmemiz aslında zararlı olmuştu. Bu hüküm istenilen yerde işgal ortamı yaratmaya elverişli idi. Bulgar mütarekesinde “kimi noktaların işgali” diye geçmişti. Alman mütarekesinde de “Rhine nehri solundaki arazi ile sağ kıyıda 30 km derinlikte 3 köprübaşı” diye açıkça yazılmıştı. Toros tünelleri işgal edilecek ve bütün demiryolları işgalcilerin subaylarınca kontrol altına alınacaktı (madde: 10, 15). Oysa Bulgarlara, kendilerinin demiryollarından yararlanmaları koşulu; Almanlara da işgal edilecek yerlerdeki demiryolu kurum ve araçlarının bırakılması kabul edilmişti.

Çukurova (Kilikya) ve Suriye'nin (belirli yer adı konmadan) işgal edilmesi; Hicaz, Yemen, Asir, Irak ve Suriye'deki orduların İtilaf Devletleri'nin en yakın komutanına teslim olmaları isteniyordu (madde: 16). Oysa böyle hükümler Alman ve Bulgarlara yüklenmemişti. Toprak bakımından ise, Bulgarların 1914 sınırları gerisine; Almanların ise doğuda 1914 sınırlarına çekilmeleri, batıda ise Alsace-Lorraine (Alsas, Loren)'i ve Rhine işgal bölgesini bırakmaları istenmişti. Terhisler sonunda kalan silahlarımızı, verecekleri talimatnameye göre teslim edecektik (madde: 20). Altı Vilayette istedikleri yerleri işgal edebileceklerdi (madde: 24). Mütareke için bir yürürlük süresi konulmamıştı. Almanlara ise 36 günlük bir bozma süresi tanınmıştı.

Yukarıda Avusturyalılardan hiç söz etmedik. Bunun nedeni şudur: Avusturya-Macaristan, İtalyanlarla 3 Kasım 1918'de Villa Guisti'de mütareke imzalamışsa da bu tarihe kadar Avusturya-Macaristan diye bir devlet kalmamıştı. Çünkü imparatorluğun ana unsurları olan Polonya 15 Ekim, Çekoslovakya 28 Ekim, Macaristan da 1 Kasım'da bağımsızlıklarını ilan etmişti. Mondros Mütarekesi'nin kaypak ve ağır koşullarını kabul etmeyerek savaşı sür-

dürme yolundaki Mustafa Kemal'in düşüncesine katılmak gerekir. Onun dediği gibi, ne yitirsek Mondros'ta yitirmeye razı olduğumuzdan fazla olamazdı.

Gerçi hükümet ve meseleleri derinliğine anlayamayan yurttaşlar, büyük bir savaş yükünün kalkmasından ötürü sevinmişlerse de uygulama, herkesi canından bezdirecekti. Şimdi biz; önemli bir görev sahibi ve tarihte yine önemli bir rol oynayacak olan bir komutana bakalım. Tuğgeneral Mustafa Kemal, komuta ettiği 7. Ordu'yu Nablus güneyinde bozgundan kurtararak ve öteki iki ordunun savaş artıklarını toplayarak Halep güneyi yöresine çekmişti. Kendisinin Harbiye nazırlığına getirilmesini, 7 Ekim'de sadareten çekilen Talat Paşa yerine hükümeti kurmakla görevlendirilmiş bulunan Mareşal Ahmet İzzet (Furğaç)'e telkin etmişse de isteği yerine getirilmemişti. O, 25 Ekim'de Katma'da Antep milletvekili Ali Cenani'ye, 29 Ekim'de 20. Kolordu'ya komuta eden Tuğgeneral Ali Fuat (Cebesoy)'a dediği gibi; artık işin, ulusun kendisine kaldığı düşüncesindeydi.

Mustafa Kemal, mütareke ile birlikte (30 Ekim) 7. Ordu Komutanlığı'ndan, Adana'da bulunan ve Alman Orgenerali (Türkiye için mareşal) Liman von Sanders'in yerine Yıldırım Ordular Grubu'nun başına getirildi. Telyazılarıyla aldığı mütareke belgesinin kaypaklığını görerek sesini duyurmaya başladı. Mustafa Kemal'e göre o zaman Halep ayrı bir vilayet olduğuna göre Suriye sınırı, Şam ili ile sınırlandırılmalıydı. Bunun mütareke metninde belirtilmemiş olması, İngilizlerin bizi tuzağa düşürmek istemelerinden ileri geliyordu. Toros tünellerinin İngilizlerce işgali, koruma için mi yoksa işletme için mi olacaktı? Gelecek kuvvetleri ne sayıda olacaktı? Bunlar, bütün Anadolu'yu işgale yetecek sayıda olurlarsa yine gelmelerine izin verecek miydik? Bunların yanı sıra Türk kuvvetleri bulundurmamak gerekmez miydi? Kilikya teriminde düşünülen sınır ne idi?

Mustafa Kemal'in kuşkuları bir bir gerçeğe dönüyordu. İngilizler Musul'a gelmişlerdi. Halep'teki birlikleri beslemek amacıyla İskenderun'u işgal etmek istiyorlardı. Böyle olunca güneydeki 20. Kolordu'muzun ikmal hattını kesebilirlerdi. 20. Kolordu'yu kuze-

ye almadan İskenderun'a çıkacak düşmanı ateşle karşılamaya emir vermişti. İngilizler 5 Kasım'da, Suriye topraklarında bulunuyor, diye 7. Ordu'nun teslim olmasını da istemişlerdi. Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Mareşal Ahmet İzzet, kendisine nezaket ve güler yüz göstermeyi öğütüyordu. Yıldırım Orduları Grubu'nun yeni komutanı buna verdiği cevapta; İngilizlerin aldatıcı öneri ve hareketlerini İngilizlerden daha haklı ve meşru göstermeye çalışan ve buna karşı hoşgörü ve güler yüz göstermeyi isteyen emri uygulamaya yaradılışının elverişli olmadığını, bunları yapacak kimse olarak yerine atanacak komutanın ivedilikle bildirilmesini yazıyordu (6 Kasım 1918).

İngilizlerin davranışlarının nereye gidebileceğini açıkladığı bir yazıda; devletin katlanmak zorunda bulunduğu özverilerin sınırı olması gerektiğini, yoksa Almanya ile birlikte savaşın sürdürülmesi halinde İngilizlerin bizden alabileceklerini kendi elimizle şimdiden vermenin tarihe kara bir sayfa olarak yazılacağını 8 Kasım'da Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bildiriyordu.¹⁴

Güneydeki kuvvetlere verilecek düzen bakımından da bir tartışma başlamıştı. Birlikleri dolgun mevcutlara yükseltebilmek, orduyu barış döneminde ayakta tutabilmek için Mustafa Kemal, 3 Kasım'da 2. ve 7. Ordularla Yıldırım Orduları Grubu karargâhının kaldırılmasını, kolorduların da Yıldırım Grubu karargâhı adını alarak, kendi emir ve kumandasına bağlanmasını önermişti. Yıldırım sözcüğünün tinsel etkisinden yararlanmak istiyordu. Mareşal Ahmet İzzet ise, yalnız 7. Ordu Komutanlığı'nın bırakılmasını istiyordu. Mustafa Kemal, bu emri uygulamayacağını, kimi uygulamaya münasip görüyorsa ona emir vermesini yazdı.¹⁵ Mustafa Kemal'in haklı olduğu, 8 Aralık 1918'de Konya'da bu sıfatla bir komutanlık kurulmasıyla ortaya çıkacaktır. Padişahın 7 Kasım 1918 tarihli fermanı gereği, 2. Ordu yerine 7. Ordu'nun lağvedildiği, Harbiye Nezareti tarafından 10 Kasım 1918'de bildirildi. Bölgedeki birliklere 2. Ordu Komutanı (Tuğgeneral Nihat Anılmış) bakacaktı. Mustafa Kemal'e İstanbul'da kurtuluş yolu aramaktan başka yapılacak bir şey kalmadı.

15 Mayıs 1919 Günü Türkiye'nin Askeri ve Siyasi Koşulları

Barış sorunumuz, mütarekeden 6,5 ay geçtiği halde, bazı geçici kararlar verilmiş olmasına karşın yerinde sayıyordu. Bu, bizimle birlikte yenilgiye uğramış bütün müttefiklerimizden en sona kalarak Sevres idam hükmünün hakkımızda verilmesine kadar (10 Ağustos 1920) böyle sürecekti. Barışın gecikmesi Osmanlı Devleti'nin tasfiye edilmekte olan karışık sorunlarının çokluğundan kaynaklanıyordu. Savaş yılları boyunca, topraklarımız üzerinde yapılmış bulunan gizli pazarlıklara yeni yönler verilmesinden, Osmanlı hükümetinin bu tutumlar karşısında sağlam bir duruş gösterememesinden dolayı pazarlıklar daha derinleşmiş; çözüm uzamıştı. Nihayet, Osmanlı hükümetinin Anadolu'ya karşı cephe alması ve Türk milletinin kurtuluş için şahlanması da Doğu barışının gecikmesine neden olmuştu.

Genel hükümler bağlamında, Dört Büyükler 30 Ocak 1919'da Irak, Suriye, Ermenistan, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Türklerden büsbütün ayrılmasında anlaşmış, bunu geçici diye nitelemişlerdi. Paris Konferansı'nda, başka kararlar da verilebilmiş; örneğin, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un, 19 Ocak 1919'da, Türkiye'nin baskı altında tutulması için öteki devletlerin kuvvet göndermeleri isteğini fırsat bilen İtalya, Antalya ve Kuşadası'na kuvvet çıkarmıştı.

Ermenistan sorunu

Bu konu, Venizelos'un 30 Aralık 1919'da verdiği muhtıra ile ortaya atıldı. Bunu, Osmanlı Paşası Bogos Nobar'ın girişimleri izledi. Yurtdışındaki, özellikle Amerika'daki Ermeniler de Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmak üzere bir dizi eylemlere geçmişlerdi. Bogos Nobar'ın istediği, Doğu'daki Altı Vilayet ile Trabzon ve Adana'nın birer kesimi idi. Amerikan cumhurbaşkanı bunu bütün gücüyle destekliyordu. Bu topraklarda kurulacak Ermenistan'ın manda yönetimini, Senato'ya danışarak almayı da vaat etti (14 Mayıs 1919). Hatta Osmanlı hükûmetine 21 Ağustos 1919'da verdirdiği bir nota ile Kafkasya'da Ermenilerin öldürülmesine (gerçekte Ermeniler bunu Türklere karşı yapıyorlardı) engel olunmazsa Wilson İlkeleri'nin 12. maddesinin Türkiye'ye bağışladığı bağımsızlığın da geri alınacağını bildirecekti.¹⁶ Aslında bu dönemde, Kafkasya'da bir Türk otoritesi olmadığına göre, burada geçenlerden Türkiye'nin sorumlu tutulmasını anlamak gerçekten güçtür.

Türkiye'nin manda yönetimi altına alınması sorunu

14 Mayıs 1919'da Lloyd George, Türkiye'nin manda yönetimi altına alınarak, nüfuz bölgelerine ayrılmasını önerdi. Buna göre: İtalya, eski Konya vilayetinde; Fransa, Güneydoğu ve Güney Anadolu'da; Yunanistan, eski Aydın vilayetinde; Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Ermenistan, Çukurova (Kilikya)'daki Küçük Ermenistan ile İstanbul ve Boğazlar bölgesinde manda yönetimi kuracaklardı. Başkan Wilson önce Senato'nun onayını almayı ileri sürdüğünden karar sonraya bırakıldı. Ama kendisi Ermenistan dışında Osmanlı topraklarında bir sorumluluk almayı istemiyordu.

İstanbul ve Boğazlar sorunu

Geçiş rejimi ve İstanbul kenti dışında Boğazların iki yanındaki topraklar Rusya'ya vaat edilmişti. Rusya, Çarlık rejimi çöküp savaş dışında kaldığından bu konuya nasıl yön verileceğine dair ga-

lip devletler arasında bir fikir birliği yoktu. Hatta İtilaf hükümetlerinin kendi üyeleri arasında bir çözüm yolu dahi bulunmuş değildi. İngilizlerin Boğazlar bölgesinde kendisine serbestlik tanınması isteği önce Fransa'nın direnciyle karşılaşmıştı. Tam da bu sırada, Hint Müslümanları Kongresi, Halife İstanbul'da olmak koşulu ile Osmanlı Devleti'nin varlığının korunması kararını alacaklardı (5 Ocak 1920).

Dört Büyükler, 24 Mayıs 1919'da, Ermenistan ile Yunanistan'a bırakılacak topraklar dışında Anadolu'nun daha da bölünmeye uğratılmayarak bağımsız kalmasını ya da Amerikan mandası altına alınmasını kararlaştırdılar. (Bunun ardından Türk Müzakere Kurulu da görüşmeler için Paris'e çağırılacaktır.)

İzmir sorunu

Osmanlı mirasından yararlanmak için ilginç bir istek de Yunanistan'dan geldi. Venizelos, 30 Aralık 1918'de Dört Büyüklere verdiği bir muhtıradan, Marmara Denizi kıyısından itibaren, Kurşunlu-Uşak-Sarayköy-Muğla doğusu ile Akdeniz kıyısında Kalkan çizgisinin batısında kalañ toprakları; 3000 yıllık bir tarihi geçmiş ve Rum nüfusun çoğunluk iddialarına dayanarak istiyordu. Bir alt komisyonda Amerikan ve İtalyan sözcülerinin karşı çıkmaları üzerine bu istek benimsenmedi. Ama Fyume limanı konusunda çıkan anlaşmazlık üzerine görüşmeleri protesto etmek amacıyla İtalyanların Barış Konferansı'nı bir süre bırakmalarından Lloyd George yararlanmasını bildi; İtalya'nın Libya'da yaptığı gibi İzmir'den Anadolu içlerine doğru yayılacağını ve girdiği Osmanlı topraklarından çıkarılamayacağını ileri sürerek İzmir ve art bölgesinin Yunan mandasına verilmesi konusunda Fransa ve Amerika'yı ikna etmeyi başardı. Bu plana karşı çıkanlar olmasına karşın, Amerikan başkanının güçlü desteğiyle, Türkiye'deki Rumları korumak amacıyla Yunanlıların İzmir'e 2-3 tümen çıkarmalarına izin verildi (6 Mayıs 1919). İşgali mütareke koşullarına uydurmak için bir yalanı da Venizelos hazırlayarak Dört Büyüklere verdi. Bu, Sırp asıllı bir Türk Jandarma Yüzbaşı olan Koloneviç'in İzmir Valisinden

aldığı yazılı bir emir idi. Bu sözde belgeye göre Vali, bölgedeki Rumların kırıma uğratılmasını istemişti. Bu belge, işgalci devletlerin de bölgedeki güvensizliği demektir. Böylesi bir iddia, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince bölgenin işgaline yeter bir nedendi. Bu işi de Yunanlılara havale etmiş oluyorlardı. İstek ve görüşmelerin özü, Türk kamuoyundan saklı kalmadığına göre, Yunan hükümetinin asıl hedefi antik İyonya ve çevresini ilhaktı. Başlangıçta, işgal bölgesi, İzmir sancağı ile Ayvalık ilçesi olarak sınırlandırıldı. Uluslararası bir soruşturma kurulu, böyle bir işgali gerektirecek yeterlikte nedenler bulunmadığını 19.10.1919'da bildirecek, daha sonra yayınlanacak olan General Harbord raporu da bu yolda olacaktır.

Mondros Mütarekesi'nden Sonra Türk Ordusunun Gücü

İtilaf Devletleri, mütareke ile başlayıp ateşkes çizgisini aşarak gerçekleştirilen işgal, terhis ve silahsızlandırılmalarla Türk ordusunu iş göremez hale getirmişlerdi. Milli mücadele koşullarını anlamak için, mütarekeye girerken 1. Dünya Savaşı sonrası ordunun durumunun ele alınması zorunludur.

Ordunun kuruluşu

Harbiye Nazırı Mustafa Fevzi (Mareşal Çakmak)'nin planına göre, ordu, az mevcutlu ve geniş çerçevede birlikler temelinde örgütlenecekti. Bununla, ileride olanak çıkınca birliklerde insan sayısı kolayca yükseltilecekti. Bu plan, İtilaf Devletleri'ne 9 kolordu, 20 tümen ve 6 uçak bölüğü olarak önerildi. Savaş gemileri bulundukları sayıda tutulacak, 7 bin jandarma da ülkeye dağıtılacaktı (3 Ocak 1919). Uçakların pek azı işe yarar durumda bulunuyordu. Savaş gemilerinin çoğu gözaltı edilmişti. *Yavuz* zırhlısı yaralı idi. Sağlam olanların da, deniz savaşının gereklerine göre etkili bir eylemde bulunmaları beklenemezdi. Bu konudaki yazışmalar 19 Mayıs 1920'ye kadar sürdü ise de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da çalışmaya başlamasıyla önemini yitirdi.

Birliklerin dağılımı

4 tümen Boğazlar ve Doğu Trakya bölgesinde, 4 tümen Doğu'da bulunacak gibi bir yoğunluk göstererek ülkeye dağıtılmıştı.¹⁷

Birlik kadroları

Tümen başına 1500 tüfekli piyade, 520 topçu ve makineli tüfek eri bulunacaktı. Bütün ordunun kadrosu, geri ve yurtiçi örgütleriyle birlikte 61.223 (40.878 tüfekli) er olarak saptanmıştı. Kara Kuvvetleri'nde 720 makineli tüfek ve 256 top bulunacaktı.

Silahsızlandırma: Orduda kalacak insan sayısından fazla olan silahlar teslim edilecekti. Bunlar İngilizlerin kıyılarda, özellikle İstanbul, Çanakkale bölgelerinde seçtikleri ve kontrol altında tuttukları depolara gönderiliyordu. Topların kamalarının, tüfeklerin sürgü kollarının teslimi ile silahları işe yaramaz hale getirerek de silahsızlandırmayı çabuklaştırma yolunu tutmuşlardı.

Silahların Ermenilere verilmek üzere Ermenistan'a doğru gönderildiği gerekçesiyle özellikle Doğu'da bulunan komutanlar, teslim ve taşıma işlerini savsaklamaya çalışıyorlardı. Böylece Mart 1919 sonuna kadar, önemli parçaları ya da bütünüyle 186.000 tüfek ve 563 top teslim edilmiş bulunuyordu.

Terhis işleri: Harbiye Nezareti 1893 (1309 H.) ve daha erken doğumluların terhisini ve son 5 doğumluların silahaltında tutulmasını istiyordu. İngilizler buna da karıştılar. 1895-1897 doğumlularla yetinilmesini istediler. Bununla, en dolgun sayıda olan iki devre en genç doğumlulardan yoksun kalındı. Böylece silahaltında 43.196 kişi kalabildi. Bu, düşünülen kadrodan 18 bin kişi eksikti. Hesaplandığı kadarıyla, 337.615 er terhis edilmişti. Toprakları ateşkes sınırı ötesinde kalan Araplar da terhis edildi.

Terhis edilenlerin serüveni: Yurt savunması ödevini büyük yoksunluk içinde yapan bu insanlar evlerine ne zaman kavuştular? Terhisler birden yapılıncı ocaklarına yakın ya da yaya gidilebilecek yerde olanlar bu işi başardılar. Büyük çoğunluk bundan yoksundu. Mevsim kışa gittiği halde bu büyük insan kitlesi yoksunluk

içinde beş parasız demiryolu istasyonlarında ve iskelelerde, kendilerini alacak trenleri ve vapurları beklediler. Çok sefil oldular.

Hatta bunlardan Samsun ve dolaylarındaki iskelelerde bekleyenler, Rumlarca, İtilaf Devletleri görevlilerine asker yığınağı ve kendilerine karşı hazırlanan baskı aracı olarak bildirildiler. Öte yandan yedek subaylar da terhis edilmişti. Bunların durumu erlerinkinden çok ayrı değildi. Muvazzaf subaylardan birlikleri kaldırılanlar İstanbul'a dolmuşlardı. Bunlar da yeni atamalar beklerken aylıksız ve parasız dolaştılar. Bir kesimi kendilerine yaraşmayan işler tuttu. Bir kesimi Mustafa Kemal'in yanında savaşmak üzere Anadolu'ya kaçtı. Mütareke, halkı da, orduyu da yıktı.

II

KUVA-YI MİLLİYE İLE İŞGAL GÜÇLERİNİN OYALANMASI

Yunanlıların İzmir’i İşgal Altına Alması

Yukarıda da belirtildiği üzere, Venizelos’un Anadolu üzerindeki toprak talepleri, 3000 yıllık olduğunu iddia ettiği hakka ve bölgedeki Rum nüfusun çoğunluk olduğu iddiasına dayanıyordu. Bu gerekçe üzerine Yunanistan’a işgal izni vermek, ilhakını da tanımak demektir. Yoksa işgal gerekçesi, Rum halkı barışa kadar koruma diye ileri sürülürdü. Şimdi Yunan çıkarmasının nasıl tertiple-nip yapıldığını görelim: Venizelos’un Paris’ten verdiği emir üzerine Yunan Genelkurmayı 1’inci Tümeni işgalle ödevlendirmişti. Bu tümenin mevcudu 12 bine çıkarıldı. Sonra da Dinyester ırmağı boyunca Beyaz Ruslarla birlikte savaşan kolordudan bir tümen daha getirilecekti. Albay Zafiri Papathanasius komutasındaki tümenin hazırlığı az zamanda ve gizlilikle yapıldı. Taşıma için vapurların toplanması, Karadeniz kıyılarından getirilecek Rus göçmenlerin nakliye çalışmalarına bağlandı.

Galip devletler kararıyla, İzmir’in işgal emri tümen komutanına ancak 11 Mayıs 1919 saat 22.30’da bildirildi. On altı gemiye bindirilmiş olan tümen, Eleftron ve Mavros limanlarından 13 Mayıs saat 10.00’de hareket etti. İcra emri de talimata göre yolda açıldı. 14 Mayıs gecesi Midilli’de geçirildi. Öte yandan İzmir’de Amiral Calthrope 14 Mayıs sabahı Fransız, Amerikan (10 parça gemisi var) ve Yunan filo komutanlarını toplayarak civardaki müstahkem mevkilere çıkarmayı kolaylaştırmak ve uyruk-

larını korumak üzere ayıracakları müfrezelerin İzmir rıhtımlarına çıkmalarını tertipleddi. Böylece, işgali yalnız Yunanlıların değil; kendilerinin de birlikte yaptıkları izlenimi verilmiş olacaktı. Amiral Calthrope 14 Mayıs saat 09.00'da vali ile kolordu komutanına İzmir'in İtilaf Devletleri'nce saat 14.00'te işgal edileceğini bildirdi.

17'nci Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa, bu notayı almadan Harbiye nazırına gönderdiği telde; dolaşan söylentilere göre Yunanlıların, İtalyanların ya da Yunan Kızılhaçı eliyle hazırlanmış silahlı Rumların her birinin çıkarma yapabileceklerini ve bu ihtimal karşısında ne yapacağının bildirilmesini istemişti. Notayı alınca makine başında telle sorusunu yineledi. İtilaf Devletleri'yle birlikte başlayacak olan işgalin, eninde sonunda Yunan işgaline dönüşeceğini de ekledi. Harbiye nazırı, işgalin mütareke gereği olduğunu söyledi. Son ihtimal için de söylentilere kulak asmamasını bildirdi. Nazırın, hiç değilse Genelkurmay Başkanına danışmadan cevap vermesi yanlıştı. Nitekim o sırada (saat 11.00'de) İngiliz Olağanüstü Komiser Yardımcısı Amiral Richard Webb İzmir'in işgal edileceğini bildiren notayı sadrazamın önüne koyuyordu.

17'nci Kolordu Komutanı, aldığı emir uyarınca askerin müstahkem mevkidenden geri çekilmesini ve işgale zorluk çıkarılmamasını buyurdu. Saat 14.00'te İtalya dışında galip devletler müfrezeleleri karaya çıkarıldı.

Halk dükkânlarını kapayıp giderken Rumlar, İzmir'in işgal edileceği haberini öğrenmek üzere Metropolis kilisesine üşüşüyorlardı. Valiye başvuran Müdafaa-i Hukuk görevlileri ondan kaçamak cevaplar alınca durumu anladılar. Vali, gece *Köylü* gazetesine işgalin olmayacağı demecini verirken Bahribaba Parkı (o zaman Yahudi maşatlığı)'nda sabaha kadar süren bir miting yapıldı. Durumu protesto etmek ve bütün illere telle bildirmek kararına varıldı. Mütareke görüşmeleri sırasında Rauf Bey (Orbay)'e İngilizlerin içtenliğine güvenilmesini söyleyen ve Kasım 1918'den beri Türkiye'de İngiliz Olağanüstü Komiseri görevinde bulunan Tümamiral Sommerest Arthur G. Calthrope, saat 23.30'da İzmir valisine ikinci notasını göndererek mütarekenin 7. maddesi gereğince Yunanlıların

15 Mayıs saat 07.00’de iskeleleri tutarak, birliklerini saat 08.00’de karaya çıkaracağını bildirdi. Vali ve kolordu komutanı hiçbir direnme düşünmediler. Ayrıca kolordu komutanı, subayların çıkarma sabahı kışlada toplanmasını da buyurdu.

Hasan Tahsin (asıl adı Osman Nevres olan gazeteci)’in tabancasından çıkan kurşunların yaptığı etkiye göre, İzmir’deki 3402 askerden 200 tüfekliye depolardaki silahlardan dağıtılması ve mevcut jandarmanın eklenmesi ile birkaç yüz Türk eri ile ne gibi başarı kazanılabileceği tahmin edilebilir. Pasaport iskelesine çıkıp hükümet konağına yol alan Efzon Alayı, Papas Hristosmos’ça kut-sandıktan sonra hükümet konağına ilerlerken bir tek tabancadan çıkan kurşunlar karşısında ürküntü ile geri kaçtı ve yere yatarak ateşe başladı. Hasan Tahsin’in adını yaşatan dikilitaşın konulduğu yerden geçerek önce kışlaya yönelindi. Buradan ateş edilmemesine ve beyaz bayraklarla teslim işareti verilmesine karşın subaylar alındı. Ve kendini kaybetmiş Rumların arasından Patris vapuruna götürüldü. Rumların kafileye saldırımları sonucu başta Albay Süleyman Fethi olmak üzere 9’u şehit edildi, 29’u yaralandı ve çekilip götürülen 27’sinin akıbeti belirsiz kaldı. Ege’nin bu “ilkkurşun” olayından sonra Yunan askeri kentin sokaklarına ve kenarlarına saldırdılar. Yapılan kırım, 300-400 cana mal oldu.

Hiçbir emir almayan İzmir garnizonundaki asker kendi kararını verdi. Kentten çekilerek uzaklaştı. Bu çekilme komutanlarının verdiği bir emrin gereği değildi.

Hüseyin Rahmi Apak, *Batı Cephesi Nasıl Kuruldu* adlı ilginç yapıtında, silah kullanan başka bir yağız delikanlıdan söz ederse de kaynak vermediğinden kabulünü güç buluruz. İzmir’de ilk kurşunlar atılır, İzmir’in içinde ve kenar mahallelerinde kırım yapılır ve halk, “Hazırlanın!” diye değil, “Karşı koyarsanız kırıma uğrarsınız!” diye yakınlardan civar kentlere kaçarken Urla’da olan bitenleri görmezlikten gelemeyiz. Buradaki Türk halkı 120 tüfek bularak, 173’üncü Alay’ın çıkardığı 18 tüfekliye katıldı. Kentlerini işgal gelen iki Yunan deniz müfrezesiyle, daha önceden hazırlanmış bulunan 800 kadar Rum silahlısına karşı 16 Mayıs gecesiyle 17 Mayıs günü savaştı. Bu, askerle halkın yaptığı ilk kurşun vuruşma-

sı oldu. 21 Mayıs'a dek düşman Menemen-Nif-Torbalı çizgisine ilerledi.

Bu konuyu bırakmadan önce, kronolojik sıraya bağlı kalmaksızın daha iki 'ilkkurşun' savaşmasından söz etmek doğru olur. Urla'daki silahlı çatışma, halkın ordu ile birlikte yaptığı bir karşı koyma idi. Bu konuda daha objektif davranmak için "halk-ordu"nun, "ordu"nun ve "yalnızca halk"ın 'ilkkurşun' savaşmalarını düşünmemiz yerinde olur. Ayvalık'ın işgali dolayısıyla burada bulunan ve Yarbay Ali (Çetinkaya)'nin komuta ettiği 172'nci Alay, 29 Mayıs 1919'da ordunun 'ilkkurşun' savaşmasını yapmıştır. Komutanlığını Jandarma Bl. K. Tahir Fethi'nin yaptığı ve doğrudan doğruya halktan örgütlenmiş ve Ödemiş'in "Yiğit Ordusu" diye anılan milli müfrezeler de halkın 'ilkkurşun' savaşını vermiştir (30 Mayıs 1919). Bu eylemlere ileride yine değineceğiz.

İzmir'in İşgaline Karşı Tepkiler

İzmir sancağının Urla dışındaki tepkisinin zayıf olduğu açıktır. Şimdi yüksek devlet adamlarının, bölgelerin ve halkın gösterdikleri yankı ve tepkileri; Ege bölgesinin, bir cephe tutulmasına yol açacak tepkilerine ilerde değinmek üzere, daha geniş bir kapsamda olanları görelim:

Mustafa Kemal Paşa 15 Mayıs günü Sadarete (Babîâli) uğramıştı. Burada Vükela Meclisi toplantı halinde idi. Verilen bir toplantı arasında, gördüğü tanıdık nazırlardan İzmir'in işgalini öğrendi. Bunlara yiğitlik göstermelerini, İstanbul'da yapamadıklarını, kendi yanına gelerek yapmalarını söyledi. Şaşkın haldeki bu nazırlar daha da şaşırdılar. Padişah VI. Mehmet Vahidettin 16 Mayıs'ta istifa eden Damat Ferit'i yeni kabineyi kurmakla görevlendirdiği fermanında, son derecede özverili ve azimli çalışılmasını yazmıştı. Bunlar beylik laflardı. Yeniden sadarete getirilen Damat Ferit, ağırbaşlı davranmayı öğütlüyordu. Hükümetin mütarekeden beri sürdürdüğü miskince tutum değişmiyordu. Harbiye Nezareti'nin tutumu, hükümetinkinden ayrı olamazdı. Şakir Paşa'nın İzmir'in işgalini yerinde bulduğunu görmüştük. Ama yeni bakan Şevket Turgut Paşa biraz daha canlı davranacak ve güvendiği Albay Bekir Sami (Günsav)'yi 17'nci Kolordu Komutan vekilliğine ve Al-

bay Kâzım (Özalp)'ı Balıkesir bölgesinde 61'inci Tümen Komutanlığı'na gönderecektir. 14'üncü Kor. Kh. ile 61'inci Tümen'in Tekirdağ'dan Bandırma'ya geçişini buyurması da önemli bir karardır (28 Mayıs).

1826'dan beri ilericiliğin ve ülke çıkarlarının temsilcisi olan subay topluluğunun gerçek bağlantı yeri olan Genelkurmay böyle davranmadı. Daha önce Mustafa Kemal'i ve Kâzım Karabekir'i Anadolu'ya, Cafer Tayyar'ı Edirne'ye atamakta önemli rolü olan bu makamın başında şimdi Cevat Paşa (Çobanlı) bulunuyordu. Harbiye nazırına 15 Mayıs'ta yazdığı yazıda İzmir çıkarmasının mütareke koşullarına aykırı bir eylem olduğunu bildirmişti. Harbiye nazırının ise İzmir'deki Kolordu Komutanı'na çıkarmanın mütareke gereğinden olduğu cevabını verdiğini görmüştük. Yeni nazır daha anlayışlı görünüyordu. Erkânı Harp Başkanı 16 Mayıs 1919'da "birliklerin yerlerini bırakmayarak, silahlarının alınmasına müsaade etmemek üzere, toplu ve silah başında disiplinli bulundurulmalarını" yazabilmişti.¹ Genelkurmay Başkanlığı buna benzer davranışlarını hemen hemen savaşın sonuna kadar sürdürecektir. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, ileride değineceğimiz gibi, 57'nci Tümen Komutanı Şefik (Aker)'in milli müfrezeler kurulması yolundaki başvurusunu da uygun görerek, "Bu işler, yerinde yapılacak işlerdir" diye teşvik edici cevap verdiyse de, daha sonra kendisinin ve kendi yerine gelenlerin yolu çelişkilerle doludur. Bu konuda yargı verirken Erkânı Harp Dairesi'nin Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunduğu gerçeğini gözden kaçırmamalıyız.

En önemli devlet mekanizması olan Dahiliye Nezareti'nin (İçişleri Bakanlığı) ve mahalli idare amirlerinin davranışları üzerine Kurtuluş Savaşı edebiyatımızda çok şey yazılmıştır. Kurtuluş hareketini tutan bir Dahiliye nazırı göreve gelmedi. Damat Ferit Hükümeti'nin Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in asıl davranışı milli mücadele karşıtlığı idi. İçinden üzüldüğünü, Balıkesir Reddi İlhak temsilcilerine, "Biz böyle deriz, siz silahla karşı koyun" şeklinde cevap verdiğini anmak isteriz. Karmaşık ruhsal yapısının onu gittikçe Anadolu'ya muarız yaptığını *Hayat Tarih* dergisinin 1970'in son aylarında başlayan anılarında görüyoruz. Oysa Dahiliye Nezare-

ti'nin olumlu yaklaşımı, Kurtuluş Savaşı'nın gidişine çok önemli etki yapabiliyordu. Mahalli mülki idare amirlerinin davranışları başka başka oldu. Silahlanmak isteyenlerden, düşman askerlerinin kentlerini işgal etmesini Yunan komutanlarına teklif edenlere kadar farklı tutumlar alanlar oldu. Güney ve güneydoğu illerimizde bu görevlilerin, civardaki halkın etkisiyle de, genellikle olumlu tutum takınmalarını özellikle kaydetmek isteriz.

Siyasi kuruluşlara gelince, bütün partililerin, Yunan işgali üzerine içten burkulduklarına inanmak gerekir. Ne var ki parti disiplini ve parti dayanışması içinde davranışları başka oldu. Yurdun hep zararına çalışmış olan İttihat ve Terakki Fırkası muarızlarının davranışı da yıkıcı olmuştur. Hiçbir parti, "kalkınalım, silahlanalım" diyemedi. Sosyal Demokrat Partisi ve ikinci kez İstanbul'da kurulmuş olan Türkiye Sosyalist Partisi bile işgale karşı açık bir tutum sergileyemedi.

Bunun için Mustafa Kemal kurtuluş davasında siyasi partilere değil, partiler dışında bir siyasi örgüt olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine dayandı. İlk kez, Havza'ya vardığı 27 Mayıs 1919'da kendisini görmeye gelenlerle topluca konuşurken kentlerinde bu müdafaa-i hukuk temelinde örgütlenmelerini öğütledi. Bundan sonra her yerde ve durmaksızın bu örgütlerin pekiştirilmesi üzerinde çalışacaktır.²

Halkın tepkisi suda büyüyen halkalar gibi, uzaklaştıkça daha yaygın oldu. Seydişehir, Bayramiç, Balıkesir... Bu yörelerin ahalisi işgalin ertesi günü yaptıkları mitinglerle seslerini duyurdular. 23 Mayıs'ta İstanbul'daki Sultanahmet mitingi çok muhteşem oldu. Ama bunlar, Mustafa Kemal'e göre yeterli değildi. Ve öyle idi de. Samsun'a çıktıktan sonra yaptığı tamimlerden ilki mitinglerin ve protestoların sıklaştırılması içindi.

Aydın'da düzenlenmek istenilen miting gerçekleştirilemedi. Tersine, başta mutasarrıf olduğu halde seçkin bir kurulun (!), Salihli kaymakamı ile müftüsünün Yunan komutanlarına başvurarak kentlerini işgal etmek üzere çağrı yapmalarını; Tirelilerin, bir şeyler yapmak için gelen asker ve subayları kovmalarını; Rumların çoğunlukta bulundukları kentlerde Yunanlıları karşılamada taklar

kurduklarını anmakla yetinelim. Mutlu azınlığın bu davranışlarını görünce J. J. Rousseau'nun, "Hiçbir şeyi olmayanlara boyunduruk zor vurulur. Bunun için değil midir ki krallar, uyruklarının giysilere ve gereksiz süslere bezenmesini isterler" sözünü anımsamak elden gelmez.

Birçok düşman istilası görmüş Trakya'da da durum pek iç açıcı değildi. Bunda İstanbul'a yakınlık yüzünden oradaki miskin davranışın etki yaptığı kabul edilebilir. Keşan ve Kırklareli'ndeki tümen komutanları halkın uyuşuk davranışlarından yakınırırlar. Bu konuda çok sayıda örnek verilebilir.

İşgal Karşısında Din Adamlarının Tutumu ve Dış Etkiler

Bu kişilerin, Türkiye’de her zaman olduğu gibi, Kurtuluş Savaşı’nda da büyük rolleri olmuştur. Din adamları arasında mütareke ile değilse de İzmir’in işgalinden sonra düşülen uçurumu açıkça görenler çoğunlukta idi. Bu bakımdan çok parlak örnekler vardır. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi, “Her ne pahasına olursa olsun Yunanlılara karşı koymak gerekir, işgal edilen ülkelerdeki halk için cihada girişmek farz-ı ayndır; uzaktakilere de farz-ı kifâyedir. Ben fetva veriyorum; silah ve cephane azlığı ya da yokluğu hiçbir zaman mücadeleye engel olmamalıdır. Hiçbir savunma aracı bulunmayan bir Müslüman bile yerden üç taş alıp düşmana atmakla yükümlüdür...”³ diyordu. Bir yıl sonra Saray Müftüsü Ahmet Efendi’nin diyeceği de bu yolda olacaktır. Bu değerli Denizli müftüsünün, kentinde tutunamayacak hale gelmesi gecikmeyecektir. Bu düşünce ve fetva verebilme tutumu Tanrı’nın yeryüzünde gölgesi sayılan padişah ve halifenin (zıllullah ve halife-i ruy-i zemin) davranışından etkilenerек gittikçe azalacaktır. Fakat ne yazık ki, ulemanın çoğu, 1300 yıldır vere vere bitiremedikleri fetvalardan pek azını kurtuluş yararına vereceklerdir. Tersine; müslim (dine teslim olmuş) sözcüğünü dar kalıbıyla alarak halkı düşmana teslim olmaya çevirenler azımsanmayacak kadardı. Düşman, istila et-

tiği yerlerde dine dokunmuyor avuntusu ile halkı etkilemekten geri kalmadılar. İstanbul fetvası (Şeyhülislam Dürriyade Abdullah fetvası) hükümetin etkisi altında, “Kurtuluş Savaşı’nı yapanlar öldürülmelidir” derken; yine yönetimin etkisiyle Ankara’yı tutanlar da, “Savaş vaciptir” diyorlardı. Ankara Müftüsü Börekçizade Rifat Efendi ve 150’nin üzerinde Anadolu uleması milli kurtuluş hareketini dinen onayladı. Fakat İstanbul’un fetvası daha etkili oldu. Bu; yalnız 1920’de 20-100 gün süreli 10 ayaklanmanın çıkmasıyla bellidir. Gerçek dindarı yukardaki eleştiriden uzak tutmak isteriz. Bu konuyu kapatırken, Kurtuluş Savaşı sırasında din adamlarını ve dini kurumları bir araya getiren örgütler olsaydı; halifenin etkisi altında kalacak bu kuruluşların kurtuluş hareketini çıkmaza sokmaları mümkündü demekle yetineceğiz.

Dünyanın her yanına dağılmış Rumların, ülkedeki Rum kuruluşları ve Fener Patrikhanesi’nin etkisiyle İzmir’in işgalinde Türklerle hak veren yankıları pek az oldu. Bu yolda çok az kalem işledi. Bu arada bazı İngiliz görevlileri ile İzmir’i kendilerine isteyen İtalyanların basın ve görevlilerini sayabiliriz.

İzmir’in işgalinden çok, Yunan ve Rum mezalimini saptayan Uluslararası Kurul’un 7 Ekim 1919’da verdiği rapor üzerinedir ki; Churchill, “Galiplerden kaçan adalet, karşı yakaya geçmiştir” diyecek; İngiliz Genelkurmay Başkanı Henry Wilson günlük defterine, “Bütün bunlar deliliktir, kötülüktür” satırlarını yazacak; yazar S. Baker, “İğrenç bir entrika” diyecek; Lord Curzon, *The Near East* gazetesine, “Rumlar ve Ermeniler nankör ve içtenlikten yoksundurlar. Türkler cesur ve namuskârdırlar. Rumlar İzmir’de hırsızlık ve çapulculukla birlikte Türkleri kırıma uğrattılar. Savunmasız ve kimseye zararı olmayan binlerce Müslümanı öldürdüler” diye demeç verecektir.⁴ Şunu da kaydedelim ki yabancı dillerde Grek-Rum terimi hem Rumlara hem Yunanlılara verilen addır. Dünya kamuoyuna belirli bir anlayış içine bundan sonra ve yavaş yavaş girecektir.

Çukurova'da ve Ege'de 'İlkkurşun' Savaşları

Kendimizi Ege'nin çekiciliğinden kurtarırsak, Türk yurduna saldıranlara karşı 'ilkkurşun' savaşlarının öncelikle Çukurova'da yapılmış olduğunu görürüz. Gerçekten; ilk halk kuvveti hareketi, Dört Yol'un Karaköse köylüsünün 19 Aralık 1918'de kurduğu barikatlara dayanarak yaptığı savunma, ilk Türk şahlanmasıdır.⁵ Bunun gibi 1919 Ocak ayının ilk günlerinde, çapı birkaç askerden ileri gitmese de, Teğmen Kara Hasan (sonraları Hasan Paşa diye anılacaktır) komutasındaki Dört Yol Jandarma Merkez Bölüğü'nün hareketi bir silahlı kuvvet birliğinin 'ilkkurşun' hareketidir. Bunların Yunanlılar yerine Fransızlara karşı ve topraklarının işgalinden bir yıl sonra yapılmış olduklarına işaret etmeliyiz.

Gözümüzü Ege'ye çevirirsek; İzmir'de 'ilkkurşun'un Osman Nevres (Hasan Tahsin)'in tabancasından çıktığına kuşku yoktur. 'İlkkurşun' savaşlarını ordu kuvvetiyle halkın, ordu birliğinin ya da yalnızca halkın yaptığına göre ayrı ayrı ele almak gerektiğini doğru buluyoruz.

Urla'da 16 ve 17 Mayıs'ta yapılan savunma, Ege'nin birinci halk ve ordu tarafından yapılmış 'ilkkurşun' savaşı idi. İzmir çikarması üzerine daha önceden silahlandırılmış Rum halkı, 16 Mayıs'ta köylerde ve öğleden sonra Urla'da saldırılara başladılar. Bu-

rada Türk mahallesinin halkı silah deposundan aldığı 120 tüfekle kentte sokak başlarını tutarak savunmaya hazırlandı, 172'nci Alay'ın (Yarbay Kâzım komutasında idi) 18 tüfeklisine katılarak kendini savunmaya başladı. 16 Mayıs'ta gelen Yunan deniz piyade müfrezesini, 17 Mayıs'ta ikinci bir müfreze ile İzmir'den gönderilen bir piyade bölüğü izledi. Evlerinin bir kısmı yanıp yıkılan şehir halkı, 17 Mayıs akşamına kadar çarpıştı.⁶

Ayvalık'ın işgalinde Yarbay Ali (Çetinkaya)'nin komuta ettiği 172'nci Piyade Alayı, Yunan-İngiliz savaş gemileriyle getirilip karaya çıkarılan Yunan taburuna karşı kentin doğu sırtlarında savunma yaptı (29 Mayıs 1919). Bu hareket, ordunun ilk 'ilkkurşun' mücadelesi sayılmalıdır. Komutanlığını Jandarma Bl. K. Tahir Fethi'nin yaptığı ve doğrudan doğruya halktan örgütlenmiş Ödemiş'in "Yiğit Ordusu" diye anılan kuva-yı milliyesi, yalnızca sivil halk tarafından yürütülen 'ilkkurşun' savaşı vermiştir (30 Mayıs 1919). Bununla birlikte Ödemiş'te yükselen ses yalnız silah sesi değildi. Burada kurtuluş için Türk'ün gür sesi de yükselmişti.

Batı'da İlk Cephenin Kuruluşu

Yunan işgaline karşı ilk karşı koyan komutan, subay ve yurttaşlar arasında Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile Albay Şefik (Aker), Albay Bekir Sami (Günsav) ve Albay Kâzım (Özalp)'ın geniş çaptaki çabalarını burada öncelikle anmak gerekir. Bunların çabaları daha iyi olamadıysa şu etmenlerden ileri gelmiştir: Şehzade Abdurrahim Efendi başkanlığındaki Heyet-i Nasiha'nın (öğütleme kurulu) uyuşturucu telkinleri,⁷ İzmir'den kaçanların olumsuz söylentileri, aralarında azınlıktan kişilerin de yer aldığı aciz mahalli idare amirlerinin davranışları, ordu birliklerinin kanadı budanmış bir duruma sokulmuş bulunması önce gelir. Kısa süre sonra bunlara yeni fısıltılar eklenecek, "İşgal geçicidir." "Dikili ağacı bulunmayan subaylara kulak asmayın!" ve "Halife, Yunanlılarla savaş istemiyor." gibi propagandalar etkili olacaktır. Şimdi sırasıyla yukarıda adlarını yazdığımız komutanların çabalarını kısaca görelim:

Albay Şefik (Aker)

Çanakkale savaşlarında değerli hizmeti görülen Albay Şefik, İzmir'in işgali sırasında Söke'den Antalya'ya kadar dağınık durumdaki 57'nci Tümen'in komutanıydı. Karargâhı Aydın'da bulunuyordu. Daha atılgan davranıyordu, milli kurtuluş savaşının ilk safata bir komutanı olurdu. Bir İtalyan çıkarmasına karşı koymaması

yolunda Nisan 1919'da emir almış bulunması, Aydın gibi milli mücadele aleyhinde bulunanların yoğun olduğu bir çevrede görev yapması, davranışlarını kösteklemiş olmalıdır.

Albay Şefik, isabetli bir görüşle 23 Mayıs 1919'da Harbiye nazırına verdiği raporda, "Durumu düzeltmek için kuva-yı milliye-nin örgütlenmesi en iyi tedbir olacaktır" diyordu. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa "...mahalli koşullara göre yapılması gereken işleri siz daha iyi değerlendirirsiniz" demekle onu teşvik ediyor gibiydi. Nazır olarak davranışları, düşüncesi değerinde olmadı. Mustafa Kemal Paşa'nın kuva-yı milliye örgütlenmesini Samsun mutasarrıflığına atadığı Albay Refet'e 20 ya da 21 Mayıs'ta buyurmuş olması, Albay Şefik'in düşüncesinin değerini azaltmaz. Ama 57'nci Tümen Komutanı, ortaya atılmasını sağladığı Yörük Ali Efe'yi destekler duruma girerek direniş çabalarını sürdürür. Fakat Eylül 1919'da Çerkes Ethem'in Alaşehir'i basması olayı, kendisinin aktif görevden alınması ile sonuçlanacaktır.

Albay Bekir Sami (Günsav)

İzmir'in işgali üzerine Şevket Turgut Paşa kendisini 56'ncı (İzmir'de dağılan) Tümen Komutanlığı'na ve 17'nci Kolordu Komutan vekilliğine atamıştı. 21 Mayıs'ta Bandırma'ya çıktıktan sonra Marmara ile Küçük Menderes ırmağı arasında halkı silahlandırmak için dolaştı. Çerkes Ethem'in ağabeyini müfreze kurmaya kandırdı. 24 Mayıs'ta Akhisar'ın ileri gelenlerini yola getiremedi. Salihli'de başarısı yeterli değildi. Emir subayı Yüzbaşı Rasim ile Ödemiş'e gönderdiği talimatla burada "Yiğit Ordu"nun kurulmasında etkili oldu. 17'nci Kolordu'nun kaldırılması ve Bursa'nın Yunan işgali ile düştüğü tarihe kadar çalıştı. Bursa'nın düşmesinde sorumlu arayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tatmin edilmesi için emekliye ayrılmasını Mustafa Kemal de önleyemedi.

Albay Kâzım (Özalp)

İşgal öncesi izinli bulunduğu İzmir'de Yahudi Maşatlı (Bahri-baba Parkı) gece mitinginden ayrıldıktan sonra bir yük treniyle İs-

tanbul'a giderek, Trakya'dan Bandırma'ya geçirilecek olan 61'inci Tümen'in komutanlığına atanmasını sağladı. Gölgede kalmak isteyen 14'üncü Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa (Met) adına milli direniş hareketlerini Marmara bölgesinde yönetti. Balıkesir Kongrelerini destekledi. Savaşın sonuna kadar yükselerek çalıştı.

Ali Fuat Paşa (Cebesoy)

İstanbul'da izinli bulunduğu sırada Çanakkale kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yı, kendi kolordusunun bulunduğu Ankaraya çağırarak, kolordusunu Toroslar güneyinden kuzeye çeken Kudüs savunucusu Ali Fuat Paşa, İngiliz temsilcileriyle, Batı Anadolu'daki milli kurtuluş düşüncesi karşısı mülki idare amirleri ile karşılaşmış; önce 23 tümeniyle, Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na (Batı Anadolu Ulusal Kuvvetler Genel Komutanlığı) atanmasından sonra milli mücadeleye birinci planda katılmıştır. İstanbul ile Mustafa Kemal'in haberleşmelerini sağlamakta, Amasya Kararları'na katılmakta ve öteki hizmetlerde birinci planda rol oynamıştır.

Şimdilik bu adlarla yetinmemiz, önemli işler yapan başka aydın ve subay ya da yurttaş bulunmadığı anlamına gelmez. Bir basamak aşağıya inince bu kitabı o özverili insanların adlarıyla doldurmamız gerekecektir. İyi niyetli insanların çabası sürerken Ege'de iki haftalık bir Türk gevşemesi görüldü. Bunda İzmir'den gelenlerin bozguncu sözlerinin etkisi büyüktür. Bu sırada Yunanlılar, rahatça Menemen-Kemalpaşa (Nif)-Torbalı çizgisine yerleştikleri gibi ikinci hamleye de geçerek, işgali genişlettiler.

Yunan İşgalinin Genişlemeye Başlaması

Yunan Başbakanı Venizelos, 300 bin Yunanlı'yı Büyük Menderes vadisine yerleştirmek istiyordu. Belirli bir direnme eksikliğinden de cesaretlenmişti. Ayvalık ile Aydın sancağının işgaline izin istediye de Dört Büyükler, isteğin yalnız birincisine razı oldular.

Aydın'ın işgali

Adalar ve Girit alaylarını İzmir'e gönderen ve gerekli emirleri de veren Venizelos'un talimatına göre Yunan İzmir Olağanüstü Temsilcisi de harekete geçti. Aydın'da Türklerin 800 asker ve 8000 gönüllü topladıkları, ayrıca Manisa'da büyük Türk kuvvetleri bulunduğu ileri sürülerek, Dört Büyüklerin tasvipleri olmadığı halde, İzmir'deki Albay Smith (Amiral Calthrope'un temsilcisi)'ten izin alındı. Bu Türk kuvvetlerinin, işgalci devletlere karşı güvenliği bozucu oldukları ileri sürülüyordu. Bu oldubittinin kabulü bir yana, o gün bugün hareketlerimizin düşmanda büyük etkiler yaptığını söyleyebiliriz.

Bu danışıklı anlaşma sayesinde Yunanlıların Aydın üzerine gönderdiği kuvvetler kolaylıkla kenti alırlar. Çünkü Aydın mutasarrıfı, şehrin sözcülüğünü yaptığını ileri sürerek 57'nci Tümen komu-

tanından askerini alıp geriye çekilmesini ve kente muhtemel bir silahlı çatışma ile zarar verdirmemesini istemişti. Nazilli doğrultusu yerine Çine yönünü yeğleyen Albay Şefik'in buna boyun eğmesi ayrıca tartışma konusudur. Zaferden sonra, kurtuluş hareketlerindeki vatan hainlerinin sıkı bir sorguya ve cezalandırılmaya uğramamış olmaları (Lozan'da genel bağışlama ilanını kabul ederek) Türk sosyal tarihi bakımından gereğinden çok hoşgörülük olmuştur. Hele, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra çok uygar sayılan ülkelerin kurduğu olağanüstü mahkemelerde yapılan yargılamalar bunun kanıtı sayılmalıdır.

Ayvalık'tan yükselen silah sesleri

Ayvalık, Rumların sayıca Türklerden daha fazla olduğu bir şehirdi. Bu nedenle, kente bir işgal saldırısı bekleyen 172'nci Alay Komutanı Yarbay Ali (Çetinkaya), 17'nci Kolordu'nun yeni komutanı Albay Bekir Sami'den kuvvet istedi. Bir yandan da civardaki yurtseverleri silahlanıp örgütlenmeye çağırdı. Öte yandan kaymakamın başkente başvurusu üzerine Dahiliye Nezareti aracılığıyla, "İstanbul'dan emir verilmedikçe ya da İngilizlerden, 'Barış Konferansı kararıdır' diye bir bildiri alınmadıkça kuvvetle karşı konulması" yolunda bir talimat geldi. Bunda ilk bakışta direnme için emir verildiği anlamı görülürse de bu, aldatıcıdır. Bu talimatta hangi seviyedeki İngiliz sözcüsünün dinleneceği açıklığa kavuşmamıştır. Herhangi bir İngiliz görevlisinin sözü de direnme göstermeyin anlamına gelebilirdi. Aydın örneğinde de bu kanıtlanmıştı. Alay komutanının sorusuna 14'üncü Kolordu tarafından "direnmenin, hükümet amacına ve yurt çıkarlarına aykırı olduğu" beyanı gelirken, Harbiye Nezareti'nden de askeri bakımdan daha güvenli bölgelere çekilme emri geldi. Yarbay Ali, kendi iradesiyle düşmana karşı koyduysa da bu emirlerin kulaktan kulağa gitmesi yüzünden civarda olumsuz bir etki yaratılmış oldu.

Ayvalık'a İngiliz savaş gemisinin de desteğinde yapılan Yunan çıkarmasına gelince, 27 Mayıs'ta bir İngiliz muhribi gelmişti; komutanı, Yarbay Ali'yi görüşmeye çağırdı. 172'nci Alay Komutanı

buna kanmayınca iki gemiyle bir tabur Yunan askeri 29 Mayıs'ta Ayvalık'ın Sıçan (sonra Ali) adasına çıktı. Buradan Ayvalık'a 30 Mayıs'ta geçti. İşgal birlikleri kent etrafında bir avuç insandan çok olmayan Türk kuvvetiyle karşılandı. Öğleye dek süren çatışmalardan sonra Yarbey Ali kuvvetlerini geri çekti. Bundan sonra direnmesini sürdürdü. Bu hareket, Urla'da 173'üncü Alay'ın yaptığını halk-ordu direnci sayarsak, düzenli ordu birliklerince yapılan 'ilk-kurşun' savaşı sayılmalıdır. 172'nci Alay'ın direnişine birkaç yurttaşın da katıldığı burada anılmalıdır.

Ödemiş'ten yükselen ses ve "Yiğit Ordu"

Burada halktan gelen ulusal şahlanma çabası, Albay Bekir Sami'nin uyarısı ve kente gelen Refik Şevket (İnce)'in yardımıyla duraksamaktan kurtuldu. Kentte bulunan subayların da etkisi büyüktü. 1500 tüfek dağıtılıp 120 insan olarak sağlanan kuva-yı milliye müfrezesi, J. Bl. K. Tahir Fethi komutasında, sonradan adı İlk-kurşun olan Hacıilyas köyü dolayında, Bayındır'dan gelen Yunan taburuna yarım gün karşı koydu. Bir iki gün önce, Ödemiş'in işgaline kalkışılmaması için Bayındır'daki Yunan komutanına gönderilen kurulun yaptığı bildiri etki göstermemişti. Silahlı çatışmanın kısa sürmesi önemini azaltmaz. Asıl olan, halkın direnme göstermesidir. Ödemiş, "Yiğit Ordu"sunun gürleyen sesine başka bir güç kazandırdı. Bu, Kaymakam Bekir Sami (Baran)'nin ağzından yayılan Türk'ün gür sesiydi. Bekir Sami İstanbul ve İzmir'deki İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiği telyazısını, "Artık biliniz ki kalem değil, silah konuşuyor" diye bitiriyordu.⁸ Bir telyazı da İzmir valisine yollanmış, Ödemiş halkına bir bildiri yayınlanmıştı. Kaymakam Bekir Sami'nin gür sesini sonra niye kıstığı da araştırmaya değer bir konu teşkil eder.

Alaşehir ve Denizli'de Kuva-yı Milliye'nin kuruluşu

Alaşehir Kaymakamı ve bölgede görevli asker kişilerin direniş yönündeki gayretleri Askerlik Şubesi Reisi Yüzbaşı Süleyman Sü-

rurî'nin güçlü kişiliğinde gelişti. Bunun yanı sıra, Hüseyin Paşa oğullarından Mustafa ilk ağızda 200 kişilik bir Kuva-yı Milliye'nin mali masrafını yüklenirken, Mütevellî Zade Tefvik gibi bir kısım eşrafın, korunma aracı olarak evlerine Amerikan bayrağı çekmeleri hazin bir görünüm olmuştur,⁹ Manisa, tüfek atmadan Yunanlıların eline geçmişti; Salihli kimi olumlu kıvılcıklara karşın düşmana boyun eğerken, Denizli'de işler başka yönde gelişmeye başlamış bulunuyordu. Müftü Ahmet Hulusî'nin uyarısına, Mutasarrıf Faik Bey (Öztırak)'ın çabaları katılmıştır. Burada yalnız kuvvet örgütlemekle kalmayıp bunların ikmal işlerini de düzenlemeye varan çalışmalar yapılacaktır.

Balıkesir'de çabalar

İzmir'in işgalinin ertesi gününden itibaren aydınların başlatmak istedikleri çabalar, Albay Kâzım'ın gelmesinden ve 14'üncü Kolordu komutanının uğramasından sonra canlandı. 5 Haziran'da Yüzbaşı Kemal (daha sonra General, Balıkesir), 20'er ve 150 gönüllü ile Akhisar'a gönderildi. Toplanan gönüllülerin kaçması üzerine de Soma'ya çekildi. Yeniden topladıkları da kendisini Yunanlılara teslim ettiler. Balıkesir, kongreleriyle ün salarak Kurtuluş Savaşı'nı sivil toplum temelinde örgütlemeye ve milli direniş fikrini geliştirmeye devam etti.

Burada belirtilen milli şahlanmaların yanı sıra ihanet kertesine varan hareketlerin de bulunduğu dikkatten kaçmamalıdır. Gediz gibi önemli bir vadi dolayında düşmana karşı çıkma hareketleri, Alb. B. Samî'nin ödevlendirdiği J. Yzb. Tahir Fethî'nin Alaşehir gönüllülerinin Ahmetli'de direnmesiyle başladı (17 Haziran). Birkaç atlısıyla Ayvalık kesimine gidip Yb. Ali ile anlaşamayacağını gören Çerkes Ethem 25 Haziran'da Ahmetli grubuna katıldı, iki gün sonra Parti Pehlivan geldi. Bu kesimde hareketi 23'üncü Tümen komutanı uzaktan yönetmeye başladı. Güneyde Albay Şefik'in çabasıyla, yine mutasarrıfın "Aydınlılar istemiyor" muhalefetine rağmen Aydın'a yapılan saldırıyla şehir Yunan işgalinden kurtarıldı (28 Haziran). Halkın direnme isteğinde olmadığını

Rumlardan öğrenen Yunanlılar bir karşı harekâtla bu kenti geri almakta gecikmediler (3 Temmuz).

Komutanlardan ve aydınlardan gelen yoğun çabalarla Amasya kararları sırasında zayıf da olsa bir cephe kurulması başarıldı. Albay Kâzım komutasında (Yb. Ali'nin 172. Alay ile küçük kuva-yı milliye müfrezelerini kapsayan Ayvalık kesimi; Yarbay Arif komutasında 176., 186., 189. ve 190. Alaylarla birkaç milli müfrezeyi kapsayan Soma kesimi ile 188. Alay ile birkaç mahalli milis kuvvetinin katıldığı Akhisar kesimi) bir **Kuzey Cephesi** vardı.

Bu cephenin orta kesiminde J. Yüzbaşı Tahir Fethi komutasında 68'inci Alay'ın mürettep taburu, Çerkes Ethem, Parti Pehlivan milli müfrezeleriyle birkaç küçük gönüllü grubu bulunuyordu. Bunlar da Eşme'de bulunan 17'nci Kolordu Komutanı Albay Bekir Sami'nin emir ve komutasında **Merkez Cephesi** durumundaydı. Aşağıya doğru, Demirci Mehmet Efe, Kılıçoğlu Mestan Efe, daha birkaç gönüllü grubunun örgütlediği ve 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik komutasında **Güney Cephesi** bulunuyordu. Beş tümene çıkarılmasına (54.230 mevcut) çalışılan işgal gücü karşısında bütün bu Türk kuvvetlerinin toplamı 1500 tüfekliyi geçmiyordu.

Ama asıl büyük tehlike, kuva-yı milliye komutanlarının, subaylıktan gelen komutanları dinlememeleri ve güdümü kendi ellerine alma eğiliminin görülmesiydi. Gediz vadisinde Çerkes Ethem hem komutanları, hem kuva-yı milliye komutanlarını kendisine boyun eğdirmeye çalışıyordu. Güney Cephesi'nde Demirci Mehmet Efe de aynı yolu tutuyor ve ayrıca, 31 Mart zihniyetiyle, yüksek okul bitirmiş ya da öğrenimini yapmakta bulunan genç aydınları tutuklamaya uğraşıyordu.

Mustafa Kemal bunu önlemek üzere Albay Refet'i kasım başında Ege bölgesine gönderdi; Albay Refet, bölgede bir süre otorite tesis etmeye çalıştıysa da başarısız oldu. Bu çabalardan sonra İstanbul'a uğrayarak tekrar Anadolu'ya Mustafa Kemal'in önderliğine katıldı. Bilgisiz ve yeteneksiz, ama etrafına ordu disiplininin yoksun birçok insan toplayabilen bu başıbozukların davranışları daha sert bir durum alacak ve bu durum Kuva-yı Milliye'nin tasfiyesine dek (Ocak 1921) sürüp gidecektir. Kuva-yı Milliye, düzenli orduya (kuva-yı nizamiyeye) bağlanacaktır.

Mustafa Kemal'in Kurtuluş Planı ve Hükümete Yaptığı Telkinlerin Sonuçları

Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'nden sonraki telkin ve uyarıları Adana'da başlamış, İstanbul'da yaptığı temaslarla sürmüştü. Daha İstanbul'dan ayrılmadan önce Büyük Önder; **Ülkeyi kurtarmak ve Yeni bir Türk Devleti kurmak** diye iki evreye bölünebilecek planını çoktan saptamış bulunuyordu.

Samsun'a varmasıyla kurtuluş planının yalnız ülkeyi kurtarma kesiminin açıklanması sırası gelmişti. Meclis ve yönetimi, ulusu ve orduyu uyaracak; 1. Dünya Savaşı'ndan edindiği topyekûn savaş öğretisiyle bir savaş açacaktı. Osmanlı Meclisi, Sultan Vahidettin tarafından feshedilmişti. Hükümetin uyarılması bu yüzden daha önemli hale gelmişti. Hükümeti uyarma işine 20 ve 22 Mayıs 1919'da sadrazama yazdığı raporlarla; halkı uyarma işine Havza'ya varışında kendisini görmeye gelenlerle 27 Mayıs'ta yaptığı sohbetle başladı. Ertesi gün (28 Mayıs) "mitingler yapılmasıyla protestolar yağdırılmasını" isteyen genelgesini yayımladı; yeni milli bir ordu kurma planını da 29 Mayıs'ta gönderdiği gizli genelge ile gerçekleştirdi.

Bunlardan ilki hükümete telkin idi. Bunların içinde en önemli olan, 22 Mayıs 1919'da sadrazama sunduğu raporda,¹⁰ karargâ-

hından görev verdiği birkaç subayın¹¹ Samsun'daki İngiliz Siyasi Temsilcisi Yüzbaşı Horst ve arkadaşlarıyla görüşmelerini anlatır. Bu görüşmede İngiliz subayları asayişsizliğe değinerek, “Kendi kendini yönetemeyecek durumdaki Türkiye'nin birkaç yıl yabancılar tarafından yönetilmesinin yararlı olduğunu” söylemişler; Türk subayları da, “Müslümanları heyecanlandıracak, kalplerini kıracak siyasi ülkülerden vazgeçilirse eşkıyalık da hemen kalkar” cevabını vermişlerdir. Bu görüşmeden (eğer yapılmışsa) esinlenen Mustafa Kemal kendi düşüncesini şöyle eklemektedir:

“Türklerin yabancı yönetimine” katlanamayacaklarını, “İngilizler gibi en uygar milletlerden yabancı uzmanların” iyi karşılanabileceğini, “Yunanlıların, ülkenin hiçbir yerinde egemenlik hakları” olamayacağını, “İzmir'in işgalinin Türkler için milli ve hayati bir mesele” olduğunu ve çünkü “İzmir'in Türklerce İstanbul kadar bir değer” taşıdığını, ulusun “tek bir vücut olarak egemenlik duygusuyla hükümetine bağlı halde” durduğunu yazmaktadır. Bu satırlarla O, Türkiye'nin yabancı yönetimine ihtiyaç duymadığını ve egemenliği için milletin savaş vermeye hazır olduğunu, hükümetin ise ne beklediğini söylemek istiyordu. Oysa Sadrazam Damat Ferit Paşa bunları anlayacak basiretten yoksundu.

Bu uyarı, milli kurtuluşa yol göstermek bakımından çok önemli idi. Ama Mustafa Kemal'in Samsun'a vardığının ertesi günü, Damat Ferit'in kabineyi yeniden kurduğunu bildiren yazısına verdiği cevap da buna yakın önem taşımaktadır. Mustafa Kemal bu cevapta:¹²

“İzmir'in Yunan askerlerince işgali olayı, yakından temasta bulunduğum ulusun ve ordunun kalbini tasavvur edilemez ve anlatılamaz derecede kanatmıştır. 19 Mayıs 1919 tarihli telgrafta bütün ulusun ve ordunun hissiyatını özetleyen ifadeler güven ve teselli verici olmuştur. Ne millet ve ne ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız saldırıyı sineye çekmeyecek ve kabul etmeyecektir. Ancak devlet ve ordu(nun) bütün ülküsünü ulusun kurtuluş ve esenliğine bağlamış bulunan mukaddes Padişah Hazretlerine olan tüm sadakatinden ve riyasetini yeniden üzerinize aldığınız hükümetin en kesin girişimlerde bulunarak milletin hukukunu koruyacağına olan

tüm güvenden ötürü suskunluğunu korumakta olduğunu arz ederim” diyordu. Bu ifadelerle 3. Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal, kendisini Anadolu’da görevlendiren hükümetin başkanına “kesinlikle iş göreceksiniz diye susuyoruz. Yoksa başka seçenekleri düşünmekten kimse bizi alıkoyamaz” demek istiyordu.

Bir başka uyarıya da yer vermek doğru olacaktır. Mustafa Kemal, telkinlerini pekiştirmek üzere 6 Haziran 1919’da gönderdiği telgrafta Rumların siyasi emellerinin geniş olduğunu; Samsun’dan başka Sivas ile Amasya ve Tokat livalarına da göz diktiklerini, bölgedeki Rum çetesi sayısının 21’e yükseldiğini ve Amerikalıların Rumlarla işbirliği yapmakta bulunduklarını bildirecektir.¹³

Bunlar Mustafa Kemal’in millete ve hükümete ilk uyarılarıdır. Mustafa Kemal hemen her olayda bu tutumunu sürdürecektir. Amasya Kararları, kongrelerin bildirileri, hükümetin tutumunu padişaha şikâyet tavırlarının her biri başlı başına uyarıdan başka bir şey değildir.

Mustafa Kemal Düşüncesinde Halkın Uyarılmasının Önemi

Mustafa Kemal, kurtuluşun ancak halkın uyanıp ayağa kalkmasına bağlı olduğu ve bütün güç ve kuvvet kaynağının halkta olduğu kanısındaydı. En başta başvurulacak kaynak da o idi. Ama Mustafa Kemal asker olduğundan bu telkinlerini mümkün olduğunca uluorta yapmamak, hiç değilse hesaplı konuşmak durumundaydı. Ama ülke elden giderken ve bu, İzmir'in işgali ile milli haysiyete dokunur biçimde yapılırken, artık susamazdı. İstanbul'da temas ettikleriyle yaptığı görüşme ve konuşmaları daha açıktan yapmak zorundaydı. Havza'ya varınca buna başladı ve artık hiç susmadı. Bir ordu müfettişinin bu şehre gelişi özellik gösteren bir olaydı. Kendisini görmeye gelen Havza'nın ileri gelenlerine söyledikleri şöyledir:¹⁴

“Hiçbir zaman tutsak olmayacağız. Ülkeyi kurtaracağız. Bizi öldürmek değil, diri diri gömmek istiyorlar. Son bir silkinme bizi, belki kurtarabilir. Zaten başka türlü de yaşama olanağı yoktur. Havza'da Müdafaa-i Hukuk cemiyeti kurmalısınız. Bunu, çevrenizdeki vilayet ve kazalara bildirmeli ve vatan savunması için hazırlanmalısınız. Ulusun onuru, hürriyet ve bağımsızlığı gerçekten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtuluş, gerekirse yurdun son bireyine dek ölmeyi göze almakla olur.”

Bu sözler Havza'da etkili oldu. Yunanlıların İzmir'i işgali kurtuluş meşalesi için elinde bayraklaştı. Bu günlerde kurtuluş yolunda yaptığı konuşmalar gereken etkiyi yapmış, Havza'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Havza Belediye Başkanı cemiyetin kuruluşunu civar kasaba ve şehirlere taahhütlü mektuplarla bildirmiştir. Oysa bunun açıktan bildirilmesi için telgraf ile gönderilmesi daha iyi sonuç vereceği kanısında olduğundan, cemiyet kurucularını bu yolda uyarmış ve müdafaa-i hukuk örgütünün kuruluşu kamuoyuna duyurulmuştur.

Yukarıda değindiğimiz gibi işgallere karşı ulusal tepkiler dalga dalga yayılmaktaydı. İstanbul'da 18 Mayıs'ta ulusal yas günü ilan edilmiş, büyük bir kalabalığın katıldığı Sultanahmet mitingi yapılmıştı. O'na göre bunlar yeterli değildi. Vali ve komutanlara bir genelge telleyerek mitingler yaptırılıp protesto telleri yağdırılmasını öğütlemiştir.¹⁵

Erzurum Kongresi'nden sonra, 1. Dünya Savaşı sırasında tanıdığı, Doğu'daki ulema ve eşrafa milli bütünlüğün tehdit altında olduğuna ilişkin uyarıcı mektuplar yazmaya da başvuracaktır. Ama buna vakit kalmadan geriye çağırılacak ve sonunda ordu müfettişliğinden azledilecektir. Mustafa Kemal'in bu yoldaki çabaları meyvesini erken vermeyecektir. Yayın ve haberleşme araçlarının eksikliği yüzünden ordunun çaba ve gayretleri çok önemli olacaktır. İşgal gerçeğine rağmen, 1920'ler Türkiye'sinde ülkenin her yanında ayaklanmalar olacaktır. Halk, büyük çoğunluğuyla O'na, ancak Sevres Antlaşması'nın yıkıcılığını anladıktan sonra inanacaktır.

Mustafa Kemal'in Komutanlarla Temasları

Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, Anadolu'ya gönderilmesinin nedeni olan Pontus olayları üzerine 22 Mayıs 1919'da aydınlatıcı bir rapor sundu. Bu raporda içinde bulunulan durumun, Rumların düzmeciliğinden başka bir şey olmadığını izah etti. Ama O'nun kafasını meşgul eden konu yalnız Pontus sorunu değil bütün ülkenin akıbetiydi. Kurtuluş planını tasarlamış ve hazırlamıştı.

Mustafa Kemal, "Bir komutan düşmanını tanımazsa savaşı kazanamaz; ordusunu bilemezse mutlaka yitirir" şeklindeki Çin atasözünü biliyordu. İstanbul'da söz birliği ettiği komutanlarla (Ali Fuat ve Karabekir), ötekilerin şimdi ne düşündüklerini bilmek başta gelen bir sorundu. İlk iş olarak bunlarla tekrar temas kurdu. 21 Mayıs'ta Kâzım Karabekir'e; bölgedeki olaylar dolayısıyla kendisine erkenden kavuşamayacağını bildirerek gerekli gördüğü bilgileri kendisinden istedi. 23 Mayıs'ta 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy)'ya, kendisiyle sıkı temasta bulunmak istediğini, İzmir ve dolaylarındaki durumdan haberdar edilmesini yazdı. Aldığı cevaplar, bu komutanların milli kurtuluş önderliği içinde yer alabileceklerini göstermektedir.

Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa, bu temasları daha uzaklara doğru yaymaya çalıştı. 2'nci Ordu Müfettişi Cemal Paşa (Mersinli)'ya telkinlerde bulunmaya başladı. 27 Mayıs'ta yazdığı kapa-

lı telde ondan Afyon'a yakın bulunan 23'üncü Tümen'e er ikmalinin nasıl yapıldığını, Konya'da kurulmakta olduğunu duyduğu Yurt Ordusu'nun örgütlenme durumunu (oysa böyle bir şey yoktu) sordu. Aslında böyle bir örgütlenmeyi telkin etmek istiyordu. 2'nci Ordu'dan "bu kuruluşa daha başlanmadı" yolunda aldığı cevabı, üzerinde durulan bir konuymuş gibi, "Konya'da bir Yurt Ordusu kurulmakta" diye kendi emrindeki kolordularına aktardı. Bunu da kamçılayıcı bir etki olarak kullanmayı bildi.¹⁶

Kurtuluş yolunda zihninde belirlediği harekât planı, silaha sarılmak, halktan müfrezeler kurmak, işgalin gelişmesini engellemek ve bu amaçla yakın birlikleri savaş değeri ne kadar az olursa olsun kullanmak, bunun gerisinde orduyu savaşa hazır bir hale getirmek diye özetlenebilir.

Mustafa Kemal, mütarekeden beri görevlilerin gereğince iş yapmadıklarını, olandan bitenden haberli olmamaları yüzünden nice aksaklıkların çıktığını anlamıştı. Bu yanılgıları kendisi yapmamalıydı. Bu amaçla açık temeller bildiren direktiflerin ilkinin 20 Mayıs 1919'da (ya da ertesi günü), Samsun livası mutasarrıflığına ve 15'inci Tümen Komutanlığı'na bakmakla görevlendirdiği Albay Refet Bele'ye verdi. Bunlardan birincisi¹⁷,

"Elden gelen mahalli tedbirlerin alınmasına ve özellikle halkın gerçek durum hakkında aydınlatılmasına, orada bulunan yabancı birlik ve subaylardan çekinmeye yer olmadığına anlatılmasına önem verildi ve hemen o bölgede Ulusal örgütler kurmaya girişildi"

yolunda yargılar biçiminde idi.

Direktiflerinden ikincisini 29 Mayıs 1919'da 15'inci, 3'üncü, 13'üncü ve 20'nci Kolordu komutanlarına yolladı. Mustafa Kemal bu kez,¹⁸

"Doğu vilayetlerinde yabancı işgalinin nasıl olabileceğini belirttikten sonra, Rumlardan gelecek tehlikeye karşı, Türk köylülerinin de ellerindeki silahlarla, kendi köylerini korumaya çalışmalarını istemiş; Yunan kuvvetlerinin karaya çıkması halinde asker ve ahalinin gayreti ile kovulması çaresine bakılmasını"

öğütlemişti.

Böylece, “İtilaf Devletleri’nce bir çıkarma yapılırsa, bunların kıyıda tutunmalarının geciktirilmesine çalışılacak ve ülke içine sızmaları halinde, halkın mitingler ve çeşitli gösterilerle, protestolarla, asker ve halk tek bir vücut halinde ülke ve bağımsızlığı silahla savunacaktı.”

Verilen talimatların anlamı özetle şuydu: Halk silahlanmış ve her türlü saldırıya karşı hazır bulunacaktı. Rum istilasını orduya bağlı kalmaksızın söküp atacak, Yunan çıkarması halinde halk ve ordu birlikte karşı koyacaktı. İtilaf Devletleri asker çıkarırlarsa, çıkarma mahallinden itibaren önüne çıkılarak ilerlemesi önlenecek; düşman içerlere dalmak isterse, halk kuvvetleri ve ordu tek vücut olarak savunma yapacaklardı.

Böylece Mustafa Kemal her ihtimalin karşısına bir çözüm yolu koymuştu. 15’inci Kolordu Komutanı Karabekir varlığını duyurmak isteyince, “Batı devletlerinin Doğu Anadolu kıyılarına çıkarma için” asker getirmeyeceklerini; “özellikle gerilla savaşına hazırlanmanın askeri dağıtmak” demek olacağını bildirir. Bu noktada Kâzım Karabekir’in milis kuvvetlerine önem vermediğine işaret etmek gerekir. Bu düşüncesini daha sonra da sürdürecektir.⁹

1919 harekât planının daha sonraki bir evresi, batıda güvenilir bir sorumlu tarafından yönetilen bir cephe kurulmasıdır. Bu amaç Sivas Kongresi kararları ile ulaşılabilecektir. Mustafa Kemal, Batı Anadolu durumunu gerekçe göstererek Sivas Kongresi’nin A. Fırat Paşa’yı, Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı’na (Batı Anadolu Ulusal Kuvvetler Genel Komutanlığı) atamasını sağlayacaktır. Bu, kongreye yürütme erki kullandırmak demektir. Bu karar, Müdafaa-i Hukuk hareketine Anadolu’yu yönetme yetkisi sağlıyor; Mustafa Kemal Paşa’ya da Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu) başkanı olarak fiilen hükümet etme yolunu açmış oluyordu.

Kurtuluş Savaşı'nda Seferberlik İlanı

Türk Kurtuluş Savaşı'nda genel seferberlik, 13 Eylül 1921'de Sakarya zaferinden sonra ilan edilmiştir. Aslında bu da bildiğimiz anlamda bir genel seferberlik değildi. Başkomutan, M. Savunma Bakanı General Refet'e cepheden yazdığı kapalı telde; seferberlik emrini dışa karşı etki sağlamak için verdiğini, gereken durumların silahaltına alınmakla yetinilmesini ve gizli tutulmak koşuluyla Meclis'e de bu yolda bilgi verilmesini yazmıştı. Bununla birlikte bu tarih, Başkomutan'ın Samsun'a ayak basmasından iki yıl 4 ay sonraya rastlamaktadır. Bu, topyekûn bir savaş taktiği uygulayan Mustafa Kemal'in tasarımıyla bir eksiklik gibi görülür. Gerçekten, halkın bütün gücünden yararlanma ve ordu mevcudunu yükseltme demek olan seferberliğin erkenden ilanı gerekirdi. Böylece savaş da daha erken bitebilirdi. Ama Mustafa Kemal Anadolu'da meclisi açmadan, ayaklanmaları bastırıp yönetimi kökleştirmeden bunu yapamazdı. Halkın bütün maddi kaynaklarıyla savaşa katılması demek olan böyle bir harekete toplumsal ortam hazır değildi. Bunun yanı sıra, seferberlik sözü Türk halkı arasında 1. Dünya Savaşı anlamında kullanılıyordu. Adı bile irkiltici idi. Salt bu nedenlerle bile, uygulamaya konulsa bile, seferberlik resmen ilan edilmemeli idi.

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, Yunanlılarca İzmir'in resmen ilhakının 13 Ocak 1920'de gerçekleştirileceği söylentileri üzerine İstanbul hükümetinin kimi kolordulara verdiği seferberliğe hazırlık emrinden yararlanmayı düşünmüş ve Milli Mücadele planını da bu duruma karşı tertiplemişti. Bu ihtimal gerçekleşmedi. Bununla birlikte 8 Haziran 1920'de Doğu Cephesi'nde, 8 Ağustos 1920'de Güney Cephesi'nde kısmi seferberlik ilan edilmiştir.

Genel seferberliği, Başkomutanlık Yasası'ndan sonra da ilan etmemiş, temelli bir askeri başarının yaratacağı ortamı beklemeyi yeğ tutmuştur ki bu tarih kimi yabancı teçhizatın gelmesine ve 1921 sonbaharında yapmayı tasarladığı "SAD" saldırı planının yapımına denk gelmekte idi. Seferberlik ilanı ile birlikte bir bildiri de halka yayımlayarak, Türk ulusunun kendinden her istenileni vermesini övmüş; "hiç kimsenin hakkına saldırmak istemediğimiz gibi, başkalarınca da yaşantı ve özgürlük haklarımıza uyarlık beklemekten başka bir davamız" olmadığını, "amacımızı sağlayınca dek silahımızı elden bırakmayacağımızdan ulusun azami çaba ve özverisini" göstermesini beklediğini yazmıştır.²⁰

Türk Kurtuluş Savaşı'nda Gerilla Savaşı

En ilkel savaşlar olan “kabile savaşları”nın amacı ekonomikti. Bütün bireylerin katılması nedeniyle savaşın mahiyetine uygun çarpışmalardı. İlk çağlardan beri mahiyetinden saptırıldıkça hükümdar savaşları, sömürge savaşları, devlet kuvvetleriyle savaşlar olarak yapılan mücadeleler Fransız devriminden sonra, eskiye doğru yön değiştirmiş ve ulus savaşları dönemi başlamıştı. Halkı bütün bireyleriyle, savaşa katkı yapar hale getiren Türk Kurtuluş Savaşı, topyekûn savaş dönemini açtı. Gelişmiş ve işlerini planlamış ordularda bu savaş, cephelerde silahlı kuvvetlerin, cephe gerisinde ve silahlı kuvvetleri desteklemede halkın bütünüyle katkısı şeklinde oluşmaktadır. Milli müfrezelerin, kadın gönüllüleriyle birliklerinin savaşa katılması, hava bombalamalarıyla nükleer silahların asker ve halkı ayırmadığı göz önünde tutulursa yeni savaşların mahiyetçe en eski savaşlara benzediği görülür.

Türk Kurtuluş Savaşı, güç ve potansiyel bakımdan gelişmemişlik koşullarıyla halkı da savaşın taktik ve stratejik alanına sürmekle devrimsel bir nitelik göstermişti. Aslında Türk Kurtuluş Savaşı'nı bu açıdan incelememek yanlıştır. Bu savaşta bol bol uygulanan “küçük savaş” hareketleri küçümsenmemelidir. Bu amaçla Milli Mücadele'de baştan sona dek kuva-yı milliyeden yararlanıldı.

Mustafa Kemal'in "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" tüzüğüne ek:1 olarak yayımladığı gizli direktifte kuva-yı milliye teşkilatı ve gerilla savaşı uygulanması için yazdığı ilkeler şunlardır:

1. Gerilla savaşını yurt çapında hazırlamak ve kuvvetleri örgütlemek.
2. Kuvvetleri, çapulcu ve eşkiya dışındaki insanlardan kurmak.
3. Durağan kuvvetlerden çok, seyyar milli müfrezeler örgütlemek.
4. Bunları sağlam ve disiplinli bir emir ve komuta düzenine bağlamak (Bu işte yetişmiş olmaları bakımından subaylar yönetiminde).
5. Müfrezeleri kendiliğinden iş görür bir ruha ulaştırmak.
6. Savaş kurallarının gereğince hareket etmelerini sağlamak.
7. Kuva-yı milliyeyi, orduyu destekleyici ve gerektiğinde de ordu birlikleri çatısı altında muharebeye göre yetiştirmek.
8. Düşmanın ulaştırma çizgilerine ve destek birliklerine karşı kullanmak.
9. Yakın uzak gelecek için demeyip savunmayı destekleyici bölgeleri kurmak.
10. Baskın etkisinden yararlanmalarını gözden kaçırmamak.
11. Savaşın sona erdirilmesinin nizami kuvvetler dışında olamayacağını hatırdan çıkarmamak.

Zamanımıza göre yukarıdakilere, bu müfrezelerin telli ve telsiz haberleşme araçlarıyla, etkili silahlarla, helikoptere kadar taşıma araçlarıyla donatılmalarını, gece savaşmalarına alıştırılmalarını ve barış zamanından hazırlanmalarını ekleyebiliriz.

Bu ilke ve kurallara uygun olarak örgütlenip çalışan Güney'deki kuva-yı milliye müfrezeleri bu ilkeleri dikkate almış ve başarılı olmuşlardır. Bunlar Mustafa Kemal'in seçtiği komutanlara bağlı kalmışlardır. 2. Dünya Savaşı'nda ve bu savaştan sonra dünyanın dört bir ucundaki gelişmeler dikkati çekici biçimde olmuş ve araçların değişmesi dışında savaşlar yukarıdaki ilkelere uygun olarak seyretmiştir.

Kuva-yı Milliye'nin Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki Yeri

Ulusal Kuvvetler, topyekûn savaşlarda, ordu ile halkın yaptıklarının sınırlandırılmaz bir nitelik kazanması dolayısıyla gerekli kuvvet ögesi olmuşlardır. En kuvvetli ordularda bile Komando, Rangers gibi adlarla savaşlara katılmışlardır. Kurtuluşa çalışan uluslarda ise bu kuvvetler, yalnız gerekli değil, vazgeçilmez bir öge olmuşlardır.

Ulusal Kuvvetler dediğimiz Kuva-yı Milliye'nin Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetleri ya yerilmiş ya da göklere çıkarılmıştır. Yerilmeyi hak edenleri, bu kuvvetlerin yapısından ve yönetim düzeninden bu duruma gelmişlerdir. Yoksa bu etmenler dışında Kuva-yı Milliye'ye katılanlar çok yararlı olmuşlardır. Buna aşağıda değineceğiz.

Gönüllülerin savaşa katılması, tarihimizde eski savaşlarda, birçok örnekleriyle görülmüştür. Fransız Jeanne d'Arc'inkine benzer bir örneği de 1877-1878 Savaşı'nda Nene Hatun'un Erzurum Aziziye Tabyası'nda yaptırdığı taarruzdur.

Türk Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in ulusu uyarıp ayağa kaldırması, gereğince değerlendirilmiş ise de milli müfrezelerin kurulması ve bunların savaşa dahil olmaları üzerinde az durulmuştur. O, Kuva-yı Milliye'yi, açtığı topyekûn savaşın ayrılmaz bir ge-

reği olarak görüyordu. Mustafa Kemal'in bu konuya nasıl girdiğinin tarihçesini kısaca görmekte yarar vardır:

Mustafa Kemal'in ulusu uyarıp şahlandırması ve savaşı yönetimi bakımından hizmeti gereğince değerlendirilmişse de gerilla savaşı (harb-i sagir) ve Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesi ve uyguladıkları planlar örtülü geçirilmiştir. Mustafa Kemal Harp Akademisi öğreniminde gerilla savaşı ile ilgilenmiş ve öğretmeni Trabzonlu Nuri Hoca'dan bu konuda çalışma yaptırmasını istemişti. Şam'daki kıta hizmeti sırasında bu türden bir harekete katılıp konu ile fiilen karşılaşmış; 31 Mart karşıdevrimini bastıran Hareket Ordusu'nun, halk gönüllülerinden örgütlenip kullanılmasını sağlamıştı. İtalyanlarla Libya Savaşı'nda uzun bir deneme geçirmiştir. Kurtuluş Savaşı'na bu denemelerle başlayan Büyük Önder, bu kuvvetlerin örgütlenmesi, iç ve dış düşmanlara karşı kullanılması ile özel olarak ilgilenmiştir.

Türk Yıldırım Ordular Grubu'nun Filistin-Suriye Cephesi'ndeki yenilgisinde, kendi 7'nci Ordu'sunu kurtararak Halep'in kuzeyine çekilirken bu kentte Arap çetelerinin dağıtılması durumunda kaldığı bilinmektedir. Mustafa Kemal, 25 Ekim 1918'de Antep (Gazi) milletvekili Ali Cenani'ye işin artık millete kaldığını, vereceği silahlarla halkı örgütlemesi gerektiğini söylemiş, Kasım 1918'de 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) ile bu yolda konuşmuştur.²¹

Samsun'a çıkışını takip eden günlerde ulusal örgütlenmenin gerçekleştirilmesini Albay Refet (Bele)'e buyurmuş; bir harekât planı niteliğinde vermiş olduğu 29 Mayıs 1919 tarihli direktifinde halk kuvvetlerinin örgütlenmesini ve bunların topraklarına taarruz edenlere karşı savaşmalarını belirtmiştir. Yukarıdaki satırlardan şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Türk Kurtuluş Savaşı için Kuva-yı Milliye'nin ülke çapında örgütlenmesini düşünen, yüksek düzeyde sorumlu ilk insan, Mustafa Kemal olmuştur. Kuva-yı Milliye üzerine düşünceler genel olarak şöyle özetlenebilir:

Kuva-yı Milliye'ye karşıt olma görüşünü başlıca Kâzım Karabekir Paşa temsil ediyor ve Kuva-yı Milliye'nin zararlı olduğunu söylüyordu.²² Barışta ve savaşta kendi komuta bölgesinde bu kuv-

vetlerin bulunmasını istemiyordu. Karabekir Paşa, hatıratında, Heyet-i Temsiliye Ankara'ya gittikten sonra Batı Cephesi birliklerinin Kuva-yı Milliye'ye dönüştürüldüğünü, bunu överek kendisine de önerdikleri halde buna uymadığını yazacaktır.²³

Mustafa Kemal'in 29 Mayıs 1919'da halk kuvvetlerinin örgütlenmesi ve bunlarla çeşitli kökenlerden gelecek işgaller karşısında nasıl savaşılabacağı yolunda verdiği talimat üzerine "Örgütlemeye çoktan başlandı. İhtiyaç, aylarca önce görülmüştü"²⁴ derken bir çelişkiye düştüğü sanılırsa da temelde böyle değildir. Çünkü kendisi 3 Mayıs 1919'da Erzurum'da göreve başladığına göre ihtiyacın ilk tespiti, kendisi tarafından olmamıştır. Aylarca önce ordu komutanı olarak oradaki en yüksek askeri otorite, Yakup Şevki Paşa idi. Onun da 1914 sınırları ötesinde şûralar ve milis kuvvetleri kurduğu biliniyorsa da, sınırların berisinde aynı çeşitten eyellemlerine rastlamıyoruz.

Bununla birlikte Kâzım Karabekir'in Kuva-yı Milliye'ye karşıtlığının içten olmadığı, Ermenilere karşı yaptığı taarruzda aşiret süvari birliklerini kullanmasıyla anlaşılır. Biz asıl nedeni Mustafa Kemal'e karşı oluşunda bulmaktayız.

Bir başka görüş ise Milli Mücadele'nin tümüyle Kuva-yı Milliye eliyle yürütülerek başarıya ulaşılabilceği savıdır. Her şeyin Kuva-yı Milliye'den beklenmesi, bunun için ordunun küçük gerilla müfrezeleri çapında birliklerden örgütlenmiş bir milis ordusu biçiminde kurulması düşüncesidir. Öyle bir ordu ki generalleri az olacak ve rütbelere de bulunmayacaktı. Bu görüş, Milletvekili Binbaşı Hacı Şükrü tarafından 1920 Eylül ayında meclise önerge olarak verilmiştir.²⁵ Bu görüş gerçekte, Çerkes Ethem ve Demirci Mehmet Efe'nin görüşüdür. Onların sözcülüğü edilerek ileri sürülen bu fikrin temelinde Yeşilorduculuk akımı yatmaktadır.

Batı Cephesi'nin kurulmasında büyük çabası olan 17'nci Kolordu Komutan vekili Albay Bekir Sami (Günsav) de benzer görüşlere sahiptir. Ona göre de nizami kuvvetleri, Kuva-yı Milliye'ye aktarıp savaşı millete mal etmek, hükümeti sorumluluk ya da uyuşukluktan kurtarmak gerekiyordu. Bekir Sami Bey'in hareket noktası da yukarıdakiyle aynıysa da amacında Yeşilorduculuk davası yoktur.

Bu görüşleri, orduyu savaşa hazır hale getirinceye dek Kuva-yı Milliye'ye dayandırmak, ondan sonra bu kuvvetleri düzenli ordu kapsamına alarak kullanmak isteyen ve savaşın sonuna dek bu biçimde kullanan Mustafa Kemal'in görüşüyle karşılaştırmak gereksizdir. Buna karşı Büyük Kurtarıcı'nın küçük savaş (gerilla) öğretisini açıklamakta yarar vardır.

Mustafa Kemal, devlet ve milletin alın yazısında "Kuva-yı Milliye'yi amil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak" ilkesinden hareket ederek, bu kuvvetleri savaş araçlarının en önemli bir parçası sayıyordu. Mustafa Kemal Kuva-yı Milliye'den; Anadolu hareketinin Türk milletinin bağrından doğduğunu Osmanlı hükûmetine ve dünya kamuoyuna göstermek, ordunun ayağa kaldırılmasına dek Yunan ilerlemesini geciktirmek, ordu ile birlikte savaşmak, Türk köylerini Rum ve Ermeni çetelerine karşı korumak ödevlerini bekliyordu. Bu amaçlar, Mustafa Kemal'in çeşitli söylevlerinde ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü'nün gizli ek-1'inde yer almış bulunmaktaydı. Sözünü ettiğimiz ek, tüzükten ayrı olarak gizli ulaştırılmıştır. Bu belgeyi kısaca şöyle özetleyebiliriz:²⁶ Örgütlenme işleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince yapılır. Asker alma örgütleriyle bölge komutanları yardım ederler (madde:4). Hristiyan ve Müslüman çetelere karşı gezgin (seyyar) ve durağan (sabit) diye iki türlü müfreze hazırlanacaktır (madde:4); seyyar kuvvetler gerektiğinde ordunun yapacağı harekâtı kolaylaştıracaklar, durağanlar eşkiyaya ve Müslüman olmayan öğelerin ayaklanma ve saldırılarına karşı kullanılacaklardır (madde:5); müfrezeler, silahaltına alınmayan ama yurtsever olanlardan ve eli silah tutan bütün milletin gençlerinden kurulacak; gerektiğinde (yaşıtları çağırılınca) orduya geçirilecekler, üstleri disiplin kurmaya yetenekli ve merhametli insanlardan olacak; emir ve komuta düzenleriyle örgütleri manga, takım, bölük temelinde yapılacak; mükafat ve cezalandırılmaları ordudaki gibi uygulanacaktır (madde:6). Silah, yiyecek ve harcamaları eşkiyadan ele geçirileceklerle ek olarak zenginlerden sağlanacaktır (madde:10). Bu belgenin her yurttaş ve askerce okunmasını salık verimiz.

Müfrezelerin kuşkulu mahalli amaçlarda kullanılmasını önlemek üzere, kuruluşlarının Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince ger-

çekleştirilmesini; ama jandarma komutanlarının emri altında kullanılmalarını 27/28 Temmuz 1920 tarihli bir bildiri ile isteyecektir. Bu bildiride 7. maddede değişiklik yapılacaktır.

Bu müfrezelerin Mustafa Kemal'in istediği nitelik ve olgunlukta kurulduğu kanısında değiliz. Bununla birlikte batıda 1919 ve 1920 yıllarında, güneyde savaşın sonuna dek Milli Mücadele'nin yükünü omuzlarında taşıdıkları kabul edilmelidir.

Kuva-yı Milliye'nin Başardığı Hizmetler

Güneydeki müfrezeler, ordunun yardımına bütünüyle bağlanmaksızın, yan yana olduklarında onunla işbirliği halinde çarpışmışlardır. Şehir muharebelerinden baskınlara dek değişik çarpışma türlerinde bir ordu disiplini içinde savaşmışlardır. Bir Pozantı baskını, bir Urfa'nın Firuzpaşa deresi pususu (bunlarda birer tabur Fransız askeri tutsak edilmiş ya da yok edilmiştir), Antep'in 8 aydan fazla süren savunması, bir tümene yakın Fransız savaşamaz hale getiren Maraş-İslahiye takibi çapında etkinlikler Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesinde görülemez. En başarılı bilinen Demirci baskınını yukarıdakilerle kıyaslama olanağı yoktur. Bu, etnik bir ayırımdan ileri gelmemiştir. Sadece, batıdaki müfreze komutanlarının "sütün kaymağını almakla" yetinen tutumları yüzündendir.

Böylece Kuva-yı Milliye'nin yapısına ve yönetimine değinmek zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktayız.

Batıdaki Kuva-yı Milliye; asker kaçakları, eşkıya ve zeybekler, müfrezelere zorla alınanlar, tutukluluktan kaçanlar, soyguncular, serüvenciler ve bunların yanında küçük sayıda inançlı yurttaşlardan örgütlenmişti. Güneyde, yukardaki gibilerin yokluğunu iddia etmek zor olmakla birlikte (özellikle zeybeklerin yerlerini verimsiz hizmetle aşiretler almışlardı) vatan savunmasına kendini adanmış temiz yürekli yurttaşlar büyük çoğunluktaydı. Başka bir deyimle

Müdafaa-i Hukuk Beyannamesi'nin gizli 6. maddesi iyi uygulanıyordu. Güneydeki müfrezeler manga, takım, bölük gibi adları almaktan onur duydukları halde, batıdakilerden bu adlarla yetinenler azdı. Daha ziyade tarihsel ve ideolojik adlar tercih ediliyordu.

Sevk ve idare bakımından da görünüm ayrıydı. Güneydeki kuva-yı milliye komutanları, büyük çoğunluğu ile Mustafa Kemal tarafından seçilmiş subaylardı. Batıdakiler, kendilerini şirretlikle riye daha önceden kabul ettirmiş olan; asker olmaktan ve askerlikten anlamaktan uzak kişilerdi. Pek azı aydın ve subaydı; çoğu komitacı, zulmedici insanlardı. Mustafa Kemal bunları yola getirmek için aylarca ve büyük bir sabırla uğraşmış, ama mayalarını değiştirememiştir. Eşkiyalık ile gerilla savaşı arasındaki ayrımı anlatamamış; sosyal düzeni ve askeri ilkeleri kabul etmeyenleri tasfiye ederek gerçek yurtseverleri ordu yanında sonuna dek elde ve hizmette tutmuştur. Yoksa Kuva-yı Milliye'yi bütünüyle kaldırmış değildir.

Kuva-yı Milliye'nin toplam vurucu gücü, çoğunluğu güneyde olmak üzere 1920 itibarıyla, 15 bine, 1921 Kasımı'nda bütün Türkiye'de, Yunan çizgileri gerisindekilerle birlikte 100 bine varmış sayılabilir.

III

AMASYA TAMİMİ'NDEN HEYET-İ TEMSİLİYE YÖNETİMİNE

Amasya Görüşmeleri ve Siyasal Sonuçları

Mustafa Kemal Paşa, 8 Haziran 1919'a kadar görevini Havza'da hem ordu müfettişi olarak dar anlamda, hem de kurtuluş ve yeni Türkiye devletini kurma yönünden geniş anlamda yapıyordu. Daha bir süre böyle çalışmak istiyordu. 8 Haziran 1919'da geri çağırılması üzerine başladığı işe komutan arkadaşlarının katılması gereğini duydu. Bu komutanlardan uzakta olmayanları, kendisinin ivedilikle gittiği, haberleşme ve güvenlik bakımlarından daha elverişli gördüğü Amasya'ya davet etti. 5'inci Kafkas Tümeni'nin bulunduğu Amasya'ya 13 Haziran 1919'da varmıştı. Önderlik felsefesi “insanlar ancak emelleri, fikirleri kanıtlanarak sevk ve idare edilebilir”¹ olan Mustafa Kemal, bu kanıtları arkadaşlarına teşhis ettirerek işe başlayacaktı. Elinde İzmir'in işgali gibi yeni ve kuvvetli bir koz olduğuna göre buna dayanacak, ulusu önce milli bir kurulla ve sonra meclis yoluyla kaderine egemen kılacaktı.

Ayaklanma Bayrağının Açılması

22 Haziran 1919'da yayımlanan genelge üzerine aşağıda göreceğimiz kararlar anlaşılnca ayaklanma da başlamış oldu. Hükümet, kendisinin İstanbul'a dönmesi üzerinde ısrarını artırdı. Hükümet bir yandan da mülki idare amirlerine, Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve talimatlarına uymama emri vermişti (İçişleri Bakanlığı'nın 23 Haziran genelgesi). Sonunda görevinden alınması ve bu da yetmeyince tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi yolu tutuldu. Bu konularda kurtuluş edebiyatımız zengindir. Amasya Kararları için görüşmeye çağırılanlar Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Albay Hüseyin Rauf (Orbay), Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, 3'üncü Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele) idiler. Ali Fuat ve Rauf Beyler, Havza'ya diye çağırılmışlarsa da Mustafa Kemal'in Amasya'ya gittiğini öğrenince kendisine bu kentte kavuşmuşlardır. 2'nci Ordu Müfettişi General Cemal (Mersinli) ile 15'inci Kolordu Komutanı General Kâzım Karabekir, yerlerinin uzaklığı ve katılmalarının gizlenemeyeceği nedenleriyle gelmemişlerse de kapalı tellerle görüşmelerin gidişinden haberli kıldıklarından kararlara katılmışlardır.

Amasya Kararları

Mustafa Kemal'in 18 Haziran 1919'da Edirne'deki 1'inci Kordolu Komutanı'na verdiği direktifte belirttiği 8 maddelik önerisi ele alınmıştır.² Bunlar üzerinde uzun uzun görüşülerek, Mustafa Kemal'in 4 madde dediği³ ve Ali Fuat (Cebesoy)'ın 6 madde olarak geçirdiği son şekil şöyle olmuştur:

1. Ulusal hal ve durumu ele almak (M. Kemal'in 4. maddesi) ve halkın sesini dünyaya duyurmak üzere her türlü etki ve denetlemenden uzak bir kurul toplamak üzere Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması (M. Kemal'in 5. maddesi).

2. Erzurum Kongresi'nin delegeleri toplantının sona ermesinden itibaren buraya katılacaklardır (M. Kemal'in önerisine K. Karabekir'le temastan sonra 8. madde olarak katılmış olabilirler).

3. Delegeler Müdafaa-i Hukuk, İlhakı Red cemiyetleri ve belediyelerce seçilecektir (Mustafa Kemal'in önerisinde 6. maddede güvenilir kimselerden ve her sancaktan 3 delege diye geçmektedir).

4. Komutanlar⁴ ve mutasarrıflar ve öteki komutanlar kararların uygulamasına çalışacaklardır. Bundan başka eski sadrazam Müşir Ahmet İzzet (Furgaç), Nafia Nazırı Ferit Paşa, Âyan'dan Ahmet Rıza gibilerin düşünceleri alınacaktır.

5. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile İlhakı Red kurullarının tel-yazılarının alınıp çekilmesini engelleme emri veren Posta ve Telgraf Umum Müdürüne karşı gösteriler yapılacaktır.

6. Sivil ve asker örgütler hiçbir şekilde lağvedilmeyecek, hiçbir görevli görevini bırakmayacak ya da başkasına aktarmayacaktır.

Mustafa Kemal'in Sivas'ta toplanmasını önemle istediği ulusal Kongre düşüncesi ilk maddelerde derlenmişti. Amasya Kararları bakımından General Ali Fuat Paşa, eşit haklarla imza koymuş olmaktan; Karabekir, sert bir çıkışa engel olarak Doğu sorunu dola-yısıyla komünizmi önlemiş olmaktan dolayı kıvanç duyarlar.

Mustafa Kemal askerdir. Kararlar, ona göre en üst merci tara-fından alınır. Bu yüzden ötekilerin katılmalarını bir tören gereği di-ye sayar. Rastlantıyla orada bulunanlara ve kimi karargâh men-suplarına kararları hatıra diye imzalatmıştır. Kararların temelini O'ndan geldiğine kuşku yoktur. Bu yüzden Cebesoy, "Mustafa Ke-mal Amasya Kararları'nın tasarlayıcısı ve itici kuvvetydi" der.⁵

Ali Fuat ve Rauf Beyleri olağanüstü bir görüşme için çağırıldığı-na⁶ ve 19 Haziran 1919'da Amasya'ya gelen bu önderlerin imza zamanına dek (20/21 Haziran) boş durmayacakları doğal oldu-ğuna göre, tesadüf sonucu imza atmaktan daha fazla bir görüşme ya-pıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mustafa Kemal, 1927'deki Halk Partisi Kurultayı'nda bu belgeyi (O'na göre 18 Haziran'da 1'inci Kolordu'ya verdiği direktiftir), "Karalamalar şu kâğıttadır" diye-rek göstermişse de, "İsteyen baksın" dememiş ve dinleyicilere ge-çirmemiştir.⁷

İmzaların 1. Kolordu'ya verilen direktife mi yoksa ayrı bir pro-tokole mi atıldığı; Atatürk'ün ölümünden en az 25 yıl sonra açıl-masını vasiyet ettiği ve Ziraat Bankası'nda korunan belgelerin aç-ığa çıkmasından sonra belki daha iyi anlaşılabilir. Rauf'un im-zada duraksaması görev sahibi olmamasından, Alb. Refet'in ki ise kararları içtenlikle benimsememesindendir.

Kararların imza edilip yayınlanmasından sonra Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in İstanbul'daki tanınmış kişilere yazdığı mektup-ları ulaştırmak üzere alarak Ankara'ya döndü. Büyük Önder'in 22 Haziran tarihli bu mektuplarda, "Anadolu'dan ve milletin bağrın-

dan hiçbir şekilde ayrılmayacağını” ve sonuna dek bir “ferd-i millet” gibi çalışacağını yazmış olduğunu belirtmek isteriz.⁸

Ayrılış sırasında Ali Fuat Paşa’nın; kendisinin ya da Mustafa Kemal’in görevlerinden ayrılması halinde de mutlak olarak emrinde kalacağını söylemesi de Kurtuluş Savaşı Önderi için bir güven kaynağı olmuştur. Benzeri bir örneği, ordu müfettişliği görevinden alınması ve O’nun da askerlikten istifasının ertesinde Kâzım Karabekir Paşa’nın, büyük bir saygı ile selamladıktan sonra Mustafa Kemal’e, kendisiyle kolordusunun emrinde bulunduğunu 10 Temmuz 1919’da söylemesinde göreceğiz.

Kararları belirten bir genelge 22 Haziran 1919’da yayımlandı.⁹ Bunda Sivas Kongresi’nin toplanmasıyla ilgili hususlar yazılıydı. Örgütlerin lağvedilmemesi, komutanların yerlerini bırakmamaları, yerlerine atananların milli davaya yatkın olmaları halinde görevi vermekle birlikte bir süre denetim altında tutmaları; yeni işgallere karşı duruma göre topyekûn savunma yapılacağı açıklanıyordu. Silah, cephane, teçhizatın elden çıkarılmaması konuları da, Mustafa Kemal’in yer değiştirmesi dolayısıyla Erzurum’a varmasından sonra Karabekir’in hatırlatması üzerine ve ikinci genelge halinde yayımlandı.¹⁰

İstanbul’un bütün bu gelişmelere tepkisiz kalmayacağı açıktı. 22 Haziran genelgesi üzerine Meclis-i Vükela, 23 Haziran’da Mustafa Kemal’in azlini kararlaştırmış ve 3’üncü Ordu Müfettişliğine General Hurşit’in atanmasına karar vermişti. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa bu göreve Kâzım Karabekir’i düşünmüş; atanması yapıldığında 15’inci Kolordu’ya kimi uygun gördüğünü de sormuştu. Yürekli asker Karabekir, kolordusunun başından ayrılmasının sakıncasını bildirerek Mustafa Kemal’in görevinde bırakılmasını öğütlemişti.

Ama değişiklik için yapılması gereken işlemlerin bitimini beklemek gereğini duymayan Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Mustafa Kemal’in azledilmiş olduğunu, emirlerinin dinlenmemesini bildirdi (23 Haziran 1919). Mülki idare amirlerine yayımladığı ikinci bir genelge ile de, “milli ordu kurmanın, milli direniş örgütlemek gibi eylemlerin bir felaket olduğunu” yazdı.¹¹ Öte yandan Amasya Ka-

rarları, taşıdığı fikirler bakımından İstanbul'daki siyasi partilerin Damat Ferit'e olan güvenini azalttı.

Amasya Kararları Sırasında Bolşeviklerle İlişkiler

Önceki bölümlerde gördüğümüz kararlar, temelde batılı emperyalistlere karşıydı. Doğudaki devletlerle ilişkiler de söz konusu edildi. Bunun için Karabekir'in nabzını yoklamak bakımından Mustafa Kemal'in 16 Haziran'da yazdığı teli ele almalıyız. Büyük Önder bu telde İtalyan, Yunan, Fransız ve İngilizlere karşı bir hareket hazırlayan 2'nci Ordu Müfettişinin doğu illerinde, doğudan ya da kıyılardan yapılacak işgallere karşı "durumu" düzeltmek için bir oldubitti mi beklendiğini sorduğunu; kendisinin de Cemal Paşa'ya cevap olarak bekleyicilerden olmadığını, hazırlıklar için zaman kazandığını, sadrazamın Paris'te göreceği muameleye göre bir hareket düşündüğünü yazmış olduğunu bildirdi.

Karabekir bu tele 17 Haziran 1919'da verdiği cevapta, ilk düşmanca tavrın bizden olmamasını; Bolşeviklerin Anadolu'ya yaklaşıp temas sağladıklarında amaçlarının da anlaşılacağını; bu arada hazırlığımızı artırmamızı, birliklerimizi lağvettirmememizi ve silah teslim etmememizi; Sovyetler'den yana çıkmadan topraklarımızı (emperyalist devletlere) boşalttırmaya çalışmamızı; hakkımızın tanınmaması halinde silaha sarılmamızın meşru olacağını bildirdi.¹²

Karabekir'in korkusu Mustafa Kemal'den aldığı 22 Haziran tarihli telle kabardı ve söndü. Mustafa Kemal bunda, Rauf'un İstanbul'dan getirdiği haberlerden sonra 3. madde olarak, "Kimi İslam ülkelerinde Bolşevikliğin din ve geleneklere karışmadığını gözde tutarak bu rejimin ülkemiz için sakıncalı olmadığını düşündük. 17 Haziran tarihli telinizi (yukarda söz edilen) aldıktan sonra sorunu bir daha ele aldık. Gerçekten Bolşevikler daha etkili bir duruma girerler ise yan tutmamış görünerek ve onları bir silah gibi kullanarak İtilaf Devletleri'nin ülkemizi boşaltmalarını isteyebiliriz" diyordu. İlk temasın kendilerinden gelmesinden önce; General Karabekir'in Bolşeviklerle temas kurmasıyla topraklarımıza girmelerinin önlenmesini; yakın bir gelecekte kendilerinden talep edilecek insan, cephane, teknik araç, para ve insan yardımı bakımından¹³ görüşmelerin olanaklı olduğunu bildiriyordu. Bu sırada Mustafa Kemal'in karargâhında haber alma ve harekât işlerine bakan Binbaşı Hüsrev (Gerede)'den aldığı mektup, Bolşevikliğe karşı çok ılımlıydı ve Karabekir'i tedirgin etmişti. Netice itibarıyla, Mustafa Kemal'in bu son yazısı kendisine soluk aldırılmıştı. Özetlemek gerekirse, Amasya Kararları, ordunun şahlanma kararıydı. Kongreler, meclisin açılmasına yol açan ilerici bir devrimdi.

Güney Cephesi'nin Kuruluşu

Biraz gecikerek ve yavaş oluşmakla birlikte Güney Cephesi'nin kurulması halkın büyük katkısı ile gerçekleşmiştir. Ama başarılarında, Mustafa Kemal'i dinlemelerinin çok etkisi vardır.

Güneydoğuda halkın tepkisi, işgallerin hemen ardından olmamış; işgalcilerin kötü davranışları ve bir Ermeni Yurdu kurulacağı'nın kesinleşmesi üzerine ve özellikle işgalin sona ermesi beklenirken işgalin el değiştirmesi ile oluşmuştur. Yoksa Yunanistan örneğinde olacağı gibi İngiliz ve Fransızların er geç gidecekleri kanısı vardı.

1918 Aralık ve 1919 Ocak aylarında Fransızlar Çukurova ve Nur dağları bölgelerini işgal ederlerken; İngilizler 6 Aralık 1918'de Kilis'i, 17 Aralık 1918'de Antep (Gazi)'i istila ile işgal bölgelerini genişletmişlerdi. İşgalci kuvvetlerle birlikte ya da bunların ardından Ermeni asker ve çeteleri gelmişler; bunları da sivil Ermeniler izlemişti. Ermenilere silah dağıtılması ve 22 Şubat 1919'da Halep'te çıkan karışıklıklarla ilgili oldukları iddiasıyla 16 Türk'ün tutuklanması Kilislileri uyardığı gibi Belediye Başkâtibi Ahmet Ramiz'in İngiliz komutanına, "Müştak-ı Hürriyet" (Özgürlüğe Susamış) imzasıyla bir mektup yazmasına da yol açmıştı.

Antep'te hükümet konağının basılması, ileri gelenlerin Halep'e sürülmesi ve Ermenilere silah dağıtılması üzerine yapılan mitingde Belediye Başkanı Lütfü, işgali kabul etmediklerini ilan etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'dan, Yıldırım Ordular Grubu'nun başından ayrılmasından sonra gerek bölgenin yeni sorumlusu 2'nci Ordu Komutanı Nihat Paşa (Anılmış) ve gerek 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Mustafa Kemal'in amacını izleyerek jandarmayı pekiştirmişler ve halka silah ve cephane vermişlerdi.

17 Aralık 1918'de Dört Yol'un Karaköse köyü halkının Fransızlarla 'ilkkurşun' savaşı, aslında Türk Kurtuluş Savaşı'nın birinci 'ilkkurşun' savaşıdır. İlçe Jandarma Merkez Bl. Komutanı Teğmen Kara Hasan (sonra Hasan Paşa diye anıldı)'ın 1919 Ocak ayı başında bir düzine eriyle dağa çıkıp direnişe başlaması, Türkiye'de ordunun ilk karşı koyması olmuştur.

Maraş'ı işgale gelen İngiliz süvari birliğinin geçmesini önlemek amacıyla Aksu köprüsünün yıkılması, başka bir köprü kurulmasıyla hareketi önleyemediyse de direnişi başka örnekler izledi. Belediye Başkanı Dr. Mustafa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk il örgütünü kurdu. İşgalin Fransızlara geçmesiyle Elbistan'a gidecek, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal'le telle görüşecektir. 27 Kasım 1919'da kaleden indirilen Osmanlı bayrağını halk tekrar yerine dikecektir. Bunlar 1920'nin sert vuruşmalarının Maraş'ta başlamasına yol açacaktır.

Osmaniye'de, İzmir'in işgalini protesto etmek için yapılan mitinge Fransızların karışması ulusal şahlanmayı doğurmuştur.

Urfa'nın ilk işgali, 1'inci Süvari Alay Komutanınca protesto edildi (24 Mart 1919). Burada savunmaya geçmek için, İngilizlerle Fransızların yer değiştirmesi ve daha bir süre beklenmesi gerekecektir.

Mütarekeden sonraki aylarda 20'nci Kolordu'nun Torosların kuzeyine alınmasından sonra bölgede, Fırat ırmağının doğusunda bulunan ve karargâhı Diyarbakır'da bulunan 13'üncü Kolordu kalmıştı.

İki Fransız tümeni ve iki İngiliz tümeniyle bir süvari tugayına ve 10 bini aşkın silahlı Ermeni'ye karşı sadece bu kolordu vardı. 13'üncü Kolordu, güney kuşağının doğu kesiminde olmak üzere 2'nci ve 5'inci tümenleri de kapsıyordu. Kolordunun beş yüz kırk

sekizi subay olmak üzere 4803 mevcudu vardı. Başka en yakın kuvvetimiz ise, Karaman'daki 24'üncü ve Niğde'deki 11'inci tümenlerdi.

Güneydoğu bölgesinin çoğuyla sorumluluk alanına girdiği 13'üncü Kolordu'ya verilen talimat, "İngilizler üstün kuvvetlerle gelmedikçe ve kesin bir gereksinme olmadıkça ateş etmemek koşuluyla arazi bırakılmaması... İngiliz baskısı altında zorunlukta kalırsa 5'inci Tümen'le Elazığ dolayına ve 2'nci Tümen'le Bitlis üzerine çekililmesi..." yolundaydı.¹⁴ Böyle bir talimatın söz kalabalığından başka bir şey olmadığı ise görülmektedir.

Mustafa Kemal 11 Eylül 1919'da kolordulara verdiği talimatla bölgeler ayırdı; savunma için kimi üslerin kurulmasını istedi. Yine gizli bir genelge ile halkın göç etmesinin ve taşınmaz malların Müslümanlardan başkasına satılmasının yasaklandığını bildirdi; yurt hizmetinde yaşamlarını yitirmiş olanların ailelerine yardım için yardımlaşma sandıkları kurulmasını öğütledi.¹⁵

25 Eylül 1919'da 12'nci, 20'nci, 3'üncü ve 13'üncü kolorduların sorumluluk bölgelerini düzeltti. Kolorduların bu bölgelerde yaptıkları işler, genellikle barış zamanı iş ve çeşitli angaryaların yerine getirilmesinden ve bölgede Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin kurulmasına yardımcı olmaktan öte bir savunma çabası sayılamazdı.

Bölgeye 100 bini aşkın Ermeni'nin gelişine bir de bunların Kozan ve daha kuzeyine, Torosların içine sarkmaları hareketi eklendi. Başta Haçin (Saimbeyli) olmak üzere kimi eski Ermeni yuvalarının yeniden ortaya konmasına çalışıldığı görülüyordu. Bu hareketlerin gelişmesi ve Ermenilere yurt verileceği yolundaki söylentiler halkın bir yandan silahlanmasının, bir yandan da Kayseri'ye doğru göç etmesinin nedeni oldu.

1919 Ekim ayının sonlarında Kozan'dan bir kurulu Sivas'a gelerek Temsilciler Kurulu ve komutanlarla temas sağlaması; silah istemesi ve özellikle Develi'de Aydınli aşiretinin, 500 savaşçı çıkarabileceği örneğinde olduğu gibi, bölgede kurtuluş için büyük insan gücünün varlığını bildirmesi Mustafa Kemal'i önemli bir karar almaya itti. Bu, halk kuvvetlerini canlandıracak ve yönetecek bölgesel komutanların atanmasıydı. Böylece kendi karargâhından ya-

nında kalanlardan Topçu Binbaşısı Kemal (Korg. Kemal Doğan) ile Piyade Yüzbaşısı Osman Nuri (Aydinoğlu Tufan Bey)'yi Çukurova (Kilikya) Kuva-yı Milliye Komutanlığına ve yardımcılığına gönderdi. Bunları Yüzbaşı Asaf (Kılıç Ali)'in Maraş'ta ve J. Yzb. Ali Saip (Ursavaş)'in Urfa'da görevlendirilmeleri izledi.

Bu isimlerin dışında, Kilis'te görevli Yüzbaşı Kâmil (Albay Polat) ve Kayseri'den yazışma ile kendini Mustafa Kemal'e takdim ve kabul ettirecek Yüzbaşı Ratip (Sinan Tekelioğlu), Batı Adana Kesimi Komutanlığına atanacaktır. Bu katılma ile 1920 başlarında Binbaşı Kemal Doğan, Torosların iç kesimine; Silifke Askerlik Şubesi Başkanı Emin Aslan, Mersin ve batısına; Yüzbaşı Ratip (Sinan Tekelioğlu), Adana'nın batı bölgesine ve Yüzbaşı Osman Nuri (Aydinoğlu Tufan adıyla) Adana doğu bölgesine komuta edeceklerdir.

1920 başlarında geniş aralıklarla öbek öbek tutulan cephenin şöyle bir çizgide kurulduğu kabul edilebilir: Erdemli-Mersin-Adana kuzeyi-Osmaniye-Maraş. Bunun doğusunda Antep ve Urfa'da iki noktayı da eklemek gerekir. Tutulması gerekli olan 800 kilometre, güneydoğunun 1920 başlarında 10 bin civarındaki silahlı gücü için çok, hem pek çok geniş bir cephe olduğu belirtilmelidir.

Görüldüğü gibi ilk silahların patlamasına kıyasla güneydoğuda bir cephe ancak Mondros Mütarekesi'nden bir yıl sonra ve geç kurulabilmiştir. Bunun nedenini bölgenin arazi yapısında, haberleşme ve ulaşım ağının eksikliğinde, buralarda aydın sayısının azlığında ve işgalci düşmanların ilhak amacı gütmeyeceğine inanılmasında aramalıdır. Halkın yüreğinden kopan ve iyi ellere yöneltip güdülen bu bölgenin başarılarına ileride değineceğiz.

Kongreler Sürecinin Başlama Nedenleri ve Sonuçları

1919 yılı Anadolu'da kongreler yılıdır. Tehlike çanları çalmaya başlayınca, 1920'de Trakya'ya da geçecektir. Bunların milli direnişe karar vermiş olmaları bakımından ilginç oldukları da ortadadır.

Toplanma tarihlerine göre başlıca kongreleri şöyle sıralayabiliriz:

Erzurum (23 Temmuz 1919),

1. Balıkesir (31 Temmuz 1919),

Nazilli (7 Ağustos 1919),

Alaşehir (16 Ağustos 1919),

Sivas (4 Eylül 1919),

2. Balıkesir (22 Eylül 1919),

Lüleburgaz (31 Mart 1920),

Edirne (9 Mayıs 1920).

Az gelişmişlik, kongrelere olan katılma oranını düşürmüştür. Bu kongrelere katılan üye sayısı toplam olarak 300 civarındadır. Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir kongrelerini yapanlar, hemen hemen aynı kişilerdir. Bu görünüm, 1919'da, halkın çoğunlukla her şeyi kendi iradesi dışından beklemesinin sonucudur.

Aslında Sivas Kongresi'nden sonra başka kongreler ya toplanmamalı ya da amaçları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmak olmalıydı. Kâzım Özalp, bir gazetede çıkan ha-

tıralarında, kimliklerini korumak için 2. Balıkesir Kongresi'nde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılma kararı almadıklarını yazmıştır. Yurdun genel tehlike içinde bulunduğu bu durumda böyle bireysel düşüncelerin varlığından gerekli dersleri çıkarmak gerekir.

Erzurum Kongresi'ne doğru

Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'da O'nu beklerken, Sivas'ta kendisine karşı türeyen akımların haberini alınca, Mustafa Kemal bu kente gitmek durumunda kaldığından daha da gecikti. Sivas'ta Hürriyet ve İtilaf Fırkası vilayet şubesi başkanı Halit'in, Elazığ'a görevine gitmekte olan Ali Galip'in bu kentte yaptıkları üzerinde ayrıntılı bilgiler veremeyeceğiz.¹⁶

İstanbul'dan yapılan "Geri gel!" çağrıları arasında Mustafa Kemal 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a vardı. Durumun artık ortaya atılmayı (kendisinin ya da başkasının) gerektirdiğine inanmış olarak yakın arkadaşlarının desteğini aradı. 5 Temmuz'da Vali Münir Bey dışındakiler (o da geri çağırılmış ve siyasetle uğraşmayacağı düşüncesini ileri sürmüştü) askerlikten ayrılışları da Mustafa Kemal'e bağlı kalacaklarına söz verdiler.¹⁷

Yabancı devletlerin, daha önce bildirmeden kent ve kasabalarını işgalleri halinde silahla karşı konmaması yolunda, Dahiliye Nazırının genelge gönderdiğini öğrenen Mustafa Kemal, kolordularına bildirmek üzere bunun örneğini istedi.¹⁸

Amasya Kararları'ndan olan silahların teslim edilmemesi, görevin başkasına aktarılmaması, hiçbir milli ve askeri örgütün (İlhakı Red kurulları, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, askeri birliklerin) lağvedilmemesi gereğini bir genelge ile yayımladı. 6 ve 8 Temmuz'da Harbiye Nazırıyla yaptığı görüşmelerin son kısmına sara-yın da karışmasıyla azli ve kendisinin de istifası üzerine Mustafa Kemal, bir millet ferdi olarak ulusun yüreğindeki yerini buldu (8 Temmuz 1919).

Ertesi gün Kâzım Karabekir'in, bir asker gibi esas duruş alarak Mustafa Kemal'e, "kolordusuyla birlikte emrinde" olduğunu söy-

lemesi çok soylu bir hareketti. Ama arkasında bir süvari bölüğüy-
le gelişi, önce kaygı yaratmıştı. Ali Fuat Paşa da içtenlikle üzüntü-
sünü bildirdi. En güçlü ve önemli durumdaki iki kolordu, Büyük
Önder'in yanında yer almıştı.

Buna karşı 2'nci Ordu Müfettişi birkaç gün önce İstanbul'a git-
mişti. Yerine bakan 12'nci Kolordu Komutanı Albay Salahattin
(Çolak diye anılan) üzüntüsünü ve başarı dileklerini bildirmekle
birlikte İstanbul yolunu tutmaya hazırlanıyordu. 13'üncü Kolordu
Komutanı, 3'üncü Ordu Müfettişliği'nden ve Harbiye Nezare-
ti'nden aldığı emirlerin hangisini yapacağını sormuş bulunuyordu.
Albay Refet 3'üncü Kolordu Komutanlığı'nı, İstanbul hükümeti-
nin yerine atadığı Albay Salahattin (Köseoğlu)'e aktarmakta oldu-
ğunu yazıyor; ihtiyatlı davranmasını Mustafa Kemal'e bildiriyor-
du. Samsun mutasarrıflığına İstanbul hükümetinin yeni gönderdi-
ği, Amasya Kararları'na tek sivil olarak imza koyan Hamit Bey de
İstanbul'a gitme hazırlıklarına girişmişti.

Bir cephe alma durumu yoktu. Kaçışmalar vardı. Durum, fe-
rahlık verici olmaktan uzaktı. Trabzon cephaneliğinin havaya uç-
rulmasını (23 Temmuz), Ermenilerin Pozat ve Mecitli köylerinde
Türk halkını kırmalarını ve "Sivas'a!" diye haykırışlarını, İngiliz
propagandalarını ve Erzurum'a Sürmene delegeşi olarak gelen
Ömer Fevzi'nin, "Savaş bitti, orduyu dağıtmalı!" tekerlemelerini
ve ulusal hareketi Enver'in Erzurum'da yönetip yönetmediğinin İs-
tanbul'dan sorulmasını katarsak Erzurum Kongresi'nin toplandığı
ortamı daha iyi anlamış oluruz.

Erzurum Kongresi

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Vilayet Komitesi'nin yap-
tığı son hazırlıklara zaman zaman Mustafa Kemal'in katıldığını
Cevat Dursunoğlu'ndan öğreniyoruz.¹⁹ O'nun Erzurum Şubesi Fa-
al (müteşebbis) Kurulu'na getirilmesinde, Kongre'ye delege olma-
sında, Genel Merkez adına söz ve oy sahibi olmasının önerilmesin-
de cemiyetin Erzurum'daki görevlilerinin ve 15'inci Kolordu Ko-
mutanı'nın etkileri büyüktür. Mustafa Kemal'in o zamanlar Hami-

diye Kahramanı Rauf Bey kadar tanınmış biri olmadığını belirtmekte yarar var.

Mustafa Kemal'in başkanlığına getirildiği Erzurum Kongresi, 10 Temmuz yerine 23 Temmuz'da toplandı. Valilerinin önlemleri sonucu Diyarbakır ve Elazığ illerinin dışından katılan 54 delegenin (sayısı üzerinde birlik yoktur) 17'si çiftçi, 7'si subay ve 6'sı din adamı kökenliydi. Mustafa Kemal'in asker giysisi ile kongrenin açılışına geldiği ve yapılan itiraz üzerine kılık değiştirdiği yolundaki iddialar, istifasından hemen iki hafta sonra, değil Mustafa Kemal'in, herhangi bir komutanın yapmayacağı bir şeydir. İstifasını izleyen günlerdeki ve yaptırdığı sivil giysisinin bitmemiş olduğu bir zamanda, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarına gidişleriyle karıştırılmaktadır. Dursunoğlu, Mustafa Kemal'in yalnız sivil değil, başkanlığa aday uygar bir insanın yapacağı gibi, jaket atay ile geldiğini yazar.²⁰

Kongre başkanının ilk söylevi, ülkenin durumunu ve işgallerin haksızlığını belirtiyor; cesaret vermek için Mısır, Hint, Afgan, Suriye ve Irak'taki direnmeleri abartarak ortaya koyuyor; alın yazısına egemen bir millet iradesinin ancak Anadolu'dan çıkabileceğini bildiriyordu.²¹

Erzurum Kongresi'nin kararları

7 Ağustos 1919'da yayınlanan kongre kapanış bildirisi ve kararları şöyle özetlenebilir:

1. Doğu Anadolu, Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütündür.
2. Ulusun bütünlüğü, yurdun bağımsızlığı, padişah ve halifenin korunması için, ulusal iradeyi egemen ve ulusal kuvvetleri etmen kılmak gereklidir.
3. Rumluk ve Ermeniliği koruma anlamına alınacak her türlü işgal ve müdahaleye karşı birlikte savunma ve direnme yapılacak ve Hristiyan öğelere onur kırıcı yeni ayrıcalıklar tanınmayacaktır.
4. Galip devletlerin baskısı altında hükümetin Doğu Anadolu'yu terk etme veya ihmal etme zorunluğunda kalması ihtimaline karşı halifelik ve padişahlığa bağlılığı belirten, ulusun varlık ve haklarını kefalet altına alan tedbirler ve

kararlar alınmıştır. Bu nokta, cemiyet tüzüğünde, “Yurdun ve bağımsızlığın korunma ve sağlanmasında Merkezi Hükümet güçlü olamadığı halde, amacı sağlamak için (eyemli hareket için) Ulusal Kongrece (toplantı halinde değilse Temsilciler Kurulunca) geçici bir hükümet kurulacaktır” diye yazılmıştı.

5. Müslüman olmayan öğelerin müktesep haklarına riayet edilecektir.

6. 30 Ekim 1918 mütarekesinde sınırlarımız içinde kalan ve ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan, birbirlerinden ayrılmalari imkânsız olan öz kardeşlerimizin yaşadığı yerlerin bölünmesinden vazgeçilerek; tarihsel, dinsel ve geleneksel haklarımıza riayet eden bir karar alınmasını bekliyoruz.

7. Devlet ve milletimizin bağımsızlığı korunmuş olmak koşuluyla, ülkemize karşı istila emeli taşımayan herhangi bir devletin teknik, ekonomik ve sınai yardımı iyi karşılanacaktır.

8. Milletin içinde bulunduğu zorlamalı ve kaygı verici halden kendi kendisinin kurtulma çarelerine başvurmasına yol açmadan hükümetin, Mebusan Meclisini hemen ve zaman yitirmeden toplaması; ulus ve yurdun alın yazısı üzerinde alacağı bütün kararları onun denetimine sunması zorunludur.

9. Yurdun uğradığı acıklı olaylarla ulusun vicdanından aynı amaçla doğmuş kurumlardan birleşmiş ve bağlanmış olarak doğan kitle, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti diye adlandırılmıştır. Bu cemiyet, particilikten uzaktır ve her vatandaş cemiyetin doğal üyesidir.

10. Bir Temsilciler Kurulu seçilmiştir.²²

Bu kararlarla Misak-ı Milli temelinin atıldığını, dış yardımın manda anlamı vermeyecek şekilde yazıldığını ve geçici bir hükümet kurulmasının bir seçenek olarak saklı tutulduğunu belirtmeliyiz. Bildirinin, Mustafa Kemal'in yalnız Amasya'da açıkladığı düşüncelerini değil, deyiş biçimini de taşıdığı görülür.

Mustafa Kemal, kongreye delege olarak giriş ve başkanlığa seçiliş konusunda değil; Temsilciler Kurulu'na girmek isteğinde, yakın arkadaşlarınca desteklenmiyordu. 5 Ağustos 1919'da topladığı yakın arkadaşlarının, bu konudaki düşüncelerini bir sarı kâğıda yazmalarını istemesi üzerine: Mazhar Müfit ile İbrahim Süreyya'nın girmesini; Kâzım (Dirik)'in kongrenin çoğunlukla istemesi halinde katılmasını; Hüsrev (Gerede)'in Temsil Kurulu'na yalnız sancaklardan gelenlerin girme hakkına sahip olmasını; İbrahim

Tali'nin ise sancakların Temsil Kurulu üyelerini yeniden seçmeleri tekliflerini ileri sürdükleri görülmüştü.

Kongre Genel Kurulu, ikisi asker (Mustafa Kemal ile Rauf) olmak üzere 9 kişiyi Temsilciler Kurulu'na (Heyet-i Temsiliye) seçmişti.²³ Mustafa Kemal için artık parlak bir hizmet yolu açılmıştı.

Damat Ferit ülkede karışıklıklar çıktığı, kendilerine meclis süsünü verenlerin toplantı yaptıkları gerekçesiyle yakınınca Karabekir, "Doğu'da karışıklıktan söz edilmesi işgale yol açar"; Kongre de, "Sadrazam Kongreyi millete jurnal ediyor" yolunda cevap verdiler.

İstanbul hükümeti Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanmasını Erzurum valiliğine bildirmiş, buna kolordunun yardım etmesini istemiş ise de Karabekir, "koşulların elverişli olamadığı" cevabını göndermiştir.

Meclisin açılmasını Damat Ferit'e yazı ile bildiren Mustafa Kemal; Kürtlük propagandasının gidebileceği yerlere de ülkenin durumunu bildirmek ve buralarda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurdurmak amacıyla, 1. Dünya Savaşı'ndan tanıdığı aşiret reisleri ve ileri gelenlere (çoğu şeyh) mektuplar yazdı.²⁴ Karabekir'i irkiltten bu mektuplardan Şeyh Musa'ya yazılarda "Sivil, asker görevlilerin bu örgütlemelere karşıt hareketlerine rastlanırsa milli irade gereğinin gösterilmesini" ekledi. Erzurum'da kaldığı sıralarda türlü nedenlerle sözünü ettiğimiz Tüzük ek-1'i hazırlattı.

Erzurum Kongresi kararlarının meşruluğunu anlayan Yarbay Rawlinson bunu anlatmak üzere Londra'ya gitti; Mustafa Kemal ile barış yolunda ilişki kurmasını isteyen Lord Curzon dışında başkasından ilgi görmedi; dönüşünde ise Mustafa Kemal Sivas'a gitmiş bulunuyordu.

Sivas Kongresi'ne doğru

Hükümetin telkinlerinden ve Sivas'taki bozguncuların etkilerinden ötürü bir Fransız binbaşısının sözleri üzerine Vali Reşit Paşa'nın Sivas Kongresi'nin bu şehirden başka bir yerde toplanmasını Mustafa Kemal'e yazmasından, gelişinde karşılayanlar arasında

bulunmamasından ve kongrenin yerinde söndürülmesi için Ali Galip-Bedirhanlı-Nowill komplosundan söz edemeyeceğiz. Bunlara ek olarak İstanbul hükümeti kongreye katılmaları önlemeyi, gidenlerin tutuklanmasını yayımlamış ve birisinin içinde Ali Fevzi Paşa'nın da bulunduğu üç heyet-i nasihayı (öğütleme kurulu) da Anadolu'ya göndermişti. Kapalı telle yazışmalardan bilgi sahibi olmak için de kolordular arasındaki yazışmaların, telyazılarının, Harbiye Nazırlığı aracılığıyla yapılmasını istemişti. Sivas Kongresi'nin elektrikli havasını, İstanbul'dan gelen delegelerin bir önerisi artırdı. Bu öneri, Amerikan manda yönetiminin kabul edilmesi yolundaydı.

Sivas Kongresi

Kongreye başkan seçilen Mustafa Kemal verdiği açık söylevinde, tevekkül içinde kalmanın batmak demek olacağını; Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın gelişen durumunu ve Mebusan Meclisi'nin toplanması gereğini anlattı. Kongre konularının en ağırlığı ve milli kurtuluş hareketini yozlaştırma yetisinde olanı manda sorunu idi. Bekir Sami (Kunduh) bir süre önce Amasya'dan bu konuyu Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal'e yazmıştı.

Yirmi beş delegenin imzasıyla ileri sürülen önerge, temelini, Amerikan Olağanüstü Komiseri Amiral Bristol'un İstanbul'daki parti başkanlarıyla Temmuz 1919 sonlarında yaptığı görüşme sırasında, "Türkiye'nin geleceği ve manda yönetimi konusunda görüşlerinin ne olduğu" yolunda sorduğu bir sorudan alıyordu.²⁵ Manda yönetiminden çok Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları incelemeye gelen King-Crane Kurulu'ndan kendisini gazeteci olarak tanıtan Brown ile temas kuran Halide Edip (Adıvar) ile Kara Vasıf alevlenmişler ve konuyu Mustafa Kemal'e de yazmışlardı.

Sivas'a gelen ve Kongre görüşmelerini izleyen Louis E. Brown, Mustafa Kemal ile de görüşmeler yaptı. Gazeteci(!), Sivas Kongresi'nin, Amerikan yardımını (manda) istemek üzere bir karar almayacağını soruşturdu. Mustafa Kemal, "Evet, şu koşulla ki Amerika'nın böyle bir yardımı siyasi olmayıp ekonomik ve sosyal

yönüyle kabul edeceği yolunda teminat verirsiniz” diye yanıtlamıştı. Karşısındakinin duraksaması üzerine, “Türkiye için başka türlü yabancı yardımı isteyemem” diye eklemişti. Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın o zaman açıklamadığı bu King-Crane raporu, Türkiye için Ermenistan, İstanbul bölgesi ve kalan Anadolu kesiminde üç manda yönetimi öneriyordu.²⁶

Kongre görüşmelerinde manda yanlılarının uzun övmelerine karşı Mustafa Kemal, “Bize bunca iyilik yapacak Amerika’nın ne çıkarı olacağı”nı soruyordu. Bir ara Rauf, “Erzurum’da kabul ettiğimiz adını koyalım” demişti. Oya sunulsa kabul edilecek önerenin engellenmesine bilerek ya da bilmeyerek yine Rauf yardım etti. Albay Rauf’un, “Her şeyden önce üzerimizdeki yanlış kanıların giderilmesi için” Amerikan Senatosu’ndan bir inceleme kurulunun istenmesi sözünü ele alan Mustafa Kemal bunu oya sundu. Kabul edildi. Böylece manda sorununu kapattı. Bu istek kaleme alınmış ise de Mustafa Kemal gönderildiğini hatırlamamaktadır. Bunun anlamı bellidir. Damat Ferit’in de İngiliz mandası yönetimi için 30 Mart 1919 ve 8 Eylül 1919’da İngiliz Olağanüstü Komiserleri Aml. Calthrope ve Webb’e önerdiği ve “Türkiye sorununun Paris’te çözümleneceği” cevabını aldığı hatırlanmalıdır.²⁷

Sivas Kongresi kararları

Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı’nın adı, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”ne; Erzurum’da kabul edilen tüzükteki Doğu Anadolu sözcükleri “Anadolu ve Rumlili”ye çevrildi. 12 Eylül 1919’da çalışmasını bitiren Kongre bir beyanname ve bir tamim yayınladı. Bu genelgede: Damat Ferit Hükümeti’nin halkı birbirini kıt’ale sürdüğünü, kamuoyunun güvenliğini kazanmış bir hükümet kurulması iradesinin padişaha sunulduğuna, bunun gerçekleşmesine kadar İstanbul’daki Vükela (Bakanlar Kurulu) ile ilişki kesilmesinden başka çare kalmadığını ilan etti. Kongre Temsil Heyeti, barışın sağlanmasının da ulusa dayanan bir kabine kurulmasıyla mümkün olabileceğini; Anadolu’nun du-

rumunda barışı bozucu bir tutum bulunmadığını açıkladı.²⁸ Son cümlelerin yeni işgalleri önlemek üzere yabancı devletler için bir teminat olarak konulmuş olduğu anlaşılır.

Sivas Kongresi'nin ilginç eylemi, icra kuvvetini (yürütme erkini) kullanmasında oldu. Mustafa Kemal, İngilizlerin İstanbul-Eskişehir-Afyon demiryolu boyundaki birliklerini iki kata çıkardıklarını, Konya ve Kastamonu valilerinin Anadolu hareketine karşıt durumlarını kongreye anlattı. Kongrenin onaylayacağına güvenerek 20'nci Kolordu Komutanı General Ali Fuat'a sözü geçen mülki idare amirlerine karşı şiddetle davranmasını yazmış olduğunu; General Ali Fuat'ın da Afyon ve Eskişehir'de birer bölge komutanlığı kurduğunu ve icraatının onaylanmasını kongreye sunduğunu bildirdi. Kongre, bunu ve Ali Fuat'ın Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na (Batı Anadolu Ulusal Kuvvetler Genel Komutanlığı) atanması önerisini onayladı; böylece icra gücünü kullanmış oldu. Temsilciler Kurulu Başkanı olarak Mustafa Kemal için de bu yol artık açılmıştı.

Sivas Kongresi 12 üyesini Temsilciler Kurulu'na (Heyet-i Temsiliye) seçti: Mustafa Kemal, Rauf, Hoca Raif (Dinç), İzzet, Servet, Şeyh Fevzi, Bekir Sami (Kunduh), Mazhar Müfit (Kansu), Ömer Mümtaz, Hakkı Behiç, Hüsrev Sami ve Ratipzade Mustafa. Bu listenin, devrim tarihi edebiyatımızda görülenlere kıyasla başkalık gösterdiği ortadadır.²⁹

Sivas Kongresi; özellikle kongrenin basılması girişimi, Mustafa Kemal'e İstanbul hükümetiyle ilişkiyi keserek Damat Ferit'in düşürülmesi fırsatını verdi. Ondan yakınlıkla değiştirilmesini, yoksa İstanbul hükümetiyle ilişki kesmekten başka çare kalmayacağını padişaha bildirdi. 3'üncü, 13'üncü, 15'inci ve 20'nci Kolordular da Mustafa Kemal'in verdiği işaret üzerine padişaha aynı teklifte bulunacaklarını bildirdilerse de saraya telgraf yolu verilmedi. Damat Ferit, kendilerine "dileklerini kurallara göre sunmalarını" bildirdi.

12 Eylül 1919 saat dörtte Mustafa Kemal, "Ulusla padişah arasına çekilen duvarın bir saat içinde kaldırılmaması halinde hükümetle ilişki keseceğini" bildirdi. Saat beşte kongre adına, "İstanbul

hükümeti ile ilişki ve telgraf haberleşmesinin kesildiği” yolundaki yayım yapıldı.³⁰

Yabancı devlet temsilcilerine bu davranışın nedenlerini bildiren birer muhtıra gönderildi.

İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal’in dayandığı dalları budamak için 20’nci Kolordu’nun Eskişehir’e 5’inci Kolordu adıyla gitmesini, sonra da burada bir asayiş tugay’ı örgütlemesini buyurmuştu. Olaylar, bu kararın uygulanmasını önledi.³¹

Yukarda adlarını verdiğimiz kongrelerden 1. ve 2. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, Kuva-yı Milliye müfrezelerinin kurulması, geçrelerinin ve ikmal olanaklarının artırılması; Nazilli Kongresi de bölgesel işlerle ilgili kararlar vermişlerdir. Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri, önemli sonuçlara varamayan toplantılar olarak geçmişti.

Bu sıralarda güneyde Ermeni eylemleri artmış, Fransızların güneydeki işgal alanını doğuya doğru yayma kararı alınmış idi. Batı Cephesi’nde Yunan kuvvetleri, Ordu-Kuva-yı Milliye birliklerince tutulan Ayvalık doğusu-Soma-Akhisar-Ahmetli-Nazilli (genel olarak Milne Hattı) karşısında durdurulmuş bulunuyorlardı. Anadolu, yeni bir yönetim kurmanın arifesindeydi.

Heyet-i Temsiliye'nin (Temsilciler Kurulu) Mercii Sayılması ve Anadolu Yönetiminin Kurulması

Sivas Kongresi'nin Ali Fuat Paşa'nın icraatını onaylaması ve kendisini Kuva-yı Milliye Genel Komutanlığı'na ataması, Anadolu hareketini İttihatçılık ve Bolşeviklikle suçlanmayı; Almanlardan, Bolşeviklerden ve Enver Paşa'dan para almakla lekelemeyi sürdüren Damat Ferit'e karşı³² eyleme geçmek için ortam hazırlamıştı.

12 Eylül 1919 saat beşte İstanbul Hükümeti'yle ilişki kesilmesi üzerine Anadolu'nun hükümet olarak başvuracağı bir merciin saptanması gerekiyordu. Bu da Temsilciler Kurulu'ndan başkası olamazdı.

Mustafa Kemal 13-14 Eylül'de gizli bir genelge yayımlayarak devlet işlerinin 15 Eylül'den itibaren padişah adına yürütüleceğini, bu yönetime uymayan görevlilerin yerlerinden alınmasını, bunlardan ve halktan yeni merciin kararlarına karşı hareket edenlerin cezalandırılmasını, asayişin sağlanmasını ve padişahın güvenilir bir hükümet kurmasına kadar bu fiili durumun sürdürüleceğini yazdı. Sivas Kongresi kararlarında yer almış bulunan bu çözüm yolu üzerinde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın düşüncelerini hemen bildirmelerini istedi.³³

Sivas, Erzincan ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk örgütleri bunun Sivas kararlarına uymadığı ya da hükümete 48 saatlik bir mühlet verilmiş olması gerektiği yolunda itirazlar ileri sürdüler. Kâzım Karabekir Paşa İstanbul'dan ayrılışı sırasında, "Anadolu'da hükümet kurmalı" dediği³⁴ halde, şimdi Mustafa Kemal'in bunu yapmasını sakıncalı buluyordu. Bu yazışmalar sırasında 15 Eylül gelmiş, eylem de yürümeye başlamıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasına kadar Temsil Kurulu'nun Anadolu'da kurduğu otorite giderek güçlenecektir.

Bu arada (14 Eylül) padişaha yazılan şikâyet telinde hükümetin yanlışları bir bir sıralanmış ve amaç anlatılmış idi. Padişah, 20 Eylül 1919'da bir bildiri ile verdiği cevapta Mustafa Kemal'in iddialarını çürütmeye çalıştı; bir uluslararası araştırma komisyonunun İzmir'e inceleme yapmak üzere gönderilmesi için çalışıldığını bildirdi ve İstanbul ile ayrılık olduğu izleniminin verilmemesini tavsiye etti. Bu ya da benzeri yazıların alınmaması için tedbir alınmışsa da padişahın bu bildirisi kimi yerlere sızdı. Gerçi, sözü edilen kurul bir ay sonra Ege bölgesinde incelemeler yapacak; İzmir'in işgalini gerektirici koşulların bulunmamış olduğunu raporunda bildirecektir. Ama pratik alanda hiçbir yararı olmayacak, örneğin kimse, "Yanlış olmuş, İzmir boşaltılsın" demeyecektir.³⁵ Temsilciler Kurulu bundan sonra, Anadolu ihtilalini desteklemeyen kimi mülki idare amirlerini görevlerinden uzaklaştırdı.

Mustafa Kemal hareket ve yazılarıyla Damat Ferit Hükümeti'ni istifaya zorlayarak siyasal bir başarı kazandı. 2 Ekim'de kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi Anadolu ile temas sağlama gereğini duydu. Böylece Amasya mülakatı (görüşmeleri) oluştu. Görüşmelerin kararlaştırılması sırasında iki taraf birbirine birçok istek bildirmişlerdi.³⁶ Mustafa Kemal'in üç ana isteği: Erzurum ve Sivas Kongrelerinin tanınması, Mebusan Meclisi'nin toplanmasına kadar milletin kaderi üzerinde İstanbul hükümetinin bir karar vermemesi ve barış konferansına gönderilecek delegelerin güçlü kişilerden seçilmesi idi. Bu koşulların hepsini ve meclisin Anadolu'da toplanmasını Bahriye Nazırı Salih Paşa (Kezrak)'ya kabul ettirmişti.³⁷

Komutanlara danışma

Amasya görüşmelerinde kararları saptarken Mustafa Kemal komutanlara iç ve dış siyasetle ordu üzerindeki düşüncelerini sordu. Komutanlardan ancak genel anlamda ve barışa varılmışçasına görüşler geldi ki bunların özeti şöyle idi: Kâzım Karabekir, kendi bölgesinde milis (kuva-yı milliye) istemediğini açıkça yazarak ordunun varlığının korunmasını, iç ve dış siyasetin de kongrelerde belirtilmiş olduğunu; Ali Fuat Paşa, dış siyasette ağırbaşlı davranmanın, dış yardımın, iç siyasette güçlü bir hükümetin bulunmasının ve ordunun dar çerçeveli ve çok mevcutlu birlikler halinde varlığını sürdürmesi gereğini; 13'üncü Kolordu Komutanı Musullu Albay Cevdet ise genel düşünceleri arasında Arap devletleri ile bir konfederasyon kurulmasını bildirmişti.³⁸ Salih Paşa (Kezrak) ile Mustafa Kemal ve arkadaşlarının görüşmeleri 20 Ekim'de başlayarak üçüncü ve beşincisi gizli olan beş protokol imzalandı.³⁹ Ayrıntılar bir yana Mustafa Kemal'in yukarıda değindiğimiz üç ana isteği kabul edilmişti.

Temsilciler Kurulu - Komutanlar toplantısı

Mustafa Kemal, Amasya Kararları'nı ve uygulama biçimini görüşmek üzere Sivas'ta komutanlarla bir toplantı yaptı. Onlarla şu konular görüşüldü:

1. İstanbul hükümetinin ısrarı sonucunda Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması zorunluluğunda kalınırsa, katılacak milletvekillerinin kimi merkezlerde aydınlatılması, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden seçilen milletvekillerinin mecliste bir Müdafaa-i Hukuk Grubu kurmaları ve kuva-yı milliyenin pekiştirilmesine çalışmalarını üzerinde uyarılmaları. (Meclisin İstanbul'da toplanması üzerinde Kâzım Karabekir çok ısrar etmişti. Mustafa Kemal de bir bunalım yaratmamak için bu maddeyi böyle kabul etmişti.)

2. Meclisin serbestçe çalışması açıkça görüldükten sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü'nün 8. maddesine uyarak sancaklardan birer milletvekili, vilayetlerle bağımsız

sancaklardan 2'şer delegenin toplanmasıyla Temsilciler Kurulu'nun kaderinin tespiti.

3. Paris Barış Konferansı'nda hükümet ve meclis olumsuz bir barış imzalasa da milli iradeyi temel alarak Sivas Kongresi kararlarının elde edilmesine çalışılması.

Bu arada Kozan (Sis) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin toplantılara gelmesiyle Güney Cephesi için seçilen komutanlar ilgili bölgelere gönderilmiştir.

Bilindiği gibi İstanbul hükümeti, meclisin İstanbul'da toplanması üzerinde ısrar etmiş olduğundan meclis orada toplanacak, Anadolu'da Temsilciler Kurulu yönetimi bulunacaktı. 23 Nisan 1920'ye kadar bu iki başlı (hatta işgal hükümetlerinininki ile üç başlı) yönetim sürecidir.

Mustafa Kemal'in Yabancılarla Görüşmeleri

Mustafa Kemal, yabancılarla yaptığı yarı resmi görüşmelerde ulusal davamızı ve toplumsal durumumuzu anlatmaya, dış yardım sağlamaya, Ermenilere zulüm yapmadığımızı ve Kürtlüğü boğmaya çalışmadığımızı anlatmaya çaba harcamıştır.⁴⁰

Görüşmeler hakkında ilk iddia Hüsamettin Ertürk'ündür. Mustafa Kemal'in Havza'da Budienny (Buduvani) ile görüştüğü hakkındadır. Bu iddia, bir Rus subayının (İlliacev) İstanbul'da eski İttihatçılarla olan temasından doğmuş olmalıdır. Hüsamettin Ertürk, İstanbul'da gizli "Felah Grubu"nun bir mıntika sorumlusu olduğuna göre, Havza'daki görüşmeyi bilemezdi. Rus subayının İngiliz kontrol ve haberalma ağını aşarak Havza'ya gelmesi olanaklı değildi. Bunu olmuş kabul edersek de Mustafa Kemal'in gizlemesinin gereği yoktu. Havza'dan sonra gittiği Amasya'da toplantıya çağırdığı arkadaşlarına bundan söz etmesi gerekirdi. Hiç değilse Kâzım Karabekir'e, Sovyetler'le ilişki kurmasını yazarken çalışmalarına bir ipucu olarak bildirmesi gerekirdi. Mustafa Kemal'in İngiliz Albayı Rawlinson ile Erzurum'da görüşmesi genel konularda olmuştur.

İkinci önemli görüşme, Sivas Kongresi'nin çalışması sırasında King-Crane Ermenistan sorununu inceleme kurulundan Gazeteci Brown ile olanı idi ki bu görüşmeye daha önce değinilmişti.

Üçüncüsü, Sivas Kongresi'nin ardından, Türkiye'ye Ermeni aramaya ve Ermenistan sorununu incelemeye gelen Amerikan Generali G. J. Harbord ile görüşmesidir (20 Eylül 1919). Yanında Temsilciler Kurulu'ndan Hüseyin Rauf (Orbay), Bekir Sami (Kunduh) ve Rüstem bulunduğu halde Robert Kolej hocalarından Hüseyin'in (Pektaş) tercümanlığıyla yapılan üç saatlik görüşmede Kuva-yı Milliye, azınlıklar, yardım ve destek konularında fikir teatisi yapılmıştır. Bu görüşmede Mustafa Kemal, "yan tutmayan bir milletten, Kongre Bildirisi'nin 7. maddesi uyarınca yardıma ihtiyaç duyduğunu söylemiş; yapılacağı memnurlukla kabul ederiz" demiştir.⁴¹ Bunu General Harbord'a verdiği muhtıranın son satırlarında, "Kurbanı olduğumuz haksız baskıdan kurtarmak, kalkınmamızı hızlandırmak yolunda güçlü ve yantutmaz bir yabancı milletin yardımının bizim için çok değerli olacağını ayrıca belirtmek isteriz" şeklinde ifade etmiştir.⁴²

Lord Kinross; Mustafa Kemal'in, öğüt verici, yardım edici olacak, iç işlerine karışmayacak bir ulusun yetki kullanmasını istediğini yazar. General Harbord buna, "tüm yetki tanınmadıkça kendini bilen hiçbir milletin manda sorumluluğunu üzerine alamayacağını" bildirdiğini ekler.⁴³

Profesör Mehmet Gönlübol ile Doç. Cem Sar daha ileri giderek bir taktik gereği o zaman için Mustafa Kemal'in manda istemiş olduğunu yazarlar.⁴⁴ Bu doğru olsaydı, Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'ndeki düşüncelerini bilen ve sonra kendisiyle muhalif duruma giren tanıklar (Rauf, Rüstem ve Bekir Sami) o zaman, ya da Atatürk'ün ölümünden sonra eleştirilerde bulunurlardı.

Mustafa Kemal'in Sivas'ta görüştüğü son kişi, tanınmış Fransız siyaset adamı ve Suriye'deki siyasi temsilcisi Picot idi. Tanıtma kartına Ermenistan temsilciliğini de katmış olan bu diplomatı, bu deyimim Kafkasya'daki Ermenistan olduğunu açıklamasından sonra kabul etmiştir. Bu görüşmeleri sırasında Fransa'da hükümetin başına barışçı Briand'ın gelmekte olduğunu bildiren Picot, dostluk yolunun açılması için güneydeki Ulusal Türk Ordusunun hareketlerinin durdurulmasını istemiştir. Bozuntuya vermeyen Mustafa Kemal, bu orduyu(!) durduramayacağını, ancak Fransız birliklerinin çekilmesiyle sorunun kendiliğinden çözümlenebileceğini bildirdi.

IV

TBMM HÜKÜMETİ'NİN ve DÜZENLİ ORDUNUN KURULUŞU

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gelişi ve 1920 Baharına Kadar Başlıca Gelişmeler

Temsilciler Kurulu, 27 Aralık 1919'da, meclisin açılacağı İstanbul'a daha yakın ve merkezi durumda olan Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal Kırşehir'den geçerken Gençlik Derneği'nde verdiği nutukta "...milletin fertleri, yer yer birbirini arayıp bulmaya başladı. Bunun sonucunda milli teşkilat ortaya çıktı..." demekle Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın yayılmasından kıvanç duyduğunu bildiriyordu. Gerçekten ülke suskunluk içinde bulunuyordu. Bunun, şeriat borusu ile ileride bozulacağını henüz düşünmüyordu.

Anadolu'da bulunan Osmanlı bakiyesi silahlı gücün 1. Kasım 1919'daki 4648 subay ve 48.707 kişilik mevcudunda bir değişiklik olmamıştı. Bunların bir cephede toplanmasına genel ve siyasal durum elverişli değildi. Bu yüzden batıda ordunun gücü zayıftı. Bu sırada doğuda bir eyleme geçilmesi düşünülmemişti. Güneyde direnmemiz gittikçe artmıştı. Pontus, yine kaynamakta idi.

Batıda

Bütün kuvvetler Ali Fuat Paşa'nın emrinde idi. Karargâhı 2-3 subay olan bu komutanlığın etkili bir varlık göstermesi beklenemezdi. Bütün mevcudu on bine varan buradaki kuvvetler, üç cep-

he (kendi koydukları deyimle) halinde genellikle Milne hattında savaşıyordu.

İzmir Kuzey Cephesi

Albay Kâzım (Özalp) komutasında, Ayvalık ile Gediz ırmağı kuzeyindeki cepheyi tutuyordu. 2500 insan mevcutlu 61'inci Tümen ile iki bin civarında tüfekli Kuva-yı Milliye müfrezelerini kapsıyordu.

İzmir Doğu Cephesi

Çerkes Ethem komutasında idi. 68'inci Alay'dan 500 insan ile başlıca 200 tüfekli Çerkes Ethem ve Sarı Efe müfrezelerini kapsıyordu.

İzmir Güney Cephesi

Demirci Mehmet Efe yönetimi altında, biri Gediz-Küçük Menderes arasında, öteki Küçük Menderes ve Büyük Menderes kuzeyi arasında ve üçüncüsü Büyük Menderes'ten Söke'ye kadar uzanmak üzere üç grup halinde idi. Kuvveti, 2500 mevcutlu 57'nci Tümen ile 2100 tüfekli Kuva-yı Milliye müfrezelerinden ibaretti. Sadece biri uçabilecek durumda iki uçağımız vardı.

Yunan işgal kuvvetleri Korgeneral Miliatis komutasındaydı. İzmir Kolordusu'nun Adalar Tümeni, Ayvalık ile Kırkağaç arasında; 2'nci Kolordu'sunun 2'nci Tümen'i, Gediz-Küçük Menderes ırmakları arasında; 1'inci Tümen'i ise Adagide-Söke kesiminde idi. İzmir Tümeni ve bağlı birlikler İzmir ve dolayında bulunuyordu. Yunan ordusu, bu tarih itibarıyla, 2400 subay, 62.743 mevcuda ulaşmıştı.

1920 Harekât planı

Temsilciler Kurulu'nun Ankara'ya varmasından sonra hemen üzerine eğilinen bir plandır. Bu dönemde kamuoyunda birçok spe-

külasyon vardır. Yunanlıların saldırıya geçecekleri, Barış Konferansı'nın İzmir'i boşalttıracığı, bu halde Yunan ordusunun bir milis ordusu kurarak çekileceği ve 14 Ocak 1920 (Yunan takvim yılı başı)'de işgal altında tuttuğu toprakları resmi olarak ilhak edecekleri haberleri dolaşıyordu. Gerçekte bu haberlerin anlamının Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanistan'a verilmesini sağlamak ve bölgedeki Türkleri kaçırmak olduğu anlaşılabacaktır.

Bu haberler İstanbul hükümetini bile hareketlendirdi. Harbiye Nazırı Cemal Paşa (Mersinli), 24 Aralık 1919'da, 12'nci ve 14'üncü Kolordularca bir taarruz için muharebe bölgelerinin saptanmasını, ertesi günü de ordunun seferberlik mevcutlarına çıkarılması için hangi kolorduların hangi askerlik şube ve dairelerinden asker alacaklarını gizli olarak bildirmişti.¹ Mustafa Kemal, bu emri yürürlüğe koymak ve yapılacak harekâta bir halk hareketi görünüşünü vermek için ve yalnız yukarıdaki olasılığın gerçekleşmesi haline karşı bir plan hazırlamıştı.

31 Aralık 1919'da verdiği ön emirde, “Bütün kuvvet ve araçlarımızla Yunanlıları yurdumuzdan kovmak durumunda kalacağımızı, yalnız Kuva-yı Milliye ile başarılamayacak olan bu işe 12'nci ve 14'üncü Kolorduların, hükümetle ilişkilerini kesmek suretiyle Kuva-yı Milliye kisvesine bürünerek harekâta başlamak üzere hazırlanmalarını” istedi.

Bu münasebetle İstanbul hükümetinin işgal devletleri temsilcilerine verdiği muhtıra, büyük ölçüde onların hoşgörülerine ve yardımlarına bel bağlar görüldüğünden² kuvvet zoruna dayanır bir davranıştan kuşkulanan Mustafa Kemal, olağanüstü planı da 9 Ocak 1920'de (15'inci Kolordu'ya daha sonra) göndermişti. Bu planda, “İtilaf Devletleri Sivas Kongresi'nin ilkelerine aykırı ve bu kongrede çizilmiş sınırları değiştirici bir bildiride bulunurlar ve buna karşı hükümet bir şey yapmaz ya da yaptığından bir başarı elde edemezse gücümüzü dünyaya ispatlamak için bir plan düzenlenmiştir. İcrasına özel bir emir ile geçilecektir... Bu arada 3'üncü, 12'nci, 13'üncü, 14'üncü ve 20'nci Kolordular sefer mevcuduna çıkacaklardır” diyordu.

Mustafa Kemal'in, Batı Anadolu Genel Komutanlığı'na verdiği talimata göre (Sivas Kongresi kararı gereği Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Fuat Paşa Paşa idi) 12'nci, 14'üncü ve 20'nci Kolordular Afyon'dan harekete geçecek; Karabekir de Doğu'dan 15'inci, 3'üncü ve 13'üncü Kolorduları sevk edeceklerdi. Batı Cephesi'nde taarruzun Gediz ırmağı kuzey ve güneyinden yapılması düşünülüyordu.³

Bu planın normal hallere göre yapılmış bir plan olmadığı aşîkârdır. Karabekir Paşa, planı ve nizami kuvvetlerin kuva-yı milliyeye şekline dönüştürülmesini eleştirmiştir ki bu, soruna bu açıdan bakmamaktan ileri gelmiştir.⁴ Nitekim ihtimaller gerçekleşmediği için plan da uygulanmamıştır.

1920 başında siyasal durum

Mustafa Kemal siyasal durumu 5 Şubat 1920'de şöyle belirtiyordu:⁵ "Türkiye'nin barış sorunu yeniden belirsiz bir zamana kalmıştır. İtilaf Devletleri Türkiye üzerinde kimi konularda görüş birliğine varmışlarsa da Boğazların egemenliğini İngiltere'ye bırakmakta ve bütünüyle Türkiye'nin geleceğini saptamakta anlaşılmamışlardır. Sovyetler'in, Denikin komutasındaki Beyaz Rus Ordusuna karşı kazandığı başarılar Türkiye'nin barış sorununu çabuklaştıracak gibi görünmektedir. Nitekim Alb. Rawlinson'un dediği gibi 6 General Denikin'e başının çaresine bakmasını bildirmişlerdir. Son günlerde Sovyetler'in bazı başarısızlıkları, geciktirme nedeni olacaktır. Burada durumun gelişmesini bekleyeceklerdir. İtilaf Devletleri, ülkemizi üç yandan kuşatmış bulunuyorlar. Şimdi Doğu'da da bir duvar çekerek dört yanından tecrit etmek istiyorlar. Buna karşı:

1. Kafkas hükümetleriyle temas kurmalıyız. Doğu'daki birliklerimizi el altından, olmazsa açıkça, savaş mevcuduna çıkarmalıyız.

2. İstanbul Hükümeti, artık barışın gecikmesine katlanamayacağıını İtilaf Devletleri'ne bildirmelidir.

3. Hükümet böyle davranmazsa, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı bir an önce durum değerlendirmesi yaparak milletvekillerini İstanbul meclisinden çekmelidir."

Böylece M. Kemal, komutanları Ermenilere karşı bir harekâta hazırlamak istiyordu.

Buna karşı verilen cevaplarda Rauf (Orbay), Fevzi Paşa (Mşl.) ile görüşüğünü, galip devletlerin barışı geciktirmeyecekleri kanısına vardığını bildirmektedir. Komutanlara gelince: Bunlar Kafkas Duvarı sorununu Mustafa Kemal gibi önemli görmediklerini bildirirler. 1'inci, 13'üncü ve 14'üncü Kolordu komutanları başta olmak üzere komutanların çoğu, Anadolu, Trakya ve Boğazların Türkiye'ye bırakılacağı düşüncesindedirler. (Oysa Osmanlı hükümetini daha çok özveride bulunmaya zorlamak için İstanbul'un askerle işgali uzak değildir.)

13'üncü Kolordu Komutanı Albay Cevdet Bey, aşiretlerce yoğun olan bölgesindeki halkın Sovyetler'i desteklemeyi iyi karşılamayacaklarını yazar. (Oysa Mustafa Kemal Sovyetler'e yardımı değil, onlardan yararlanmayı düşünüyordu.) Mustafa Kemal'in yazısında Bolşevikliğin kabulü yolunda bir ima bile bulunmadığı halde, bazı komutanlar bu yolda kendisini uyarılmaktadırlar.

5'inci Kafkas Tümeni Komutanı (O tarihte Cemil Cahit Toydemir idi) Kafkas hükümetleri ve Sovyetler ile yakın ilişki kurmayı öneriyordu. Mustafa Kemal de bu noktada benzeri düşünce taşıyordu. Kafkas hükümetleriyle yakınlaşmayı iyilikle, olmazsa Sovyetler'in katkısıyla gerçekleştirmeyi düşünüyordu. Bu, bir emel olmaktan çok, jeopolitik görüşünün sonucundan ileri geliyordu. Sovyetler'in, o zaman başlıca petrol kaynakları olan Azerbaycan'dan yoksun edilmelerinin güçlüğüne görmekteydi. Nitekim bir yıl geçmeden Sovyetler çığ gibi buraları bastıracaklardır.

Bu plandan, durum tartışması ve kimi olayların arkasından çıkagelen İstanbul meclisinin basılması ve yasama faaliyetlerine son verilmesinden, TBMM'nin Ankara'da açılmasından söz edemeyeceğiz. Bu bakımlardan devrim tarihi edebiyatımızda bol kaynaklar vardır.

1920 yılının ilk aylarında geçen başlıca olaylar şunlardı: Millet Meclisi İstanbul'da toplanmış (12.1.1920), bu Meclis Ulusal Ant'ı (Misak-ı Milli) kabul etmiş (17.2.1920), General Milne'nin çabasıyla barış şartlarını zorla kabul ettirme aracı olarak İstanbul as-

kerî işgal altına alınmış (16.3.1920), İstanbul'da kimi milletvekillerinin tutuklanmaları üzerine Meclis, toplantılarını durdurmaya karar vermiş (18.3.1920) ve Mustafa Kemal yapılacak bütünleyici seçimler ile Meclis'i Ankara'da toplantıya çağırmıştı (19.3.1920). Bu Meclis'te, dördüncü dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'nin üyeleri doğal üye sayılmışlardı. Mehmet Vahidettin 4 ay sonra toplanmak üzere meclisi kapamış ve Şeyhülislam Dürri-zadenin Anadolu hareketini din dışı gösteren fetvası, yeni kurulan hükümet başkanı Damat Ferit'in bildirisi ile yayınlanmıştı (11.4.1920).

Türkiye Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkilerle 23 Nisan 1920'de toplanacaktı. Böylece Mustafa Kemal ve Anadolu hareketi meşruluk kazanacak ve ayaklanma durumu devrim niteliği kazanmış olacaktı. Bu arada kimi komutanlar muhalif bir tutum takındılar ki bu tehlikenin nasıl önlendiğini görelim:

Komutanlar arasında baş gösteren ayrılığın önlenmesi

Harbiye Nazırı Mustafa Fevzi Paşa, işgalcilerin Mondros Mütarekesi'nden sonraki tutum ve davranışlarına karşı olmakla birlikte Anadolu hareketine de olumlu bir gözle bakmıyordu. Türk ordusunun parçalanmamasına büyük çaba harcıyordu. Mustafa Kemal'in büyük ve köktenci davalara girmesinden çekiniyordu. Sivas Kongresi'nden sonra Doğu Anadolu'ya öğütleme kuruluna geldiğinde düşüncelerini Kâzım Karabekir'e de söylemişti (yazar, Mareşal Fevzi Çakmak'ı (Kavaklı Mustafa Fevzi), Ali Fevzi Paşa ile karıştırıyor. Editörün notu). Bu durumu İstanbul'da milletvekili olan Rauf (Orbay), Mustafa Kemal'e bildirmişti. Fevzi Paşa'nın Galip Devletlerin görevlileriyle temasından "yakında Türk barışının" yapılacağı izlenimini edindiğini ve uysal bir tutum takınır olduğunu söylemişti. Fevzi Paşa, kabul edilebilir bir barışa varılacağı umundaydı.

Rauf Bey ve bazı İstanbul mebusanına katılan milletvekilleri bu gelişmeler üzerine uysal bir tutum takınır olmuşlardı. Bu kesim,

kabul edilebilir bir barışa varılacağı umudunda idi. Bu kanıyla⁷ Bandırma'daki 14'üncü Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa (Met)'ya bir İngiliz torpidosuyla 19 Mart 1920'de gönderdiği emirde, "Amiral Calthrope'un Anadolu'nun İstanbul hükümetini tanımaması karşısında sert tedbirler alacağını" bildirdiğini, "İstanbul'un işgalinin mütareke hükümleri gereğinden" olduğunu, "Anadolu'daki kimi sergerdelerin (!) hareketlerinin Osmanlı çıkarlarına ters" bulunduğunu, "Anadolu'da en kıdemli komutan olan Yusuf İzzet Paşa'nın bu emri bütün birliklere iletmesini ve bütün ordunun İstanbul hükümetini" tanımamasını bildiriyordu. Bu yoldaki 23 ve 25 Mart tarihlerini taşıyan iki emri de 20'nci Kolordu Komutanı'na göndermişti.

Salih Paşa (Kezrak) Hükümeti'nin 3 Nisan 1920'de istifası günü, *Peyam* gazetesinde, kimi kolordu komutanlarının, Anadolu hareketini bastırmak üzere Harbiye Nazırına başvurdıkları haberi çıktı. Bu haberi, Ankara'ya, muhtemelen İstanbul gizli kaynaklarından aldığı haberlere dayanarak Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Albay Galatalı Şevket bildirmiş olmalıdır. Galatalı Şevket Anadolu ile birlikte çalışıyordu ve eski bir İttihatçıydı. Bu haberlerde "Fevzi Paşa'nın, yeni kabineyi kurmakta olan Damat Ferit'e, Harbiye Nazırı olursa Anadolu hareketini bastıracağı" yolunda taahhütlerde bulunduğundan söz ettiği yazılıyor, İtilaf Partisi'nin ünlü kişilerinden Uryanî Zade Cemil Molla'ya atıf yapıyordu. Bu ifadeleri belgelerle kanıtlamak olanaksızsa da reddetmek güçtür. Birbirlerini doğruladıkları da ortadadır.

Damat Ferit kabinesinde yer alamayan Mustafa Fevzi Paşa'nın, Kurtuluş davasının ve 5 Nisan 1920'de yayınlanan İstanbul fetvasının anlamlarını düşünüp değerlendirmeye vakit bularak Anadolu hareketine katılma kararı verdiğini görüyoruz. Zaten hiçbir siyasal parti akımına katılmayan bu askerin tutum değişikliği, şaşmadan sürecektir. Bununla birlikte Anadolu'ya kabulü Ali Fuat Paşa'nın çabasıyla mümkün olabilecektir. Şimdi onun emrine uyan kolordu komutanlarına dönelim:

14'üncü Kolordu Komutanı'nın tutumu

Temelde Anadolu hareketini tutan, ama bunu İstanbul hükümetine cephe almadan sürdürmek isteyen Yusuf İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in bilgisi altında aldığı bir aylık hastalık raporu ile Bandırma'da görev dışında kalmış; İstanbul'a çağrılırsa gitmeyeceğini söyleyerek vekillliğini Bursa'da 56'ncı Tümen Komutanı Albay Bekir Sami (Günsav)'ye bırakmıştı. Böyle iken 19 Mart 1920'de Harbiye Nazırının yukarıda değindiğimiz emrini alınca yayımlanması için Bursa'ya Albay Bekir Sami'ye, “emri uygulamayacak komutanların yerlerine vekil bırakarak birliklerinin başından ayrılmalarını” da ekleyerek geçirmişti ki bu çabalarını ancak Fevzi Paşa'ya çok güvenmesiyle bağdaştırmak gerekir. 56'ncı Tümen Komutanı, bu emri başka yere geçirmediğini, kapsadığı isteklerin Heyet-i Temsiliye ile görüşme yoluyla çözümlenmesi gerektiğini Yusuf İzzet Paşa'ya bildirdi.

Öte yandan İstanbul ile bağlantısız kalan Konya'daki 12'nci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 21 Mart 1920'de Bandırma'daki Yusuf İzzet ile makine başında telyazışması yaparak onun emrine girdiğini bildirdi. Ara merkez olan Bursa'da görüşmeyi izleyen 56'ncı Tümen'in değerli emir subayı Yüzbaşı Selâhattin (Yurtoğlu), bu durumu Ankara'da Mustafa Kemal'e bildirdi.

Anzavur ayaklanmasının Bandırma'ya sirayet etmesi üzerine karargâhıyla 6 Nisan'da Bursa'ya gelen Yusuf İzzet, İstanbul'da *Peyam* gazetesinin 3 Nisan'daki haberinin mahalli gazetelerle yayınlanmasını Alb. Bekir Sami'ye havale etmiş; konuşmalarında kimi sapmalar yapmakla birlikte İstanbul'a karşı da tutumunu değiştirmiş göstermek istemiştir. Bu kuşku verici konuşma ve kimi hareketleri yine kahraman Yüzbaşı Selâhattin 9 Nisan'da makine başında Mustafa Kemal'e iletmış, ne yapılması gerektiğini sormuştur. Mustafa Kemal'den üç kapalı telyazısı almıştır. Bu talimatlar; Yusuf İzzet'e “görüşülecek önemli konularda bulunmak üzere Ankara'da bulunması”, Bekir Sami'ye, “Kolordu komutanının gönüllü ya da gönülsüz gönderilmesi”ni sağlaması; Yüzbaşı Selâhattin'e, “her ikisinin emre uymamaları halinde birlikte tutuklanarak

yola çıkarılmaları” yolunda idi. İşin kimseye haber sızdırmaksızın yapılmasını da ekliyordu.

Yüzbaşı Selâhattin 'in büyük çabası ve Kolordu Emir Subayı Yüzbaşı Şükrü (Org. Kanadlı)'nın yardımıyla Yusuf İzzet Paşa Ankara'ya gönderildi. Yusuf İzzet Paşa, Milli Mücadele'ye bağlılığını bildirecek, bir süre sonra milletvekili niteliğiyle Sakarya'da 3'üncü Grup'a komuta edecektir.

12'nci Kolordu Komutanı'nın tutumu

Albay Fahrettin'in Yusuf İzzet Paşa'ya bağlanacağını bildirdiğine yukarıda değinmiştik. Birkaç gün sonra İçişleri Bakanı Albay Refet'in bir haberi de Ankara'ya geldi. Buna göre, Ankara'da toplanacak meclise üye gönderilmemesi için Konya'da mitingler yapılmaktaydı. Albay Refet'ten 12'nci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin'in Ankara'ya gönderilmesinin sağlanması istendi. Albay Refet kimi birliklerle Konya'ya trenle gitti. Sarayönü demiryolu istasyonunda durarak Albay Fahrettin'i çağırttı. Vali, belediye başkanı, müftü gibi muhalif tanınanlarla Müdafaa-i Hukuk üyelerinin de gelmelerinin sağlanmasını rica etti. Toplanınca kendilerine ulusal hareketi tutup tutmadıklarını sordu, isteyerek ya da istemeyerek hepsinin “evet” demeleri üzerine, “Öyleyse şimdi Ankara'ya gidelim. Saygı ve bağlılığınızı Mustafa Kemal'e sununuz” dedi ve hepsini trene bindirip Ankara'ya götürdü. Mustafa Kemal ile görüşen Albay Fahrettin ona içten bağlanmış, ama getiriliş biçiminden ötürü kolordu komutanlığından istifa etmiş; yerine atanan Albay İsmet ile Konya'ya gelerek garnizon subaylarını toplamıştır. Verdiği ayrılış söylevinde ulusal hareketi ve Mustafa Kemal'i övmüş ve kendilerinden, yeni komutana kendisiyle birlikte bağlılık göstermelerini istemiştir. Albay İsmet'in bu içten deyişleri bildirmesi üzerine Mustafa Kemal onu 12'nci Kolordu'nun başında bırakmış ve Albay İsmet'i geri çağırmıştır.⁸

Anadolu'da komutanlar arasındaki ayrılık böylece giderildi. Bu konuyu bitirirken General Fahrettin Altay'ın şu görüşüne katılmak isteriz. Başkan Mustafa Kemal Konya'dan gelenlerle görüş-

müş ve onlara şölen vermiştir. Bunlardan muhalif olanlar, Hali-fe'nin yüksek varlığı karşısında Mustafa Kemal'in sadeliğinden etkilenmemişlerdir. Elbet en çok onların, Nasrettin Hoca'nın kürk hikâyesinin etkisinde kalmaları doğaldı. Bu da kendilerini Hali-fe'ye sadık kalmaktan alıkoymamış ve Konya ayaklanmasını tertiplmelerine engel olamamıştır.

Güneyde Maraş, Antep ve Urfa Direnişleri

Kurtuluş Savaşı'nda belli başlı ilk başarılar güneyde elde edilmiştir. Bunları kısaca da olsa görmeliyiz:

Maraş'ın kahramanlığı

Fransız General Querette'in emriyle, bir toplantıda dans ettiği bir Ermeni kızının talebi üzerine, indirilen bayraklarını kaleye diktikten sonra 8 kişilik bir kurul seçen Maraşlılar, savunma hazırlıklarına giriştiler. Kılıç Ali'nin katılmasıyla savunma durumu pekiştirildi. Birkaç çarpışmadan sonra kentin ileri gelenlerinden bazılarının tutuklanması üzerine kentte oluşan karşılıklı ateşten sonra Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı il başkanı Komser Aslan, halkı savunmaya çağırdı (21 Ocak 1920). Her biri 500 kişilik gezginci 6 seyyar müfreze, 1500 kişi tutarında ve her sokak için yeterli sayıda olmak üzere sabit müfrezeler kuruldu. Fransız ve Ermenilerin 4500'e varan kuvvetleriyle çatışmaya başlandı. Fransızların, tutuklu bulundurdıkları Maraş Mutasarrıfı Cevdet Bey'i serbest bırakarak, karşılığında halkın ateş kesmesini istemeleri yararlı olmadı. Bu vuruşmalar sırasında Aksu köprüsüne yapılan bir baskınla buradaki Fransız müfrezesinin yok edilmesi önemli olaylardan biri oldu.

Civar şehirlerden Yüzbaşı Polat (Albay Kâmil) ve Teğmen Kara Hasan müfrezeleriyle Sivas'tan 9'uncu Alay'ın 3'üncü Tabur'unun iki süvari bölüğüyle birlikte gelmesi savaşmaları hızlandırdı.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal'in 28 Ocak 1920'de verdiği, Urfa'dan başlayarak savaşmaların şiddetlendirilmesi emri hareketi daha da güçlendirdi. Dışarıdan ve kentin içinden evden eve çarpışmalar Fransızları güç duruma soktu. Bireysel kahramanlıklardan söz etmek için sayfalarımızda yer ayıramıyorsak da Bitlis defterdarının eşi Ayşe Senem Hatun'u burada anmadan geçemeyiz.⁹

Fransızlar, kuvvetlerini pekiştirmek için Albay Normand müfrezesini gönderdiler. Bu gelenlerle birlikte Fransız kuvveti yarım tümenden fazla bir sayıya yükseldi. İki bin Ermeni ile birlikte insan mevcutları yedi bine yaklaştı. Bu müfreze gelirken baskına uğratılırsa da kente varışı önlenememişti (9 Şubat 1920).

Şehirde bir süre sonra yiyecek sıkıntısı çekilmeye başladı. Türk mahallelerinde sağlam kalmış yapı yoktu. Maraş'ın yığınla kahramanının arasına sızan ve rahatlarıyla çıkarlarının bozulmasından etkilenen bir avuç bozguncunun zoruyla Belediye Başkanı Doktor Mustafa, Fransız Komutanı General Querette'le görüşmeye gönderildi. Maraş'ı gazilikten yoksun eden bu müracaattan dönen başkan, Ermeni kurşunuyla can verdiğinden ne görüştüğü belirsiz kaldı. Belediye Başkanının çatışmaları durdurmak için teslim olmaktan mı, yoksa gönderildiği amacın tersine kuvvetlerimizin güçlendiğinden mi söz ettiği bugün elbette bilinemez. Bilinen şudur ki ertesi gün (12 Şubat 1920) Fransızlar Maraş'ı boşaltıp gittiler. Öte yandan Albay Normand geldikten sonra General Querette ile konuşarak buna karar vermişlerdir. Maraş'taki birliklerin bağlı bulunduğu 3. Fransız Tümeni Komutanı General Dufieux'nün, çekilmenin bilgisi dışında yapıldığını, Albay Normand'ın Urfa'da başlayacak çetin vuruşmalar söz konusu iken Maraş'ta kalınamayacağını yazmaları, çekilmeye açıklık getirmemektedir. Suriye Olağanüstü Komiseri General Goureau'dan bir emir alınmış olsaydı; ya gitmeden ya da gizlilik düşünülmüşse gidişlerinden sonra yayınla-

yacakları bildiri ile çekilmelerini Türklere karşı bir lütuf olarak gösterirlerdi. Çekilme, Urfa Kuva-yı Milliye Komutanı'nın 24 saat mühletle Urfa'daki Fransız taburuna verdiği notayı izleyen günlerle rastladığından; büyük ihtimalle Mustafa Kemal'in 28 Ocak talimatını da ele geçirmiş bulunan bu Fransız görevlileri, Belediye Başkanının başvurusunu bir aldatma girişimi sayarak, verdikleri çekilme kararını uygulamışlardır.

Ne var ki çekilen Fransız kuvvetleri serbest bırakılmadı. İslahiye'ye kadar takip edildi. Buraya çekilen birliklerin çoğu, birlik niteliğini yitirmişlerdi. Albay Abadi'ye göre, askere katılarak kaçan Ermeni halkla birlikte bu takip sonucundaki kayıplar (ölü, yaralı, yitik, hasta) 20.000 kadardır.¹⁰

Kentlerinden hayır kalmayan, 200 şehit ve 500 yaralı veren Maraşlılar mertliklerini, geride kalan Ermenilere iyi davranmakla da gösterdiler. Maraş direnişi, Türkiye'de ilk kez büyük bir başarıya ulaşmış başlıca halk hareketidir.

Urfa'nın kahramanlığı

Fransızların 30 Ekim 1919'da şehre gelişleriyle yapmaya başladıkları tedhiş hareketlerini ve Namık adıyla işe girişen Urfa Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş)'in varışını halk müfrezelerinin kurulması izledi. Vatan savunmasına çağrılan aşiretlerin karşılığı başlangıçta olumlu idiyse de 18 Ocak 1920 olarak saptanan saldırı gününde ortalıkta gözükmediler. Eylemleri Fransızlarca öğrenilen Komutan Namık da Diyarbakır'a gitmek zorunda kaldı. Diyarbakır ve Siverek'ten gönüllü sağlamış olarak Şubat ayı başında döndüğünde Oniki Büyüklerin Urfa'da başarılı hazırlıklar yapmış bulunduğunu gördü. Kendi getirdiğiyle toplamı 1500 kadar tüfekliye varan bir kuvvet sağlamıştı. Urfa kuzeyinde Karaköprü'ye Fransızlarca gönderilen öğütleme kurulu, yapılan hazırlıkların düzeyini görünce, Komutan Namık'a öğüt verecek yerde, "Ne duruyorsunuz?" dediler.

Ulusal Kuvvetler Komutanı Namık, Fransızlardan 24 saat içinde Urfa'dan çekilmelerini istedi. Bu notaya, General Goureau'dan

emir bekledikleri cevabı geldi. Suriye Olağanüstü Temsilcisi olan bu generalden ters bir cevap gelmesi ihtimali düşünüldüğünden verilen kararla 9/10 Şubat gecesi Urfa'ya girildi. Cezaevi mahpuslarının çıkarılması sırasında bir jandarma erinin ateş açması üzerine savaşmalar da başladı. Yapılan bir baskınla Fransız taburunun karargâhının bulunduğu yapı ele geçirildi. Düşman, kentin yüksek kesiminde bulunan Ermeni mahallesine sığınmış olarak Ermenilerle birlikte ev ev direnmeye geçti.

Mustafa Kemal, Urfa'nın ordu birlikleriyle pekiştirilmesini birkaç kez yazdı. 13'üncü Kolordu Komutanı çok zaman yitirdi. Kendini sağlam yapılarda savunan düşmana karşı kullanılmak üzere iki topun gönderilmesi (halk kuvvetlerine katılmış diye raporu verilerek) de onun müdahalesi sonucunda oldu. Öte yandan Elazığ'a dek birçok yerlerden yardım edilecekti. Urfa Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı, açlık yaratmamak üzere bunların gelmemesini bildirdi. Bununla birlikte çeşitli nedenlerle kimi aşiretler sıvıştıklarından ve bu arada Fransızlar da kimi ikmal maddeleri aldıklarından çarpışmalar uzun sürdü. Hiçbir kötülük görmedikleri halde Fransızlar yakasına geçmiş olan Süryaniler açlık dolayısıyla Türklere sığındılar. Ermenilerin yiyecek istekleri, Fransızların çekilmesine bağlı tutuldu.

Malatya'dan 14'üncü Süvari alayının gelmesinden ve 3 Nisan'da yapılan bir büyük saldırıdan sonra Ulusal Kuvvetler Komutanı, Fransız Taburu Komutanına bir daha "teslim ol" çağrısında bulundu. Fransızlar, 8 Nisan'da Urfa'da kalacak Ermeni ve Amerikalıların canlarının korunması ve 10 rehinenin Cerablus'a kadar (günümüzde Suriye sınırları içinde kalan bir tren istasyonu) kendileriyle birlikte gelmesi koşullarını ileri sürdüler ve bunlar üzerinde anlaşıldı. Ancak Urfalılardan düşmana rehine olmak isteyen çıkmadı. Fransız taburu 10 Nisan'da Urfa'yı bırakarak çekildi.

Firuzpaşa deresi baskını

Şehir çatışmalarına pek katılmamış olan aşiretler, Kuva-yı Milliye komutanlarının bilgisi dışında Firuzpaşa deresinde Fransızlara

karşı bir pusu kurdular. 12 Nisan 1920'de yaptıkları baskınla düşmana 255 ölü ve 60 yaralı verdirdiler. Burada kılıç artığı diyeceğimiz birkaç kişi kurtulabildi. Bunu, kısa süre sonra Fırat ırmağı doğusunun temizlenmesi izledi.

Bu savaşları gözden geçirenler, Antep'in gaziliği, Maraş'ın kahramanlığı yanında Urfa'nın kahraman sayılmamasını zor anlayacaklardır.

Antep'in kahramanlığı

Gelişleri bir mitingle protesto edilen Fransızlara halk yiyecek, tahkimatta kullanılabilir diye de yapı gereçleri satmadı. Bununla birlikte Amerikan sitesi ve Ermeni Mahallesi, savaşların başından sonuna kadar Fransızlara her bakımdan barınak oldu. Hükümet dairesine bayrak astırılmaması, kadınların peçelerinin açtırılması, Ermenilerin yalnız yakaladıkları Türkleri öldürmeleri ve annesine sarkıntılık yapan Fransız askerlerine karşı direnen 7-8 yaşındaki bir çocuğun süngülenmesi sonucunda Antepliler dükkânlarını kapayarak boykot yaptılar. Teğmen Şahin 1000 kişiye yakın bir milli direniş müfrezesi hazırladı. Baskınlar ve baltalamalar birbirini izledi. 26 Mart 1920'de Antep'i pekiştirmeye gelen Albay Abadi müfrezesinden sonra Türkler kuşatıldı. Bu Fransız kuvvetinin gelişi sırasında baskın yapan Teğmen Şahin çatışmada şehit düşmüştü. Antep Ulusal Kuvvetleri Komutanlığı'na Kılıç Ali geçti. 4 Nisan 1920'de Çınarlı Camii toplantısından sonra Yıldırım ve Şimşek halk taburları örgütlendi. Binbaşı Recep komutasındaki 19'uncu Alay'ın gelişi kuvvet dengesini değiştirmede.

Albay Débieuvre müfrezesinin Antep'e gelişi sonrasında, bunu 24'üncü Türk Alayı'nın duruma müdahalesi izledi. İki askeri birliğin kuşatma ve kuşatılma durumlarının ardından savaşlar, 30 Mayıs 1920'de başlayan ateşkese kadar sürdü. Böylece Antep savaşları daha 9 ay sürecek yeni bir döneme girmiş oldu.

Nur dağları-Osmaniye kesimi

Osmaniye’de 5 müfrezenin kurulmasını, dolaylardaki ilçelerden yenilerinin örgütlenmesi izledi.

Ermenilerin kalesi sayılan Haçın’de (Tufanbeyli) kışlalarda yerleşen düşmanın direnmesi çetin oldu; Kozanoğlu Doğan’ın yönettiği savaşılara ordudan bir bölük ile bir bataryanın katılmasıyla Haçın, düşmanın elinden alındı. Bu bölgede Ermeni nüfusun yoğunluğu ve Fransızlarla işbirliği halinde bulunuşları sonuç almayı geciktirdi. Pozantı’da kuşatılan Binbaşı Dumesnil komutasındaki 127’nci Fransız Alayı’nın 1’inci Taburu, Sunedir’de teslim alındı (27 Mayıs 1920).

Orduya bağlı kalmaksızın subaylar yönetiminde başlayan, ama ordu birliklerinin gelişiyle onlara uyarak verilen savaşlarda önemli başarılar sağlandı. Sağlanan bu başarılar sonucunda Suriye Olağanüstü Komiserliği’nden diplomat “de Caix”nin başvurusuyla Fransızlarla 20 gün süreli bir ateşkes (30 Mayıs–18 Haziran) yapıldı. Fransızlar bunu yaparak kuvvetlerini yeniden tertiplemeyi, Mustafa Kemal de yeni bir emir ve komuta düzeni sağlamayı ve birliklere çeki düzen aldırılmayı düşündüler. Direniş azmi ve disiplin içinde yapılan bu hareketlerde kazanılan başarılar, Türk Kurtuluş Savaşı’nın ele alınır ilk büyük başarılarıydı. Bu başarılar, Mustafa Kemal’in istediği biçimdeki kuvvetlerle sağlanmıştı. Ve O’nun parola olarak kullandığı, “Türk’ün sesini dünyaya duyuracak” kertede idi.

Batı Anadolu ve Trakya'nın Yunan İşgali Altına Alınması

1919' güzünden beri ordu birlikleriyle kuva-yı milliye müfreze-leri, 17.500 mevcut ile (10.000'den fazlası kuva-yı milliye neferi) İzmir Kuzey (61.), Doğu (23.) ve Güney (57.) grupları halinde genellikle Milne Hattı'nın (General George Milne'nin çizdiği tarafsız bölge) karşısında tutunmuşlardı.¹¹ Tevfik Paşa'nın, barış koşullarını ağır bularak 11 Mayıs 1920'de kabul etmeden İstanbul'a dönmüş olması dolayısıyla San-Remo kararlarını, Hyth'te saptanan amaçlar doğrultusunda, Osmanlı hükümetine kabul ettirmek için 54 bin mevcutlu Yunan ordusu saldırıya geçti. İzmir Kolordusuyla Soma-Balıkesir, 1'inci Kolordusuyla Salihli-Alaşehir doğrultularında geniş bir taarruz harekâtı başladı (22 Haziran 1920). İlk gün Soma'yı alan Yunan saldırısı gittikçe hızlanarak ilerleme gösterdi.

Ankara hükümeti tedbir olarak Ali Fuat Paşa'yı Batı Cephesi komutanlığına, Albay Bekir Sami (Günsav)'yi onun yerine 20'nci Kolordu Komutanlığı'na atamakla birlikte Niğde dolayında bulunan 11'inci Tümen'i ve Yozgat'taki 1'inci kuva-yı seyyareyi (gezi-ci kuvvetler) Batı cephesine nakletti.

2 Temmuz'da Kirmasti (Mustafakemalpaşa)'ye, 3 Temmuz'da Salihli ve Nazilli'ye varacak olan düşmanın hareketleri kuzeyde daha çok geliyordu. Halk, köy ve kentlerde askerin tutunmasına

karşı çıkıyordu. Bunlardan biri Kula olayı örneğidir. 159'uncu Alay komutan muavini Bnb. Şakir'in emir ve komutasında 23. ve 61. Tümenlerden üç alayın kimi bölümleri (159. ve 68. Alayların ana kesimleri Hücum Tb.) bir mevzi tutmak üzere bu kent dolayında konuşlandılar. Alaylar Büyükçeşme'ye geldiklerinde, Başkani Mehmet Keleş, ileri gelen üyesi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan Vedat olan Kula Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (!) üyeleri, Türk subaylarına bir öğle yemeği verdiler. Bu sırada Kula'nın şeriatçı ve padişahçı halkı askerlerin yanına üşüşerek, "Subaylarınız içki masasında!" "Onlar sizi kırdırmak istiyorlar!" "Padişah savaşmak istemiyor. Canınızı kurtarın!" gibi telkinlerle onları aldattılar. Bu, etkili de oldu. Yemekten dönen subaylar bölüklerinden birkaç erin kalmış olduğunu şaşkınlıkla gördüler ve çekilmek zorunda kaldılar (27 Haziran 1920).¹² Mustafa Kemal'in 2 Temmuz'da yayımladığı bildiride, "Kent ve köylerdeki her Türk, düşmana saldırmalıdır" demesinin etkisi olmamıştı.

2 Temmuz 1920'de İskeçe Yunan Tümeni, Bandırma'ya çıkarıldı. Bu tümen Mudanya'ya ilerletildi. Bu tümen önde yer alınca İzmir Yunan Tümeni, Trakya'da kullanılmak üzere Erdek ve Bandırma'da toplandı. Bursa'yı batısından savunma çabasını 56. Tümen yerine getirecek durumda değildi. Tümen, İzmir'in işgali sırasında kötü yönetim yüzünden mevcut itibarıyla çok azalmış; dağılma noktasına gelmişti. Bursa'dan çok İnönü'nde cephe tutulması olanaklı görülüyordu. Düşman 56. Tümen cephesini çökerterek Bursa'ya girdi (8 Temmuz).

Aslında Bursa'da milli bilinç canlandırılmamıştı. Anzavur ayaklanmasına karşı iki ay önce gönderilen 2'nci Alay'ın iki taburu bu kente geldiği zaman halktan çoğu kimseler askerin arasına girerek, "Subaylarınız, sizi padişahımızın gönderdiği Anzavur Paşa'ya karşı dövüşmeye götürüyorlar. Padişah askerine kurşun attıracaklar" diye propaganda yapmışlardı. Kuzey kanatta Bandırma'yı geçen Yunanlılar Gemlik, İznik, Kestel'i aldılar. 1920 Temmuz ayının ilk on gününde genel olarak Gemlik-Eşme-Nazilli çizgisine vardılar. Halife propagandalarıyla fetva, savaşmacılarla halk üzerinde yıkıcı olmuştu. Şimdi Batı Anadolu'yu yalnız Yunan

ordusu değil; sinmiş olan eşkıya da bürümüştü. Anadolu'nun kaynakça bol, önemli bir kesimi elden çıkmıştı.

Yunanlıların bu ilerlemesi yalnız Mustafa Kemal'i güç duruma sokmakla kalmamış; Mareşal Foch'u da yalanlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti Bursa'nın düşman eline geçmesi büyük bir tepki yarattı. Bu, 2 ay önce toplanan ve orduyu bu kadar güçsüz sanmayan mecliste de görüldü. Yapılan eleştiriler üzerine Mustafa Kemal gerçekleri ortaya koyarak düşmanın ilerlemesini önlemede kullanılabilecek iki tümenin Adapazarı, bir tümenin Yenihan-Zile, 1. ve 2. kuva-yı seyyare birliklerinin Yozgat dolaylarında bulunduğunu ve bir tümen (24. Tümen)in de Hendek'te asilerce bozulmuş olduğunu anlattı. Bu durumun sorumlusu halife ve padişah değil midir, diye sordu. Silah ve cephanе eksikliğini anlatarak kendisinin emri ile Bursa'nın bırakıldığını eklediyse de meclis yatıştırılamadı.¹³ Batı Cephesi'nin kurucularından 56'ncı Tümen K. Albay Bekir Sami (Günsav)'nin işten elçektirilmesi zorunda kalındı. Bekir Sami, önce Denizli kesimindeki 57'nci Tümen Komutanlığı'na atandı. Sonra oradan da alındı. Oysa vatansever Albay Bekir Sami 25 Haziran'da 20'nci Kolordu Komutanlığı'na atanmıştı. Komutanlığını bırakacağı tümenine yeni gelen Yarbay Nazmi (Solok)'ye yardım etmek için onunla birlikte kalmış, kendi komuta yerinin bulunduğu Eskişehir'e gitmemişti. Gitmiş olsaydı kendisine sorumluluk yöneltilmeyecekti. Hamiyetinin mükâfatını (!) bulmuştu. Çünkü mecliste Mustafa Kemal, Bursa'dan çekilmesi için emir verdiğini söylemiş olmasına ve onu savunmasına karşın milletvekillerinin kızgınlıklarını gide rememişti. Batı Anadolu'da ilk cephe kuran üç albaydan biri saf dışı bırakılmıştı.

Bunlardan bir başkası 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) de Demirci Mehmet Efe'nin 9 Temmuz'da yaptığı Denizli kırımı dolayısıyla geri alındı. Albay Şefik, Demirci Mehmet Efe'yi bu davranışından alıkoymaya çalışmışsa da, öteden beri dümen suyuna gitmek dolayısıyla ona söz geçirecek durumu yitirmiş olduğundan engelleyememişti. Kanuni idareye önem veren TBMM hükümetinin Denizli katliamından sonra onu bağışlatmaya gücü

yetmezdi. İstanbul hükümeti Anadolu hareketinin zaafa düşmesinden kıvanç duyuyordu. Adalet Bakanı Ali Rüşti; *Peyam* ve *Sabah* gazetesinde yayımlanan demecinde, “Mustafa Kemal’in ordusu öteden beriden toplanmış haydutlar, sabıkalılar ve yağmacılardır. Yunan ordusu bu hız ve şiddetle ilerlemesini sürdürürse birkaç haftada Ankara surlarında olur” diyordu.

Yunanlıların Doğu Trakya'yı İşgali

O çağda halkının büyük ekseriyeti Türk olan Doğu Trakya'da "Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniyesi"nin çalışmaları etkili olmadı. Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmışlarsa da tüzüğün gizli 1. ekini uygulamamışlardı. Amasya Kararları'na bir hazırlık niteliği taşıdığını bildiğimiz 18 Haziran 1919 talimatı da, gereğince yapılmamıştı.

Trakya'da, İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal'in uyarısı ile seferberlik ve sıkıyönetim ilan edilmişse de Tekirdağ Mutasarrıfı Fürûzan (Hepoer) gibilerin etkisiyle seferberlik emrine uyanlar 3500'ü geçmedi; öte yandan İstanbul hükümeti Albay Muhittin'i, Albay Cafer Tayyar'ın yerine 1'inci Kolordu Komutanlığı'na atadı. Albay Cafer Tayyar görevini bırakmadığından iki başlı bir komutanlık uygulandı.

Edirne Kongresi'nde, 9 Mayıs 1920'de Albay Cafer Tayyar'ın uyarısı sonucunda savunma kararı alındı. İkinci kez seferberlik ilan edildi (24 Mayıs 1920). Kolordunun mevcudu 761 subay ve 17.500 ere çıkarıldı. 53 top ve 47 makineli tüfek vardı; 25-115 arasında mevcutları olan 11 milli müfreze de bulunuyordu. 1'inci Kolordu'ya verilen sorumluluk, üstün kuvvetler karşısında da sonuna kadar savaşmak ve düşman tarafından önerilecek çözüm yollarını tek başına kabul etmemekti.¹⁴

Yunanlılar Batı Anadolu'yu işgal ettikten sonra 20 Temmuz 1920'de bir tümenle Ereğli ve Tekirdağ kıyılarına çıkarma yaptılar; ardından Meriç üzerinden doğuya doğru saldırıya geçtiler. 1'inci Kolordu, Yunanlılara göre iç çizgilerde bulunduğundan bir yerde kuvvetlerini toplayarak atak bir mücadele yürütmeliydi. Bunun yerine her yerde savunma yapmaya çalışıldı. Bu yöntem etkisiz kaldı. Düşmanın ilerlemesi sonucunda Albay Cafer Tayyar, Bulgaristan'a sığınmak istedi. Bulgar hükümeti, göçmen niteliğiyle, topraklarına girmelerine izin verdi (25 Temmuz 1920). Yedi yüz subay, 4000 er (3000 tüfek, 30 makineli tüfek ve 31 top ile) Bulgaristan'a geçti ve mülteci statüsü verilerek silahsızlandırıldı. On bin kadar er, köylerine savuşmuştu. Bulgaristan'a sığınanlar içinde ayrıca 10 bin göçmen de vardı. Halkın savaşıma istemezliği, ordunun eğitimsizliği, sevk ve idare eksikliği yüzünden sonuç böyle olmuştu. Böylece Yunan işgali altına giren halk, alın yazısını Anadolu'nun başarısına bağlamış oluyordu.

Trakya'dan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Ankara'ya gelen bir kurula 21 Ocak 1921'de Genelkurmay tarafından verilen talimatta: Yunanlıların Trakya'da olabildiğince çok kuvvet bulundurmalarını gerektirecek hareketler yapılması, Bulgarlarla ilişki kurarak Yunanistan'ın elindeki topraklarda ayaklanmalar çıkarılması ve bunların kendilerince de desteklenmesi istendi.¹⁵ Ne yazık ki bunları da yapacak milli bir ruh hali ve örgütlenme görülmedi. Trakya kurtuluşu Anadolu'dan bekliyordu. Yunanlılar işgallerini daha da genişlettiler. Bir yandan İzmit'e bir alay çıkardılar, bir yandan da Uşak'ı aldılar. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in telkinine karşın 23. Tümen'in çekilmesine razı olmamakla Uşak'ta yenilmesine yol açmıştı.

Eğer daha önce, Mustafa Kemal'in istediği kuva-yı milliye örgütlemesi yapılmış olsaydı Yunanlılar bu denli ilerleyemezlerdi. Bu yılın batıda tek başarılı hareketi Çerkes Ethem'in Yozgat'tan getirilmesinden sonra yaptığı Demirci saldırısı oldu (31 Ağustos 1920). Gediz saldırısı ise başarısızlıkla sonuçlandı. Genelkurmayın öğüdüne karşın (24 Ekim) bu başarısızlıkta Ali Fuat Paşa'nın değiştirilmesi başlıca neden oldu. Harekât planı olarak bundan

sonraki saldırısı için Geyve, Bursa, Kütahya ve Uşak yönlerine karşı kuvvetler konması; Bilecik-Eskişehir-Afyon demiryolunun elde bulundurulması, alıkonulan yedeklerin duruma göre bu yönlerde asker sevki kararlaştırıldı. Niğde dolayından alınan 11'inci Tümen, 20'nci Kolordu tarafından keşfi yapılan İnönü mevziine getirildi.

Sevr Antlaşması ve Hükümleri

İlk barış projesi İstanbul hükümetine 10 Mayıs 1919'da bildirildi, bizimle birlikte yenik düşen bütün devletlerle barış yapıldığı halde Türk barış antlaşmasının imzalanması 10 Ağustos 1920'de olabilmıştır. Bu sürüncemenin nedenlerine yukarda değinmiştik. Bunlara eklenen bir etmen daha vardı: Anadolu'nun direnmesi. Sevr (Sevres) Antlaşması'na varış ve bunun koşullarının incelenmesi bu kitabın konusu olmamakla birlikte ana çizgilerini belirtmek yararlı olacaktır.

Sevr'e doğru

Haziran 1919'da Paris'e çağrılan barış görüşme kurulumuz (Damat Ferit), Osmanlı topraklarında bir konfederasyon önerirken Ermenistan'a toprak bırakmaya razı olmakla¹⁶ Osmanlıcılık ve Ümmetçilik görüşünden kurtulamadığını göstermiş ve Mustafa Kemal'in, "Hükümetin dışarıda ve içeride söz sahibi olması için milli iradeye –meclise– dayanması gerektiği" tepkisini de görmüştü.

Türkiye'nin manda yönetimine alınıp alınamayacağı, ABD Senatosu'na danışarak Başkan Wilson'un kararına bırakılmış ise de bu gerçekleşmemiş, Amerika, kendi kabuğuna çekilme diye niteleyeceğimiz geleneksel siyasetine (Monroe Doktrini) dönmüştü.

Mustafa Kemal, 1920 başındaki durum analizinde, Sovyetler'in General Denikin karşısındaki geçici başarısızlıklarının, siyasal durumun berraklaşmasını bekleyecek olan emperyalist devletlerce Türkiye'nin barışını geciktireceğini de anlamıştı. Misak-ı Milli'nin kabulü, İstanbul'un işgaline; Anadolu'nun direnmesi, Batı Anadolu'nun işgaline yol açmış ve bütün bunlar Ankara-İstanbul anlaşmazlığından ve İstanbul hükümetinin zayıf tutumundan ileri gelmişti.

San-Remo Konferansı (19 Nisan-24 Nisan 1920); Türkiye'ye karşı harekete geçmesi beklenen Ermenilere toprak vermek, özerk bir Kürdistan kurmak, Terkos gölü-Büyükçekmece gölü çizgisine kadar Doğu Trakya'yı ve İzmir'i Yunanistan'a bırakmak ve emperyalist devletlere nüfuz bölgeleri ayırmak amacıyla Yunanlıların serbestçe hareket etmelerini kararlaştırmak için yapılmıştı. Yunan ordusunun Bursa bölgesinde Bandırma'dan ileri geçmemesi, İngiltere'nin Hyth kentinde kararlaştırılmıştı (15 Mayıs-17 Mayıs 1920).

Bu arada (22 Nisan 1920) Paris'e çağrılan Türk barış kurulu (Tevfik Paşa), koşulları ağır bularak dönmüş; Damat Ferit 21 Haziran 1920'de karşı bir proje vermiş ve Yunanlıların saldırısı başlamıştı (22 Haziran 1920). Bu saldırının başarılı olması üzerine, İstanbul hükümetine, "Anadolu üzerinde etki sağlanıp barış koşulları kabul edilmezse Türkiye'nin İstanbul ve Avrupa'daki topraklarından yoksun edileceği" ultimatomu verildi (17 Temmuz 1920). Kaygıya düşen İstanbul hükümeti, 89 sırmalı, püsküllü, eski yeni devlet adamından (!) kurulu İkinci Şûra-yı Saltanat'ın boyun eğmesiyle (burada yalnız Tümgeneral Rıza, "Hayır!" sesini duyurabilmişti) Sevr idam yargısına imzasını koydu (10 Ağustos 1920). Bu antlaşmayı hiçbir zaman inceleme konusu yapmayan Mustafa Kemal, 30 Nisan 1921'de Misak-ı Milli'yi bir de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne onaylattı.

Sevr barış koşulları özetle şöyleydi:

a. Sınırlar

Doğu Trakya'da hemen bugünkü İstanbul vilayetinin batı sınırından geçiyordu. Kalanı Yunanistan'a bırakılıyordu. Ege'de Kır-

kağaç-Akhisar-Ödemiş-Tire çizgisinin batısı özel bir yönetime bırakılıyordu. Güney’de Mardin-Urfa-Gaziantep-Osmaniye kuzeyinden geçen çizginin güneyi Fransız mandasında bulunacak olan Suriye’ye veriliyordu. Bunun kuzeyinde bir arazi kuşağı Fransızlara nüfuz bölgesi diye tanınıyordu. Doğuda sınır, Amerikan cumhurbaşkanının kestiği Tirebolu-Gümüşhane-Erzincan-Muş-Bitlis-Van çizgisinden geçiyordu. Kocaeli yarımadası, Boğazlar ve Doğu Trakya’da bize bırakılan yerler, Boğazlar Bölgesi sayılarak bütçesi, bayrağı ve kendine özgü örgütleri olan Boğazlar Komisyonu’nca yönetilecekti. Bugünkü Muğla, Antalya, Denizli ve Konya vilayetlerini içine alan yerler, İtalyan nüfuz bölgesi olarak kabul edilmişti.

b. Siyasal hükümler

Hükümet, antlaşmayı Anadolu’ya kabul ettiremez, azınlıkların haklarını ve hayatlarını koruyamazsa İstanbul da elinden alınabilecekti. Boğazlar Komisyonu’nun bölgesindeki jandarma da bu yönetimin emrinde olacaktı. 1. Dünya Savaşı’nda bizim gibi yenik düşen Bulgaristan’dan bir üye bu komisyonda bulunacaksa da Türkiye temsil edilmeyecekti. Kürtler, Van gölü güney ve güneydoğusunda iki özerk bölgede yaşayacaklar ve ileride isterlerse bir devlet kurabileceklerdi. İzmir ve dolayları Osmanlı Devleti adına Yunanlılarca yönetilecek, Osmanlı egemenliği (!) bu kentin dış tahkimatlarında çekilecek bir bayrakla temsil edilecek; bu yönetimin özel meclisi beş yıl sonra Yunanistan’a katılmayı isteyebilecekti. Her Türk istediğinde yabancı uyrukluğa geçebilecekti. Savaş içinde zarar gören azınlıkların bir komisyonca kararlaştırılacak malları geri verilecek; yabancı okul diplomalıları Türkiye’nin her yerinde istediği işe ve göreve alınacaktı. Azınlıklar istedikleri okul ve dinsel tesisleri açabileceklerdi.

c. Silahlı Kuvvetler

Kara kuvvetleri, çoğunlukla jandarma ve padişahlık muhafızları olarak 50.700 (69.305 tüfek, 585 makineli tüfek, 75 top)’ü geç-

meyecek; Deniz Kuvvetleri'nde 6 gambot ve 6 torpidobot buluncak; hava kuvveti olmayacaktı.

d. Öteki hükümler

Askeri sanayii, ağır topu, tank ve zırhlı otosu olmayan, seferberlik hazırlıkları yapmak hakkından yoksun bu ücretli ya da gönüllü kuvvetin istenildiğinde eğitime ve örgütlenmesi 1500 yabancı subayın denetiminde yapılacaktı. Alev makinesi ve zehirli gaz bulundurulması yasaktı.

e. Mali işlere ait hükümler

Bütçe, imzacı devletlerce kurulacak bir komisyonun onayından sonra yürürlüğe girecekti. Kapitülasyonlar sürüp gidecekti.

f. Ceza hükümleri

Savaş sırasında Türk olmayanlara karşı suç işlemiş bulunanlar, yargılanmak üzere mağdurun devletine (örneğin Ermenistan ve Yunanistan'a) teslim edilecekti.¹⁷

Halkta yarattığı tepki

Tanıtma ve haberleşme araçlarının yok denecek derecedeki azlığı, ağa ve eşrafın olumsuz suskunluğu yüzünden Sevr barışının ölüm demek olduğu, Türk halkının çoğunca kısa sürede anlaşılmadı. Bu, 1920 yılının sonuna kadar sürdü denilebilir. Hatta Türk son zaferinin kazanılmasına kadar anlamayanlar oldu. Şimdiye kadar anlamayanların kasıtlı davranışları sözümüzün dışındadır.

Bu antlaşma Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye verilen projelerin hepsinden en ağır olanıydı. Bunlarla Lozan Antlaşması'nın karşılaştırmasını Mustafa Kemal çok güzel özetlemiştir.¹⁸

Karşıdevrimci Güçler ve Ayaklanmalar

Kurtuluş Savaşımızdaki ayaklanmalar, topluca karşıdevrimin açığa vurulması anlamında bir iç savaştı. Yaygınlığı ve süresi bakımından büyük bir önem taşıyordu. Bu hareket, Şubat 1923'te sona eren Pontus ayaklanması bir tarafa bırakılırsa, 20-110 gün süreli başlıca 18 ayaklanma olarak Nisan 1919'dan Haziran 1921 ortasına kadar sürdü. En yoğun dönemi Nisan 1920-Ocak 1921 arasındadır. Bu bakımdan Türk önderlerinin karşıdevrimi bastırmak için harcadıkları çabaların dış düşmanı yenmek için harcadıklarından daha az olmadığını iddia etmekte mübalağa yoktur.

1. Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmış ve Türk'ü Anadolu'ya sıkıştırmıştı. Karşıdevrim ise ulusun insanca yaşamasına son verecekti. Gerçi, çatışma yeni değildi; yüzyıllar zincirinde son halkalardan biriydi. Tarihimizin Islahat döneminden beri süren bu hareketin sona erdirilmesi için iki çare vardı: Biri, altyapı olarak Türkiye'nin özellikle dış dünya ile olan ekonomik biçim ve ilişkilerinin değiştirilmesi; öteki, ortayapı diyeceğimiz üstyapının şeriat tabakasının temelli bir laiklikle giderilmesi. Üstyapının düzene konması bunlar kadar önemli değildi.

Karşıdevrim ayaklanmaları icra kaynakları bakımından üç kümede incelenebilir: Padişah-hükümet eliyle şeriat kökeninden kısırtılanlar; ayrı yurt kurmayı hedefleyenler ve devrimcilerden ide-

oloji bakımından ayrılanlar tarafından çıkarılanlar. Son türdeki ayaklanmalar yakından ya da uzaktan ilk kümedekine benzeyen ideolojik temelde idiler. İstanbul hükümetinin kışkırtmaları, müta-rekenin kötü kullanılmasına ses çıkarmamakla bile; halkı, “Padişahın bir bildiği vardır” düşüncesine iterek olumsuz bir şekilde etkiliyordu. Kötü koşullardan ve savaşlardan bezgin ve bütün nimetleri öteki dünyadan bekleyen Türk halkı için böylesi bir etkilene doğaldı da.

Padişah-halife 8 Haziran 1919’da Mustafa Kemal’i geri çağır-mak ve 23 Haziran 1919’da işleri bakanının genelgesiyle bunu yaymakla karşıdevrimin işaretini vermişti. Ama bunda dinsel öge belirli olarak açıklanmış değildi. 5 Nisan 1920’de yayınlanan İstanbul fetvası ile bu yön de pekişti. Artık kurtuluş ve devrim isten-yenlere karşı çıkmak vacip olmuştu. Eğer Türkiye bütünüyle ve birden karşıdevrime geçmemişse bunun iki nedeni vardı: Biri, par-tileri dağılmış olanların iktidara ve arkasında dikilen halife-padişaha karşı duydukları direnç ise; ikincisi, halife-padişah emirlerine ve fetvaya Hanefiler kadar boyun eğmeyen Şia mezheplilerin ülke-de önemli sayıda olmalarıydı.

Çoğunluğu batıda oluşan bu ayaklanmalar, başlıca şunlardır:¹⁹

1919 yılında: 1. Ali Batı (11 Mayıs-18 Ağustos), 2. Birinci Boz-kır (27 Eylül-4 Ekim), 3. İkinci Bozkır (20.10-4.11), 4. Şeyh Eşref (25.10-25.12), 5. Birinci Anzavur (1.10-25.11).

1920’de: 6. İkinci Anzavur (16.2-16.4), 7. Birinci Düzce (13.4-31.5), 8. Zile (25.5-21.6). 9. Birinci Yozgat (15.5-27.7), 10. Milli (1.6- 8.9), 11. Cemil Çeto (20.5-7.6), 12. İnegöl (20.7-20.8), 13. İkinci Düzce (8.8-23.9), 14. İkinci Yozgat (5.9-30.12), 15. Konya (12.10-22.11), 16. Demirci Mehmet Efe (6.12-23.12), 17. Çerkes Ethem (17.12.1920-23.1.1923).

1921’de: 18. Koçkiri (6.3-17.6.1921).

1918-1923: 19. Pontus (18.10.1918-6.2.1923), 20. Doğuda ve güneyde Fransızlarla birlikte ya da ayrı olarak yapılan Ermeni ha-reketleri. Bu ayaklanmalar, yalnızca adlandırıldıkları kentle sınır-lanmış değildir. Örneğin: İkinci Düzce ayaklanması demek; Anka-ra yakınlarına kadar bulaşan Gerede, Beypazar, Nallıhan, Göy-

nük, Mucur, Hendek ve Safranbolu ayaklanması demektir. Bu ayaklanmalar iki kümede toplanabilir.

1. Kümede

Bu ayaklanmalar ya Ali Galip, Anzavur, kuva-yı inzibatiye hareketlerinde olduğu gibi hükümetçe görevlendirilenler eliyle yönetiliyor; ya da hükümet ve iktidar taraflılarının aracılığıyla yaptırılıyordu. Çoğu ayaklanmaları canlandıran kimseler ise partililer, eşraf ve ağalardı. Partiler dışı şu örgütler de destekleyici idiler: Nigehban-ı Vatan (Yurt Kollayıcıları) grubu, Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti (Kürt Yükselme ve Yardımlaşma Derneği), Askerî Nigehban-ı Vatan Cemiyeti (Askeri Yurt Kollayıcıları Derneği), Teali-i İslam Cemiyeti (İslamlığı Yükseltme Derneği), Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti (Kutsal Değerleri Koruma Derneği), Muhafaza-i Saltanat Cemiyeti (Saltanatı Koruma Derneği), başta Nakşibendi olmak üzere bazı tarikatlar.

Yukarıdaki ayaklanmalardan 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 15 ve 18 numarada gösterilenler bunlardandı. Çoğunlukla Kuzeybatı Anadolu ile Orta Anadolu'da, ülkenin daha gelişmiş sayılacak yerlerinde oluşmuştu. Hepsinde “şeriat, halifelik” sözleri ediliyordu.

Bunlardan Anzavur ayaklanmaları, Hilafet Ordusu adıyla daha resmi hareket olarak Anadolu Müfettişi Zeki Paşa gözetiminde ve Süleyman Şefik Paşa yönetimindeki Kuva-yı İnzibatiye adıyla ücretli ordu kurularak desteklenmişti. Türk silahlı kuvvetlerini olabildiğince budamaya çalışan işgal kuvvetleri böyle bir örgütlenmeye ses çıkarmamışlardı. Kuva-yı İnzibatiye bozulduğunda İngilizler bu askerleri soymayı ihmal etmemişlerdi. Gerçekten mevcudu on bin olarak düşünülmüşken ancak iki bine çıkarılabilen iki alaylı Kuva-yı İnzibatiye Tümeni 29 Nisan 1920'de İstanbul'dan hareket etti. 14 Haziran'da İzmit doğusunda gördüğü direnç karşısında dağıldı. Mensupları ya kaçtı ya da Anadolu birliklerine katıldı. Bununla birlikte İkinci Anzavur ayaklanması ise Akbaş cephaneliği olayı yüzünden daha erken, 16 Şubat'ta başlamış ve 1920 Haziran ortasında bastırılabilmişti.

2. Kümede

Ayrılıkçı nitelikte ayaklanmalar vardır. Bunlar 10, 11, 19 ve 20 numara ile gösterilenlerdir ki en önemlileri Ermenilerce doğu sınırlarımız kenarında ve güney illerimizde, Rumlarca Pontus'ta yapılanlardı.

Pontus ayaklanması

Pontus'ta, 25 yüzyıl geçtikten sonra İonluğu diriltme çabasıydı. Bir Pontus Kurumu (1904), Merzifon Amerikan Koleji ile el ele yürümüştü. Bu kolejın müdürü White, sonradan ele geçen belgelerde görüldüğü gibi, en kuvvetli İslam ulusu olan Türkleri devirmek için Ermeni ve Rumları yalnız bırakmamak amacıyla çalışıyordu. Ele geçen harita da Batum'dan başlayarak İnebolu'ya dek uzanan (bu arada bugünkü Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Samsun, Amasya, Çorum ve Gümüşhane vilayetlerini içine alan) bir kuşağı gösteriyordu.²⁰ Nitekim Rusların 1916'da girdikleri Trabzon'da bir yönetim kurmuşlardı. 1. Dünya Savaşı'ndaki yenilgimiz üzerine eyleme geçilmiş; İstanbul'da yayınlanan *Pontus* gazetesi, amaçlarının önce Trabzon'da bir Rum devleti kurmak olduğunu yazmıştır (4 Mart 1919 sayısı). 1860'tan beri dışardan 30 bin Rum getirilmişti. Batum'da 18 Ekim 1918'de bu yönetimin kurulmasına teşebbüs edilmiş ve Trabzon Metropolit Hristianos, Barış Konseyi'nden bir Pontus devleti kurulmasını istemiş; Mondros Mütarekesi'yle Aleksandros Zimragakis çeteleri eyleme geçmişlerdi. Mustafa Kemal'i eyleme iten olay da bu idi. Burada 3'üncü Kolordu yetmeyince kurulan Merkez Ordusu 2 piyade ve 3 süvari tümenine çıkarılmıştı. Bunlara, başlıcası Giresun Alayı, Erzurum ve İsabey müfrezeleri de dahil edildiler. Buradaki kimi Ermenileri içine alan Rum çetelerinin insan sayısı 25 bine varıyordu; 1461 Türk'ü öldürmüşlerdi. Pontusçulardan müsademelerde ölü ele geçen sayısı 1188 idi. Bu ayaklanmalara 8 tümen ayrıldığı dönemler olmuştur.

1920-1921 bastırma hareketleri, İstiklal Mahkemesi kararıyla verilen idam cezaları ve eli silah tutar delikanlıların bölge dışına göçürülmeleri mecliste çok gürültü çıkmasına yol açmıştır. İşgal makamları da protestoda bulunmuş; bu iddialara karşı Yunanlıların bölgeye Rum göçmen getirdikleri, buralara çıkarıldıkları, Marmara Denizi güney bölgesinde Yunanlıların 20 bin Türk'ü öldürdükleri yazılmıştır.²¹

Kaynağını devrim ve ideoloji sapmasından alan ayaklanmalar Demirci Mehmet Efe ve Çerkes Ethem ayaklanmalarıdır ki, bunlara Kuva-yı Milliye'nin tasfiyesi başlığı altında yer verilecektir.

Demirci Mehmet Efe ve Çerkes Ethem Birliklerinin Tasfiyesi; Kuva-yı Milliye'nin Kuva-yı Nizamiye'ye Bağlanması

Kuruluşlarından sonra Kuva-yı Milliye müfrezeleri, disiplin içinde kaldıkları sürece, kendilerinden beklenen ödevleri yaptılar; özellikle karşıdevrimci ayaklanmaları bastırmada daha da yararlı oldular. Güneydekilerin başarısı ise üstün keredeydi. Batıdaki milli direniş güçleri, gönüllülerin kökeni ve komutanlarının serüvenci kişilerden gelmesi yüzünden kısa zamanda yönetilemez, yasalara uymaz hale geldiler.

Zorla halktan para toplamak, gönüllü yazmak, ülke içinde devirme görevlileri gezdirmek, olur olmaz suçlardan ya da isteklerine boyun eğmemelerinden ötürü yurttaşları, ölüme varan derecede cezalandırmak gibi davranışlar, batıdaki Kuva-yı Milliye müfrezelerinin hemen hemen ortak davranışlarıydı. Çerkes Ethem örneğinde olduğu gibi, şımarıklık yüzünden askeri makamlara insan ve cephane raporları vermez ve devletin mahalli ve mülki idare amirlerini yerlerinden uzaklaştırır bir azgınlığa varanları oldu.

Batıdaki Kuva-yı Milliye birliklerinden olabildiğince yararlanmayı düşünen ve her şeyden önce bir düzen adamı olan Mustafa Kemal, bunları yola getirmek, gelmeyenleri sindirmek kararına

vardı. Bunu uygulayınca kadar büyük bir sabır gösterdi. Ali Fuat Paşa'nın ilk günlerin silah arkadaşlığı etkisiyle ve uysallıkla yönettiği bu kuvvetleri aynı tutumla yola getirmek olanaklı değildi. Mustafa Kemal, bunun için, Ali Fuat'ı Moskova'ya büyükelçi olarak gönderdi. Cepheyi; Albay İsmet (İnönü) komutasında Batı ve Albay Refet (Bele) komutasında Güney cephelerine ayırdı (8-9 Kasım 1920). Bu bölünüş, ulaştırma ve haberleşme araçlarının eksikliğini de gidermeye yarayacaktı. Askerlik çağı içindeki yurttaşların, orduya süvari olarak katılmaları kolaylığı gösterilerek Mustafa Kemal'in, zamanının hareket gücü sayılan süvariye çoğaltmak isteği de Güney Cephesi Komutanlığınca geliştirilecekti.

Mustafa Kemal'in bu manevrası üzerine, Çerkes Ethem Demirci Mehmet Efe'nin yardımcısı Binbaşı Hacı Şükrü'ye mektup yazdırarak, Ali Fuat'ın atanmasının Mustafa Kemal'in dikta kuracağı söylentisini doğruladığı kanaatini bildirdi.

Yeni komutanların geliş nedenini sezmekte gecikmeyen ve bunlara karşı tutumlarını sertleştiren başlıca Kuva-yı Milliye unsurları (Ethem'in ve Demirci Mehmet Efe'nin) iyice çığırdan çıktılar.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal, İstanbul Kurulunu karşılamak üzere Bilecik'e giderken, Ethem ve ağabeyisi Reşit'i yanında götürerek Batı Cephesi komutanıyla görüştürüp anlaşmazlığı barışçı bir yoldan çözümlemek istedi. Eskişehir'de Ethem'in sınışarak Kütahya'ya gitmesi ve Reşit'in söz dinlemez davranışları nedeniyle Mustafa Kemal, durum neyi gerektiriyorsa öyle hareket edilmesini Batı Cephesi komutanına buyurarak Bilecik'e gitti (4 Aralık 1920). Yeni İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un Sevr Antlaşması'nda kimi hafifletmeler yapılacağı yolundaki vaatlerini getiren Osmanlı Dışişleri Bakanı Mareşal Ahmet İzzet (Furgaç) kuruluyula karşılaşacaktı. Bu görüşme siyasi tarihimizde Bilecik Mülakatı adıyla anılır.

Demirci Mehmet Efe'nin bastırılması

Güney Cephesi komutanı; Demirci Mehmet Efe'yi, kuvvetlerinden bir alay örgütleyerek Konya'da atlı birlikler komutanlığı yapmak ve artan askerini 57'nci Tümen'e vermekle ödevlendirdi. De-

mirci, buna yatkın iken Çerkes Ethem ile haberleştikten sonra cayınca; bu kuvvete karşı Albay Refet'in önermesiyle bastırma yoluna gidildi (23 Aralık 1920). Bu kararın nedeni daha eskiye uzanıyordu. 9 Temmuz 1920'de yaptığı Denizli kırımı üzerine 12'nci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay), Efe'nin cezalandırılmasını Cephe Komutanı Ali Fuat Paşa'ya önermişti. Denizli dolayındaki 57'nci Tümen Komutanlığı'na geçen Yarbay Nazmi (Solok)'ye de gerekli hazırlıklarda bulunmasını söylemiş ve ondan, aynı talimatı Ali Fuat'ın da vermiş bulunduğunu öğrenmişti. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa 30 Eylül'de emir subayını Fahrettin Paşa'ya göndererek bu hazırlıkların bitirilmesini istemişse de Konya ayaklanması bunu ertelemişti. Çünkü İçişleri Bakanı Refet, bu bastırma hareketine Demirci'nin de katılmasını istemişti. Çapulculuğu önlemek üzere yanına Alb. Şefik (Aker) de katılmıştı. Sabahattin Selek'in topladığı rakamlara göre, alınan bu tedbirlere rağmen; çete mensuplarına ikramiye olarak dağıtılmak üzere tekalif-i harbiye (savaş salması) adı altında (!) yapılan çapul; 100 bini İngiliz olmak üzere 300 bin altın, 400 bin banknot Osmanlı lirası ve 200 okka gümüşü bulmuştu ki 100 bin liradan fazlası Demirci Mehmet Efe'ye kalmıştı.

Üç süvari alayı ile Demirci Efe üzerine yönelen Alb. Refet, Demirci'nin karargâh kurduğu Iğdecik'e, el altından haber verdi ve işaret olarak da top ateşine tuttu; baskın yaparak bu müfrezeyi dağıttı (3 Ocak 1921). Bu tavır Demirci'nin kaçmasına olanak sağlamak için takınılmış bir tutumdur. Demirci çapulla elde edilen parayı ve sadık adamları dışında müfrezesini serbest bıraktı. Bu, dolaylı bir teslim oluşturmaktır. Albay Refet, sonra sığınan Demirci Mehmet Efe'yi bu paradan besleyecek ve çocuklarını büyütecektir. Demirci, 1959'daki ölümüne kadar münzevi bir hayat yaşadı.

Ethem kardeşlerin bastırılması

Birçok milletvekilinin tuttuğu ve en büyük müfrezeye sahip Ethem'e karşı hareket, daha çok politik hazırlıklar yapılmasını gerektirdiğinden, ikinci plana kalmıştı. Ethem, yola gelmesi için gön-

derilen öğütlemeye kurullarına (Heyet-i Nasihalara) birtakım koşullar ileri sürdüğünden, TBMM Başkanı Mustafa Kemal verdiği son ultimatomla emirlere uyması, gönüllü toplayarak mevcudunu arttırmaması, kuva-yı seyyare mensuplarının ailelerine yardım için her yana görevliler göndermemesi ve kaçaklarını kendi adamlarıyla kovuşturmaması koşullarıyla hizmetini sürdürebileceğini belirtti (22 Aralık 1920). Buna birtakım koşullar ileri süren cevabı 30 Aralık'ta aldı. Bu arada Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) 1. Kuva-yı Seyyare'nin kısıtsız ve koşulsuz emir ve yasalara uyması kararını aldı. 28 Aralık'ta Mustafa Kemal cephe komutanlarına verdiği emirde, işin çözümlenemez hale geldiğini; Albay İsmet kuvvetlerinin çoğuyla Kütahya'da ve Refet'inkilerin Altıntaş'ta toplanmalarını; Ethem kuvvetlerinin çekilmesine engel olmak için Güney Cephesi süvarisinin takibe hazır bulunmasını istedi.²² Ethem kuvvetleri artık ayaklanmış sayılıyordu. Kütahya'da alıkonulup oyalayıcı yazışmalara araç yapılan ve aslında Ethem yanlısı bulunan meclis nasihat kurulunun görevinin sona erdiğini de bildirdi (28 Aralık 1920). Ethem bunları Ankara'ya gönderdi.

30 Aralık 1920'de Ethem sorunu üzerinde mecliste açıklamada bulunan ve milletvekillerinin eğilimini göz önünde tutan Mustafa Kemal, bir şans daha tanımak üzere yazdığı direktifi Ethem'e verilmek için Batı Cephesi komutanına gönderdi. Buna, Genelkurmay'ın Ethem'e işten el çektirildiği yolundaki 29 Aralık günlü emrini de ekledi.²³ Albay İsmet kendi mektubunu da koyup gönderdiyse de hakaret dolu bir karşılık aldı.²⁴

28 Aralık emri üzerine birlikler harekete geçmişlerdi. Bu kuvvetler (Batı Cephesi'nden iki piyade tümeni ile bir süvari tugayı, Güney Cephesi'nden iki piyade ve iki süvari tümeni olarak): 15.311 insan (8750 tüfekli ve 2705 kılıçlı), 13 makineli tüfek ve 32 top idi. Buna karşı 16 müfrezeyi kapsayan 1. Kuva-yı Seyyare'nin 4650 insan (çok azı tüfeksiz), 6 makineli tüfek ve 4 topu vardı. Bunun yarısına yakını, Ethem emrine verilmiş 159'uncu Alay'dandı.

Ordu birliklerinin yaklaşması üzerine Ethem, Gediz'in batısına çekildi (30 Aralık 1920). Kuvvetlerimiz ilerlemelerini ağır olarak

sürdürdü, 2 Ocak 1921'de Manisa milletvekili Şükrü'nün (yukarıda adı geçen meclis kurulundan) arabuluculuk önerisini Cephe komutanı Albay İsmet, “aldığı ödevle bağdaştıramayacağını” söyleyerek reddetti.

Ethem, kendisine katılsa da tehlikeli olabileceğini düşünerek 159'uncu Alay'ın erlerine terhis tezkereleri verip dağıttı. Bunlardan asilere uyanların sayısı bilinmiyorsa da köylerine savuşanlar dışında kimi döküntüleri nizami kuvvetlere (orduya) katıldılar (3 Ocak 1921). Öte yandan Ethem, kardeşi Tevfik aracılığıyla Yunanlılarla temas kurmuştu (2 Ocak 1921). İstanbul'da sadrazama yazdığı telde Yunan komutanlığıyla anlaştığını bildiriyor ve varsa emrini soruyordu.²⁵

Askerimizi kandırmak için yayımladığı, “Niçin savaşıyorsun? Subaylara kul olma! Varıyorum ha!” deyimlerini taşıyan bildirisinin atılmasını Yunan uçakları kıvançla üzerlerine aldı. Eskişehir'de çıkan *Yeni Dünya* gazetesi de demiryolu işçilerini grev yapmaya çağırdı.

Ethem'in yarattığı durumdan yararlanmak isteyen Yunan ordu- su 6 Ocak 1921'de Bursa ve Uşak'tan ilerleyince, 61'inci Tümen (iki alaylı) ile Süvari Tugayı'nı isyancı kuvvetlere karşı bırakan Batı ve Güney Cephesi komutanları, öteki birlikleri eski bölgelerine yönelttiler. 1. İnönü Muharebesi sırasında ileri hareketini durdu- ran Uşak Yunan Grubu karşısında Güney Cephesi birlikleri bekle- me durumunda kaldılar. 7 Ocak 1921'de saldırıya geçen Ethem kuvvetleri karşısında 61'inci Tümen Grubu oyalama savaşmaları yaptı. Kütahya' yı savundu.

Bastırmanın 2. evresi

İnönü savaşlarının bitiminde, Ethem'in bastırılması işi Güney Cephesi komutanına bırakıldı. 8'inci Tümen demiryolundan ve 2'nci Süvari Tümeni (grup deniyordu) karadan emrine gönderildi. Albay Refet, süvari kuvvetlerinin düşmanın yanına yöneltilmesi yolundaki 61'inci Tümen Komutanı Yarbey İzzettin'in (Çalışlar) önerisini kabul etmeyerek 7. Süvari Alayını Alayunt'a 61'inci Tümen'in kanadı gerisine getirdi (12 Ocak 1921). Kütahya'da o gün

190'ıncı ve ertesi günü 189'uncu Alayların düştüğü bunalımlı durumlar Yarbay İzzettin'in çabasıyla güçlüklerle giderilmişti.

61'inci Tümen komutanının, gönderdiği bir binbaşı ile durumun ağır olduğunu bildirmesine karşılık Alayunt'tan Albay Refet, "Zorda ise 61'inci Tümen Porsuk suyu gerisine çekilsin!" diye cevap vermişti. Oysa Çerkes Ethem, birliklerine, "Kütahya'nın malı, canı, namusu ve her şeyi size helal!" demişti.

Üç günlük bunalımlı bir savunmanın ardından Yarbay İzzettin, 13 Ocak öğleden sonra karşı saldırıya geçerek Ethem kuvvetlerini geri atarak dağıttı. Albay Refet takipte de ağır davrandığından isyancı birliklerin çekilmelerine yol verdi. Ethem bir süre daha örgütlediği müfrezelerle Türk ordusuna karşı mücadelesini sürdürecekti ve bunu milli kurtuluş savaşının sonuna dek devam ettirecekti. Oysa Demirci Mehmet Efe daha iyi bir mayadan geldiğini gösterdi. Savaşın son dönemine dek Bozdoğan'da yaşadı. Büyük taarruzumuz sırasında topladığı bir müfreze ile Türk ordusunun yanında yer alarak Nazilli'den İzmir'e dek takibe katıldı.

Hiç değilse silahlarını ele geçirmek için, tanıştığı Binbaşı (cumhuriyette korgeneral) Derviş aracılığıyla Ethem'e, "Teslim ol!" çağrısı yapıldıysa da olumlu yankı bulmadı. Kıvrandığımız silah darlığı içinde o, elindeki silahlarını Yunanlılara teslim etmiş oldu.

Genelkurmay Başkanlığı 2 Ocak 1921'de Ulusal Kuvvetler'in yeniden düzenlenmesi, ordu birlikleri çatısı altında toplanmaları, bunun için eğitilmeleri ve disiplin altına alınmaları yolundaki genelgesini yayımladı.²⁶

Ethem kardeşlerin birliklerinden Kaptan Naci müfrezesi 3 Ocak 1921'de, Doktor Fazıl müfrezesiyle kimi gruplar daha sonra orduya bağlılıklarını bildirdiler. Ethem kardeşler dışındaki gayri nizami müfrezelerin hemen hepsi Genelkurmayın çağrısına uydular. Bunların bir kesiminden birlikler kuruldu. Örneğin, Çolak İbrahim'in 2'nci kuva-yı seyyaresinden 3'üncü Süvari Tümeni, Giresun Alayı'ndan 47'nci Alay örgütlendi. Küçük müfrezeler, varlıklarını koruyarak güneydekiler gibi savaşa sonuna dek katıldılar. Mustafa Kemal'in istediği meşru kuva-yı milliye bunlardı. Alınan bu tedbirlerle Kuva-yı Milliye tasfiye edilmiş, ama kaldırılmamıştı. Savaş, topyekundu; halka mal edilmişti.

V

DOĞU'DA ZAFER, BATI'DA
STRATEJİK SAVUNMA

Ordunun Sevk ve İdaresi

Osmanlı İmparatorluğu'nda başkomutan ve savaş yönetiminin en yüksek sorumlusu padişah'tı. Buna sıkıca yapışan II. Abdülhamit, 1877-1878 Savaşı'nı saraydan yönetmiş; 1896 Yunan Savaşı'nın açılmasında titizlik gösterdikten sonra yakından izlemekle yetinmişti. İttihat ve Terakki yönetiminde ise önce bu yetkileri, pratik alanda üçlü grup (Enver, Talat, Cemal Paşalar) sonra başkomutan vekili olarak Enver Paşa ele almıştır. Eski 1876 Anayasası'na göre başkomutan altında bir Harbiye nezareti ve bir de Bahriye nazırlığı vardı. Bu bakanlıkların her biri için ayrı erkân-ı harp reisliği (genelkurmay) vardı. Bunlar bağlı bulundukları nezaretin emrinde idiler. Kurtuluş Savaşı'nda yüksek askeri yönetim de evrim geçirmiş ve topyekûn savaş öğretisine uymuştur. Bu evrim aşamaları meclisin açılması ve Başkomutanlık Yasası'nın kabulüyle ayrılan üç dönemde oluşmuştur.

1. dönem

TBMM'nin Ankara'da açılmasına kadar geçen bu dönemde savaşın güdümü 1876 Anayasası hükümleri bir yana bırakılarak ve yasal bir temele bağlanmadan, komutanların güvenini kazanan önce general, sonra Temsilciler Kurulu Başkanı (Heyet-i Temsiliye

Reisi) niteliğiyle Mustafa Kemal’ce yürütülmüştür. Kendisi bu görevi dar bir kadro yardımı ve ayrıntılara giren bir çalışma ile emirlerini de öğütler biçiminde vererek büyük bir ustalıkla yürütmüştür. Genel devlet işlerinde olduğu gibi savaş yönetimi sırasında da komutanlara danışarak ve onların onurunu okşayarak davranmıştır.

2. dönem

Başkomutanlık Yasası’nın kabulüne kadar süren bu dönemde temelli yasal değişiklikler olmuştur. Anadolu’da iktidar Temsilciler Kurulu’ndan TBMM’ye geçerken, askeri harekâtın yine Mustafa Kemal’ce yürütülmesi kararı verilmiştir. Bunun üzerine TBMM Başkanı 4 Mayıs 1920’de yayımladığı genelgenin 2. fıkrasında, “Emir ve komuta yetkisi TBMM’nin manevi varlığından ayrılmaz; bu işleri meclisçe seçilmiş, Bakanlar Kurulu arasında bulunan Genelkurmay Başkanlığı bakanı Meclis adına yürütür”¹ diye yazmıştı. Milli Savunma bakanı (Müdafaa-i Milliye vekili) lojistik ve yönetim işlerine bakacaktı. Bu bakanlık hem Harbiye, hem Bahriye Bakanlığı yerine geçmişti.

18 Kasım 1920’de meclisin yayınladığı bildiride, “Emir ve komuta yetkisi TBMM’nin manevi varlığından ayrılamaz” ifadesini tekrarlıyordu.

1921 Anayasası’nın 7. maddesinde savaş ilanı yerine “yurt savunması ilanı” deyiimi kullanılıyor; bunun meclisin ödev ve yetkileri arasında olduğu yazılarak yasal bir şekil veriliyordu. Savaş ilanı yerine “yurt savunması ilanı” deyiimi, içinde bulunulan koşulların yansıması olmakla birlikte savaşın meşruluğunun yurt savunmasında olduğu da belirtilmiş bulunuyordu. Bu kavramlar sonraları birçok devletin yasalarında da yer alacaktır. Başkomutanlık vekilliği durumundaki Genelkurmay işleri 7 şubeli ve dar bir kadro (iki düzineyi geçmeyen karargâh başlısı subay) ile Ziraat Mektebi –şimdilerde Meteoroloji Genel Müdürlüğü– ana binasında yürütülüyordu.

Başına, hep askerlerin getirildiği Milli Savunma Bakanlığı da dar bir kadro ile Ankara Sultanisi (şimdiki İhtisas Hastanesi yerin-

de)'nde iş görmekteydi. 10 Temmuz 1920'den başlayarak Bahriye Müdüriyeti, 1 Şubat 1921'den başlayarak Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü, Kuva-yı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi eklenmişti. Küçük olan bu kuruluşlar üzerinde Mustafa Kemal, kesin bir egemenliğe sahipti. Çoğu zamanını Genelkurmay'da geçirirdi.

3. dönem

5 Ağustos 1921'de olağanüstü yetkilerle başkomutanlığın Mustafa Kemal'e verilmesiyle başlayan bu dönemde 40 subaylık Genelkurmay karargâhı kadrosu ve ondan biraz daha fazla sayıda subay mevcutlu Milli Savunma Bakanlığı, Başkomutanlık karargâhını teşkil edecek duruma girmişlerdir. İvedi işlerin bu iki bakanlıkta izlenmesi için başkomutan yanında bir askeri kabine kurulmuş ve başkomutanın yasaya eşdeğer geçerlikte çıkardığı tekalif emirlerinin (tekalif-i milliye emirleri) yayınlanmasından sonra, 13 Eylül 1921'de kaldırılmıştır. Eklememiz gerekir ki bir askeri rütbe sahibi bulunmayan başkomutan, 19 Eylül 1921'de çıkarılan bir yasa ile mareşal ve gazi olmuştur.

Milli Güvenlik Kurulu'nun çekirdeği de Harp Encümeni olarak 14 Ocak 1922'de kuruldu. Gereğinde toplanan bu kurulun başkanı, Başkomutan; üyeleri ise Genelkurmay, Milli Savunma ve Maliye bakanlarıydı.

Savaştan sonra Bakanlar Kurulu'ndan çıkarılacak olan Genelkurmay Başkanlığı da, ileride başka ordulara da geçeceği gibi birleşik genelkurmay olarak örgütlenmiştir. Yukarda özetlediğimiz bu yüksek askeri yönetimi bir dâhi kurmuş ve yürütmüştü. Bu örgüt, topyekûn savaş ruhuyla savaşı kazanmıştır.

Ermenilere Karşı Yapılan Taarruzun Gecikme Nedenleri

Doğuda Ermeni zulümlerinin sona erdirilmesini, üç sancağın (elviye-i selase: Kars, Ardahan, Batum) kurtarılmasını gerçekleştirmek ve bunu Sovyet dostluğu ve yardımlarıyla bağdaştırarak yapmak, büyük bir yeteneği gerektiriyordu. Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918), üç sancağı Türkiye'ye bırakmıştı. Ama Sovyet Rusya bunu tanımadığını 25 Eylül 1918'de bildirmişti. Ermenilerle 4 Haziran 1918'de Batum'da bir dostluk antlaşması imzalandıysa da yenilmemiz üzerine Ermenilerin davranışı değişmişti. 1914 sınırları gerisine çekilmemizden sonra, dışarda kurulan Türk Şûra hükümetlerine, sonra da San-Remo Konferansı kararlarına uyarak ve Yunan saldırılarına koşut olarak elimizdeki topraklara Ermeni zulüm ve saldırıları sürüyordu. Bu davranışlar güneyde de yapılıyordu ki her ikisinin amacı, ortadan kaldırmak ya da göçe zorlamakla Türk nüfus yoğunluğunu seyreltmektir. Bu muameleye uğrayan toprakların kurtarılmasında Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir birlikte tutum aldılar.

Ermenilere yapılacak saldırının zamanının saptanması

Bu konuda önce Karabekir'in, 1920 yılı Nisan ayının ortasından sonra Mustafa Kemal'in temkinli davrandığı görülür.

Mustafa Kemal'in acele davranılmasını istemesi

İngilizler, Batum'da bulundurdıkları kuvvetlerle Gürcistan'ı; Türklerden aldıkları silahları vererek Ermenistan'ı etki altında bulunduruyorlardı. Amerikalılar da Ermeni mandasını almak davranışıyla ve Yakındoğu Yardım fonuyla yiyecek yardımında bulunarak ayrıcalıklı bir durumda idiler. Dördüncü yönden de Türkiye'yi tecrit edilmiş hale sokan bu durumda Mustafa Kemal Doğu Duvarını yıkmayı, Sovyet Rusya ve öteki Doğu ülkeleriyle ilişki kurmak bakımından gerekli görüyordu. Bunu, aradaki devletlerin iyi davranışlarıyla, olmazsa Sovyetler'le anlaşarak kuvvet zoruyla yapmak istiyordu. Buna karşı Karabekir, Sovyetler Kafkas dağlarını aşıp bizimle temas kurmadıkça, böyle bir hareketin İngilizlerce ezi-leceği düşüncesindeydi.²

İstanbul'un işgali (16 Mart 1920) hareketine, elindeki en canlı kuvvetle doğuda bir karşılık vermek isteyen Mustafa Kemal, "Düşünülen saldırışın yer ve zamanını" sorunca, Karabekir'den şu cevabı alıyordu: "İstanbul hükümetinin durumu belirli bir hal almamıştır. Bolşevik orduları Kafkasya'ya gelmemiş ve onlarla temas sağlanmamıştır. Kış mevsimi de Nisan ortasından önce harekete çok güçlük verir. Şimdilik hazırlanmakla yetinelim."³

Kızıldordu'nun karşısında Denikin kuvvetlerinin gerilemesi üzerine, 28 Mart 1920'de Karabekir, Sovyet ordularının bir aya kalmadan Kafkasya'ya ineceğini, bizim de Aras ırmağı-Arpaçay çizgisini hedef tutan bir saldırıyı, Nisan ortasında yapmamızı öneriyor; Mustafa Kemal'den saldırı zamanının gizli tutulması öğüdünü alıyordu.⁴

Çabukluk isteği Karabekir'e geçiyor

26 Nisan 1920'de Kâzım Karabekir, kuvvetlerini sınıra sürmeye başladığını, 3'üncü Tümen'den bir alayı olası bir çıkarmaya karşı Karadeniz kıyılarında bırakacağını (ilkın böyle bir çıkarmayı beklemiyordu) Mustafa Kemal'e yazmıştır.

Mustafa Kemal, o günlerde meclisi bir oldubitti karşısında bırakmak istememektedir; dahası Sovyetler'le anlaşmak ve yardım

sağlamak niyetindedir. 26 Nisan tarihi itibarıyla Sovyet Rusya Devlet Başkanına gönderilmekte olan mektuptan ve başka temas araçlarından sonuç almadan bir hareket yapılmasını istemediğini ve sınırın mutlaka Ankara'dan onay alındıktan sonra geçilmesini bildirdi (27 Nisan 1920).⁵

Kâzım Karabekir Paşa 6 Mayıs 1920'deki yazısında eylemli harekete geçmenin gereğini ve yapılacak harekâtın, “kuva-yı milliye hareketi” biçiminde gösterileceğini belirtir. Mustafa Kemal, aynı gün verdiği yanıtta: “Anlaşma devletlerinin bize yaklaşma olanağını kaçırmayalım, göreceğimiz maddi yardımlar belirtilmeden Sovyetler’le birlikte hareket sakıncalı olur. Ermeni kıtali diye aleyhimize yorumlanacak bir hareketten kaçınalım” diyerek yeni düşüncesi için Karabekir’in görüşünü sordu. O da şuydu: “Ermenistan’a’ resmen ve açıktan saldırmaktansa, üç sancakta kurulmuş olan Şûra hükümetlerinin milis kuvvetlerini pekiştirerek, bunları Gence’ye geldiği haber alınan İslam Bolşevik Ordusu ile birlikte kullanalım. Ne dersiniz?” diye sordu.⁶

Karabekir’in 9 Haziran’daki yanıtı şöyledir: Bu Türk kuvvetleri zayıftır. İslam Bolşevik Ordusu ise kontrolümüz altında değildir. Kendisine hareket serbestliği tanınsın. Gerekirse (işler ters giderse), “Kolordu, Ermeni hareketlerinden etkilenecek sınırı, iradesi dışında geçmiştir” deyip, suç kendi üzerine atılmalıdır.⁷

Karabekir’in yurtseverliği yüksektir. Ama sorun onun feda edilip edilmemesi değil, bir sonuca varılmasıdır. TBMM Başkanı Mustafa Kemal 12 Mayıs’ta şöyle yazar: Sovyetler Azerbaycan’ı aldıkları, Ermeni ve Gürcü sınırlarına geldikleri halde bizden yardım istemediler. Ermenistan’a girecek birliklerimiz, başka yerde kullanılmak üzere (Trabzon kıyılarına İngiliz çıkarması kastediliyor) ne zaman serbest kalabilirler. Sonra; bakanlar kurulundan, hatta meclisten izin isterken, elde sağlanacak çıkarları gösterir bir anlaşma olmalıdır. Barış koşulları yakında Türkiye’ye bildirilecek (11 Mayıs’ta Tefrik Paşa bu koşulları ağır buldu), o zaman meclis de karar verme durumuna girecektir.⁸

Karabekir, 15 Mayıs’ta, Sovyetler’in başvurularının belki de yolda olduğunu, ama gecikebileceğini de kaydettikten sonra, Er-

meni kuvvetlerinin yenilmesinin, kıyılara çıkacak ve içerilere sızamayacak bir düşmanın çıkarmasından doğacak zarardan daha yeğ olduğunu yazar ve saldırıya geçme için Ankara'yı zorlamaya çalışır. 30 Mayıs 1920'deki yazısında hiç değilse Soğanlı dağlarının ele geçirilmesine izin verilmesini önerir.⁹

Barış yoluyla olsun, savaş yoluyla olsun girişilecek harekete Sovyetler'i de katmayı gözden kaçırmayan Mustafa Kemal, 1 Haziran'da, "Ermenilere saldırırsak, dolaylı olarak Sovyetler'e yardım etmiş olacağız. Onlar da bize yardım etmek için gerek duymaz hale gelecekler. Sonra üç tümenle yapacağımız saldırıdan sonuç alınamazsa ülkedeki tepki ne olur" diye yazar.¹⁰

4 Haziran'da Karabekir şunları yazar: "Genel durum içinde biz mi yoksa Sovyetler mi daha çok yardıma muhtaçtır? Ermeni baskısı altındaki halk, İzmir ve Adana'dakiler gibi yardımlarına koşulması gereken insanlar değiller midir?" Ayrıca Ermeniler'de görülecek mukavemetin, 1918'de karşılaşılandan daha çok olmayaacağı noktasında Ankara'ya güvence verir.¹¹

26 Nisan tarihli mektuba Sovyetler'den karşılık alınmamıştır. Bildirilen barış koşulları emperyalist devletlerle aramızda açık bir kapı bırakmamaktadır. Mustafa Kemal meclisten, üç sancağın kurtarılması için hükümete yetki alır. Soğanlı dağları geçitlerinin elde edilmesi için askeri harekâta izin verir. Soru üzerine General Karabekir saldırı zamanını 22 Haziran olarak bildirir. 13/14 Haziran 1920 gecesinden beri cephe komutanıdır.

14 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Komiseri (Bakanı)'nın Türkiye Millet Meclisi Başkanına verdiği 3 Haziran tarihli yanıtın Trabzon'a gelmesi ve bunda Ermenistan ile sınır konusunda Sovyetler'in arabulucu olmayı kabul etmelerinin bildirilmesi; özellikle mektuptan sonra alınan başka bir haberde bir Sovyet elçilik kurulunun 15 Haziran'da Tiflis üzerinden Kars yoluyla gelmekte olduğunun öğrenilmesi üzerine, henüz Erzurum'dan ileri gitmemiş olan Dışişleri Bakanı Bekir Sami kurulu ile görüşmelerini olanaklı kılmak amacıyla Mustafa Kemal 22 Haziran'da yapılacak harekâtı erteledi.

Çiçerin'in mektubunda yardım konusunda veriler yoktur. "Harb Tarihi Doğu Cephesi" kitabındaki silah ve altın konusundaki rakamlar, Çiçerin'in mektubunda değil, General Halil (Kut)'in gönderdiği mektupta bahsedilen rakamlardır.¹²

Sovyet elçilik kurulunun gelişi ve Ankara hükümeti ile teması gecikti. Bekir Sami daha önce gidiş olanağını bulduğundan Sovyet elçisi ile karşılaşamadı. Kurulumuzun Moskova'ya varışı, Ankara'dan hareketinden 69 gün sonra oldu. Bizden önce varmış olan Ermeni kuruluyla Sovyetler bir anlaşma imzaladılar. Sonunda kendilerine dönmesini bekledikleri Ermenistan için toprak istemeleri beklenirdi. Sevr Antlaşması'nın bu bakımdan cömert olduğunu gören Sovyet delegeleri 20 Ağustos günü görüşmelerde Van ve Bitlis illerini Ermenilere bırakmamızı istediler. Görüşmelere ara verildi. Bu haber, kurulumuzdan Yusuf Kemal (Tengirşek)'in Trabzon üzerinden günler alan dönüşü üzerine Ankara'da öğrenildi. Mustafa Kemal için karar zamanı gelmişti. Brest-Litovsk Antlaşması'yla bize bırakılmış olan üç sancaktan, önce Kağızman-Selim-Göle çizgisine dek olan kesimin ele geçirilmesi için ileri hareket talimatı verildi (20 Eylül 1920). Buradan Kars'a ilerlemeye hazır bulunulacaktı. Doğu harekâtının Haziran yerine Eylül'e kalması savaşın gecikmesine yol açmamıştır. Büyük Saldırıyı geciktiren asıl neden ise kuvvet ve insan değil, Sovyet ve Fransız mühimmatının alınmasıydı.

Üç Sancaktan İkisinin Geri Alınması Batım'un Gürcülere Terki

Doğu Cephesi komutanı, taarruz zamanını 28 Eylül 1920 olarak saptadı. 8 Haziran 1920'de ilan edilmiş olan kısmi seferberlik sonucunda ordu kuvvetleri: 1422 subay, 17.069 er (14.268'i tüfekli ve 427'si kılıçlı), 204 makineli tüfek, 75 top ve çalışır durumda 2 uçaktı. Savaş sırasında batıya göçmüş olanların bütünü'nün dönmemiş olması, seferberlik çizelgelerinin yetiştirilememesi ve yerlerine gönderilememesi gibi nedenlerle çıkan aksaklıklar yüzünden düşünülen kuvvet sağlanamamıştı. Dört aşiret tugayı 5000-5500 insan arasındaydı. Trabzon'la batı kıyılarında 11.500 kişi civarında gönüllü müfreze bulunuyordu.

13 Haziran 1920 emrine (sonradan yapılan bazı değişikliklerle) göre 11'inci Tümen Sürbahan, Doğubeyazıt, Karaköse; 12'nci Tümen Mecingert, Zivin; 9'uncu Tümen Horasan, Bardız; 3'üncü Tümen Rize, Trabzon bölgelerinde yığınak yapmışlardı. Aşiret alayları Doğubeyazıt, Karaköse, Karakurt dolaylarındaydı.

Birinci sancağın (Kars) kurtarılması

20 Eylül 1920'de verilen emirle yapılan ilk saldırı, iki ara hedefle Kağızman-Selim-Göle çizgisini ele geçirmek amacıyla Karargan, Sarıkamış, Selim genel doğrultusunda, gece yapılan son terip ertelemelerden sonra saat üçte başladı.

Sol kanadı Oltu Müfrezesi (8'inci Alay) ile korunan 9'uncu Kafkas Tümeni, Bardız ve Sarıkamış; 12'nci Tümen ise Karaurgan, Sarıkamış doğrultularında (bu iki tümen arasında cephe emrinde 36'ncı Alay) saldırıya geçtiler. 11'inci Tümen, saldırının başlamasından sonra yığınak yerlerine aşiret alaylarının getirilmesinden sonra Iğdır üzerine ve doğusuna saldırıya geçeceklerdi. Sarıkamış üzerinde 4 katlık bir kuvvet üstünlüğü sağlanmıştı.

General Nazarbekov güdümündeki Ermeni ordusu (8 piyade, 2 milis ve 2 süvari alayıyla 2 bağımsız tabur) 13 bin insan, 250 makineli tüfek, 74 top ve çalışır durumda 10 uçaktı. Batı Cephesi diye adlandırılan General Osepian komutasındaki 3 alay Sarıkamış, Göle ve Selim dolaylarına dağıtılmış bulunduğundan bir varlık gösteremediler.

Saldırının ilk günü olan 28 Eylül'deki idari ve askeri iki olaya değinmeliyiz. Adliye Vekili Celâlettin Arif'in kışkırtmaları sonucu Erzurum'da kimi fesat çevreleri, genel yönetimden ve Erzurum'da kolordunun icraatından yakınan hakaret dolu telyazılarını Mustafa Kemal'e yolladılar.

Askeri aksilik de şöyle oldu: Saldırıya geçilen yerlerde hızla ilerleniyordu; 9'uncu Tümen'in büyük kesimi de Paldum gediğine varmıştı. Tümenin Komutanı Yarbay Halit (Gnl. Karsıalan), küçük bir birliğin başında tümeninden ayrı kalmıştı. Tümen Kurmay Başkanı öğleden sonra nasıl hareket edileceğini Cephe Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Orbay)'dan sordu. Aldığı karşılık şudur: 12'nci Tümen Handere'de taarruza kalktı; 9'uncu Tümen'in yapacağı saldırı bildirilecektir.¹³ Tümen böyle bir tereddüt sonucu ikindiye dek yerinde kaldı. O gün daha ileriye gidemedi. Bu, Ermenilerin 29 Eylül'de Sarıkamış üzerinden çekilmelerine yol açtı. Ermeniler büyük bir direnme gösteremediklerinden 30 Eylül'e kadar Kötek-Selim-Göle çizgisine çekildiler. Kağızman da alındı. Ama daha birinci sancak kurtarılmış değildi.

30 Eylül'de Ankara, Kars'ın alınmasının genel ve askeri duruma iyi etki yapacağını ve sakınca görmüyorsa bu hareketin yapılmasını isteyince Cephe Komutanı 1 Ekim 1920'de verdiği cevapta ilerdeki arazinin savunmaya elverişli olmadığını bildirdi.¹⁴

Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (Gnl. İnönü), ağır kayba yol açmadan, fırsatlardan yararlanarak Kars'ın alınması yolundaki Bakanlar Kurulu kararını bildirdi.¹⁵ Bu arada Ermenilerle seferberlik halindeki Gürcülerin Sovyetler'e başvurduklarına değinmeliyiz. Kâzım Karabekir'in gizli yollardan, "Türk ordusunun saldırı gücü bitmiştir" biçiminde saldıgı yanıltıcı haberlerin etkisiyle beklenen fırsat; Ermenilerin 4 alaylık bir saldırı grubuyla 9'uncu ve 12'nci Tümenler cephesine yaptıkları harekâtla çıktı.¹⁶ Ankara'ya danıştıktan sonra Karabekir 24 Ekim'de saldırı emri ni verdi.

Kars'a taarruz

Eski Kars müstahkem mevkii Ermenilerin 5 alayı, 1 milis alayı ve 2 tabur (8-10 bin insan)la savunuluyordu. Cephe Komutanı Karabekir, 9'uncu Tümeni Kars-Gümrü doğrultusunu kesecek biçimde yerleştirdi. Müstahkem mevkii üç yönden kuşatacak şekilde tertipleği saldırıyı 28 Ekim'de başlattı. 9'uncu Tümen Gümrü yolunu kesemediğinden, Kars alındı ise de Ermenilerin çekilmesine engel olunamadı. Bu sırada ele geçen Kars'ın kolluk işlerini kimseye bırakmayan (aslında Kars fatihliği peşinde bulunan) Albay Halit, asıl işinin başında değildi. Kars'ta Ermenilerin Genelkurmay başkanıyla iki bakanı 1193 asker tutsak edilerek alınmış, 1110 Ermeni ölmüştü. Çoğu eski müstahkem mevkii toplarıyla birlikte irili ufaklı 676 top ele geçirilmişti. Kâzım Karabekir'in planı askeri bir zafere vardırılamamış, Ermeni ordusu kısmen geri çekilmeyi başarmıştı. Bu savaşmalarda 9 şehit, 47 yaralı vermiştik.

31 Ekim 1920'de Genelkurmay'ın; Ermenilerin silahlarını bırakmalarına ya da barışa zorlanmalarına kadar saldırının sürdürülmesini istemesine karşın;¹⁷ Karabekir'in Gümrü'ye ilerlemek için Genelkurmay'ın tereddütlü davrandığını yazması¹⁸ tarihi gereklerle örtüşmeyen bir savdır.

3 Kasım'da Gümrü'ye doğru ilerlendi. Arpaçay'a varıldı (6 Kasım). Bu tarihe kadar güney kesimde Iğdır ve Norşin de ele geçirilmişti. Birinci sancak bu suretle kurtarılmıştı.

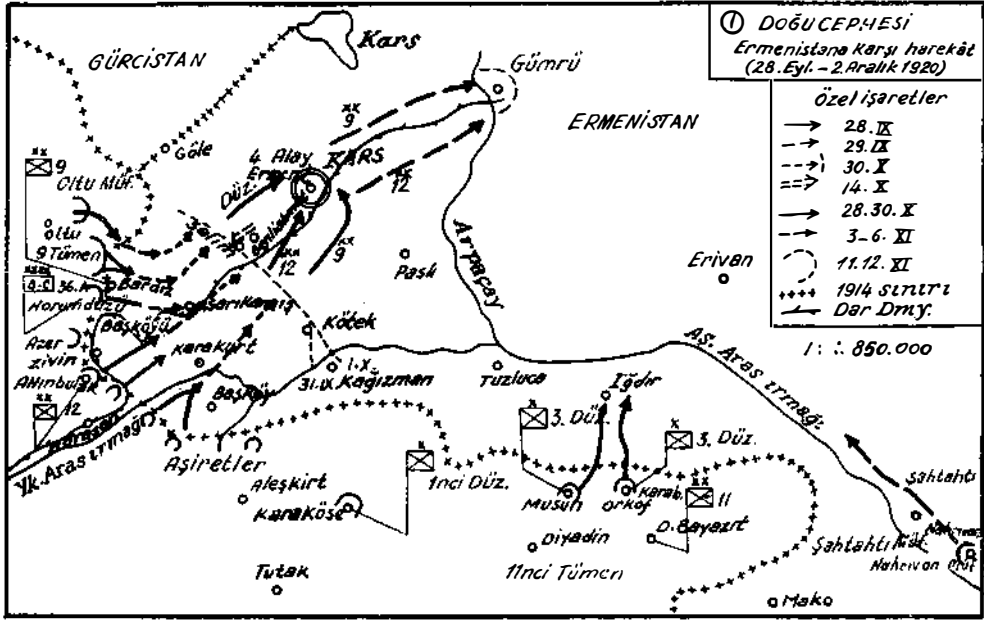
Mütareke

Ermenilerin 3 Kasım tarihini taşıyan mütareke isteği, Sovyet yanlısı olduğu anlaşılan Gümrü Garnizon Komutanı'nın geciktirmesiyle, Karabekir'in eline 6 Kasım 1920'de geçti. Karabekir, Ankara'ya danışmadan Gümrü demiryolu istasyonunun işgali ve Gümrü'nün 10 km çevresinde bir köprübaşının tutulması gibi hafif koşullar ileri sürdü. Kabul edilerek buna göre hareket edilirken Hariciye Vekâleti ve Genelkurmay'dan Ermenilerden silah talep edilmesi yolunda yeni koşullar geldi ki nedenini anlamak zor değildir.¹⁹ Karabekir'e ayrıca gizli olarak verilen bir direktifte Ermenilerin rahat durmayacaklarının dikkate alınması isteniyor; güvenlik amacıyla Ermenistan'ın bütününün işgaline açık kapı bırakacak koşulların ileri sürülmesi talimatı veriliyordu.²⁰ Bunda, Mondros Mütarekesi'nden esinlenilmiş olsa gerektir. Ermeniler bu yeni koşulları kabul etmediler. Arpaçay'ı geçen birliklerimizin 12 Kasım'da ileri hareketi başladı. Güney'de Iğdır da alınınca Ermeniler 22 Kasım'da yeniden mütarekeye razı oldular.

Bir haftalık görüşmeler sonunda Gümrü Antlaşması imzalandı (3 Aralık 1921). 4 Aralık'ta Ermenistan'ın sovyetleştirilmesi sonucunda askıda kalan bu antlaşma üzerinde bilgi vermeyeceğiz. Yalnız, bunun, özellikle sınırlarla ilgili hükümlerinin Moskova Antlaşması'nda Sovyetler'ce ve Kars Antlaşması'nda (21 Ekim 1921) Sovyetler'le birlikte Ermenistan ve Gürcistanca kabul edildiğine değineceğiz. Bu sonuçlara varıncaya kadar, hatta daha sonra, Ermenilerin bu antlaşmalara aykırı davranışları olduysa da Karabekir'in yerinde müdahaleleriyle önlendi.

İkinci sancağın (Ardahan) kurtarılması

Batum ve Ardahan sancakları Gürcülerin elindeydi. Ermenistan'ın sovyetleştirilmesinden sonra bu ülkeye Sovyetler'in 11 Şubat 1921'de yönelmeleri üzerine Gürcü hükümeti Karabekir'den yardım istedi. Doğu Cephesi komutanı, Türk haklarına saldırı olmadıkça yan tutamayacağını bildirdi. 25 Şubat 1921'de Tiflis'in



boşaltılmasıyla sonuçlanan çatışmalar oldu ve Ankara'daki Gürcistan elçisi Medivani ile görüşülürken doğudaki birliklerimiz Ardahan'a girmişlerdi (22 Şubat 1921). İkinci sancak da bu suretle anayurda katılmıştı.

Üçüncü sancak (Batım) için mücadele

Bu sorunun Sovyetler'le işbirliğinden vazgeçilmeden çözümlenmesine çalışıldı. Kâzım Karabekir Paşa, Batım'un işgaline girişilmemesi ve Çoruh ırmağının doğusuna geçilmemesi düşüncesindeydi.²¹ Bu doğru bir düşünceydi. Ne var ki Batım Ulusal Ant (Mısak-ı Milli) sınırları içinde bulunuyor; Gürcü hükümeti de Batım, Ahışa ve Ahılkelek'i geçici olarak işgal etmemizi öneriyordu. Karabekir'e Batım'dan söz edilmeyerek Ahışa ve Ahılkelek'in alınması için emir verildi.²² Buraları alındı (7 Mart 1921). 11 Mart 1921'de Batım'un da alınması Doğu Cephesi komutanına buyrulduysa da Türk birliklerinin Batım'a girmesinden birkaç saat sonra Sovyet birlikleri de geldi. Başarısı bizde kalan kısa bir çatışma-

nın ardından, Türk askeri ile Sovyet askerleri arasına dostça davranışla giren halktan kişiler, iki bölüğümüzü gafil avlayarak tutsak ettiler. Bu, durumu karıştırdıysa da üst komutanlar düzeyinde yine dostça çözümlendi. O sırada imzalanan Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) uyarınca Batum Sovyetler'e bırakıldı. O çağda, Sovyetler'in başlıca petrol iskelesi olan bu kente sahip olma konusunda ısrar edemedik.

Kurtuluş Savaşımızda hiçbir cephe yoktur ki siyasetle askerlik, Doğu Cephesi'nde olduğu gibi birbirlerini izlemiş olsun. Askerlik dışında birçok iç ve dış siyaset sorunları, diplomatı bulunmayan Karabekir karargâhında görülmüştür. Ermenilere yapılan sade mütareke koşulları dışında, harcanan bütün çabalar övülmeye değerdir. Karabekir, taarruz zamanının saptanması bakımından soruna, askeri ve sosyal yönden bakmaktaydı; Mustafa Kemal ise sorunu ayrıca diplomatik açıdan görmekteydi. Sovyetler'le bir anlaşmazlığın çıkmamasına önem veriyordu.

Karabekir'in planı iyi idi; sonunda Doğu'da sükûneti sağlamak da bir zaferdir. 28 Eylül'de Yarbay Halit'in komutanı bulunduğu 9'uncu Tümen'in başında bulunmaması, Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Orbay)'ın bu tümen kurmay başkanının sorularına köstekleyici cevap vermesi gibi talihsiz olaylar nedeniyle, Sarıkamış'ta, 9'uncu Tümen Komutanı'nın Gümrü yolunu kapatamaması Ermeni ordusunu tamamen ele geçirilmekten kurtarmıştı. Sovyet elçilik kurulunu Karaköse'ye getiren, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın (Kut); Doğu Cephesi Kur. Bşk. ve Enver'in eniştesi Albay Kâzım (Orbay)'a Ağustos sonlarında Karaköse'de, "Karabekir'in başarısını baltalaması"nı söylediğini yanındaki odadan dinleyen Binbaşı Hilmi'ye inanmak gerekir. O zaman alay komutanı olan Binbaşı Hilmi, 1925'te Artvin milletvekili iken bunu Karabekir'e öylemiştir.²³ Kâzım Orbay'ın bu sözü tutarak 28 Eylül'de 9'uncu Tümen'i talimatsız bıraktığı kanısında değiliz. Bundan kendi komutanına haber vermemesini de kendisine karşı kuşku uyandırmamak düşüncesiyle yorumlamak gerekir.

Özetle, Doğuda kazanılan bu zafer, cephelerden birini ortadan kaldırmış; Batıya kuvvet ve silah kaydırılmasını, Sovyetler'le dolaysız temas kurulmasını, o zamana dek geleneksel düşman olan iki ülkenin karşılıklı işbirliğini sağlamıştır. Bu sonucun, “Doğu'nun Fatih'i” değil; ama “Doğu'nun Kurtarıcısı” General Kâzım Karabekir'in yüksek sevk ve idaresiyle elde edildiğini söylemek gerekir.

Birinci İnönü Savaşı

1920 yılı Türkiye için karşıdevrimi sindirme; Yunanistan için de kolay başarılar sağlama yılı olarak geçmişti. Ama artık Türk ulusu, çarpışılacak düşmanın köyünde, kentinde ve arasında değil; karşısında bulunduğunu anlamıştı. Gerçekten, çok çetin bir yıl geçirilmiş, ülkenin en zengin parçası yitirilmişti. 1921 yılı ise Anadolu'nun içte ve dışta kendisini tanıtacağı bir yıl olacaktır. 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalanmış; İtilaf Devletleri, Türk-Yunan Savaşı'na karşı tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi (12 Eylül 1920). Ama bu, Yunanlılar lehine bir tarafsızlıktı. Anadolu hükümeti Sevr Antlaşması'nı kabul etmemiş olduğundan, onu razı etmek gereği doğacak ve tarafsızlık da eylem alanında anlamını yitirecektir.

Yunan ordusuyla asıl Yunan halkında savaştan bezginlik başlamıştı. Ama Türklere karşı savaşı en çok isteyenler, ilhak ya da işgal edilmiş topraklardaki Rum halkı idi. 1920 Ekim ayı seçimlerinde Venizelos başbakanlıktan düşmüş, maymun ısırması sonucu ölen Kral Aleksandr'ın yerine İtilaf Devletleri'nin dünya savaşındaki tutumu nedeniyle hoş karşılamadıkları Alman soyundan Kostantin, Bizans tahtında bulunmuş diğer Konstantin'lerin sayılmasıyla XII. Kostantin adıyla Yunan Krallığı'na getirilmişti. Yeni kral ve hükümeti, batılı devletler ve Venizeloscularca iyi karşılanmak

için, kendilerini Venizelos siyasetinin izleyicisi olarak göstermek zorunluluğunu duyuyorlardı. Anadolu Ordusu Başkomutanlığı'na General Papulas getirilmiş; yeni komutan taç giyme töreninde bulunmak üzere Atina'ya gittiğinde başbakanın kısa bir zaman içinde Türklere karşı taarruz isteğiyle karşılaşmıştı. Çünkü 1920'nin kolay başarıları, Yunan Komutanlığı'nda Türk ordusunu küçümseme duygusu yaratmıştı.

Türklerin büyük askeri çabalarla bir saldırıya hazırlandıkları yolunda haberler alınıyordu. Bu, hazırlık döneminde söndürülmeiydi. Zayıf sanılan Türk ordusuna karşı Eskişehir'e kadar ilerlemek ve onu kaynaklarından yoksun etmek doğru bir hamle olurdu. Mevsimin kış olmasına bakılmayacaktı. Bu amaçla İzmir bölgesinden 3'üncü Tümen'in Bursa dolayına taşınmasına başlandı. Demirci Mehmet Efe ile Ethem kardeşlerin Aralık 1920'de yaptıkları durumdan yararlanmak isteği, saldırıyı etkilememişse de, tarihinin ileri alınmasına yol açmıştır. 2 Ocak 1921'de Ethem'in kardeşi Tevfik'in Uşak'ta Yunan 1'inci Kolordu Komutanı'yla temas sağlaması üzerine General Papulas, Bursa dolayına varan bir alay ile yetinerek bu bölgede bırakılacak güvenlik kuvvetlerinden artanı ile bir ulaştırma ve strateji merkezi olan Eskişehir hedefli saldırıyı erken yapmaya karar verdi.

Gerçekten Milli Mücadele'nin önder kadrosu, 1920 yazındaki yenilgi ve geri çekilmeden sonra çabalarını yoğunlaştırmış, batıyı iki cepheye ayırmış, örgütlemelere geçmiş ve Doğu Cephesi'nden kuvvet kaydırma işine girişmişti. 1921 başlarında Ankara hükümetinin hükümlerlik alanında Batı ve Güney Cephelerinden başka Doğu ve Elcezire Cepheleri; 2'nci Kolordu ve Kocaeli Grubu komutanlıkları; Ankara ve Kastamonu dolayları komutanlıkları ile Merkez Ordusu'nun çarpışmakta bulunduğu Pontus bölgesi vardı.

Batı'da Türk ve Yunan kuvvetleri

Bunu başlıca 3 evrede (safhada) görmemiz gerekir.

Ethem kuvvetlerinin bastırılmasına geçilmeden önce

Komuta yeriyle Eskişehir'de bulunan İsmet (İnönü) komutasındaki Batı Cephesi'nin örtme kuvveti olan 24'üncü Tümen (1 alay ve süvari tugayı desteğiyle) genellikle ileri birlikleriyle Yenişehir-İnegöl çizgisinde; 11'inci Tümen Çukurhisar'da, 61'inci Tümen ile bir süvari tugayı Eskişehir'de bulunuyorlardı. Ethem kardeşler komutasındaki 1'inci kuvve-yi seyyare Kütahya, Gediz dolaylarında bulunuyordu. Karşısında iki tümen ve bir süvari alayıyla 3'üncü Yunan Kolordusu, Bursa doğusunda Dimboz-Aksu çizgisi gerisindeydi.

Komuta yeri Konya'da bulunan Albay Refet (Bele) emrindeki Güney Cephesi'nin 23'üncü Tümen'i Dumlupınar'da (bir alayını Banaz'a sürmüş); 57'nci Tümen'i Çal'da; 8'inci Piyade, 2'nci Süvari Tümenleri Afyonkarahisar dolayında bulunuyordu. Karşısında iki tümenli 1'inci Yunan Kolordusu, Uşak-Alaşehir arasında; 2'nci Yunan Kolordusu, İzmir'e doğru daha gerilerde idi. Güney ve Batı Cepheleri arasındaki ara çizgi, İşçehisar-Altıntaş'tan geçmekte idi.

Karadeniz ile İznik gölü kuzeyi arası, pekiştirilmiş bir alay kuvveti kapsayan Kastamonu Dolayları Komutanlığı'nın sorumluluğunda bulunuyordu. Karşısında İzmit ve doğusunda Manisa (11'inci) Yunan Tümeni vardı. Batıdaki Türk kuvvetlerinin genel mevcudu 55 bin tutarında; Yunan Küçük Asya İşgal Ordusu'nunki ise 109.543 kişilikti.

Yunanlıların ileri harekâta geçmesinden önceki durumları şöyleydi: 6 Ocak 1921 sabahı 11'inci ve 61'inci Piyade Tümenleriyle Süvari Tugayı; Güney Cephesi'nin 8'inci, 23'üncü Piyade ve 1'inci, 2'nci Süvari Tümenleri Gediz-Gediz doğu ve güneydoğusu yöresinde isyancı Ethem kuvvetleriyle temas halinde idiler. Son günlerde Yunanlıların 3'üncü Piyade Tümeni'nden iki taburun İzmir'den Bursa'ya kaydırıldığı öğrenilmişti.

İnönü muharebelerinde kuvvetlerin dağılımına gelince, Batı Cephesi'nin 11'inci Tümen'i İnönü mevziine doğru kaydırılmış, Polatlı'dan Er İkmal Alayı'nın Muharebe Taburu, Ankara'dan 4'üncü Tümen de aynı mevzilere yöneltilmiş idi. Bunların, 24'ün-

cü Tümen'le birlikte kuvveti: 12.368 insan (6060 tüfekli), 50 ağır makineli tüfek, 28 top idi. Güney Cephesi'nden gönderilen 2'nci ve Ankara'dan yola çıkarılan 3'üncü Süvari Grupları muharebeye yetişemediklerinden hesaba dahil edilmemiştir. Yunanlıların ise bu meydan savaşına dahil ettikleri kuvvet (1,5 tümen ve bir süvari alayı): 18-20 bin insan (12.500 tüfekli), 140 ağır makineli tüfek ve 72 top idi.

Bu şartlar altında Yunan harekât planı şöyle gelişti: Yukarıdaki açıklamalardan kolayca anlaşılacağı gibi Eskişehir strateji ve ulaştırma merkezini ele geçirerek Türk hazırlıklarını söndürmek ve savaş gereçlerini ele geçirmek amacıyla saldırı için iki tümen (bir alay eksiği ile) ileri harekete 6 Ocak 1921'de geçecekti.

Türk harekât planı ise, Ethem kuvvetlerini oyalarken İnönü mevzii ile Afyon-Afyon batısında Yunan ordusunu tutmak ve İnönü'nde karşı saldırıya geçmekti. Cephe komutanlarının anlaşarak vardıkları bu planı, yetiştireceği kuvvetlerle Genelkurmay tamamlayacaktı.

Ali Fuat Paşa'nın emriyle ordunun kuvvet çapıyla orantılı olarak keşfettirilmiş olan İnönü mevzii, İstanbul ile Bursa'dan gelen demiryolu ve yolları karşılayıcı bir yerdeydi. Sağda Sakarya ırmağı ile Boz sıradağlarına, solda Domaniç dağına dayanıyordu. Aşağı yukarı 30 kilometre genişlikteydi; Gündüzbey-Üçşehitler tepesi-Kanlısirt-Metrüstepe-Cesarettepe-Âkpınar batısı-Bingazi tepesi-Zevvaretepe-Bozalan çizgisinden geçiyordu. Kimi yerlerde ancak boy çukuru derinliğindeki siperlerle yarı hazırlanmış bir mevzi diye kabul edilebilirdi. Savaşın başında düşman buraya Türk ordusundan daha yakın bulunuyordu. Söğüt ve Karaköy doğusundaki tepeler-Tilkiçtepe çizgisi genel ileri karakol çizgisi olarak tutulmaya elverişli idi.

Mevziin 15 kilometre gerisinde Beşkardeş dağı-Zemzemiye-Oklubalı çizgisi ikinci bir mevzi olarak uzanırsa da, güneyinden kuşatılmaya elverişliydi. Bu iki mevzi arasında Rızapaşa-Oluklu-Inönü güneydoğusundaki tepe çizgisi, ara ya da koruma mevzii olabilirdi. Örtme birliği olarak 24'üncü Tümen, ileri öğeleriyle Yenişehir-İnegöl batısı çizgisini tutuyordu. (Güney Cephesi'nde de 1'inci Numune Alayı Dumlupınar sırtlarına sürülmüştü.)

Yunan ilerlemesi

Yunan ordusunun Bursa ve Uşak dolaylarından 6 Ocak 1921 saat 07.00'den itibaren ilerlemeye başladığı haberi öğleye doğru (İnönü'nün hatıralarına göre akşama doğru) her iki cephe komutanına ulaştı. Bu sırada her iki cephenin kuvvetleri Gediz ile buranın kuzey, doğu ve güneyinde bulunuyorlardı. Albay İsmet ve Refet, Efendiköprüsü'nde buluşarak durumu gözden geçirdiler. Kuvvetlerinin çoğunu eski kesimlerine almayı kararlaştırdılar. Batı Cephesi'nden iki alaylı 61'inci Tümen ile süvari tugayı, Ethem kuvvetlerine karşı bırakılacaktı

İlk yanılgılar

Batı Cephesi Komutanı'nın, kardeşler arasında gerçekleşecek savaşı izlemek için Kütahya'da kalması doğru; bu kalışını 9 Ocak'a kadar sürdürmesi ise yanlış olmuştur; örtme için ödevlendirilmiş 24'üncü Tümen'in, kendisinden beklenen 4-5 günlük zamanı kazandıramayacağı göz önünde tutulmamış, ileride yapacağı savaşılar sonra mevzide yerleşmesi için hiç değilse birliklerine bir günün bırakılması bakımından bir genel ileri karakol çizgisi tutulmamıştır. (Bu amaçla Eskişehir'de güvenlik için bırakılan 24'üncü Tümen Hücum Taburu ile 32'nci Alay'ın ileri alınmayan bir taburu kullanılabilirdi.)

Yunanlılar ise az kuvvet kullanmışlar, Ethem'in gücü ile yeteneğini büyültmüşler, Kütahya doğrultusunda kuvvet kullanmamışlar ve Afyon'a doğru bir günlük gösteriş harekâtı yapmakla yetinmişlerdir. Bu bir günlük gösterişin, güneydeki yüksek komuta kademesini, Genelkurmay'ın karışmasına kadar aldattığını kabul etmeliyiz.

İnönü mevzii ilerisindeki vuruşmalar

Düşman saldırısını beklediğini ve mevcudunun ikmalini bildiren 24'üncü Tümen Komutanı'na, cephe komutanı Albay İsmet geride bıraktığı 32'nci Alay'ını ileri almasını salık vermişti. Bu

alaydan yalnız bir taburu ileri alan bu tümen, özellikle 126'ncı Alay'ın iyi savaşmaması dolayısıyla, Yunan ilerlemesini gereğince geciktiremedi. Böylece Yunanlılar 8 Ocak 1921 akşamına kadar Bilecik-Karaköy-Muratdere (Bozüyük'ün 15 km güneybatısında) çizgisine vardılar.

Batı Cephesi Komutanı, bugün saat 15.00'te, 24'üncü Tümen'in mevziin demiryolu kuzeyindeki kesimini ve 4'üncü Tümen'in (58'inci Alay ile Ankara'dan gelmekte) güneyini tutmalarını buyurdu. 4'üncü Tümen Komutanı Binbaşı Nazım (daha sonra şehit) yaklaşmakta olan düşman karşısında 58'inci Alay'ının üç taburunu birinci çizgiye koyarak Akpınar-Zevvaretepe arasındaki geniş cepheyi tuttu. Batı Cephesi Komutanı'nın önerisiyle Genelkurmay'ın verdiği emir uyarınca topçu ile pekiştirilerek gönderilmesi gereken 2'nci Süvari Grubu'nu, Güney Cephesi Komutanı topçu katmadan gönderdi. Atlarının yüzde 90'ı nal dökmüş durumdaki bu süvari grubunun komutanı Binbaşı Rahmi, birliklerinin trenle taşınmasını Kütahya'da Batı Cephesi Komutanı'na önerdiyse de Albay İsmet, İnönü'ne yetismeyi geciktireceği nedeniyle bu öneriyi haklı olarak kabul etmedi.

Mevzideki vuruşmalar

1. İnönü Meydan Muharebesi düşman yakınında yerleşmek dolayısıyla, hemen bir tesadüf savaşı olarak başladı. 9 Ocak'ta 11'inci Tümen'in ilk gelen alayı güney kesimine sürülmüş; burada 4'üncü ve 11'inci Tümenler bölgeyi Kovalca'dan ikiye bölerek savunmaya başlamışlar, girme yapan kimi Yunan birliklerini karşı saldırılarla püskürtmüşlerdir. 11'inci Tümen'in sonradan gelen 127'nci Alayı güneye yedek olarak sürüldüğü gibi 174'üncü Alay da cephe yedeği olarak tutuldu. 9 Ocak'ta demiryolunun kuzeyindeki mevzilerin üzerine yorgun olarak çekilen 24'üncü Tümen ise Tekeköy-Oluklu dolayında yakın güvenliğini almadan gecelemiştir.

10 Ocak 1921 günü, 4'üncü Tümen 132'nci Alay'ın Ankara'dan, Er İkmal Alayı'nın Mürettep Taburu'nun Polatlı'dan 9/10 Ocak gecesi varışlarıyla durumun güven verici bir hale geldiği ka-



bul ediliyordu. 10 Ocak 1921 saat 08.00'de Cephe Komutanı, İnönü demiryolu istasyonunda indiği zaman hava sisliydi. Karargâhının sorumlu görevlilerince kendisine bütün cephenin tutulduğu izlenimi verildi. Ancak 24'üncü Tümen mevzilerini tutamamıştı. Bu sırada sis perdesi altından kimi Yunan kuvvetlerinin (Psaras Müfrezesi) demiryolu kuzeyinden doğuya doğru ilerlediği görülerek bunların 24'üncü Tümence boş bırakılmış bir gedikten sıran düşman birlikleri olduğu sanıldı. Bunların karşılanması için 174'üncü Alay'dan bir tabur, 24'üncü Tümen Hücum Taburu ve Cephe Karargâhı Süvari Bölüğü, İnönü demiryolu istasyonunun kuzeyindeki sırtlara sürüldü. Düşmanın başka bir alay müfrezesi (Papulakis) daha kuzeyden yine 24'üncü Tümen cephesine, Düzdağ üzerine yürümekte idi.

24'üncü Tümen Komutanı mevzilerin tutulması emrini vererek Oluklu'ya hareket etmişti. Tekeköy'deki 32'nci Türk Alayı, kuzey Yunan kolunun 143'üncü Alay'a doğru ilerlediğini gördü. Bunu 24'üncü Tümen Komutanı'na ve daha ivedi olarak 143'üncü Alay Komutanı'na (havaya ateş ettirerek de olsa) bildirecek yerde raporunu saat 09.20'de Cephe Komutanı'na sundu. (Bu haber ancak saat 12.40'ta alınacaktır.)

Saat 10.00 sıralarında sisin kalkması üzerine 143'üncü Alay güneyden, sol kesime doğru ilerleyen düşman müfrezesi (Psarras)nin yaklaşmakta olduğu görüldü. Önce bu kuvvet, dost sanıldı. Yakınlaşınca düşman olduğu anlaşıldı ve mevzilerin tutulması emri verildi. Ama iş işten geçmişti. Düşman ateşi altında kalan bu Türk birlikleri yüz geri ettiler. 143'üncü Alay Komutanı, taburlarını Rızapaşa sırtlarına çekti. Bunu gören Tümen Komutanı, tümenini Rızapaşa-Poyra çizgisine çekmek zorunda kaldı ve durumu Cephe Komutanı'na bildirdi. Bu rapor saat 12.40'ta alınmıştır ki bu arada cephe ileri komuta yeri de demiryolu istasyonundan İnönü doğusundaki tepeye aktarılmıştı. (Bu aktarma, eğitim eksikliği yüzünden kötümser haberlerin Eskişehir'e kadar yayılmasına sebep olacaktır.)

Türk çekilmesi

Cephe Komutanı, 10 Ocak saat 12.40'ta 24'üncü Tümen'in çekilme raporunu aldı. Bu durumda mevziin yitirilen kesiminin geri alınma olanağı yoktu. Şimdiki haliyle tutulmasına çabalanması ise 4'üncü ve 11'inci Tümenlerin güneye, Kütahya üzerine atılmasıyla sonuçlanabilirdi. Bu yüzden İsmet (İnönü) sol kanadı çekme kararına vardı. Saat 13.10'da verdiği emirle 4'üncü ve 11'inci Tümenlerin Oklubalı, İnönü doğusundaki tepe arasında toplanma mevzilerine çekilmelerini buyurdu. Beşkardeş dağı-Zemzemiye-Oklubalı çizgisinde savunma emri almak üzere bu iki tümen komutanı cephe komuta yerine geleceklerdi. Bu çekilme kararı, o zaman değil sonraları, çok eleştirilmiştir. Ama eleştirmeler Adalar Tümeni'yle belli başlı bir saldırı yapmadan düşmanın da çekilme-

sinin gerçekleşmesinden esinlenerek yapılacaktır. Çekilmenin gece saatlerinde yapılması doğru olurdu. Bununla birlikte gündüz yapılmasının, sonuca etki yapan bir etmen olmadığı görülmüştür. Saat 13.10'da verilen emri akşama kadar alamayan taburlar da olmuştur.

Cephe Komutanı, bir yandan 4 ve 11'inci Tümen Komutanları'nın yanına gelmesini, öte yandan da 2'nci Süvari Grubu'nun yetişmesini komuta yerinde bekledi. Birliklerinin yorgunluğundan söz ederek kendi tümeninin yedeğe alınması üzerinde ısrar eden 11'inci Tümen Komutanı Yb. Arif'e (muhtemelen Ayıcı Arif) iki kez emir gönderilmesi gerekti.

2'nci Süvari Tümeni'nin serüveni

Bu tümen 10 Ocak 1921 saat 18.00'de Esnemez (İnönü'nün 8 km güneydoğusunda)'e geldi. Cephe Komutanı'nın gönderdiği emri almamıştı. Cephe komuta yerini bulmak için de dikkat göstermemişti. Emir almamış durumda kalarak en geç çekilen 4'üncü ve 11'inci Tümenlerin birer taburuna bu dolayda rastladı. Bu birlik komutanlarının ifadesine göre Yunan ordusu, bugün sol kanattan İnönü mevziine girmişti. İnönü'nde bulunan cephe ve tümen komutanlarını tutsak etmişti. Geri yolları kesilmiş olan ordunun ana bölümü düşman hatlarının gerisinde kalmıştı. Birlikler dağlık araziye çekilebilmişlerdi. Esnemez dolayında bir tepeden gözetleme ile ödevli, cephe karargâhından bir subay da bu söylenenlerin doğru olabileceği düşüncesini ileri sürünce 2. Sv. Gr. K., bu birlikleri de yanına alarak Eskişehir güneybatısında Kızılınler'e dek çekildi (Yerinde olsun kalsaydı 11 Ocak'taki takipte büyük hizmet yapacak durumda olacaktı.).

4'üncü ve 11'inci Tümen Komutanları saat 16.00'da savaşmayı keserek birliklerini yeni toplanma yerlerine götürdükten sonra cephe komuta yerini aradırlarsa da gerekli işaretlemeler yapılmamış olduğundan burayı bulamadılar. Ancak yeni komuta yerine gittikten sonra Cephe Komutanı'na kavuştular.

Genelkurmay daha gerilere çekilmeyi telkin ediyor

Albay İsmet'in verdiği rapor üzerine saat 22.40'ta Genelkurmay'dan gönderilen emirde; Eskişehir dolayının savunulması elverişli görülmediği takdirde birliklerin gücü korunarak, top ve makineli tüfek bırakmadan Eskişehir doğusuna çekilinebileceği bildiriliyordu.²⁴ Batı Cephesi Komutanı'nın bu açık kapıdan yararlanmaması övgüye değer. Gece verdiği emirle Albay İsmet, 24'üncü Tümen'in Beşkardeş dağı-Zemzemiye çizgisini, 11'inci Tümen'in Oklubalı ve güneyini tutmasını ve 4'üncü Tümen'in Çukurhisar'da yedekte bulunmasını emretti. 1. İnönü Muharebesi'ndeki çekilme buydu. Bir de düşmanın çekilmesi vardır ki ona ilerleyen satırlarda değineceğiz. Verilen emirlerle 11 Ocak 1921 sabahı saat 09.00'da birlikler yeni mevzilerinde yerleşmeye başladılar. 2'nci Süvari Grubu daha bulunamamıştı (Ancak akşam saat 16.00'da temas sağlanacaktır).

Birinci İnönü Savaşı'nın Sonu: Yunan Ordusunun Çekilişi

Ethem kuvvetlerinin belirli bir varlık gösterememiş olması; buna karşı örtme birliklerinin Nazıfpaşa dolayında, 4'üncü ve 11'inci Tümenlerin İnönü mevziinin güney kesiminde karşı saldırılara başvurarak gösterdikleri direnmeler 3'üncü Yunan Kolordu Komutanı'nı, General Papulas'tan izin alarak çekilmeye itmişti. Düşman çekilmeseydi ne olacaktı? Kısa sürede yeni kuvvet getiremedikçe, 48 saat sonra 8'inci ve 3'üncü Süvari Tümenlerimizi de karşısında bulacaktı.

Türklerden birkaç saat sonra yapılan Yunan çekilmesinin öğrenilmesi de ilginç olmuştur. 11 Ocak saat 11.00'e doğru İnönü kazası defteri hakani memuru (tapu görevlisi), geceleyin Bozüyük'ten düşman arasından sızarak gelen Numan adında bir köylünün dediklerini bildiriyordu. Buna göre Yunanlılar yaralı ve ölülerini gece Bozüyük'e taşımışlardı. Saat 05.20'den itibaren birlikleri de batıya çekilmişlerdi.²⁵ Çekilme doğru idi. Ama başka bir ağızdan aktarılıyordu. Bildiren de düşman çizgileri arasından sızarak gelmişti. Haklı olarak doğrulanması gereği duyuldu. Bir uçak keşfe çıkarıldı; istegin Çukurhisar'dan Eskişehir hava üssüne yapılması ve sonucun yine o yoldan dönmesi yüzünden keşif raporu cepheye ancak saat 19.00'da geldi.

İkinci bilgiyi, yine bir köylünün sözlerine dayanarak 32'nci Alay Komutanı iletliyordu. Bir düşman kolu 11 Ocak saat 04.30'da 143'üncü Alay cephesinden Oluklu'ya doğru çekilirken görülmüştü. Bu haber de Cephe Komutanlığı'na geç gelmişti. Çünkü 24'üncü Tümen Komutanı bu bilgiyi olduğu gibi değil; aldığı tertipleri de yazarak Cephe Komutanı'na ve Genelkurmay Başkanı'na saat 09.00'da yollamıştı. 143'üncü Alay'ın da, bir düşman yürüyüş kolunun kuzeye doğru yürüdüğünü belirttiği haber de saat 14.00'te gelmişti. En önemlisi Cephe Karargâhı Süvari Bölüğü'nün, Akpınar yönünü boş bulduğunu bildirmesiydi. Artık karar zamanı gelmişti.

Takip

Batı Cephesi Komutanı düşmanın çekildiğine kanaat getirinceye kadar saat 15.00 oldu. Tümenlerin ilk mevzilerine ilerlemesi buyuruldu. Tümen süvari bölüklerinden örgütlenen Mürettep Süvari Alayı ile 2'nci Süvari Grubu (ertesi gün) takiple görevlendirildi. Arayı açmış olan düşman, çekilmekte zorluğa uğramadı. İnégöl'de süvarice önlenmesine ve Genelkurmay'ın emriyle Gökbayrak Taburu'nun (eski kuva-yı milliye müfrezesi) Osmaneli'nden yaptığı saldırıya karşın 3'üncü Yunan Kolordusu ileri harekete başladığı Dimboz-Aksu çizgisine kadar çekildi (14 Ocak 1921).

Mustafa Kemal, cephe komutanına en keskin eleştirileri yapacak bir durumda olmasına karşın, "...bütün cephe kıtalarının; uğurlu ve ezici komutanız altında kazandıkları kesin galebeden ötürü, büyük kişiliğinize, Yiğit Ordumuzun bütün subay ve erlerine..." sözleriyle meclisin kutlamalarını ilettili, "Bu başarının kutsal topraklarımızı düşman istilasından kurtaracak olan kesin zaferin hayırlı bir başlangıcı" olmasını diledi. Bu, O'nun nesnel değerlendirmesidir. Dikkate değer ki Mustafa Kemal, kazanılanı büyük başarı olarak nitelemiş, zafer dememişti. Ama 19 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra "...Önce 1. İnönü Zaferi'ni kaydettik" diyecek;²⁶ *Söylev* (Nutuk)'inde de 1. İnönü'den zafer diye söz edecektir.²⁷

Böylece 1. İnönü'ndeki sevk ve idarenin değerlendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bu savaşlar, dış ve iç düşmanların planlarını bozmuştur. Bu bakımdan büyük bir başarı olduğu kuşkusuzdur. Kesin sonuç yerini iyi belirterek kuvvetleri kaydırmada Genelkurmay'ın büyük ustalık göstermiş olması ve demiryollarından yararlanılması kazanç üzerinde büyük etki yapmıştır. Cephe Komutanı'nın kendisinin kesin sonuç yerine geç gelmesi, genel ileri karakollarının savaş meydanına sürülmemiş olması eleştirilerden kurtulamaz. Cephe karargâhı görevlilerinin, büyük komutanlıklarda çalışacak gibi yetişmiş bulunmamalarının yarattığı sakıncalar, özverili genç subayların yırtınırcasına çalışmalarıyla giderilememiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse bu karargâh; durumun saptanmasında, izlenmesinde, eldeki araçlar oranında keşif ve bağlantı konularında komutanlarına gereğince yararlı olamamışlardır. (Sonradan komutanlarını eleştirme yoluna sapanlar gerçek gözlemci değillerdir; bunlar, kişisel kırgınlıklardan ileri gelmektedir.)

24'üncü Tümen'in çekilmesinden doğan durum dolayısıyla çekilme üstüne eleştiriler, savaşın bitiminden sonraki sonuçlara bakarak yapılan eleştirilerdir. Kazanılan büyük başarının Albay İsmet'in iradesi ve usta güdümüyle sağlanmış olduğunu kabul etmek gerekir. Bu savaşı ondan iyi yönetmesi beklenen Mustafa Kemal, Fevzi ve Karabekir Paşalar ayrılamayacakları görevlerin başında idiler. İsmet'in yerini doldurabilecek kimse de ortada yoktu. Mustafa Kemal'in Çanakkale'de Alman generali (Türkiye'de mareşal) Liman von Sanders üzerinde gösterdiği üstünlük gibisini kuracak bir ast komutan ortada yoktu. 4'üncü Tümen Komutanı Şehit Binbaşı Nazım yeni bir yetenek olarak henüz tırmanma durumunda idi.

Doğu Cephesi ve İnönü Başarılarının Yankıları

1. İnönü Muharebesi Ankara’da ve ülkede, büyük bir ilgiyle, ama bozgun kaygısına düşülmeksizin izlendi. Kuva-yı Milliye müfrezelerince desteklenen, ama temelde ordu ile elde edilen bu başarı, en çok Mustafa Kemal’i ilgilendirmiş ve etkilemişti. Ordu elde korunmuş olsa da bir çekilme hareketi, O’nun Kuva-yı Milliye’yi tasfiyesini yanılığ saydıracak; yalnız askeri değil idari itibarına da gölge düşürecekti.

Bundan başka; Mustafa Kemal elde edilen başarının, “Türk’ün sesini duyurmak” diye ağızından düşürmediği parolaya yardımcı olduğunu görerek seviniyordu. Ordu, kişiliğini kazanmıştı.

İnönü muharebelerinde iki ordunun kayıpları şöyleydi:

	<u>Ölü ve şehit</u>	<u>Yaralı</u>	<u>Tutsak</u>
Türkler	121 (4’ü sb.)	97 (12’si sb.)	34 (5’i sb.)
Yunanlılar	57 (8’i sb.)	154 (12’si sb.)	Birkaç

Meclisin 13 Ocak 1921’de yaptığı birleşim heyecanlı oldu. Dualar ve tekbirler arasında Mustafa Kemal, Namık Kemal’in ünlü beytini gününe uydurarak şöyle okudu:

“Vatanın bağına düşman dayasın hançerini;
Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini.”

Ülkede törenler, fener alayları yapıldı. Mustafa Kemal yönetimi saygınlık kazandı.

Doğu Cephesi’nde kazanılan zafer, Moskova Antlaşması görüşmelerine yol açmıştı. Bu büyük başarı, görüşmelerin hızlanmasını sağlayarak Moskova Antlaşması’nın 16 Mart 1921’de imzalanmasına yaradı. Yine bu büyük başarı üzerinedir ki Doğu sorunlarının gözden geçirilmesi adı altında Sevr hükümlerinde değişiklik yolunu açtı. Sorunun asıl önemli kesimi iki noktada idi. Biri: şimdiye kadar Anadolu’yu muhatap almayan batılı devletlerin Ankara hükümetinin temsilcileriyle görüşmeye razı oluşlarıdır. Bunda İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza’nın emeği geçmiştir; öteki: Anadolu’nun dış siyasette de söz sahibi olduğunun İstanbul hükümetine kabul ettirilmesidir.

Konferans öncesinde Anadolu’dan yalnız, delege katılmasını ve barış kurulu gönderilmemesini isteyen Tefvik Paşa görüşmelerin açılışında: “Söz, ulusun asıl vekillerine aittir. Bu yüzden sözün Anadolu Heyetine verilmesini önerir ve dilerim” dedi. Bu görüşmeleri ve bildirilen koşulları kabul etmeyişimizi burada ele almayacağız. Yirmi beş gün mühletle verilen bu önerileri Yunanlılar da kabul etmemişti. Sürenin bitiminde Yunan ordusu 2. İnönü Savaşı’nı yapmak üzere ilerleyecek, üç ay içinde Ankara’ya varma amacını güdeceklerdir.

Bu gelişmelere koşut olarak, Hariciye Vekili Bekir Sami, Londra’da İngiliz ve İtalyanlarla anlaşmalar; Fransızlarla da bir antlaşma imzaladıysa da bunlar çok ödün (taviz) verici bulunduklarından tanınmadı.

Güneyde kahramanlıkla yapılan savaşmalar Fransızları bezdirmiş ve onları bizden çok barışa varmaya zorunlu kılmıştı. Böyle olduğu halde Bekir Sami’nin birçok ödün vermesinin nedenini anlamak güçtür.

Güney Cephesi'nde Sinan Tekelioğlu Bunalımı

Bir yandan 5'inci Tümen'in Urfa'da, 3'üncü Tümen'in Maraş'ta ve 11'inci Tümen'in Pozantı'da kimi kesimleriyle savaşmalara katılmaları; öte yandan özellikle Sinan Tekelioğlu'nun tek örnek olarak beliren yasalara uymaz davranışları Genelkurmay'ı bu bölgede emir ve komuta değişikliği yapmaya zorladı. Binbaşı Özdemir Bey komutasında Antep Bölgesi Komutanlığı kuruldu. Maraş'ta bir bölge komutanlığı kurulması planlandı (ileride 9'uncu Tümen ve ondan sonra 2'nci Kolordu'nun kurulacağı örgüt).

Adana Batı Kesimi Komutanlığı'nı yapan Sinan Tekelioğlu (kendisini Adana ve Kilikya Komutanı olarak tanımlıyordu), 11'inci Tümen'e bağlandı. Birkaç gün sonra, 11'inci Tümen'in Batı Anadolu'ya alınması düşünüldünce, Tekelioğlu'nun bağlantısı, karargâhıyla Pozantı'ya gönderilecek olan 41'inci Tümen Komutanlığı'na verildi. Bu bağlantının, uluorta keyfi davranışlarını köstekleyeceğini anlayan Tekelioğlu, kendisinin yine 11'inci Tümen Komutanı'na bağlı bırakılmasını önerdi. Bu, kabul edilmedi.

Öte yandan tümenin batıya aktarılacağını bilmeyen 11'inci Tümen Komutanı, Toroslar güneyinde küçük birlikler bulundurduğundan söz ederek o kesimde emir ve komuta sorumluluğunu üzerine alamayacağını ve zaten Sinan Tekelioğlu'nun Çukurova'da

bir yönetim kurmayı düşündüğünden de kuşkulandığını yazdı. Bu arada Sinan Tekelioğlu Genelkurmay'a yazdığı bir telde (buna yardımcı Mustafa'ya imza koydurmuştu): Sinan Tekelioğlu'nun (aslında kendisinin) yurda kazandırdığı başarılarından söz ederek hiçbir tümen emir ve kumandasında değilken, önce 11'inci ve sonra 41'inci Tümen emrine verilmenin kendilerinde üzüntü yarattığını; Adana ve Tarsus'un kurtarılmasına kadar bağımsız bırakılmalarını; olmazsa 11'inci Tümen'in komutası altına verilmelerini yazdı.

Kendisinin işe karışması zamanının geldiğini gören Mustafa Kemal, 20 Haziran 1920'de şöyle yazdı: "...Derhal itaatle, bağlı bulunduğunuz 41'inci Tümen Komutanlığı'ndan alacağınız emirleri iyi karşılamanızı ve görevinizi sürdürmenizi isterim. Yoksa hareketinizi yurda ihanet diye kabul ederek ona göre işlem yapacağımı bilmenizi isterim..."²⁸

Yirmi beş gün önce Pozantı'da bir Fransız taburunun tutsak edilmesi üzerine Sinan Tekelioğlu'nu kutlayan Mustafa Kemal, bu kez yukardaki satırları yazmak zorunluğunda kalmış idi. Anlayış göstermek gerektiğini duyan Tekelioğlu görevini korudu, ilerde göreceğimiz yeni bir Çerkes Ethem durumu yaratmamış oldu.

Antep Direnişi

Güney cephesinde savaşlar, ateşkesin (30 Mayıs-18 Haziran 1920) bitiminden sonra Antep ile Mersin arasında yeniden başladı. Fransızların çabası, Sevr Antlaşması'nın sağladığı nüfuz bölgesinde fiili durum yaratarak bunu sürdürmektir. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa 8 Ağustos 1920'de güneyde 1892-1899 doğumluların silah altına alınması için emir verdi.

Antep'in Gaziliği

Teftiře gelen 2'nci Kolordu Komutanı Albay Selâhattin 'in, ateşkesten sonra kuşatılma durumundan kurtulan ve iki tabur olduğu tahmin edilen Fransızlara karşı saldırıya gečilmesini Yarbay İrfan'a telkin etmesi üzerine yapılan bu saldırı, kuvvetlerin çeşitli doğrultularda dağıtılması yüzünden sonuç vermedi (29 Temmuz 1920). Toroslardan Fırat'a kadar milli mücadeleyi yönetme sorumluluğuyla, Marař'ta kurulan 9'uncu Tümen de bağlanarak 2'nci Kolordu Komutanlığı kurulmuştu. İleride Urfa ve batısındaki çarpışmalarda bulunan 5'inci Tümen de bu kolorduya bağlanacaktır. Suriye'de Türkler hesabına yeraltı faaliyetlerinde bulunan Bnb. Ali şefik (Özdemir adıyla) Antep'e geldi. Mustafa Kemal ile temas kurarak Antep Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atandı (8 Ağustos 1920).

Fransızlar, Yarbay André komutasında gönderdikleri bir müfreze ile Antep'te kuvvetlerini belirli olarak artırdılar. Türkleri kuşattılar. Bu kuşatma üç taburla içeriye, kente doğru; beş taburla dışarıya karşı olmak üzere iki çember halindeydi. İki bin Ermeni tüfeklisinin kent kesimindeki kuşatmada yararı çoktu. Ne Fransızların teslim teklifleri, ne de Ermenilerin teslim olunmazsa Türklere karşı bütün güçleriyle savaşacaklarını bildirmeleri etkili oldu. Antep Kuva-yı Milliyesi'nin ağırlık noktasıyla Çaksurut tepesine yaptıkları saldırı başarı kazanamadı (29 Ağustos 1920).²⁹ 5'inci Tümen'den gelen 24'üncü Alay, Fransız saldırısı karşısında tutunamadı, dağıldı. Nizip'e kadar çekildi. Alay, kendisini izleyen Fransız taburunu, burada yaptığı baskınla atarak onurunu kurtardı.

Fransız birliklerinin korumasında Ermeniler bağbozumuna çıkarıldılar. Türklerin ürünleri de onlarda kaldı. Yapılan sokak çarpışmaları yıpratıcı olarak sürüyor, bir sonuca varılamıyordu. Halk, yiyecek sıkıntısı çekiyordu. Ağustos sonlarında, Antep Müdafaa-i Hukuk Başkanı Ferit, kentte teslim olmak isteyenlerin çoğaldığını ve kuvvet yetiştirilmesini 13'üncü Kolordu Komutanı'na yazdı.³⁰

Fransızlar ise ikmal maddelerini büyük müfrezelerle yapıyorlar; böylece birliklerinin de değiştirilmesini sağlıyorlardı.

2'nci Kolordu'ya (5'inci ve 9'uncu Tümenler) Antep'in kurtarılması ödevi verildi. Urfa batısından Antep'e gelmekteyken Akçakoyunlu'dan bir Fransız kolunun aynı kente yola çıktığını öğrenen 5'inci Tümen Komutanı bir saldırı yapmaya karar verdi; isteği üzerine 9'uncu Tümençe gönderilen Kilis Taburu'nun geç kalması yüzünden başarı sağlanamadı (16 Kasım). General Gaubeau komutasında gelen büyük bir kuvvet dengeyi iyice bozdu. Fransız kuvvetleri 14 piyade taburu, 2 süvari bölüğü, 38 top ve bir uçak filosuna ulaştı. 24 Kasım 1920'de saldırıya geçen Fransızlar önce 9'uncu Tümen'e yönelerek geriletiler; sonra 5'inci Tümen'i Nizip'e kadar çekilmek zorunda bıraktılar. Bu tümenin başta seyirci kalışı ilginçtir. Genelkurmay'ın emriyle 2'nci Kolordu Karargâhı Antep kuzeybatısında Koçlu'ya geldi. Albay Selâhattin Adil (İstanbul'u müttefiklerden teslim alan general) hasta olduğundan, vekil-

liğini, Genelkurmay'ın telkinine uyarak, kurmay subay olan 5'inci Tümen Komutanı Yb. (cumhuriyette general) Kenan'a değil daha kıdemli bulunan 9'uncu Tümen Komutanı'na bıraktı. Ama tümenini Nizip'ten de Fırat doğusuna çekmiş olan, Antep'e ilerlemekte ve genellikle Antep direnişinde bir yarar görmeyen Yarbay Kenan'a bırakmış olsaydı, ne yarar sağlanacağı soruya değerdir. 5'inci Tümen Ankara'dan verilen emir üzerine Antep'e doğru ilerleyecektir.³¹

Bu arada General Gaubeau komutasındaki kuvvet Antep'ten ayrıldı. Antep dolaylarında 4 tabur piyade, 2 süvari bölüğü ve 4 bataryalık Fransız kuvveti kaldı.³² Bunca az bir kuvvete karşı yapılan taarruz dahi başarılı olmadı (27 Aralık 1920). Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) Antep saldırılarımızın her yerden ve kuvvetleri dağıtarak yapıldığına dikkati çekti (30 Aralık).

Selâhattin Adil, Akçakoyunlu'dan gelen bir alaylık Fransız kuvvetine karşı bir saldırı gerçekleştirdi (9 Ocak 1921). 9'uncu Tümen'in geç kalması, Akçakoyunlu deresinin yürüyerek geçilmesinin yarattığı moral düşüklüğü yüzünden; kuşatılma durumuna girmiş olan düşman, Antep'ten gelen bir Fransız taburunun yardımıyla kurtularak Antep dolayına vardı.

31 Ocak 1921'de Antep Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı, 2'nci Kolordu Komutanı Selâhattin Adil'e suçlayıcı bir yazı gönderdi. Genelkurmay'a aktarılan bu yazı üzerine Fevzi Paşa, "Kolordunun durumunun Antep'ten görüldüğü gibi olmadığını" bildirdi. Büyük Millet Meclisi 2 Şubat 1921'de Antep'e, "Gazilik" ünvanını tevcih etti. Bu da Mustafa Kemal'in bir buluşu idi. Balkan Savaşı'nda Edirne'ye hak ettiği Gazilik verilmiş olsaydı; buradan başka birçok yerde büyük bir savunmayı 1920'de görebilirdik.

Selâhattin Adil, Gaziantep'i kurtarmak için son saldırıyı 4 Şubat gecesi başlattı. İçeriden ve dışarıdan topçu ateşiyle açılacak gedikten dışarı doğru bir çıkış yapılacaktı. Saat 18.00'de topçu ateşi açılması düşmanı uyardı. Açılması sağlanıp, sonra Fransızların yetiştirdiği kuvvetlerce kapatılan gedikten, Yarbay Özdemir'in aralarında bulunduğu 50 kişi kurtulabilmişti. Komutanın ilk grupla çıkışı, Gaziantep'lilerin moralini düşürdü. Yedi aydır süren kuşatma

sonucunda açlık son kertesine varmıştı. Ot yiyenler vardı. Bu durum karşısında alın yazısına boyun eğildi. On üç aylık mücadeleye son verilerek silahlar bırakıldı (9 Şubat 1921). Gaziantep'liler kahramanlıkları yanında Sabuncuhan'da kurdukları ışikte silah ve cephane onarımında ustalıklarını da göstermişlerdi. Bu mücadele sırasında 2'nci Kolordu'nun iyi yönetildiği ileri sürülemez. Mütarekenin en önemli koşulu, Gaziantep'lilerin, Fransız manda yönetimini kabul etmeleri idi. 1. İnönü'nün yarattığı sevinci Gaziantep'in yitirilmesi gölgeledi. Mart 1921 Londra görüşmeleriyle Bekir Sami'nin Fransızlarla imzaladığı, ama sonra tanınmayan antlaşmanın imzasına da etki yaptı.

Ankara Antlaşması'na kadar güneyde savaş

Gaziantep'in düşmesi güneyin umut ve çabasını kırmadı. Üç Fransız Tümeni ve 10 binden fazla Ermeni ile mücadele, Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) imzalanıncaya kadar 33 ay sürdürüldü. Bu çarpışmaların başlıcaları arasında; 41'inci Tümen'le birlikte Tarsus bağları çatışmaları, Ceyhan'da Kuva-yı Milliye'nin Fransız saldırısını iki kez püskürtmesi, Köserli'de iki Fransız taburunun kendilerini zor kurtardıkları kuşatma, Mamure saldırışı, Şakirpaşa çiftliği savunması, Misis baskını, Zeytin'in 25'inci Alay'ca ele geçirilmesini örnek olarak verebiliriz.

Güneyliler Mustafa Kemal'in düşüncesine göre disiplin içinde savaşmasını, hep orduya bağlı kalmamayı ve savaşırken orduyla işbirliği içinde bulunmayı iyi başarmışlardır. Halife fetvasına önem vermemişler, idare amirlerini de kendi yollarında hareket etme durumunda bırakmışlardır. Kürtçülük için yapılan girişimler güneydoğuda tamamıyla mahalli kalmış, propaganda araçlarının eksikliğinin de etkisiyle genel olarak halk, bu konuda duyarlılık göstermemiştir.

İkinci İnönü Savaşı Öncesi Siyasi ve Askeri Durum

Türkiye'nin dış siyasette temsili demek olan “Londra görüşmelerine” gönderilecek kurulun saptanmasında Tefvik Paşa ile anlaşmaya varamayan TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Ankara'dan Bekir Sami (Kunduh) kurulunu göndermiş ve bu kurul görüşmelere Anadolu hükümeti adına katılmıştır. Çağrışı bekleme yüzünden kurulumuz 21 Şubat 1921'deki ilk toplantıya yetişemedi. O gün Türk kurulları dışında, galip devletlerin Yunanistan ile birlikte yaptıkları görüşmeler, bir savaş planı saptanması niteliğinde geçti. Ayrıntılarına giremeyeceğimiz tartışmalar sonucunda Yunanlılar, 2-3 ayda Ankara'ya varmayı; Türkler Erzurum'a çekilseler bile Karadeniz kıyılarına yapacakları çıkarmalarla Türk gücünü kırmayı üzerlerine almışlardı. Yunan delege kurulu dışta bırakılarak iki Türk kurulunun da katılmasıyla 23 Şubat'ta yapılan birleşimde, artık ısrar etmektan vazgeçen Tefvik Paşa, konferansta, “Söz, milletin asıl vekillerine aittir” diyerek Mustafa Kemal'in isteğine boyun eğmiş oluyordu. Böylece söz, Ankara kuruluna bırakılmış; bunun üzerine Misak-ı Milli temelindeki görüşlerimiz bildirilmiştir.

25 Şubat 1921'de, Sevr'i hafifleten, ama kabul edilemezliğini koruyan projeler, 25 gün içinde kabul edilmesi koşuluyla, Türk

ve Yunan temsilcilerine verildi. Bu koşulları Ankara'ya bildiren Bekir Sami (Kunduh)'nin; Fransa, İngiltere ve İtalya ile, bazı tavizler karşılığında yaptığı anlaşmalar Mustafa Kemal tarafından tanınmadı.

Türk Genelkurmay Başkanlığı 14 Şubat 1921'de, Yunanlıların Bursa yöresine kuvvet kaydardıkları (3'üncü Tümen) haberini alınca Batı ve Güney Cephelerini uyarmış; Batı Cephesi Komutanı da birliklerini gördükten sonra 17 Şubat'ta, "Hazır haberi"ni vermişti.

Türk planının saptanmasında Refet Paşa ile yazışmalar

15 Mart 1921'de Genelkurmay Başkanı, Yunan ordusunun çoğunluk kuvvetiyle Bursa ve Kütahya'dan Eskişehir doğrultusunda ilerleyeceği yolundaki tahminini bildirerek; Güney Cephesi'nin Kütahya dolayındaki iki süvari tümeninden başka daha iki piyade tümenini, gereğinde Batı Cephesi emrine geçirilmek üzere, Kütahya yöresinde bulundurmasını Refet Paşa'dan istedi.

Kuvvet muvazenesini, düşmanın muhtemel hareketlerinin gereğine göre değil; cephe komutanlarına gösterilen itibar açısından değerlendiren Güney Cephesi Komutanı, taşlamalı bir ifadeyle Güney Cephesi'nin yönetimi işinin 12'nci Kolordu'ya bırakılarak bu kolordunun birleştirilecek cepheye bağlanmasını önerdi. Kendisinin dinlenmeye ihtiyaç duyduğunu; bununla birlikte Yunan ilerlemesinde kendisine iş düşerse yeni cephe komutanının emrinde çalışabileceğini ekledi.

Düşman saldırısının beklendiği bir sırada emir ve komuta değişikliğini uygun görmeyen Genelkurmay Başkanlığı, alınganlık göstermeyerek; kesin sağlık durumu söz konusu değilse vücudundan, cephesini yoksun etmemesini Refet Paşa'ya yazdı. Tartışmalı yazışmalar, Genelkurmay'ın yeniden işaret ettiği iki piyade tümenin den birinin Kütahya'da, ötekini Afyonkarahisar'da tutulması çözüm yoluyla sona erdi.

Türk harekât planı

Batı Cephesi'nin dört piyade (1., 11., 24. ve 61.) ve bir süvari (3.) tümenine, Kocaeli Grubu'ndan 7'nci Tümen (bir alay eksikliği ile) ve Merkez Ordusu'ndan aktarılabilecek olan 5'inci Tümen katılacak; Güney Cephesi beş piyade (4., 8., 41. ve 12'nci Kolordu'yu örgütleyen 23. ve 57.) ve iki buçuk süvari (1., 2. Tümenlerle 4. Süvari Tugayı) tümeniyle tutulacaktı. Güney Cephesi'nin iki piyade ve iki süvari tümeni, İnönü ya da Kütahya'da Batı Cephesi Komutanı'nın emrine geçmeye hazır bulunacaktı. Her iki cephede ilkin savunmada kalınacak; Yunan saldırısının gelişmesine göre bir grubuna, büyük ihtimalle önce İnönü'ndekine, sonra ötekine darbe indirilecekti.

Yunan harekât planı

Yunan Başbakanı, Eskişehir-Afyon çizgisini ele geçirmek amacıyla bir saldırı yapılabilirliğini General Papulas'tan 21 Şubat'ta sormuş; Küçük Asya Ordusu Komutanı saldırıyı Bursa ve Kütahya üzerinden Eskişehir'e yapmak düşüncesiyle olumlu cevap vermiş ve başlıcası 40 bin ikmal erinin sağlanması olan isteklerini de bildirmişti. Yunan Başbakanı, daha geniş cepheyle bir saldırı yapmanın zorunlu ve ülkeye yararlı olduğunu; 3 doğum askerin silahaltına alınmasını (aslında bu seferberlik ilanı demekti) Atina'ya bildireceğini, ama mümkünse bunları beklemeden saldırıya geçilmesini yazdı. Bunun üzerine plan şu hale konuldu:

Kütahya'ya kuvvet ayırmaksızın üç tümenli 3'üncü Kolordu, Eskişehir'e, iki tümenli 1'inci Kolordu Afyonkarahisar'a yönelik bir saldırı başlatacaktı. 1'inci Kolordu Afyon'a vardıktan sonra Konya yönüne güvenlik birlikleri bırakarak Eskişehir Grubu ile işbirliği yapmak üzere kuzeye yönelecekti.

Saldırı tarihi daha erken bir tarihte düşünülseyse de İngilizlerin Türk ve Yunan hükümetlerine verilen sürenin beklenmesini telkini üzerine 23 Mart 1921'e bırakıldı.

Mart 1921 sonlarında Batı ve Güney Cephelerindeki bütün Türk kuvvetlerinin toplamı 52.418 idi. Bunlara Ankara'dan Meclis Muhafız Taburu (900 mevcutlu) ile 5'inci Tümen'in ilk kafilesi (1683 mevcutlu) katılmasıyla 55 bin olacaktır. Batıyı destekleyen zayıf menzil örgütleriyle bu, 60 bin kabul edilebilir. Yunan kuvveti ise 107.493 insan tutarındaydı.

Batı Cephesi'nin elinde bulunan, İnönü muharebelerine katılan kuvvetleriyle 3'üncü Yunan Kolordusu'nunki şöyle idi:

Kuvvetler	İnsan	Tüfek	Kılıç	Ağ.mt.	Hf. mt.	Top	Uçak
Batı C. (asıl)	26.087	13.068	1.500	96	16	39	2
İnönü'de	34.700	18.260	3.000	190	40	76	2
3. Yu. Kor.	37.000	18.000	1.300	224	1.458	76	10

Yunanlıların makineli tüfek ve uçak sayısı itibarıyla üstünlüğünü göz önünde tutmak gerekir. Türk tümenlerini, Yunanlılarınkinin yarısı olarak hesaba almalıdır.

İkinci İnönü Savaşı

Yunan ordusu 23 Mart 1921 saat 07.00'de Bursa ve Uşak kesimlerinden iki cephemize karşı ilerlemeye başladı. Direnme çizgisi Bilecik-Pazaryeri-İnegöl olan örtme birliklerimiz (Albay Kemal'in Sami emrindeki 1'inci Piyade ve 3'üncü Süvari Tümeni) bu kez daha düzenli olarak, Yunanlıları 25 Mart akşamına dek oyalayarak 26 Mart sabahı mevziin gerisine çekildi. Kocaeli Grubu'ndan 7'nci Tümen (bir alay eksiği ile); Güney Cephesi'nden 4'üncü Piyade Tümeni'yle 1'inci Süvari Tümeni de İnönü'nün 20 km güney ve güneybatısına yaklaşmışlardı. Bu arada Batı Cephesi Komutanı asıl savunma çizgisini Söğüt ile Gündüzbey yolu arasında Yağızahlat-Karaköy demiryolu istasyonu doğusu-Bozüyük batısı-Karasu çizgisine sürmek istemişse de Genelkurmay'ın ve 61'inci Tümen'in gösterdiği sakıncalar sonucu buraların genel ileri karakol çizgisi olarak tutulması emrini 25 Mart 1921'de vermişti. Böylece 1. İnönü Muharebesi'nden alınan dersten yararlanılmış oldu. Bununla mevziin orta ve güney kesimlerinde daha bir gün kazanılmış olacaktı.

1'inci ve 61'inci Tümenler mevziin sağ kesimini, 24'üncü Tümen demiryolu kuzeyinde ortasını ve 11'inci Tümen güney kesimini tutuyorlardı. 3'üncü Süvari Tümeni sol kanat açığındaydı.

Birinci İnönü harekâtında daha büyük kuvvetler güneyden gelmiş olmakla birlikte bunların çoğu demiryolu kuzeyinde savaşa

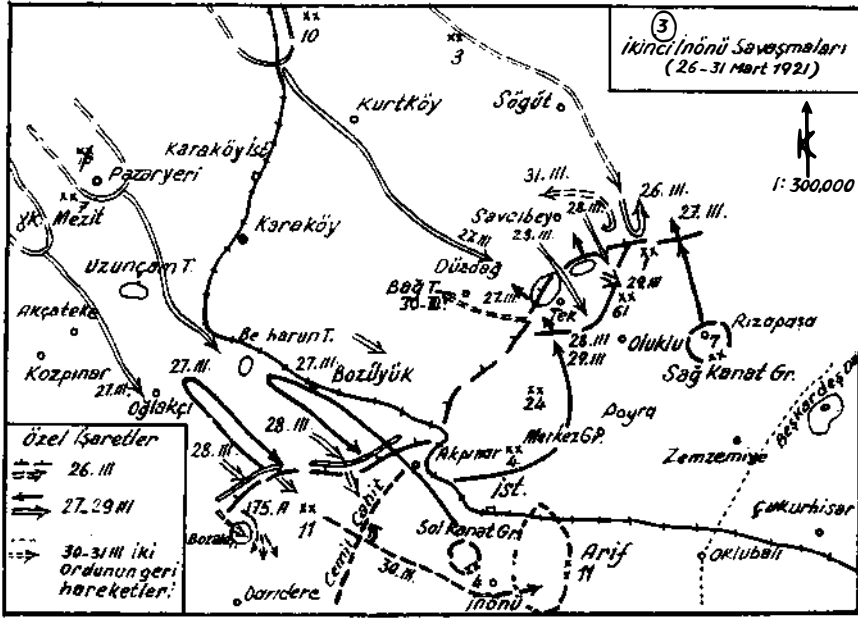
sokulmuştu. Bu değerlendirme isabetli olmuş, daha çok kuvvetler kuzeyde bulundurulmuştu. 3'üncü Yunan Kolordusu Komutanlığı da bu yolda kuvvet kullanacaktır. Ortada ilerleyen 3'üncü Tümen'in kuzey kanatta bulunması istendiğinden 25 Mart'ta Bilecik'te 10'uncu Tümen'le yolları değiştirildi.

3'üncü Yunan Tümeni Komutanı General Trikupis, kolordusunun 26 Mart 1921'de kısa bir ilerleme yapılması yolundaki emrini almadığından Bilecik-Söğüt doğrultusunda hızla ilerleyerek; 5'inci Türk Süvari Alayı'nın genel ileri karakol çizgisinde direnmemesi sonucu, asıl savunma çizgisinin 300 metre ilerisindeki Gündüzbey tepesini saat 19.00'da ele geçirdi. 61'inci Tümen, yaptığı bir karşı saldırı ile burayı aldı.

Gündüzbey'in geri alındığını öğrenmeden önce Batı Cephesi Komutanı, 61'inci Tümen ile 7'nci Tümen'i (bir alay eksiği ile) Albay Halit komutasına vererek, ilerlemeyi sürdüren düşmana karşı bir karşı saldırı hazırlanmasını ve bunun kendisinden sorularak yapılmasını buyurdu. Ardından 1'inci Tümen de katılarak Sağ Kanat Grubu örgütlenmiş oldu.

27 Mart günü gelişen askeri harekâtlara gelince: Alınan haberlerden Pazaryeri-Bozüyük çizgisi güneyinde Yunan kuvveti bulunmadığı kanısına varıldığından, kuzeye kaydığı kabul edilen Yunan kolordusunun güney kanadına Albay Arif komutasında 11'inci, 4'üncü Piyade ve 3'üncü Süvari Tümenleriyle Uzunçam-Pazaryeri genel doğrultusunda yeni bir taarruza karar verildi. 4'üncü ve 7'nci Tümenlerin de katılmasıyla bu saldırı kuzeyden yapılmalıydı. Güneyde saat 10.00'da başlayan ve Ankara'nın da dikkatle izlediği bu saldırı sırasında birkaç kilometre ilerlenince iki düşman grubuna rastlandığından birlikler durduruldu. Cephe Komutanı'nın emri ile de geriye, mevzie alındı.

Kuzey kanatta 3'üncü Yunan Tümeni 27 Mart saat 07.00'de saldırıya geçti. Kanlı çarpışmalar sonucunda durduruldu. Albay Halit, Cephe Komutanı'nın onayını almadan Kocaeli Grubu'nu sağ kanada koyarak saat 12.00'de saldırıya hazırlanılmasını istedi. Saldırıya, 1'inci Tümen'e bakılarak geçilecekti. Zaman geçtiği halde 1'inci Tümen'in ilerlediğini görmeyen Albay İzzettin (Çalış-



lar) 61'inci Tümeni'yle harekete başladı. Öteki tümenlerin de saldırıya geçmelerine yol açtı. İlerideki çizgilerde savaşmayı yöneten Albay Halit yaralandı. Hastaneye götürülürken saldırının durdurulmasını istediysen de yerine geçen Albay İzzettin sürdürülmesine karar verdi.³³ Bir sonuç alınamaması ve 40'ıncı Piyade Alayı'nın da bozularak gerilemesi üzerine birlikler eski mevzilerine çekildi.

3'üncü Yunan Tümeni Komutanı General Trikupis'in 28 Mart günü (savaşın üçüncü günü) Sağ Kanat birliklerimize karşı yaptırdığı saldırılara koşturarak, uçakların koruması altında 10'uncu Tümen de Metristepe'ye doğru ilerledi. Bu savaşlarda düşman, 5 kilometre genişlik ve 4 kilometre derinlikte bir girme yapmayı başardı. Komutanı ayık gezmeyen 40'ıncı Alay bugün de bozguna uğramıştı. Bu komutan, Kütahya savaşları sırasında Yumruçal'ı tutmamakla 4'üncü Tümen Komutanı Yarbey Nâzım'ı, iki süvari takımı önünde atlı hücum etme zorunda bırakarak, şehit düşmesine yol açacaktır.³⁴ İnönü sağ kanadındaki düşman girmesinin yarattığı bunalımı, 4'üncü Tümen'in önce bir bölüğünün koşar adımla, sonra bütünüyle yetişmesi önledi.

Ancak mevzilerin geri alınması için yapacağı saldırıyı gündüz saatlerine sığdıramayan bu tümen komutanı, gece yapılmasını Cephe Komutanı'na kabul ettirdi. 28 Mart gününün ilk saatlerinde yapılan bu saldırı ilerleme gösterdiyse de düşmanın karşı saldırıya geçişi ile geri atıldı. Tümeninde 27 Mart günkü savaşmalarında Sağ Kanat Grubu da önemli kayıplara uğradıklarından taburlar ikişer bolük, alaylar ikişer tabur olarak yeniden düzenlendiler.³⁵

İnönü mevzilerinin ortasında bulunan 24'üncü Tümen Komutanı, 27 Mart'ta Metristepe'nin düşman eline geçmesinden telaşlanarak sağındaki 32'nci Alay'ı Poyra'ya doğru çekmeye başladiysa da Cephe Komutanı'nın müdahalesiyle çekilme durduruldu. Güney kanada ise, 11'inci Tümen (bu tümene 4'üncü Tümen'den 175'inci Alay da dahil edilmişti) üç alayını birinci çizgiye koyarak yerleşmişti. 7'nci Yunan Tümeni'nin, ağırlık noktası İntikam tepesinde olarak yaptığı saldırırları saat 23.00'e kadar karşıladı.

Güney Cephesi'nde de Yunanlılar Afyonkaralısar'a varmışlardı. Merkez Ordusu'ndan Ankara'ya varmış olan 5'inci Tümen, pekiştirilmiş 10'uncu Alay'ının (Tümen Hücum taburundan bir kesimi ile) kullanılması yönünden bir karara varmak için, 28 Mart günü saat 17.55'te Batı Cephesi Komutanı'ndan durumu sordu. Batı Cephesi'nde durum bunalımlı idi. İsmet Paşa karamsar sayılacak bir karşılıkla, "Düşmanın tasarladığı saldırının gelişeceğini" düşünmekte olduğunu bildirdi. Bunun üzerine 5'inci Tümen Komutanı Albay Cemil Cahit (Toydemir) komutasındaki pekiştirilmiş 10'uncu Alay ile Meclis Muhafız Taburu İnönü'ne yöneltildi.

29 Mart günü, Yunan kolordusu taarruzunu ısrarla sürdürüyordu. Sağ Kanat Grubumuza karşı Yunan saldırısı yenildi. 3'üncü Yunan Tümeni'nin küçük bir ilerleme sağlamasına karşın 10'uncu Yunan Tümeni'nin yaptığı saldırı durduruldu. Cephede bir tutarlılık sağlamak üzere Orta kesimdeki 24'üncü Tümen Çerkeş-Çepni-Çeşme çizgisine alındı.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal, bugün Batı Cephesi Komutanı'na yönelttiği soruya güvenlik verici bir cevap alamadıysa da Yunan baskısının sona ermekte olduğunu düşünüyordu. Gerçekten

10'uncu Yunan Tümeni çetin bir direnç karşısında kalmış ve ağır kayıplara uğramıştı.

30 Mart gününe gelince, 3'üncü Yunan Tümeni'nin Gündüz-bey'e, 10'uncu Yunan Tümeni'nin Hayriye ve Tekeköy'e karşı yaptığı saldırılar başarısız bırakıldı. 10'uncu Tümen ağır kayıplara uğramış olduğundan, birliklerine çekidüzen vermek üzere kolordusundan aldığı izinle Düzdağ-Alibey çizgisine çekildi. (Burasını gerekli bir savunma için iyi görmediğinden ertesi gün daha batıya çekilecek ve 3'üncü Yunan Tümeni'nin kanadını açık bırakacaktır.)

Türk sol kanadında cephenin düzeltilmesi düşüncesiyle, Batı Cephesi Komutanı, 31 Mart için Güney Kanat Grubu'yla bir karşı saldırı planlamıştı. Ancak 30 Mart saat 06.00'da başlayan 7'nci Yunan Tümeni'nin saldırısı sonucunda İntikam tepesi, Zevvaretepe ve Nâzımbey tepesinin düşmesi ve 175'inci Alay'ın Bozalan'da bozulması yüzünden savunmanın tutarlılığı kalmadı. Güney kanat da cephe düzeltimine karar verdi. 11'inci Tümen'i İnönü doğusundaki tepelere çekti. 5'inci Tümen'in 10'uncu Alayı, Meclis Muhafız Taburu ve bugün kuşatma girişimine şiddetle karşı koyan 3'üncü Süvari Tümeni Yunanlılarla temasta olarak Kovalca ve güneyindeki sırtlarda bırakılmıştı. İkinci İnönü çekilmesi diye ileride tartışma ve eleştiri konusu olacak hareket bu taktik manevra idi. Bu, askeri bakımdan bir çekilme değil, bir cephe düzeltmesi olarak yorumlanmalıdır.

İsmet Paşa, bu cephe düzeltmesine karşın sağlamlığını koruyordu. Genelkurmay'ın saat 20.30'da yönelttiği soruyu, sağ kanatta kazanılanı, sol kanatta yitirilenden üstün tuttuğunu ve iyimser olduğunu bildiren cevapla karşıladı. Bu yazı Mustafa Kemal'i sevindirmiş ve "Zafere varmanıza duacıyız" dileğiyle biten telyazısını göndermişti.

Yunan Çekilmesi ve Türk Takibi

31 Mart 1921 günü, Sağ Kanat Grubu'ndan 1'inci Tümen'in, Kocaeli birliklerinden 40'ıncı Alay ile birlikte yedi taburla saat 08.00'de yaptığı saldırı, sağ kanadı 10. Yunan Tümeni tarafından korunamayan 3'üncü Yunan Tümeni'nin geriye atılmasını sağladı. 4'üncü Tümen'in, 10'uncu Yunan Tümeni'nin ihtiyaten bıraktığı örtme birliklerine, mürettep tümeni geride bırakarak yaptığı saldırı ise düşmanın direnci yüksek bir bölgesine tesadüf ettiğinden başarılı olmadı. Albay Kemalettin Sami'nin yaralandığı bu mücadelede Yunan topçusu ateş etmemişti. Çünkü 3'üncü Yunan Tümeni de topçusunu geri almıştı.

Batı Cephesi Komutanı, kuzeyde Yunan topçusunun ateş etmesinden, Güney Kanat'ta 7'nci Yunan Tümeni'nin Albay Cemil Cahit emrindeki örtme kuvvetlerimize yaptığı saldırıların gevşekliğinden ve kimi yerlerde küçük çapta gerilemelerden düşmanın çekilmekte olduğu kanısına vardı. Bu sırada Genelkurmay'ın Kocaeli Grubu'ndan aldığı bir haber üzerine saat 11.00'de yazdığı telyazısı alındı. Bunda, "30-31 Mart'ta çekilmeye başladığı sanılan düşmanın takibi için ne tedbir alındığı ve düşmanın takibine katılacak piyade tümenlerinin 1 Nisan'da nereden ve hangi saatlerde demiryollarıyla taşınmaya hazır bulundurulacağı" soruluyordu.³⁶ Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı saat 11.30'da düşmanı ta-

kip emrini verdi. Bu emirde Albay Cemil Cahit kuvvetlerinin üç süvari tümeniyle, demiryolu güneyinden Refet Paşa komutasında 1 Nisan'da takibe geçmesi isteniyordu.³⁷ Piyade tümenleri süvari bölüklerinin Söğüt ve Bozüyük doğrultularında takibe girişecekleri de yazılıydı. Bütün tümenlerin, özellikle 24'üncü ve yeni gelen 8'inci Tümenlerin daha kesin bir başarı amacıyla takibe girişmeleri istenmemişti.³⁸

1'inci Süvari Tümeni'nden gelen, Yunanlıların Kovalca kuzeyinde zayıf kuvvetleri olduğunu ve buralarda düşmanın bol sayıda gereç ve eşya bıraktığını bildiren raporları öğleden sonra alınınca da³⁹ bu yola gidilmedi. Bu tümene düşmanın çekilmesi halinde takibe geçmesi emri verildiyse de bu da yapılmadı. Yunan 3'üncü Kolordusu Komutanı, tümenlerinden aldığı raporlar ve özellikle 10'uncu Tümen'in başvurması üzerine birliklerin birkaç kilometre geri alınarak çekidüzen verilebileceğini, bu hareketlerin izin alınarak yapılmasını 30 Mart'ta bildirmiş ve 10'uncu Tümen de o gün geri alınmıştı. Bu, yukarıda gördüğümüz gibi, İsmet Paşa'nın yaptığı'nın daha geniş çaplısı idi. 31 Mart'ta 3'üncü Yunan Tümeni'nin de Savcibey dolayına çekilmesi ve güneyde yapılan saldırıların da başarısızlığı üzerine 3'üncü Yunan Kolordusu Komutanı'nın genel çekilme için yaptığı öneriyi, Karaköy demiryolu istasyonu muharebelerini izleyen General Papulas kabul etti. Tümenlerin geldikleri yollardan çekilmesine gerekli emir de verildi.

Sağ Kanat Grubu Komutanı Albay İzzettin, 190'ıncı Alay ile bir gece baskını yapmak isteğini Cephe Komutanı'na bildirince, İsmet Paşa, bunun yapılmamasını, keşif kolu eylemleriyle yetinilmesini salık verdi. Bunun temelli bir yararı olamazdı. Nitekim keşif kolları eylemiyle kimi düşman mevzilerinin boş olduğu anlaşıldı. 1 Nisan saat 05.00'te Sağ Kanat Grubu Komutanı Gündüzbey'deki düşman mevzilerinin boş olduğunu bildirdi.

Bu rapor üzerine Batı Cephesi Komutanı, ihtiyatlı bir dille takip isteğini yineledi. Piyade tümenleri yerlerinde kalarak dinlenecekler ve birliklerine çekidüzen vereceklerdi. Oysa Sağ Kanat kesiminde Balıkkaya'da ve Kanlısırt'ta düşmanın son birlikleri tutunuyordu. Bunların küçük birliklerce atılamaması üzerine 1'inci ve

61'inci Tümenlerin saat 16.00'da Kanlısırt'a, ardından 1'inci Tümen'in Balıkkaya'ya yaptığı saldırılarla düşman ancak geri atılabildi. Metristepe'den İsmet İnönü bu saldırı ve takibi izliyordu. İsmet Paşa'nın saat 18.30'da yazdığı rapor ile Mustafa Kemal'in, kutlama için bu rapora Hamdullah Suphi Tanrıöver'in kalemıyla verdiği cevaba, askeri edebiyatımızın bu değerli yazılarına burada ayrıca değinmeyeceğiz.⁴⁰

1 ve 2 Nisan günleri yoğun takip baskısı görmeyen Yunan birlikleri rahatlıkla çekildiler. 3 Nisan'da süvari tümenlerimiz İnegöl yakınlarında 7'nci Yunan Tümeni'ne yetiştiler. İnegöllüler de ele geçirdikleri araçlarla düşmana saldırarak kimi kayıplara uğrattılar. Benzeri bir saldırıyı Kocaeli Grubu'ndan bir müfreze, Köprühisar dolayında yaptı.

3-4 Nisan'da Genelkurmay, Yunanlıların tümüyle bozguna uğratılması olanağı varsa takibin sürdürülmesi ve gerekirse Afyonkarahisar'a yapılacak harekâttan büsbütün vazgeçilmesi yolundaki düşüncesini İsmet İnönü'den sordu. Olumsuz bir cevap aldı. Gerçekten, Yunan tümenleri 4 Mart 1921'de ilk çıktıkları Dimboz-Aksu çizgisine vardılar. 23 Mart'ta başlayan harekât sona ermişti. Zayıf ateş gücüyle süvarimiz gereğince etkili bir iş yapamamış, kesin sonuca varamamıştı. Bunun başlıca nedeni çevik birliklerle pekiştirilememiş olmalarıydı. Takip ilkin, piyade birliklerinin birden saldırıya geçmeleriyle başlamamıştı ve verilen emir de, enerji aşılacak kesinliğinden uzaktı. 1'inci Piyade ve 3'üncü Süvari Tümenleri eski gözetleme ve örtme çizgilerini tuttu.

İkinci İnönü Meydan Savaşı'nın Sonuçları

Elde edilen başarı büyüktü; ülkenin her köşesinde şenliklerle kutlandı. İçte ve dışta büyük etki sağladı. Millet Meclisi'nde heyecanlı sahneler oldu. Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi Paşa, toplantı salonuna girerken bütün milletvekillerinin ayakta şiddetli alkışlarıyla karşılandı; meclisin birleşimdeki başkanı, kazanılan zaferin yapıcısı olarak kendisini kürsüye çağırdı. Güngörmüş asker, kazanılanın kendisine değil, erinden cephe komutanına dek cephede savaşanlara ait olduğunu söyledi. General Papulas'ın da kabul ettiği gibi iki ayda sağlanan büyük gücü, orduya o kazandırmıştı.

Türk milli varlığı, dosta ve düşmana bir kez daha gösterilmişti. Yurtta, ulusal hükümete, orduya ve kurtuluş önderlerine güven arttı. İngiltere, Malta'daki tutuklularımızın kırkını serbest bıraktı. O zaman Malta'da bulunan tutuklulardan Halil Menteşe'nin anlattığına göre (*Hayat* dergisinde 1968'de yayınlanan anıları) kalanlara daha insanca muamele yapılır oldu. İtalya, Anadolu'da işgal ettiği yerleri boşalttı. Fransa, Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'u özel temas sağlamak üzere Ankara'ya gönderdi; Zonguldak'taki birliğini çekti.

Yunan ordusu, uyguladığı stratejide, kesin sonuç alacak bölgede yeterince kuvvetli olmamak, Kütahya-Eskişehir doğrultusunu yine küçümsemek, düpedüz ve kaba bir savaş yönetimi yüzünden savaşı yitirmişti.

İç çizgilerde manevranın gereğini uygulayan ve demiryollarından ulaşım için iyi yararlanan Türk sevk ve idaresi daha ustaca olmuştur. İsmet Paşa, isteğini, birliklerine ve iradesini düşmanına kabul ettirmiştir. Yunan ordusu serbest çekilmişse de isteyerek değil zorla çekilme durumunda bırakılmıştır. Savaş boyunca müsademeler gerçekten çetin olmuştur. Türklerden iki tümen komutanının yaralanması, Yunanlılardan 3'üncü Yunan Kolordusunun 38'inci Eazon Alayı'nın yaralanma ya da ölüm olayları yüzünden dört alay komutanı değiştirmesi bunu gösterir başlıca örneklerden biridir. On kilometre genişliğindeki Sağ Kanat kesiminde, yalnız 28 Mart günü 22 saldırı ve karşı saldırı yapılmış olması da bir başka örnektir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal bu başarıyı **zafer**, General İsmet'in idaresini **dâhice** ve "milletin makûs talihini değiştirmiş" olarak nitelendirmiştir. Mustafa Kemal kendi kalemıyla böyle yazar mıydı bilemeyiz. Başarılı olanları övmek yaradılışıydı. Kutlama yazısı Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin elinden çıkmıştır. Çünkü savaşların Genelkurmay dairesinden izlendiği ve Batı Cephesi'nin son muharebe raporu gelmeden önce, dalgalı haberlerin birbirini izlemesi sırasında o, zaferin bizde kalacağını içine doğduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal bu yüzden ve güzel yazı yazmadaki yeteneğinden ötürü kutlama yazısının yazılmasını ondan istemiştir. Önüne konan bu kutlamayı başkan iki yönden değiştiremezdi. Kazanılanı küçültmemekte kendisinin ve ulusun çıkarı vardı. Sonra, vefalı yaradılışı buna engeldi.

Askerlik sanatı bakımından kesin bir zafer sayılmamakla birlikte bu değerlendirmede maddi kazançla kalmayarak ruhsal yönü de gözde tutmak gerekir. Bu bakımdan Mustafa Kemal'in yargısını kabul etmemek güçtür.

İki ordunun kayıpları şöyleydi

6-8 top ve 12 ağır makineli tüfeği olan tümenlerimizin, 16 top, 72 ağır makineli ve 324 hafif makineli tüfeği bulunan Yunan tümenlerine karşı başarıyla savaşmasının; ancak iyi bir manevi güç ve yılmaz bir subay topluluğu ile yapılabildiğini unutmamak gerekir. İkinci İnönü muharebelerinde verdiğimiz kayıplarımızın genel toplamı, 156 subay (44'ü şehit, 102 yaralı, 4 tutsak, 2 kayıp ve 4 kaçak) ile 4794 er (637 şehit, 1720 yaralı, 2 tutsak, 1359 kayıp ve 1076 kaçak) olarak 4950 olmuştur.

3'üncü Yunan Kolordusu'nun kayıpları General Kondulis'e göre, 722 ölü, 2627 yaralı, 403 kayıp olarak 3752 kişiydi. En tutarlı olan bu kaynakta bile eksiklik olduğu göze çarpar. Çünkü General Trikupis, tümeninin 2000 kişilik kayba uğradığını yazmaktadır. 10'uncu Tümen'in kaybı bundan az olamaz. 7'nci Yunan Tümeni'nin, ötekilerin yarısınca kayıp verdiği kabul edilse bile savaşma kayıplarının 5000'den fazla olması gerekir.

İkinci İnönü'nde kazanılan ne ise, bunun en büyük payının İsmet Paşa'ya bırakılması gerekir. Bir savaşın kazanılmasını alt kademedeki komutanlara mal etmek doğru değildir. Elbette küçük rütbeli Türk subaylarının da komutanlarının değerinden yoksun olması için bir neden yoktu. Aralarında çok iyilerinin bulunması doğaldı. Nitekim karşımızdaki komutanlar arasında General Trikupis gibi olanlar da vardı.

İsmet İnönü zaferi kendine mal etmek ve kimse ile paylaşmamış olmakla eleştirilmiştir. Oysa 3 Nisan 1921'de 61. Tümen Komutanı Albay İzzettin ile 4. Tümen Komutanı Yarbay Nâzım'a takdirnameler yazmıştır. Başarıya katkısı olanı olmayanı, bir zafer kazanılmış olsa da kutlamak, onun yaradılışında yoktur.

Aslıhanlar ve Dumlupınar Savaşları

23 Mart 1921’de 1’inci Yunan Kolordusu Uşak-Afyonkarahisar doğrultusunda iki tümenle saldırıya başladığı zaman Refet Paşa Konya’da bulunuyordu. İlk günler cephenin yönetimi 12’nci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Orgeneral Altay)’e kalmıştı.

Nümune Alayı’nın gerekli direnci gösterememesi yüzünden Yunanlılar, Refet Paşa’nın tutulmasını istediği Balmahmut dolayındaki mevzilerimize 25 Mart’ta yaklaştılar. TBMM Başkanı Mustafa Kemal’in, karışık diye nitelediği durum üzerindeki düşüncesini sorması üzerine Refet, “Durum güvenlik verici olduğu söylene-
mez” deyişle cevap verdi. 4’üncü Piyade ve 1’inci Süvari Tümenleri İnönü’ne yöneltilmişlerdi. 26 Mart’ta Balmahmut mevziinin düşmesi üzerine Güney Cephesi kuvvetleri ikiye ayrıldı. Refet’in Komutanlık Grubu (8’inci, 23’üncü Piyade ve 2’nci Süvari Tümeni’yle 4’üncü Süvari Tugayı) İhsaniye üzerine; 12’nci Kolordu (57’nci ve 41’inci Piyade Tümenleri) Afyonkarahisar doğusuna çekildiler. Bu arada 23’üncü Tümen’in 68’inci ve 69’uncu Alaylarının, çoğu Afyon bölgesinden olan erleri köylerine dağıldılar.

Şiddetli bir saldırı karşısında kalmamakla birlikte 12’nci Kolordu bir günde hemen 50 kilometrelik bir çekilme ile Bolvadin-Çay çizgisine geriledi. Cephe Komutanı’yla bağlantı olanağı kalmayan bu kolorduyu, Genelkurmay kendisine bağladı. 12’nci Kolordu,

talimat üzerine, Çobanlar'a doğru ilerlediyse de 13'üncü Yunan Tümeni'ne rastlayınca yeniden Çay dolayına çekildi.

2'nci Yunan Tümeni Gazlıgöl dolayında hareketsiz kalırken Refet Paşa yaptığı öneri sonucu İnönü'ye gitti. Onun 1 Nisan'da Bursa'ya doğru düşman takibini yöneterek 7 Nisan'da Çöğürler'e dönmesine kadar 2'nci Yunan Tümeni Gazlıgöl batısındaki mevziinde hareketsiz kalırken, 13'üncü Yunan Tümeni'nin Çay-Akşehir doğrultusunda ilerlemesi ve çekilmesi şöyle gelişti: Hatırı sayılır bir muharebe yapmadan 2 Nisan'a kadar Sultandağı'na çekilen ve karşısındaki Yunanlıları iki tümen tahmin eden (!) 12'nci Kolordu, burada direnemeyeceğini ve dolayısıyla Ilgın'a çekilmesi gerekeceğini; düşmanın hedef tuttuğu ve isyancı bir bölge olan Konya'da da tutunmanın zorluğunu Genelkurmay'a bildirdi.⁴¹ Bu fikir, Adana'da Fransızlar elindeki isyancı Delibaşı dolayında çıkan propandadan ileri geliyordu.

Fevzi Paşa verdiği cevapta oldukça sert bir dil kullanarak; 12'nci Kolordu'nun düşmanla temas kurmaksızın çekildiğini, İnönü'nde yenilmiş düşmanın Konya'yı istilası ihtimalinin çok az ve buna kalkışmasının bizim için yararlı olduğunu, Konya halkının silahlanarak Yunanlılarla birlikte hareketinin gerçekten uzak olduğunu, Altıntaş'ta toplanmakta bulunan kuvvetlerimizin etki göstermesiyle 12'nci Kolordu'nun da baskılı harekete geçmesini bildiriyordu. Emrin alt yanı şöyle bitiyordu, "Ama şu sıralarda içinde bulunduğunuz ruhsal durumla birliklerinizin top ve makiNELİ tüfeklerini bırakmasından çekiniyorum."⁴² Bu tahmin gerçekleşti. 13'üncü Yunan Tümeni batıya çekilir ve 1'inci Yunan Kolordusu düşeceği güç durumu düşünerek çekilme hazırlıkları yaparken 12'nci Kolordu ilerlemeye başladı. 7 Nisan'da Afyonkarahisar'a vardı.

Refet Paşa, Türk planının ikinci evresini uygulayacaktı. Bu, 1. Yunan Kolordusu'na sert bir darbe indirmekti. İnönü Savaşmaları'nın bitiminden sonra, 11'inci Tümen'in kaydırılmasıyla başlayan toplanma, Altıntaş ve güneyinde ilerliyordu. Batı Cephesi Komutanı, bu hareketi desteklemek üzere bölgede yeterince yiyecek stoklaması da yaptırmıştı. 7 Nisan 1921'de Refet, Çekürler (Çö-

gürler)'e geldiği zaman 4'üncü ve 11'inci Tümenler Altıntaş dolayında, 5'inci Tümen Çekürler dolayında, 1'inci ve 2'nci Süvari Tümenleri Kütahya'da bulunuyordu. 8'inci Tümen'in 9 Nisan'da bitecek olan demiryolu taşınmasına başlanmakta ve bunu 24'üncü Tümen'in izlemesi beklenmekteydi.

Aslıhanlar Savaşı (8-12 Nisan 1921)

Bölgedeki tümenlerin Aslıhanlar kesiminden güneye doğru birlikte yapacakları bir saldırının 9 Nisan'da başlayabileceğini düşünen Refet Paşa, bir taarruza karşı Aslanapa-Çekürler çizgisinin tutulması için emir verdi. Bu sırada gelen haberlerden kimi düşman ağırlıklarının Uşak'a taşındığı, bir düşman kuvveti (1'inci Yunan Tümeni'nden 34'üncü Efzon Alayı)nin Aslıhanlar dolayında kuzeye karşı bir mevzi tuttuğu, 2'nci Tümen'in Afyonkarahisar ve kuzeyinde, 13'üncü Tümen'in de Gazlıgöl dolayında olduğu anlaşıyordu. Bunun üzerine Refet Paşa yeni bir karar verdi. Buna göre 4'üncü ve 11'inci Tümenlerle Altıntaş-Dumlupınar genel doğrultusunda saldırı yapılacak ve 5'inci Tümen yedekte tutulacaktı. Geriden kuvvet gelirken yedeğin gereği yoktu. 1'inci ve 2'nci Süvari Tümenleri Murat dağı geçitlerinden Banaz'a ilerleyecekti (!). Bugün bir meydan savaşı kazanılması değil, Yunanlıların Dumlupınar'da bir mevzi tutmalarını önleyici bir durum yaratılması gerekirdi.

34'üncü Efzon Alayı'na yapılan taarruz başarılı olmadı. 8 Nisan'da Afyon ve Gazlıgöl'deki 13'üncü ve 2'nci Yunan Tümenleri çekildi. Yunan tümenlerinin batıya çekildiğini bilmesine rağmen, 4'üncü Süvari Tuğayı'nın geri çekilmeyi geciktirecek manevrayı yapamaması yüzünden 13'üncü Yunan Tümeni Dumlupınar güneydoğusundaki Bakırcık tepelerini tutarak 34'üncü Yunan Alayı'nın doğusundan kuzeye karşı olan cepheyi daha da genişletmeyi başarmış oldu. 9 Nisan'da 5'inci Türk Tümeni'nin saldırıya geçişi de bu genişletmeye tesadüf etti.

2'nci Yunan Tümeni, 12'nci Türk Kolordusu'nun teması dışında Bakırcık tepeleri ile güneyde Karadirek dolayları arasında doğuya

karşı cephe tuttu (9 Nisan 1921). Bir dik aç durumundaki Yunan cephesinde kuzey çizgisi karşısında Refet Paşa kuvvetleri ve doğu çizgisi karşısında 12'nci Kolordu bulunuyordu. Sol kanadını ileri sürerek bir cephe düzeltmesi yapmak isteyen Yunan Kolordusu, 10 Nisan öğleden sonra Aslıhanlar'da yaptığı saldırıyla 4'üncü Türk Tümeni'ni çekilmeye zorladı. Yerine yeni gelen 8'inci Tümen ileri sürüldü ve birlikler biraz geri alındı. Doğudan gelen 12'nci Kolordu, mevziye girmiş bulunan 2'nci Yunan Tümeni'yle sıkı temasa girince cephanesiz kalan 41'inci Tümen'in gerilemesi zorla önlen-di. Türk Genelkurmayı 24'üncü Tümen'in taşınmasını buyurmak-la birlikte 61'inci Tümen'in de İnönü'den Altıntaş yöresine taşın-ması hazırlığının yapılmasını istedi.

12 Nisan'da Refet Paşa'nın, kısmi bir başarının sağlanması için daha birkaç tümen gerektiğini bildiren yazısına, Genelkurmay, Yunanlıların İnönü'deki yenilgilerine karşı bir silah başarısı arama düşüncesiyle girişebilecekleri bir saldırıyı boşa çıkarmakla yetinil-mesini, bunun için de kuvvet gönderileceğini yazdı.⁴³

Yunanlıların; cephelerinin orta kesimindeki çıkıntıyı bırakarak daha düz bir durum almaları üzerine birliklerimiz ileri sürüldü. Refet Paşa, bunu önemli bir olay saydı. Genelkurmay'a, "beş gün-dür süren meydan savaşmasında düşmana son darbenin indirildi-ğini" bildirdi. TBMM Başkanı Mustafa Kemal güzel bir kutlama teli gönderdi.⁴⁴ Ama bütünleyici bilgiler için sorduğu sorulara al-dığı cevaplardan kazanılan bir şey olmadığını öğrendi. Refet Paşa aldatma düşüncesinde değildi. Ama böyle bir izlenimin doğmasına yol açtı. 5'inci Piyade ve Süvari Tümenlerinin 8 Nisan'da Aslıhan-lar'da kullanılmaması, düşmanı mağlup etme fırsatını kaçırtmıştı.

Dumlupınar Meydan Savaşı (13-15 Nisan 1921)

Yunanlıların çekileceği saplantısından kurtulamayan Refet Paşa, Arpagediği (Murat dağı güney kaşında) ve Toklusivrisi yüksekliklerinden yararlanarak bir saldırı yapılmasını 13 Nisan saat 04.00'te verdiği emirle istedi. Düşmanın önceden değindiğimiz boşalttığı arazide biraz ilerleme sağlandıysa da firarlar yüzünden

mevcudu 200'e düşmüş olan 41'inci Tümen'in Toklusivrisi'nden atılması nedeniyle 12'nci Kolordu da Bakırcık tepeleri ve güneyine çekildi. 14 Nisan'da Arpagediği alınamadı.

Refet Paşa, Altıntaş-Sincanlı batısı genel çizgisine çekilmek için Genelkurmay'dan izin istedi ve cevap gelmeden bunu yaptırdı. Düşmanla temasta ne kuvvet bırakıldığı sorulunca keşif kollarının bırakıldığını bildirdi. Genelkurmay ilerisi için bulunulan çizgilerde savaşmanın olanağını ve demiryollarından uzaktaki birliklerin desteklenmesi ihtimalini iki cephe komutanından sordu (15 Nisan). Güney Cephesi Komutanı, sorun'un özüne girmeyerek, Dumlupınar mevzilerine yeni bir taarruz yapılamayacağını bildirdi. Batı Cephesi Komutanı da beklenmesi gereken bir saldırıya karşı Altıntaş bölgesindeki birliklerin Kütahya dolayına alınması düşüncesini sundu.⁴⁵

Sonuç itibarıyla, ikmal zorluğuyla 24 gün süren harekât başarısızlıkla bitmişti. 2. İnönü'nde tuttuğumuz değerlendirme yöntemi bu harekâta uygularsak, savaşa katılan kuvvetleri şöyle tanımlayabiliriz:

	İnsan	Tüfek	Kılıç	Ağ.mt.	Hf. mt.	Top	Uçak
Türk kuvvetleri	36.000	22.000	2.400	150	30	70	2
1. Yunan Kor.	34.000	19.000	250	170	900	70	10

Dört günü çetin savaşma ile geçen harekâtta Türk kayıpları: 400 şehit, 800 yaralı, 4000 firarı; Yunan kayıpları: 300 ölü, 711 yaralı idi. 1600'e varması daha muhtemeldir.

Batı ve Güney Cephelerinin Birleştirilmesi

Murat başyaylasının Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar bölgesinde yapılacak muharebelerin bir elden yönetilmesi, harekât alanının yapısının gereği idi. Ali Fuat Cebesoy'un ayrılması sırasında bu alanın ikiye bölünmesi, haberleşme araçlarının eksikliğinden ileri gelmişti. Ordunun ve haberleşme sisteminin gelişmesi üzerine birleştirilmelerinin zamanı yaklaşmıştı. Böylece 1. İnönü Muharebesi'nde Güney Cephesi'ndeki kimi birliklerin kullanılması gibi, 2. İnönü'nde de kuvvetleri elinden alınmış olan Refet Bele'nin İnönü bölgesinde görevlendirilmesi gibi sevk ve idare tutarsızlıkları ortadan kaldırılabilecekti. Refet Paşa'nın bazı yanılgıları nedeniyle Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nde elde edilmeyen hayali bir zaferden söz etmesi kendisine olan güveni sarsmıştı.

15 Nisan 1921'de Güney Cephesi'nin Altıntaş yöresindeki birliklerinin kullanılması yolunda Genelkurmaylık'ın sorduğu soru üzerine İsmet Paşa, Döğ'er'e giderek Refet ile görüştüyse de tümenler üstünde grup komutanlıkları (bağlı birlikler verilemeyeceğinden kolordu denmiyordu) örgütlenmesi ve cephe çizgilerinin saptanmasında anlaşılamayınca Genelkurmay Başkanı'nın Döğ'er'e gelmesini rica etti. Fevzi Çakmak ile birlikte yapılan görüşmeler

sonucunda bu konular çözüme bağlandı. Ama Refet Paşa tartışma kapısını kapamadı. Mevzilerin keşfi ve tahkim edilmesi karar altına alındığı halde Mayıs başına kadar süren yazışmalar sonunda Refet Bele, Genelkurmay Başkanı'nın cepheye gelmesini ya da kendisinin görüşmek üzere Ankara'ya gitmesine izin verilmesini istedi.

Kesin bir karara varmak gerektiğini anlayan Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ile birlikte ve Eskişehir'den geçerken İsmet İnönü'yü de alarak Döğre'e geldi (2 Mayıs). Yapılan görüşmelerde Mustafa Kemal'in Refet'e olan güveni büsbütün sarsıldı. Güney Cephesi'nin Batı ile birleştirilmesine karar verdi (5 Mayıs 1921). Refet, yeni görev almak üzere Ankara'ya gidecekti. Güney Cephesi'nin kaldırıldığı açığa vurulmayacak, böylece birçok söylentilerin önü alınacaktı. Uşak-Afyonkarahisar-Bolvadin çizgisinin güneyinde 12'nci Kolordu (kısa süre sonra ötekiler gibi Grup adını alacak), Güney Cephesi Komutanı imiş gibi davranacaktı.

İki cephenin birleştirilmesiyle Batı'da sevk ve idare tutarlığı sağlanacaktı. Stratejik düşünce olarak İsmet Paşa bu birleşmeyi içinden istemiş olsa da kişisel düşünce ile ortaya sürmüştü değildir. Karar Refet'e kızmak yüzünden de alınmamış, sonradan da Milli Savunma Bakanlığı'na getirilmiştir.

VI

BÜYÜK YUNAN SALDIRISI

Kütahya-Eskişehir Savaşları Öncesinde Askeri Durum

Yunanlılar, 1. ve 2. İnönü Muharebeleri'nde sonra umutlarını yitirmemişlerdi. 23 Şubat 1921'de Londra'da kabul ettikleri ödev üzerinde duruyorlardı. Yeni bir stratejik saldırı için Yunan kralı hırslı, hükümet hevesli, Albay Sarıyanis ve Albay Pallis gibi akıl vericilerinin etkisiyle General Papulas razı idi. Yalnız Genelkurmay Başkanı General Dusmanis'in başarı konusunda tereddütleri vardı. Ölçülü davranılmasını öğütlemeye çabalıyordu. Yunanistan'ı bir çıkmazdan kurtarmak amacıyla İtilaf Devletleri'nin giriştiği arabuluculuk kabul edilmemişti.¹ Böylece, iki buçuk aylık arayla bu yılki meydan savaşlarının üçüncüsü için süreç başlamış oldu.

Yunan kralı XII. Kostantin, başkomutanlığı ele aldığı bir bildiri ile yayımlayarak İzmir'e gitti (21 Haziran 1921).² Buraya varışında Haçlı Ordusu'nun çıktığı yere çıktı. Topladığı savaş kurulu, yapılacak harekâtı saptadı. Yunan uçaklarıyla atılan ve Şeyhülislam Medeni Mehmet Nuri Efendi'nin (Son Osmanlı şeyhülislamıdır) imzasını taşıyan bildiriler, düşman hava keşiflerinin yoğunlaşması ve Yunan kralının Anadolu'ya gelişi gibi gelişmeler, Haziran ortalarından itibaren büyük bir Yunan saldırısının başlatılacağıнын işaretleriydi. Anadolu hükümeti ve ordusu bunu beklemeye başlamıştı.

Yunan Harekât Planı

İlkin, Ankara'nın da alınmasıyla Türk ordusunun dağılacağı kanısında bulunan Yunan yüksek komuta kurulu bunun o kadar kolay olmadığını, olabildiğince güçlü bulunmak gerektiğini anlayınca çabasını artırdı. İnönü savaşmalarındaki yenilgilerini bu kez yinelemeyerek İznik gölüyle Afyonkarahisar arasından saldırıya geçeceklerdi. Asıl saldırı cephesi Altıntaş, Döğer arasında seçilecek ve Altıntaş, Seyitgazi genel doğrultusunda Türk ordusunun büyük kesimi kuşatılarak Ankara'ya varılacak, Anadolu hükümeti barışa zorlanacaktı. Bu amaçla ana kuvvetler 10 Temmuz 1921'de ilerlemeye başlayacak (uzun yol alacak olan 3'üncü Kolordu 8 Temmuz'da); Altıntaş, Kütahya ve Bursa, Orhaneli, Tavşanlı doğrultularından da kuvvet kullanılacaktı.

Türk Harekât Planı³

Ordunun geliştirilmesine kadar kesin sonuçlu muharebelerden kaçınmak ve iç çizgilerde manevra olanağından yararlanarak stratejik savunma yapmaktı. Bu bakımdan Güney Cephesi'nin kaldırılması tarihi olan 4 Haziran'a kadar, özellikle bu cephe komutanı ile tartışılmış ve alınacak tedbirler düşünülmüştü. Afyonkarahisar, Konya doğrultusu zayıf kuvvetlere bırakılacaktı. Güney Cephesi'nin kaldırılmasıyla harekâtın yönetiminde tutarlılık sağlanmışsa da İkinci İnönü Savaşı sırasında da çekilen haberleşme güçlüğü giderilememişti. Bunun başlıca nedeni Kütahya'dan dolaşmadan Eskişehir, Afyonkarahisar arasında doğrudan telgraf hattı olmaması idi. Bu yönetim güçlüğü için Genelkurmay, Batı Cephesi ile 12'nci Grup arasında aracılık yapacaktı (İkinci İnönü'nde buradaki birlikleri emrine almıştı). Taşıma ve ikmal güçlüğü de ağırdı.

Kuvvetler ve Alınan Düzenler

Batıdaki Türk kuvvetleri 250 kilometreye yayılmış olarak 16 piyade, 4 süvari tümeni ve iki bağımsız süvari tugayı idi. Genel-

kurmay emrinde bulunan İznik-Osmaneli-Sakarya ırmağı gerisindeki Albay Kâzım (Özalp)'ın Kocaeli Grubu,⁴ 15 piyade, 4 süvari tümeni ve iki bağımsız süvari tugayı doğrudan Batı Cephesi Komutanı'na bağlı idi. Bu cephenin komutanı İsmet Paşa'nın komuta yeri Eskişehir'de kurulmuştu.

Tümen mevcutlarının 5 bine, tüfekli sayılarının 3000-3500'e çıkarılmasına çalışılmış; taburlara 4 ağır ve 4 hafif makineli tüfek verilebilmişti. Tümenlerde 8 top bulunuyordu. Albay İzzettin komutasındaki 4 piyade ve 1 süvari tümenli (1 süvari tugayı desteğinde) Birinci Grup, Söğüt-Bozüyük-Dudurga doğusunda Çokçalar çizgisinde İnönü mevzilerinde; Albay Arif komutasındaki 3 piyade ve 1 süvari tümenli Üçüncü Grup dik aç biçimindeki çizgi üzerinde Kütahya dolayında; Albay Kemalettin Sami komutasındaki 3 piyade ve 1 süvari tümenli Dördüncü Grup, Koçak çalı-Kulaksız dağı-Yumruçal-Nasuhçal çizgisinde yerleşmişti. Albay Halit komutasındaki 2 piyade tümenli 12'nci Grup, 57'nci Tümen ile Gazlıgöl ve kuzeyinde; Mürettep Tümen ile Sincanlı, Sandıklı bölgesinde bulunuyordu. 4'üncü Süvari Tugayı Dumlupınar ve güneydoğu istikametinde gözetlemede idi. Albay Halit 57'nci Tümen ve Süvari Tugayı ile Döğer-Tavşantepe çizgisine alınacaktır.

Cephe Komutanı 15'inci Tümen'i Sabuncupınar'da, 3'üncü Kafkas Piyade ve 14'üncü Süvari Tümenlerini Eskişehir dolayında yedekte tutuyordu. Bunlar, Merkez Ordusu'yla Doğu Cephesi'nden getirilmişlerdi. 1'inci Grup'tan 3'üncü Süvari Tümeni Yenışehir-İnegöl çizgisine, 3'üncü Grup'tan 1'inci Süvari Tümeni Gediz'e, 4'üncü Grup'tan 2'nci Süvari Tümeni Altıntaş dolayına ve 12'nci Grup'tan 4'üncü Süvari Tugayı Sincanlı batısına sürülmüştü. Birinci Grup'tan 1'inci Piyade Tümeni Nazıfpaşa dolayında örtme için bulunuyordu. 6'ncı Tümen⁵ Dinar, Çivril bölgesinde; bir tümenli Kocaeli Grubu, Karadeniz'e dek sağ kanatta idi.

Yunanlılar

Komuta yeri İzmir'de bulunan General Papulas emrindeki Küçük Asya Ordusu 11 piyade tümeni, 1 süvari tugayı, 1 süvari ala-

yı ile 7 bağımsız alayı kapsıyordu. 11'inci Tümen de İzmit'ten Gemlik ve güneyine alınmıştı.

General Polimenakos komutasındaki 3 tümenli, 3'üncü Kolordu Bursa dolaylarında; General Kondulis'in 2 tümenli 1'inci Kolordusu Dumlupınar, Banaz bölgesinde; General Vlahopulos komutasındaki 3 piyade tümeni ve 1 süvari tugayı kuvvetindeki 2'nci Kolordu Uşak ve batısında bulunuyordu. Ayrıca 4'üncü ve 12'nci tümenler grubu Banaz-Uşak çizgisi güneyinde idi. 1. Kolordu'dan 2'nci Tümen ile Süvari Tugayı Dumlupınar mevziinde örtme birliklerini oluşturuyordu.

Yunan taburlarında 8 ağır ve 27 hafif makineli tüfek ve her tümende 24 top bulunuyordu ki, bu, Türk birlikleri üzerinde büyük bir üstünlük sağlıyordu. İki ordunun kuvvet dökümleri şöyleydi:

	İnsan	Tüfek	Ağ.mt.	Hf. mt.	Top	Uçak
Batı Cephesi	122.131	60.103	432	236	162	4
Yunan Ordusu	126.510	66.300	852	3.100	410	20

Bu kuvvetler Haziran ortasına ait olup firarlar yüzünden Türk ordusu azalmış ve azalmakta idi. Mart seferberliğinden sonra tazeleme eğitiminden geçen ve birliklere katılan erlerle Yunan ordusu artmıştı. Mevcudu 145.000 olarak hesaplanabilir. Temel birlik olarak düşüneceğimiz tümence Yunan tümenleri Türklerinkinin iki katından güçlüydü. Ateş etkisi bakımından bu, daha da fazlaydı.

Kütahya-Eskişehir Savaşları

İki büyük grup halindeki Yunan ordusu, General Papulas'ın 7 Temmuz 1921'de verdiği emirle 10 Temmuz 1921'de ve 170 kilometre tutan Söğüt-Afyonkarahisar arasından bütün cephemize doğru ilerlemeye başladı. Bursa, Orhaneli, Tavşanlı doğrultusunda en uzun yol alacak olan, 7'nci ve 10'uncu Tümenlerle bırakılan 3'üncü Kolordu 8 Temmuz'da yürüyüşe geçirilmişti. Kurmay Binbaşı Haydar komutasındaki Beyce Müfrezesi bu düşman kolunun Bursa-Orhaneli-Tavşanlı doğrultusunda gelişini bildirdiyse de önce önemsenmedi, sonra inanıldı. Bu tehlikeyi önlemek üzere Batı Cephesi Komutanı Eskişehir'de yedekte tuttuğu 15'inci Piyade ve 14'üncü Süvari Tümenlerini Yeşildağ-Kütahya arasına sürdü. 11 Temmuz'da bu kesime varacak olan bu birlikleri Albay Fahrettin (Altay) emrinde 5'inci Grup olarak örgütledi. (Bu gruba 3'üncü Süvari Tümeni ile Meclis Muhafız Taburu da katılacaktır.)

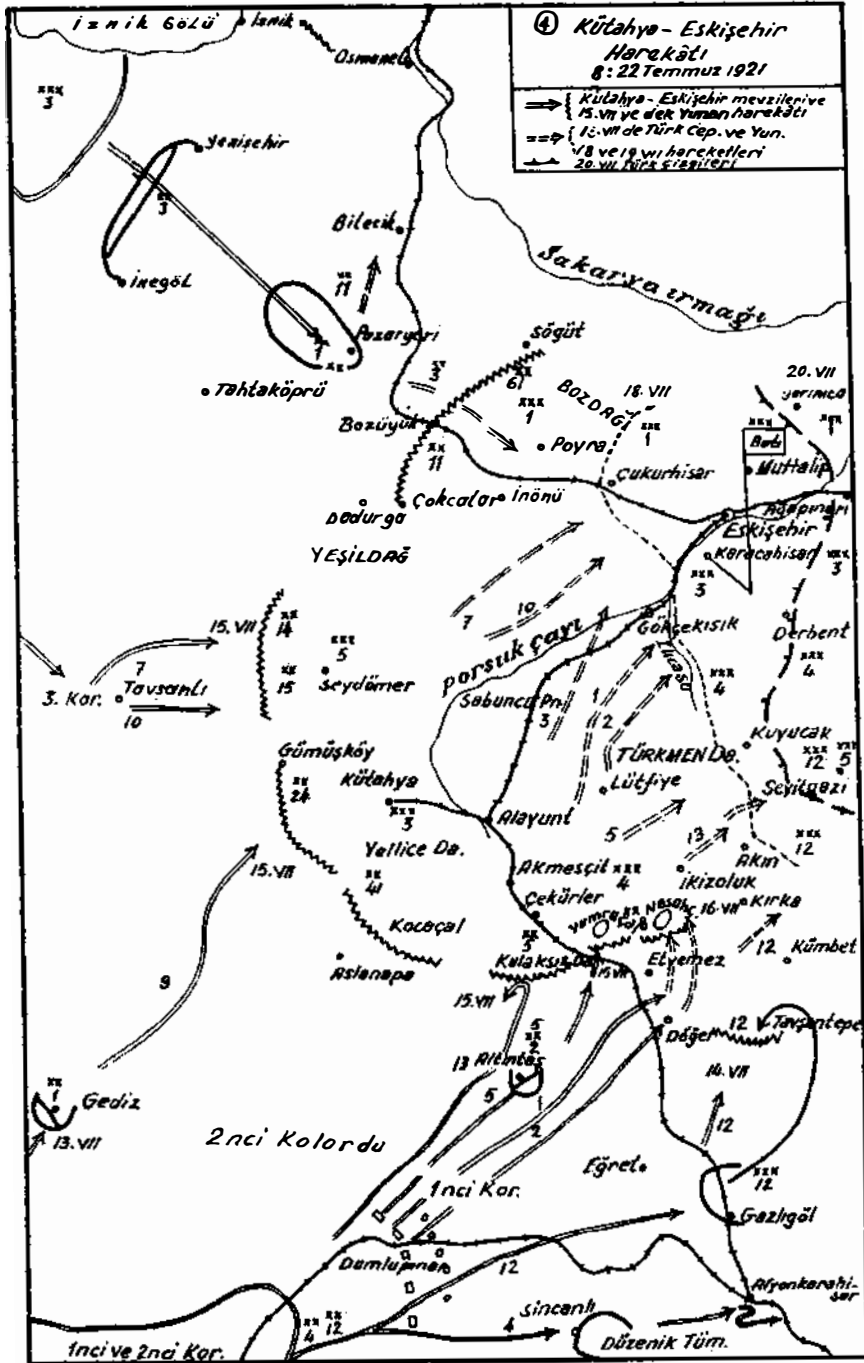
11 Temmuz'da düşmanın stratejik yayılması anlaşılmıştı. Batı Cephesi Komutanı yönelen Yunan kuvvetlerine göre 3'üncü Grup Komutanı Albay Arif'e 4'üncü Tümen'in, 4'üncü Grup Komutanı komutasına gönderilmesini buyurdu. Ardından 4'üncü Grup Komutanı'ndan da bir tümenini doğusuna yanaşacak bulunan 12'nci Grup'a aktarmasını istedi.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal ile arkadaşlığı dolayısıyla şırmamış olan Albay Arif (Ayıcı Arif olarak bilinir), 4'üncü Tümen'in bir kesimini ancak 13 Temmuz'da ve kalanını (132'nci Alay) 14 Temmuz'da yola çıkarmakla Nasuhçal ve batısında cephenin yarılmasına yol açacaktır. Yunan ordusunun hedefinin Türk ordusunu Seyitgazi doğrultusunda kuşatmak olduğunu anlayan Batı Cephesi Komutanı 3'üncü Kafkas Tümeni'ni de Kırka'ya yola çıkarmıştı. Yedeği kalmayınca 1'inci Grup'tan 23'üncü Tümen'in Kütahya'ya gönderilmesini istedi. Düşmanın mevzilerimizle temas sağlamadan yaptığı bu hareketler stratejik yayılmada isabetli davranılmadığını göstermektedir.

13 Temmuz akşamına doğru Yunan ordusunun durumu şöyle gelişti: General Trikupis emrindeki 3'üncü ve 11'inci Tümenler Grubu Nazıfpaşa-Tahtaköprü çizgisine, General Polimenakos'un 3'üncü Kolordusu Tavşanlı kuzeyine, General Kondulis'in 1'inci Kolordusu ile General Vlahopoulos komutasındaki 2'nci Kolordu Gediz-Eğret çizgisine, 4'üncü ve 12'nci Tümenler grubu da Afyonkarahisar ve Balmahmut kuzeyine vardı.

Mevzi Savaşları

Stratejik düşman yayılması, Döğeri-Tavşantepe çizgisine çekilmiş olan Albay Halit (Karsıalan) komutasındaki 12'nci Grup (57'inci Tümen ve 4'üncü Süvari Tugayı)'a karşı üç tümeniyle tarazuza geçebileceğini gösteriyordu. Cephenin isteği üzerine 4'üncü Grup Komutanı, bu gruba vereceği tümeni 8'inci Tümen olarak seçmiş ve gönderilmesini de 4'üncü Tümen'in gelip değiştirme yapmasına bağlı tutmuştu. Bu düşüncesi, ustalığı herkesçe bilinen 4'üncü Tümen Komutanı'nın kendi bölgesinde savaşmayı istemesinden ileri gelmiş olmalıydı. Doğru çözüm yolu, yedeğindeki 7'nci Tümeni göndermesiydi. Bölge çıkarının üstün tutulması ve yukarıda değindiğimiz gecikme yüzünden 8'inci Tümen, Albay Halit emrine ancak 14 Temmuz öğleden sonra girebildi. Düşmanın, 12'nci Grubu sarsarak Teperoglan gediği-Tavşantepe çizgisine geriletmesine engel olamadı.



Öte yandan hareketi hemen iki gün geciktirilen 4'üncü Tümen; 40'ıncı Alayı ile Yumruçal, 58'inci Alayı ile de Nasuhçal mevzile-rini 14 Temmuz öğleye doğru ivedilik içinde teslim aldı. 40'ıncı Alay'ın Yumruçal'da tertiplerini almamış ve özellikle güneyindeki tepeye muharebeyi kabul için ileri karakolları sürmemiş bulunma-sı, 15 Temmuz sabahı durumu düzeltmeye çabalayan tümen ko-mutanı kahraman Yarbay Nâzım'ın şehadeti ile sonuçlanan ilk ya-rayı almasına yol açtı.

Bu sıralarda Genelkurmay, 15 Temmuz saat 04.20'de Yunanlı-ların 4'üncü Grup'u hedef aldığına Batı Cephesi Komutanı'nın dikkatini çekerken, Mustafa Kemal de bir dizi soruyu İsmet Pa-şa'ya yöneltmekten kendini alamıyordu. Batı Cephesi Komutanı bunları cevaplayarak 12'nci Grup'la yapılacak bir saldırının 4'ün-cü Grup'un yükünü azaltacağını da bildirdi. (Bu saldırı başarılı ol-mayacaktır.) Birliklerine yayımladığı bir emirle de gelecek iki gün-lük muharebelerin Kurtuluş Savaşı'nın sonucuna etki yapacak önemde olduğunu bildirerek her kademedeki görevlinin elinden gelen en fazla gayreti göstermesini istedi.

Akşam İsmet İnönü, 4'üncü Grup'un durum üzerindeki düşün-cesini sordu. Cephedeki tümen komutanlarıyla telefonla görüşen Albay Kemalettin Sami, 3'üncü Kafkas Tümeni Komutanı'nın dar açıdan yaptığı izlenimi değerli bularak savunmanın sürdürülebile-ceği cevabını verdi. Bu izlenim altında ve 14 Temmuz'da Mürettep Tümen'in Afyonkarahisar'da, 15 Temmuz'da 5'inci Tümen'in Ku-laksız dağında ve 5'inci Grup'un Kütahya kuzeybatısında düşman saldırılarını püskürtmüş durumda bulunmaları yüzünden Batı Cephesi Komutanı çekilmeyi düşünemezdi.

16 Temmuz sabahı 1'inci Yunan Kolordusu saldırılarını yine-ledi. Saat 13.00'te, Yumruçal, Nasuhçal arasından cepheyi yararak 3'üncü, 7'nci ve 4'üncü Tümenlerimizi çekilmek zorunda bıraktı.

1'inci Yunan Kolordusu bu başarıdan sonra Seyitgazi üzerine değil, kuzeye, Türkmen dağına doğru ilerledi, ikmal olanaklarının azlığı yüzünden kolordunun ilerlemesi ağır oluyordu. Bu yönelişle düşmanın bütün Türk birliklerini değil, Kütahya çıkıntısındakileri hedef tuttuğu anlaşıyordu.

Batı Cephesi Komutanı saat 16.20’de verdiği emirle durumu gruplara bildirdi. 3’üncü Grup’un geceleyin Sabuncupınar’a çekilmesi gerekebileceğini ve 1’inci Grup’un tekerlekli araçlarını Poyra’da toplamasını buyurdu. Saat 16.00’da Genelkurmay’a sunduğu raporda orduyu Gökçekısı (Eskişehir’in 20 km güneybatısında)-Kuyucak (Eskişehir’in 30 km güneyinde)-Seyitgazi genel çizgisine çekeceğini bildirdi ve varsa emir ve kararın bildirilmesini istedi. Saat 21.30’da düşüncesini uygulamaya koydu. Birlikler çekilerek 17 Temmuz akşama kadar bu mevzileri tutacaklardı. Bütün süvari tümenlerinden 5’inci Süvari Grubu örgütlendi. Bu grup şimdilik 3’üncü ve 14’üncü Süvari Tümenleriyle Seyitgazi dolayına gidecekti.

Daha müsademelerden önce başlamış bulunan firarlar artmıştı. Çekilme büyük bir düzensizlik içinde yapılıyordu. İsmet Paşa bu çizgiye çekildikten sonra daha ağır bir kararın verilmesini düşünmüş olmalıdır. Ancak bu kendi yetkisinin dışında kalırdı.

Türk Ordusu Bozgunun Sınırında

Mustafa Kemal işe karışma gereğini duydu. 17 Temmuz geç saatlerde, “Şimdi yola çıkarak sizinle görüşmek istiyorum. Sıkıntı verir miyim?” satırlarıyla ifade ettiği nazik telyazısına istekli bir karşılık aldıktan sonra hareket etti. 18 Temmuz 1921 saat 05.00’te Eskişehir’de İsmet Paşa tarafından karşılandı. Karacahisar’daki cephe komuta yerinde kendisine anlatılanları dinledikten sonra, “Muharebeyi zaten yitirmişiz; değil mi?”⁶ diye sordu. İsmet İnönü, “Öyle görünüyor” deyince; düzene konması ve pekiştirilmesi için ordunun Eskişehir kuzey ve güneyine alınması, düşmanla aranın açılmasıyla zaman kazanılması için basamak basamak Sakarya gerisine dek çekililmesi; bu çekilmenin halkın moral durumunda doğuracağı sakıncaya göğüs gerilerek askerlik gereklerine uyulması direktifini verdi.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Mustafa Kemal’in tavsiyeleri doğrultusunda, 18 ve 19 Temmuz’da verdiği emirlerle orduyu iki basamakta 20 Temmuz günü geri çekti. Bu yeni bir savunma durumu alabilmek için en elverişli yeri arama çabasıydı. Yeni cephe, Eskişehir’in 25 km kuzeydoğusunda Hekimdağ, yine Eskişehir’in kuzeydoğusunda Muttalıp Dağı doğusu (1’inci Grup’a), Eskişehir’in doğusunda Ağapınar-Eskişehir’in 20 km güneydoğusundan başlayarak Derbent (3’üncü Grup’a), Derbent-Kuyucak (4’ün-

cü Grup'a) ve Kuyucak güneyinden Seyitgazi'ye dek uzanıyordu. Cephe 12'nci ve 5'inci Süvari Grupları ile tamamlanıyordu.

Buraya kadar yapılan çekilme, gerçekte Yunan ordusunun ağır baskısı altında yapılmamış olmakla birlikte, ileriden beri işleyen propaganda ve birliklerdeki firarların artması yüzünden tümenler çok karışık bir durumda bulunuyorlardı. Durum Balkan Savaşı'ndakini andırıyordu. Komutanlar ve subaylar birliklerini yitirmişlerdi. Askeri toplamak için, "Şu tümen buraya!", "Bu tümen şuraya!" gibi telaşlı ünlemler havada uçuşuyordu.

Bu çizgide birlikler 20 Temmuz'da yapılabilecek tertipleri yerine getirdiler. Ağapınar'daki Batı Cephesi komuta yerinde ertesi gün için bir saldırı yapılması kararının alındığını görüyoruz. İsmet Paşa'nın odasına uğramış olan akıllı başında bir topçu subayından dinlediğimize göre Albay İzzettin ve Kemalettin Sami, birliklerin moral ve güçlerinin yüksek olduğu yolunda Batı Cephesi Komutanı'na dil dökmüşler; bunun etkisiyle karar alınmıştır. 1'inci, 3'üncü ve 4'üncü Grupların 21 Temmuz 1921'de 9 tümenle yaptıkları bu saldırı çok az bir ilerleme göstermekle kaldı. Düşman karşı saldırıya geçtiğinden eski mevzilere, biraz daha kayıp vererek çekilmek zorunda kalındı.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın cepheden Ankara'ya dönmek yerine bu saldırıyı niçin daha sınırlı sayıda ve gücü yerinde olan tümenlerle yaptırmadığı sorgulanmaya değer bir sorudur. O, tartaklayıcı bir komutan değildi. Oysaki kısmen de olsa başarılı bir taarruzun çekilme öncesinde gerçekleşmesi askerin maneviyatı açısından iyi olurdu.

21 Temmuz saat 22.30'da Batı Cephesi Komutanı Pomaklar-Alpu-Mahmudiye-Çifteler çizgisine çekilme emri verdi. Ertesi günlerde Genelkurmay'ın izni alınıp basamak basamak çekilme hareketleri yapılarak 25 Temmuz'da Sakarya gerisine varıldı. Çekilmenin örtülmesi 22 Temmuz'dan sonra 5'inci Süvari Kolordusu'na bırakıldı. Önce 3'üncü Kafkas Tümeni gerisinde olduğu halde, sonra Yunanlıların ilerlememesiyle iki piyade müfrezesi ile bu görev süvari kolordusunca yerine getirildi.

22 Temmuz'da Genelkurmay Sakarya mevziinin keşfi için bir

kurul gönderdi. Aynı gün Mustafa Kemal Meclis Muhafız Taburu ile 3'üncü Süvari Tümeni'nin Ankara'ya gönderilmek üzere ilk ağızda serbest bırakılmaları buyruğunu verdi. Bu, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile anlaşarak yapılmıştı. Bu tedbirin nedenini 25 Temmuz'da Fevzi Paşa'nın, hükümet merkezini Kayseri'ye taşıma önerisiyle anlayacağız. Bu, selamet ve güvenlik tedbiriydi. Eleştirilmesi yanlıştır.

On beş gün süren Kütahya-Eskişehir harekâtı yenilgimizle sona ermişti. Ordunun kayıpları: 1643 şehit, 4981 yaralı ve 374 tutsaktı. Yunan savaş kayıpları da aşağı yukarı bu kadardı. Muharebe dışı sayabileceğimiz kaçak sayısı bütün savaşlarda olduğundan çoktu; 30.122 er silahıyla ve 687 er silahsız olarak firar etmiş; ordunun gücü hemen hemen yarıya inmişti.

Yenilginin ağır etkisi mecliste, Başkomutanlık Yasası'nın kabulüne kadar (5 Ağustos 1921) sürdü.

Kısa bir eleştiri olarak şunları sayabiliriz: Başta, isteksiz savaşmanın da belirtisi olarak firarlar gelir. Bunu Batı Cephesi Komutanı'nın kuvvetleri yaymasındaki isabetsizliği ve dokuz tümenle Eskişehir saldırısı izler. Nitekim TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın 15-22 Temmuz 1921 arasında oyalanmasından ve Eskişehir'e yaptığı taarruzdan memnun kalmamış olduğunu Ali Fuat Cebesoy'a söyleyecektir.⁷ Askeri hatalara gelince, 1'inci Grup Komutanı'nın İnönü kesimi için çok kuvvet koparmakta ısrarı, 3'üncü Grup Komutanı'nın emir dinlemeyip 4'üncü Tümeni 4'üncü Grup'a iki gün sonra göndererek Nasuhçal ve Yumruçal'ın düşmesine yol açması başta gelir. İlave olarak, 4'üncü Grup Komutanı'nın 12'nci Grup'a göndereceği tümen için 4'üncü Tümen'i beklemesi ve düşman yakınında gündüz saatlerinde birlik değişikliğine yol açması; gerek 15 Temmuz akşamı çekilme gerekmediği halde ve gerek 20 Temmuz akşamı Eskişehir saldırışı için birliklerinin durumu hakkında yanıltıcı izlenimlerini Batı Cephesi Komutanı'na bildirmesi gelmektedir.

Bu hatalar, 40 yaşından küçük grup komutanlarının gençliğinden ileri geliyordu. İsmet Paşa'nın Eskişehir yakınından başlayarak Sakarya'ya dek çekilmeyi iyi yönettiğine değinmek gerekir.

Yunanlılar başarılarını çok abartarak yaydılar. Onlara göre artık Türk ordusu bakayasının dağıtılması uzun sürmeyecekti. Aslında bizi Yunan ordusu değil, General “Kaç-kaç” yenmişti. Yoksa 3’üncü ve 7’nci Yunan Tümenleri Grubu’nun Eskişehir’e hızla ilerlemesi, 1’inci ve 2’nci Kolorduların Nasuhçal ve Yumruçal başarılarını çabuk genişletmeleri ve takibe geçebilmeleri ve genel olarak Yunan ordusunun daha etkin kullanılması halinde Türk ordusu daha büyük güçlüklerle uğratılabilirdi. 10-22 Temmuz arasında 12 gün süren müsademelerden Türk ordusu, çoğu firarlar dolayısıyla yarı kuvvete düşerek yenik çıkmıştı. Ama Gnl. Stratikos’un, “Kemalist ordunun akıbeti bu oldu. Kalan enkazın bütünüyle dağıtılması çok sürmeyecektir”; Gnl. Papulas’ın, “Ankara yolu Yunan ordusuna açıldı” sözleri gerçekçi değildi.

İsmet İnönü orduyu Sakarya gerisine kendisinin çektiğini, Atatürk’ün bunu onayladığını bildirmektedir.⁸ Batı Cephesi Komutanı’nın orduyu önce kendisinin çekmeye başladığı, yukarıda da değindiğimiz gibi doğrudur. Ancak büyük bir uzaklık bırakılarak hareket serbestliğinin kazanılması fikri bu yolda 18 Temmuz’da emir veren Mustafa Kemal’indir. Zaten bunca ağır bir sorumluluğu ancak o üstlenebilirdi. Batı Cephesi Komutanı ise bu hareket serbestliği yaptırımını ağır biçimde yerine getirmiştir.

Başkomutanlık Yasası

Mustafa Kemal, başkanı bulunduğu mecliste topladığı yetkiler ile askeri sevk ve idareyi kolaylıkla yürütüyordu. Ülkedeki yönetimini güçlendirmiş, dış siyaset işlerini de İstanbul'un elinden almıştı. Topyekûn savaş öğretisi bakımından ulusun savaşa katkısını artırmak istiyordu. Bunalımlı bir durumda olmasına karşın ulusun daha fazla özverilerde bulunması gerekiyor, bunu da meclisin ve hatta Heyet-i Vekile'nin yavaşlatıcı etkisinden kurtararak gerçekleştirmek istiyordu. Yunanlıların taarruzu da artık çok yakındı. Bu yetkiyi sağlayacak bir ortamın gelişmesi de gerekliydi.

Bu ortam şöyle gelişecekti. Kütahya-Eskişehir muharebelerinin yitirilmesinden sonra, ordunun Sakarya ırmağı gerisine çekilmesi sırasında meclis de ağır bir hava içindeydi. Damar Arıkoğlu'na göre eleştiriler alabildiğine yapılırken Genelkurmay Başkanı ve Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa, 23 Temmuz 1921'de yapılan üç gizli oturumun ilkinde üzüntülü olarak açıklama yaptı. Çok üstün düşman kuvveti karşısında büyük kayıplara uğranıldığını, kent ve bölge savaşı yapılmadığını, hedefimizin son zaferi kazanmak olduğunu, bunun için de stratejik bakımdan en elverişli yerlerde savaşın sürdürüleceğini söyledi. Sözü, asıl konuya getirdi. Ankara'nın bir haftada boşaltılarak hükümet merkezinin Kayseri'ye taşınmasına hükümetin karar verdiğini bildirdi. Bu bildiri, meclisi karıştır-

dı. Eleştiriler arttı. Hatta ant içme dışında kürsüye çıkmamış olan Dersim milletvekili Diyaş Ağa, “Biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi?” diye konuştu. Böylece TBMM’nin genel duygusunu dile getirmiş bulunuyordu.

Yine Damar Arıkoğlu’na göre Fevzi Paşa yeniden söz alarak yurdun savunmasında kendileriyle birlik bulunduğunu, söz edilen stratejik yanlışlardan, Genelkurmay Başkanı olarak sorumluluğun yalnız kendisinin olduğunu, verilecek cezayı kabul edeceğini bildirdi. Meclise yansıyan bilgilere göre Genelkurmay Başkanı’nın hiçbir kusuru yoktu. Böyle olmasına karşın açıkça, mertçe ve içtenlikle konuşması yatıştırıcı bir etki yaptı. Eleştiriler de durdu. Yapılması gereken işlere geçildi. Meclisten bir kurulun cepheye gönderilmesi, Ankara’yı savunma hazırlıklarında bulunulması, kimi evrakın Kayseri’ye taşınması bakımından hükümete serbestlik tanınması ve meclis çalışmalarının aralıksız sürdürülmesi kararları alındı.⁹

Bu kararlar uyarınca bir kurul, meclisin orduya güvenini ve minnetlerini göstermek ve selamlarını götürmek üzere 24 Temmuz’da yola çıkarıldı. Mustafa Kemal cepheden, düşmanın Eskişehir yakınında durdurulduğunu, askerlik yönünden durumumuzun her bakımdan güvenlik verici bulunduğunu yazmıştı. Meclis kurulu da ordunun sarsılmazlığına duyulan inancın sürmekte olduğunu ve sükûnet içinde bulunulduğunu bildiriyordu. 2 Ağustos 1921 tarihli meclis oturumunda, cepheden dönen meclis kurulunun açıklamaları dinlenildi. Bu kurulun ordu üzerinde övücü sözleri dinlendikten sonra iki gizli oturuma geçildi. Bunlarda eleştiriler sürdürüldü.

Cepheden dönen meclis kurulu bir öneri sunarak bunun Milli Savunma, Maliye ve İçişleri bakanlarınca yasa haline getirilmesini istedi. Kabul edildi. Bu öneriye göre ülke yedi bölgeye ayrılacak, buralara meclis tarafından seçilecek birer genel müfettiş gönderilecekti. Bunlar bölgelerinin maddi ve manevi kaynaklarını yurt savunmasına göre canlandıracaklar; askeri, idari ve adli işlerinde denetleme yapacaklardı. İstediklerini İstiklal Mahkemelerine vereceklerdi.¹⁰

Hükümet merkezinin Ankara'dan ayrılmaması kararını izleyen hafta içinde gelişen iki kanı belirgin bir hale gelmişti. Bunlardan biri olağanüstü tedbirler alınması gereği idi. Öteki, Mustafa Kemal'in ordunun başına gitmesi idi. Aslında bu; her şey yitirilmiş sayıldığı için, Mustafa Kemal'in gitmekten çekinmesiyle harcanması yolunda muhaliflerin düşüncesi idi. Böyle bir art düşünce beslemeyenlerden kimi milletvekilleri, bunalımın gerçekten ancak meclis başkanınca giderileceği inancıyla buna katılıyorlardı. Azınlıkta olan bazıları bir talihsizlik olabileceğini hesaba katıyor; bu halde cepheye gitmiş olan Mustafa Kemal'in harcanacağından korkarak bunun zamanı gelmediği kanısında bulunuyorlardı.¹¹

4 Ağustos'taki toplantıda Mersin milletvekili Selâhattin (Köseoğlu)'in, "Mustafa Kemal, ordunun başına geçmelidir" sözleri üzerine Başkan Mustafa Kemal koşulların olgunlaştığını sezdi. Kürsüye çıkarak kendisine karşı beslenen güven için teşekkür etti. Bir önerge sundu. Bunda, "ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami hızla sağlamlaştırmak, tamamlamak ve çoğaltmak için; Türkiye Büyük Millet Meclisi yetkilerini fiilen kullanmak koşuluyla" Başkomutanlığı üzerine almayı önerdi ve "Ömrüm boyunca milli hâkimiyet ilkesinin en bağlı bir hizmetlisi olduğumu milletin önünde bir kez daha doğrulamak için bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile kısıtlanmasını ayrıca isterim" dedi.¹²

Muhalifler bu kez, görev adının başkomutanlık yerine başkomutanlık vekilliği olmasını, meclis tekelindeki bu ayrıcalıkların hiçbir kişiye verilemeyeceğini ve ordunun başında bulunacak bir kimseye bu yetkilerin gerekmediğini söylediler. Mustafa Kemal, başkomutan vekilliği başlığının padişahlarca kullanılan bir şey olduğunu söyledi. Görüşmeler 5 Ağustos'a kaldı. Kimi milletvekilleri verilecek yetkilerin meclisi hiçe saymak ya da kimi üyelerine karşı bir çeşit baskı aracı olarak kullanılmasından çekiniyorlardı. Mustafa Kemal bunun için teminat verdi. Olağanüstü bir durum kabul edildiğine göre yetkilerin de o nispette geniş olması gerekirdi. Nerede kaldı ki O'nun istediği yetkiler yalnız orduya ait olanlardı. Bunları açıkladı. Başkomutanlık Kanununun buna göre düzenlenmesini istedi. Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur ile dokuz ar-

kadaşının önergesi ivedilikle görüşülerek Başkomutanlık Kanunu kabul edildi (5 Ağustos 1921).

Yasanın 2. maddesi şöyle diyordu: “Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük ölçüde artırmak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bununla ilgili yetkisini, meclis adına fiilen kullanmaya iznolidir.”¹³

Yasanın kabulü üzerine Başkomutan Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada, “Zavallı ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları yüzde yüz yeneceğimize olan güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu tüm inancımı yüksek heyetinize karşı, bütün millete ve bütün dünyaya karşı ilan ederim” dedi.

Yine belirtelim ki yetkiler, ordu gücünün artırılması bakımındandı. Sınırsız olarak, emirleri yasa gücünde olacaktı. Mustafa Kemal’in daha önceden bu yetkileri istememiş olmasını, ortamın olgunlaşmasını beklemesine yormak gerekir. Bu bekleyişini, görevini olayların gidişine uyarak ya da gönülsüzce kabul ettiği yolunda bazı yayınlarda yer alan düşüncelere katılamayacağız.

Mustafa Kemal’i başkomutanlığında, olabildiğince denetimi altında tutmak isteyen meclis, bir Denetim Kurulu (Murakabe Encümeni) seçmek istedi. Mustafa Kemal buna kendisinin başkanlık etmesi koşuluyla razı oldu. Mersinli Cemal Paşa’nın da üyesi olduğu böyle bir kurul örgütlendi.

Başkomutan, 5 Ağustos’ta, “Orduya ve Millete Bildiri”sini yayınladı. Bu tebliğde, düşmanın, yurdumuzun harim-i ismetinde boğulacağını bildirdi.¹⁴ Mustafa Kemal çeşitli vekâletlerdeki işleri izlemek üzere kişisel bir kurmaylık kurarak çalışmaya ve tekâlif-i milliye emirlerini (savaş salması) hazırlamaya koyuldu.

Tekâlif-i Milliye Emirleri

Anadolu halkından beklenen özveriler bakımından Başkomutan'ın yayınladığı tekâlif-i milliye emirlerinin sayısı 10'dur. Bunlar dışında yasalar yoluyla da istekler ileri sürecektir. Emirlerin 1'den 6'ya kadar olanları 7 Ağustos, kalanları 8 Ağustos 1921'de çıkarılmıştır. Bunlar birçok kaynaklarda bulunabileceğinden¹⁵ burada özetlerini vermek ve niteliklerini belirtmekle yetineceğiz:

1 sayılı emirle her ilçede bir Tekâlif-i Milliye Encümeni (Ulusal Salma Kurulu) örgütlenmesi ve bildirilecek malların bu kurullarca toplanması, bunların gönderileceği cephe ve bölgeler saptanıyordu. Her evin bir kat çamaşır, bir çift çorap ve çarık vermesini, gücü olmayan evlerin payının zenginlerden sağlanmasını isteyen 2 sayılı buyruk ve 3 sayılı emirle halk ve tüccar elindeki giyecek, hayvan teçhizatı ve tımarına ait eşya ve maddelerden mevcutların yüzde 40'ı isteniyordu. Dördüncü emir olarak, başlıca yiyecek stoklarının %40'ına el konacak, beşinci olarak, malların taşınması için halk, elindeki taşıma araçlarıyla ayda 100 km'lik taşıma yapmak yükümlülüğüne giriyordu. Bu yükümlülük "tedariki vesaiti nakliye encümenleri" tarafından denetleniyordu. Altıncısı uyarınca, Yunan ordusuna yazılmak gibi nedenlerle ayrılan azınlıklarca geride bırakılan, ordunun işe ve ibadesine (yedirilip giydirilmesi) elverişli malların tamamına el konacaktı.

Tekâlif-i milliye emirlerinin yedincisi uyarınca halkta bulunan, savaşılmaya yarayırlı silah ve cephane üç günde teslim edilmek zorunda olunacaktı. Emirlerin sekizincisi gereği akaryakıt ve yağlarının %40'ı alınacaktı. Dokuzuncusu, üretimi kontrol amacıyla işyerleri saptanacaktı. Sonuncu tekâlif-i milliye emri ise, halkın taşıt, koşum ve hayvanlarının %20'sinin ordu emrine alınacağını bildiriyordu. Bu buyruk Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Niğde, Konya, Mersin il ve sancakları ile batısında uygulanacaktı.

Bütün bu uygulama tamamıyla yasal temelde gerçekleşecekti. Tekâlif-i milliye emirleri gereği devletin talep ettiği tüm mallar, tekâlif-i milliye encümenlerinin vereceği makbuz karşılığında parası sonradan ödenmek üzere sağlanacaktı. “Muharebe ve müsademe yalnız orduların değil, iki ulusun bütün varlıklarıyla, bütün mallarıyla, bütün maddi ve manevi güçleriyle vuruşması” olduğuna göre, “cephede savaşanların değil; evinde, tarlasında bulunan herkesin varlığını muharebenin emrine vermesi” gereği ile¹⁶ topyekûn savaş, emirlerin hareket noktası olmuştu.

Başkomutan ordu ve millete yayınladığı bildirisiyle manevi bir güç aşılamayı hedef tutmuştu. Ulustan talep edilen isteklerin, artık Başkomutanlık karargâhını örgütlemekte olan Genelkurmay ve Milli Müdafaa Vekâleti görevlilerince ayrıntılı listeler haline konması; bu arada bakan olan Dr. Rıza Nur'un iddia ettiği gibi subaylarla konuşarak, Başkomutanlık Yasası'nın görüşüldüğü gizli oturumlarda söylediklerinden yararlanılmış bulunulması da doğaldır. Buyruklardaki kalemlerin adları değil bir bütün olarak ele alınışı önemlidir.

Sakarya Muharebelerinde Harekât Planları

Sakarya mevziinin keşfiyle görevlendirilen kurul 22 Temmuz 1921'de işe başladı. Irmağın yatağı dar olduğundan engeller azdı. Sakarya vadisinin genişliği, su kenarında örtme kuvvetleri barındırmayı ve 1200-1500 metre uzakta yükselen sırtlardan etkili ateş altına almayı müdafaada bulunan taraf için güçleştiriyordu. Sakarya nehri ve vadisi, geçişin baskınla yapılması dışında Yunan ordusu için kıyı değiştirme hareketini oldukça zorlaştıracı idi. Türk ordusu çekilinceye dek (25 Temmuz) kazma bile vurulmamış olduğundan, yapılacak tahkimat, toprak işleriyle sınırlı kalacak ve dolayısıyla Sakarya mevzii yalnızca hazırlanmış bir mevzi olmaktan ileri geçemeyecekti.

Sakarya Savaşı'nda Türk ordusu stratejik savunma yapmak durumundaydı. Orta Sakarya ırmağı gerisinde yerleşerek güneyden yapılacak düşman kuşatmalarını yedekte tuttuğu kuvvetlerle önleyecek ve sonunda taarruza geçecekti. Konya doğrultusunun kapanması için bir tümenin ayrılmasıyla yetinilecekti.

Kütahya-Eskişehir muharebelerinde mevcudu hemen hemen, yarı yarıya düşmüş olan ordunun güçlendirilmesine çalışılmış, firarilerin yakalanmasına çaba harcanmış; Kocaeli Grubu'ndan 17'nci Tümen, Güney'den 2'nci Kolordu (5'inci ve 9'uncu tümen-

ler) ve Merkez Ordusu'ndan 18'inci Tümen getirilmişti. Bu tümenin savaş gücü hafif olduğundan lağvedilerek insan gücü öteki tümenlere aktarılmıştı. Türk tarafı muharebeyi kabul öncesinde, tahkim, örgütlenme ve ikmal eksikliklerinin giderilmesine azami oranda gayret gösterdi.

Yunan harekât planına gelince; 24 Temmuz 1921'de Yunan kralının huzurunda saptandığına göre hedef, Ankara'ya ilerleyerek Sevr barışını Anadolu hükûmetine kabul ettirmekti.

Böylece İngiliz Başbakanı Llyod George'un Kütahya-Eskişehir muhaberelerinden sonra, "Yunanistan, artık Sevr Antlaşması'yla kendisine verilenle yetinemez; daha büyük taviz almalıdır" demesinden cesaret alarak olabildiğince çok toprak kazanmaktı.

Bu toplantıda başbakanın sorusunu cevaplandıran İşgal Ordusu Kurmay Başkanı Albay Pallis, "bulunulan yerlerde kalınamayacağı", "askerin terhisine başlanamayacağı" bildirmiş; 20 günlük hazırlıktan sonra Türk ordusu ile temas sağlamak üzere ilerlemeye başlamayı, Türk ordusu Sakarya batısında ya da doğusunda kalırsa ona taarruz etmeyi, çekilirse takip etmeyi önermişti. Bu saldırıda olumlu bir sonuç görmediği halde yerinden olmamak için karşı çıkmayan ve bu görüşmelere etkin olarak katılmayan İşgal Ordusu Komutanı General Papulas, yukarıdaki önerilerin muhtı-rasını imzalayacaktır. Buna göre:

Mihaliççık-Sivrihisar ve güneyi çizgisinde yerleşeceği kabul edilen Türk ordusu, güney kanadından kuşatılacaktı. Bu amaçla Eskişehir doğusunda bulunan üç tümenli 3'üncü Yunan Kolordusu (General Polimenakos komutasında) demiryolunun iki yanından Sarıköy; Eskişehir dolayındaki üç tümenli 1'inci Kolordu (General Kondulis emrinde) Sivrihisar üzerlerine; Seyitgazi yöresinde bulunan iki tümenli 2'nci Kolordu (General Prens Andreas komutasında ve 9'uncu Tümen'in katılmasıyla üç tümenli olarak) Çifteler-İllica doğrultusunda 14 Ağustos 1921'de ilerleyecekti.

General Trikupis Grubu (4'üncü ve 9'uncu Tümenler), Afyonkarahisar-Konya doğrultusunda ordunun yanını koruyacaktı. Bağımsız Piyade Tümeni, Uşak ve 11'inci Tümen, Bursa dolaylarında güvenlik sağlayacaklardı.

General Papulas, ordusunun İmrallı-Sivrihisar-Sarıköy-Mihalıççık çizgisine yaklaşması üzerine Türk ordusunun Sakarya ırmağı gerisinde olduğunu anlayınca Ilıcaözü güneyinden kuşatmaya karar verdi. Aynı zamanda ikmal kolaylığı sağlayacak olan demiryolunun, hemen Ankara'ya kadar sarpça yüksek araziden geçme zorluğu vardı. Demiryolunun güneyindeki Orta Sakarya'ya doğru büyük kuvvetlerin kullanılması, Türklerin ateşi karşısında ırmak engelini geçilmesini gerektirecekti. Bu yüzden güneye, yarı çöl gibi olan bölgeye açılmıştı. Yunan ordusu böylece 18 Ağustos'ta güneye sert bir çarkla yöneldi. Bu hareket ikmal güçlüğüyle karşılaşacaktır.

Kuvvetler

23 Ağustos'a doğru iki ordunun muharebeye katılan kuvvet dökümü aşağıdaki gibi olmuştur:

	İnsan	Tüfekli	Kılıçlı	Ağ.mt.	Hf. mt.	Top	Uçak
Türk Batı C.	129.160	63.416	3.139	344	524	181	3
Muharebeye kat.	91.527	54.572	3.130		825	169	3 ¹⁷
Yunan k. As. Or.	183.500	75.900	1.380	2.084	684	386	18

Batı Cephesi kuvvetleri; 15'i 6. Grup'ta örgütlenmiş 17 piyade tümeni, 3,5 tümeni 5'inci Süvari Grubu'nda birleştirilmiş 4,5 süvari tümeni idi.

Yunan Küçük Asya Ordusu kuvvetleri; 3 kolordu ve General Trikupis Grubu'na bölünmüş olarak 12 piyade tümeni, 1 süvari tugayı ve 3'ü seyyar orduda olmak üzere 4 bağımsız piyade alayı idi. Ateş gücü bakımından karşılaştırma dışında iki Türk tümeninin bir Yunan tümeni eşdeğerinde olduğu kabul edilmelidir.

Yunan Ordusunun bölünümü

Cihanbeyli çölüne doğru kaymış olan, Türk ordusunu kuşatmaya yönelik Yunan ordusunun mevzideki çarpışmaların başında Güney Sakarya'yı aştığı sırada (23 Ağustos 1921) genel dağılımı şöyle idi:

2'nci Kolordu'suyla Savatlı-Güngörmez;
 1'inci Kolordu'suyla Güngörmez-İlca;
 3'üncü Kolordu'suyla İlca-Beşköprü çizgilerinde;
 9'uncu Tümen, Afyon'dan iki kolorduya katılmak için yönelmişti.

Türk Ordusunun kuvvetleri

Sakarya gerisine çekildikten, 3'üncü Grup yerine Yedek Grup kurulup buna yeniden 3'üncü Grup adı verildikten, kimi yer değiştirmelerden ve 18 Ağustos'tan itibaren güneye kayıştan sonra Türk ordusunun 23 Ağustos 1921'de kuvvet ve bölünümü şöyle oldu:

TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal, karargâhı ile 20 Ağustos'tan beri Alagöz'deydi. Başkomutanlık kurmay başkanı durumunda Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) idi.

İsmet Paşa emrindeki Batı Cephesi'nin komuta yeri Mallıköy'ün 10 kilometre güneydoğusunda aynı köydeydi.

Albay Kâzım (Özalp) komutasındaki Mürettep Kolordu 17'nci, 41'inci ve 1'inci Tümenlerle 1'inci Süvari Tümenini kapsıyor; Kuzey Sakarya dirseğinde Mihalıççık köprüsü ile demiryolu arasına yerleşmiş bulunuyordu.¹⁸

Albay Halit emrindeki 12'nci Grup (11'inci Tümen ile bir alay) demiryol güneyinde Çanakçı-Yıldız arasına;

Albay Kemalettin Sami'nin 4'üncü Grubu (61'inci ve 5'inci Kafkas Tümenleri) Yıldız'dan İlca kuzeydoğusuna dek;

Milletvekilliğinden izinle cephe görevine gelen Yusuf İzzet Paşa komutasındaki 3'üncü Grup (8'inci, 15'inci ve 7'nci Tümenler) İlca-Tomburoğlu arasına;

Güneyden getirilen ve adı Grup olan Albay Selâhattin Adil komutasında 2'nci Kolordu, 5., 9., 3. ve 4. Tümenler, Tanburoğlu-Mangal dağı çizgisine yerleşmişlerdi.

Albay İzzettin komutasındaki 1'inci Grup (23'üncü ve 24'üncü Tümenler), Haymana güneyinde; 57'nci Tümen Çal dağı batısında yedekteydi.

5'inci Süvari Kolordusu (Albay Fahrettin komutasında 2'nci, 3'üncü, 14'üncü Tümenlerle 4'üncü Süvari Tugayı), Kaltaklı ve güneyindeki toplanma bölgelerinde bulunuyordu.

Mürettep Tümen, Afyonkarahisar dolayında Konya yönünü kapamakta ve 6'ncı Tümen, Dinar yöresinde güvenlik sağlamakta idi. Sakarya batısında küçük de olsa bir iki köprübaşı tutulamamıştı.

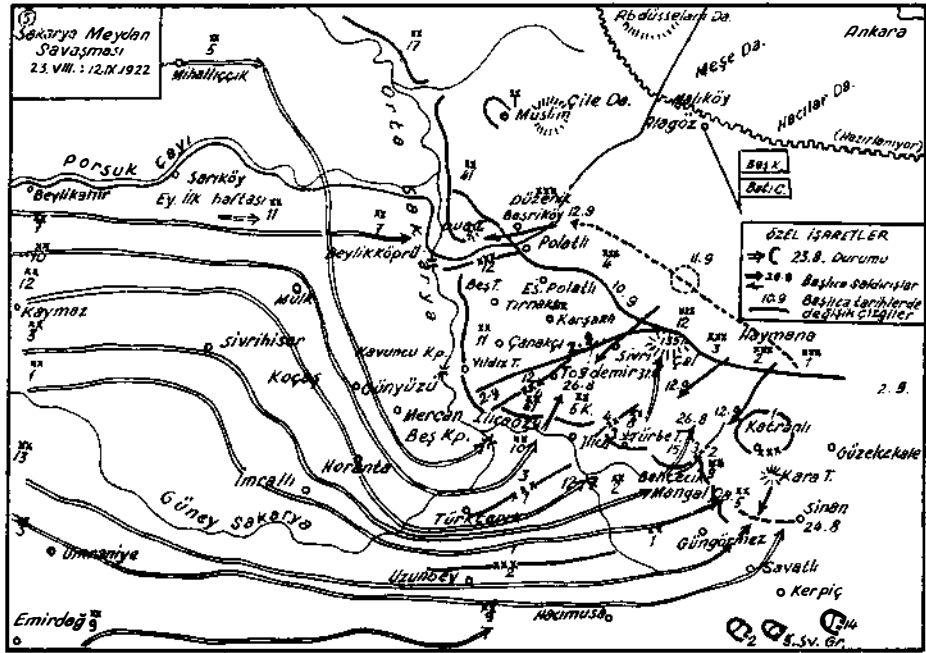
Başkomutan; 14 Ağustos'tan beri ilerleyen Yunan ordusunun 9 gün geçtiği halde 120 km'lik mesafeyi alıp mevzilerimizle temasa geçmemesinin hazırlık ve güneye kayma sebeplerinden mi ileri geldiğini cephedeki Fevzi Paşa'dan 22 Ağustos günü sordu. Ondan, düşmanın Mihalıççık'taki tümenini de güneye almada geciktiği cevabını alınca kendisi de cepheye geldi.

Yunanlıların Türk Mevzilerini Kuşatma Çabaları ve Mangal Dağının Düşmesi

Yunan ordusu, 18-23 Ağustos arasında kayma hareketlerini bitirerek 2'nci Kolordu ile Savatlı-Mangal dağı güneyi; 1'inci Kolordu ile Mangal dağı-Ilıca; 3'üncü Kolordu ile Ilıca-Yıldıztepe çizgisine ilerlemişti (3'üncü Kolordu'nun Gnl. Platis komutasındaki 7'nci Tümeni Sakarya ırmağını doğu yönünde geçerek 23 Ağustos'tan ayın sonuna kadar 5 tümene varan Türk kuvvetini karşılamıştır.).

Araziye uymayan Kipert haritalarının yol açtığı yanlışlık nedeniyle Mangal dağı gereği gibi tutamayan 5'inci Tümen'e karşı 1'inci Yunan Tümeni'nin, batıdan gelen rüzgâr ve yağmurlu bir havada yaptığı taarruz sonucunda bu tepedeki birliklerimiz 23 Ağustos saat 21.30'da çekildiler. 2'nci Grup Komutanı Albay Selâhattin Adil olayı ve 5'inci Tümen Komutanı'nın takviye kuvveti isteğini Batı Cephesi Komutanı'na bildirdi.

Bu tepenin kaybı, mevzilerimize olan egemenliği ve meydan muharebesinin ilk başarısızlığı olması dolayısıyla, Türk yüksek komuta kademesi üzerinde büyük bir etki yaptı. İsmet Paşa 24 Ağustos saat 11.45'te yazdığı emirde, "Ödev namusunu yerine getirmeyen birliklerin suçlarını bağışlamak, yetkimiz içinde değildir. Mangal dağının bırakılmasına yol açan olay nedir? Bundan sorumlu olan hangi komutan ve komutanlardır?" diye sordu.¹⁹



Olayı öğrenen Başkomutan'ın tepkisi de sert oldu. Soruşturma açtığını bildirirken, "5'inci Tümen'in komutan, subay ve erlerinin verilecek ilk emirde düşmana yıldırım gibi atılarak şan ve şeref kazanmalarını isterim..." dedi ve yazısının tümenin bütün mensuplarına okunmasını ekledi.²⁰

Mustafa Kemal'in, bu yazının yazdırılması sırasında 2'nci Grup ve 5'inci Tümen komutanlarına karşı idam isteğiyle soruşturma açılmasını söylemiş olmasını reddetmek güçse de belgelenmiş değildir. Geri çekilme, muharebede ileri karakolların sürülmemiş olmasından ileri gelmeliydi. Grup Komutanı Selâhattin Adil, "Olaydan sorumlu bulunmadığını" bildirdiyse de 5'inci Tümen Komutanı görevinden alındı.²¹ Bu tepenin geri alınması için 24 Ağustos'ta 24'üncü ve 4'üncü Tümenlerce yapılan karşı saldırılar sonuç vermedi.

Başkomutan bugün birlikleri görmek üzere yola çıkarken attan düştü. Bir kaburga kemiği kırıldığından bundan sonraki çalışmalarını yatakta ve sedye üzerinde yaptı. Bir muhalif yazar, Başkomu-

tan'ın içkili olduğu için attan düştüğünü ifade etse de Mustafa Kemal'in savaşta ve önemli karar zamanlarında içki kullanmadığını ve yemeği de az yediğini en yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'dan okuyoruz.²² Bunu bir yana bıraksak bile, ata gündüz bindiğine göre içki etkisi altında bulunmadığı açıktır. Attan düşmek için içkili olmanın da gereği yoktur.

24 Ağustos'ta bir tümen dışında (Türk koordinasyon kurulu iki tümen tahmin ediyordu) Yunan ordusunun, 8 tümenle Güney Sakarya'nın güneyinde bulunduğu anlaşılmıştı. Albay Platis komutasında ve Porsuk ırmağı yanlarında bulunan 7'nci Tümen'in birer alayla Beylikköprü'nün iki yanından 23/24 gecesi yaptığı geçiş başarılı oldu. 1'inci ve 11'inci Tümenlerin birer alaylık karşı saldırılarıyla gerilemeye zorlanan düşman gene de Sakarya doğusunda tutunmayı başardı.

Doğu kanat ucunda 2'nci Yunan Kolordusu'nun Kerpiç'e doğru giriştiği kuşatma hareketi görülünce 1'inci Grup, Kartaltepe-Kaltaklı çizgisine kadar cepheyi uzatmakla ödevlendirilmişti. 25 Ağustos'ta Yunan ordusu Kaltaklı'dan Yıldıztepe'ye uzanan cephe de saldırıya geçti. Doğu kanat gerisinde yedek olmak üzere 3'üncü Grup'tan kuvvet kaydırılması sonucu 1'inci Yunan Kolordusu'nun saldırıya geçmesi ile Türbetepe'nin bir kesimi elden çıktı.

26 Ağustos, en sert müsademe günü oldu. 2'nci Yunan Kolordusu Kartaltepe'nin iki yanından, 1'inci Kolordu Türbetepe'nin iki yanından ve 3'üncü Kolordu Ilıca-Yıldıztepe arasından saldırıya geçmişti. Sözünü ettiğimiz iki tepe elden çıktı. 3'üncü ve 2'nci Gruplar çekilince 1'inci Grup da gerilemek zorunda kaldı. Yunan ordusunun kuşatmadan çok çevirmeye benzeyen hareketleri en yüksek noktasına varmıştı.

Türk Komutanları Arasında Bunalım

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 3'üncü ve 2'nci Grup komutanlarının verdikleri raporların etkisi altında kalarak orduyu geride daha sağlam bir çizgiye çekerek savunmayı Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya önerdi. Müsademeleri yerinde ve yakından izleyen Fevzi Çakmak bunun gerekli olmadığını; adım adım savunmakla başarılı sonuca varılacağını bildirmişti.²³ Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı gece yarısı yayımladığı emirde grupların bulundukları yerlerde savunmalarını bildirdi ve morallerini yükseltmek üzere de 12 Grubun doğu kanada kaydırılmak üzere Polatlı'da toplanmakta olduğunu bildirdi.

Sol kanatta kuvvet toplamak ihtiyacını duyan İsmet Paşa, bu genel emirden önce (saat 21.30'da) 5'inci Süvari Grubu'na seher zamanından önce Kürt Kışlağı kuzeyinde bulunmasını yazdı. Böylece ilginç bir duruma olumsuz bir müdahalede bulunuyordu. Ama bunu ne o, ne de başkası bilemezdi. Durum şu idi: 5'inci Süvari Grubu'nun düşman gerisinde akınlar yapması istenmişti. Albay Fahrettin, Uzunbeyli'de saptanmış olan bir menzil bölgesine 14'üncü Süvari Tümeni'yle bir baskın yapmak üzere 26 Ağustos'ta tümenle birlikte yola çıkmıştı. Baskın gece yapılacak ve sabahleyin toplanma bölgesine dönülecekti. Sıtma nöbetine tutulmasıyla baskının yönetilmesini 14'üncü Tümen Komutanı'na bırakarak ken-

disi bir köyde kalmıştı. Süvari tümeni yolunu kaybetme yüzünden gecikmiş, baskını gece yapamayarak gündüz gözüne kalmıştı. Böylece gizlilik yitirilmiş ve süvari tümeni, atlarından inerek piyade saldırısına başlayınca düşmanın ateşiyle karşılaşmıştı. Burası, Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı General Papulas'ın komuta yeri idi. General bir boşluktan otomobilini sürdürerek kaçabilmişti. Öte yandan Albay Fahrettin sıtma nöbetini atlatmış ve tümeni ne kavuşmuştu. Taarruzun şiddetle sürdürülmesi emrini verdikten sonra Batı Cephesi Komutanı'nın yukarıda sözünü ettiğimiz ve 14'üncü Tümen'in seher zamanından önce Kürt Kışlağı'nda bulunması yolundaki haberini almıştı. Bildirilen zamanın üzerinden saatler geçmişti ve birliğiyle birlikte kendisi 35 kilometre uzakta bulunuyordu. Baskın yapılan yerin, Yunan ordusunun komuta yeri olduğunu bilmiyordu. Emri yerine getirmek için savaşmayı keserek döndü.²⁴

Sorun, inisiyatif kullanılması yönünden değil; kuraldışı savaş etmenleri bakımından üzerinde durulmaya değer. Gerçekten bu, kötü bir tesadüf olmuştur.

26 Ağustos'un ilginç olay ve kararlarından üçüncüsü de şudur: O akşam alınan haberler, çekilmenin geniş bir cephede olduğu yolunda idi. Başkomutan özellikle cephe gerisini düşünüyordu. Ağır bir karara varma gereğini duydu. Hükümet merkezinin Kayseri'ye taşınmasını Milli Müdafaa Vekili Refet Paşa'ya kapalı bir telle bildirdi. Taşıma işinin 29 Ağustos akşamına kadar bitirilmesini de istemişti. Bu, 25 Temmuz'da Fevzi Paşa ağzından meclise bildirilerek milletvekillerinin direnci ile karşılanan teklifin yenilenmesiydi. Cephe ve ordunun çekilmesiyle ilgili değildi.

Gece yarısından hemen iki saat sonra Genelkurmay Başkanı telefon etti. Grupların yanında gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra Başkomutan'a bilgi sunmaktaydı. Yunan ilerlemesi durdurulmuş ve durum kararlı bir hale konmuştu. Başkomutan bu habere sevin-di. Ankara'ya ikinci bir telyazıldı. Uygulamanın geri bırakılması istendi. Yeni telyazısı 27 Ağustos saat 07.15'te Ankara'ya vardığından teşebbüsün uygulanmasına geçilmemişti. Ama haber yine yayılmıştı. Bazı göçler başladı. Seyreltme denilen bu olay, kahra-

manlık bakımından değil; yönetimin aksatılmaması ve esenliği yönünden düşünülmelidir. Hükümet yönetmenin gittikçe karmaşık bir duruma düştüğü çağımızda bu tedbir daha da önem kazanmıştır.

Mustafa Kemal çok akılcı bir komutandı. Gereğinde ordunun yenilgiye uğratılmadan çekilebileceği bir mevzi olarak 40-50 kilometre geride Abdüsselâm dağı-Malıköy-Alagöz dağı çizgisinin işçi birlikleri (amele taburları) eliyle hazırlatılmasını istedi.²⁵ Bu arada Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak)'nın Sakarya muharebelerinde bir anıt gibi yükselmiş olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Başkomutanın Savunma Sistemi

Başkomutan; Fevzi Paşa'nın Batı Cephesi Komutanı'na söylediği, “adım adım savunma ile başarıya varılacağı” sözünden esinlenerek savunma sistemi bakımından 27 Ağustos'ta çok önemli bir emir yayımladı.

Bu emrin temelini örgütlediği yüzey savunması (sathı müdafaa) taktiğinin değeri çoktu. Bu konuda yargıya varmak için 1. Dünya Savaşı'ndan sonra mevzilerin savunmasındaki sistemin, “muharebe çizgisi”, arkasında “dayanak çizgisi –istinat hattı–” ve daha arkada “sakınma çizgisi –ihtiyat hattı–” gibi başlıca üç çizgi üzerinde yapılması dersine varıldığını düşünmek yeterlidir. Emrin etkisi de yaygın oldu. Nitekim bu düşüncenin derinliklerine inemeyen 2'nci Grup Komutanı'nın mevzilerini geri almak yolunda 27 Ağustos gecesi yaptığı öneriye Fevzi Çakmak, “Başkomutan'ın emrini almadınız mı?” sorusuyla yanıt vermiştir.

Ali Fuat Cebesoy'un *Millî Mücadele Hatıraları*'nda gördüğümüze göre Başkomutan bu emri, *Söylev*'de yazacağına yakın bir deyişle, Sakarya'dan kısa bir süre sonra kendisine anlatmıştır. *Söylev*'ine geçirdiği şekli şöyledir: “Dedim ki; savunma çizgisi (hattı müdafaa) yoktur; savunma yüzeyi (sathı müdafaa) vardır. O sath, bütün vatandır (“Hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır. Bu, bütün saha-i vatandır.”). Yurdun her karış toprağı, vatandaş

kaniyla sulanmadıkça düşmana bırakılamaz. Onun için küçük büyük her birlik (cüz-ü tam) bulunduğu mevziden atılabilir; ama küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada düşmana karşı yeni bir cephe kurup savaşmayı sürdürür. Yanındaki birliğin çekilme zorunda kaldığını gören birlikler ona uymaz. Bulunduğu mevzide sona dek dayanmak ve direnmekle yükümlüdür...”²⁶

27 Ağustos’ta Yunan ordusu bütün cephede saldırıya geçmiş, bunu 28. günü ve gecesi sürdürmüştür. Bu saldırılar sırasında 24’üncü Tümen, cephesinde ilerlediyse de 4. Grup karşısından geri püskürtüldü. Bu arada cephe komutanı kimi birliklerin kesiminde küçük düzeltmeler yaptı.

Yunan ordusunun genel taarruzu 29 Ağustos’ta yenilendi. Doğu kanat ucuna getirilen 12’nci Grup, Yunan saldırısı karşısında kalan 5’inci ve 41’inci tümenlerin çekilmesini karşıladı. Bu grubun biraz geride kalması sonucu 1’inci Grup cephesinde de düzeltmeler yapıldı. 2’nci ve 3’üncü Gruplar da birliklerini geri almak istedilerse de engel olundu. Cephenin gittikçe doğuya uzandığını, bunun azami hadde vardığını görüyoruz. Gerçekten muhabere cephesi 100 kilometreye çıkmış ve batı-doğu doğrultusunu alarak bir ters cephe durumunu almıştı.

Çal Dağı Civarındaki Müsademeler

Yunan ordusu kuşatmada başarı kazanamayınca bir yandan kuzeye bir tümen kaydırmış ve bir yandan da 1'inci ve 3'üncü kordularıyla Haymana batısındaki Çal dağına yönelmişti. 29 Ağustos'ta başlayan saldırıların şiddeti 4'üncü ve daha çok 3'üncü Gruplar üzerinde hissedildi. 31 Ağustos'ta düşman 4'üncü ve 3'üncü Gruplarımız arasından ilerleyerek Çal dağının bir kesimini ele geçirdi. Kuzey kanatta Mürettep Grup da Basriköy-Polatlı batısı çizgisine geriledi. Gece yapılan karşı taarruzla Çal dağının bir kesimi alındıysa da 2 Eylül'de bırakılmak zorunda kalındı.

31 Ağustos'ta Türk cephesi, Basriköy-Polatlı batısı-Korsanlı-Haymana batısı-Kızılkoyunlu-Güzelcekele kuzeyinde Çalış çizgisinden geçiyordu. Çal dağı dolayında düşman baskısının arttığını gören Genelkurmay Başkanı, Batı Cephesi Komutanı'na iki çözüm yolu teklif etti. Buna göre ya Çal dağı dolayında 4 tümen kuvvet toplayıp güneye şiddetli bir saldırı yapılmalıydı ya da aynı sayıda kuvveti doğu kanatta toplayarak Yunan ordusunun kanadına sert bir darbe indirilmeliydi. Bu seçeneklerden hangisinin gerçekleştirilebilir olduğu komutanların raporları alındıktan sonra kararlaştırılmalıydı. Batı Cephesi Komutanı birinci çözüm yolunu seçti. 15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili (Gökberk) komutasında bir Çal grubunun kurulmasına karar verildi.

31 Ağustos 1921’de Başkomutan, ikmal maddelerinin düzenli gönderilmesine çaba harcanmasını isterken Savunma Bakanı (Milleti Müdafaa Vekili) Refet Bele’ye şöyle yazıyordu:

“Anadolu muharebeleri, bir iki günlük meydan savaşları şeklinden çıkarak sürekli yıpratma savaşı haline gelmiş sayılabilir. Bu halde başarı, kesintisiz ikmal yapma olanağına bağlıdır.”²⁷ Bununla bir yandan ikmalin önemini, öte yandan muharebelerin uzun süreceğini belirtmiş oluyordu. Nitekim bu çarpışmalar daha 12 gün uzayacaktır.

31 Ağustos’ta General Papulas, Türk ordusunun çekilmiş olduğunu sanarak 3’üncü Kolordu’nun Polatlı’ya; 1’inci Kolordu’nun Çal dağı kuzeyine; 2’nci Kolordu’nun Kızılıkoyun-Güzelcekale çizgisine ilerlemesini istedi. Ama Türk ordusu onun istediğini yapmamış olduğundan önemsiz arazi elde etmekle kaldı. Bu kazanç içinde özellikle Çal dağı grubunun 31 Ağustos gecesini 15’inci ve 24’üncü Tümenlerle yaptığı taarruz sonunda Çal dağında kazandığı yerlerin ele geçirilmesi vardı. Çal dağının bütünüyle kaybı bakımından Başkomutan, Sakarya dönüşü mecliste 19 Eylül günü verdiği söylevde savunmanın arazi yüksekliklerine bağlı kalmaması gerektiğini anlatırken etrafına karşı egemenliği belli olan bu tepenin düşman eline geçmesiyle muharebelerin ters yönde geliştiği kanısına varmanın yanlış olduğuna değindikten sonra, “Cevherini yitirmeden koruyan, aklını ve ferasetini başında tutan bir ordu için mevziin önemi yoktur. Her asker, her yerde muharebe edebilir. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde de savaşabilir...” diyecek; savunma çizgisi olmadığı, savunma yüzeyi bulunduğu yolundaki savunma sistemini arazi engebesi kavramı ile bütünleyecektir.²⁸

1 Eylül çatışmaları çok çetin oldu. O güne dek uğradığımız subay kaybı ağırdı. 4’üncü Tümen Hücum taburunda iki subay kalmıştı. 42’nci Alay’ın komutanlığı bir yedek teğmenin elindeydi.

Çal dağındaki başarısızlığın, çatışmaların Ankara’ya bulaşmaya yol açabileceğini düşünen Başkomutan, hükümet merkezinin Ankara’dan Kayseri’ye taşınmasına başlanmasını bildirdi. Bu arada kendi emir subayı Binbaşı Salih Bozok’un, Başkomutan’ın not-

larıyla belgelerini toplamak üzere Ankara'ya gitmiş ya da gönderilmiş olmasını Başkomutan'ın eleştirisi için kullanmak insaflı bir davranış olmaz. Boşaltma dolayısıyla Ankara'da bozgun havası estiğine parmak basmalıyız.

Muharebelerin geleceği üzerinde Başkomutan 2 Eylül'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile görüşme yaptı. Fevzi Çakmak savunmanın sürdürülmesi düşüncesinde olduğunu bildirdi. Bu münasebetle, Yunan ordusunun da güçlükler içinde bulunduğunu belirtmek üzere, "Bize yağmur yağarken düşmana güneş doğmuyor" deyimini söylemesi anılarda kalmıştır.

2 Eylül'de General Papulas "Ankara hedefi"nden vazgeçmişti. ²⁹ Kolordularına iki günlük bir dinlenme verdi. Bundan sonra da çekilme hazırlıkları dönemine girecektir. Gerçekten 3 Eylül, cephe de sükûnetle geçtikten sonra savaşmalar yenilenirken o da, 4 Eylül'de 10 gündür ikmal güçlüğü çekildiğini, artık savaşı sürdürmenin yararı kalmadığını Savaş İşleri Bakanı Teodokis'e bildirdi.

Türk Genelkurmay Başkanı da 4 Eylül'de Yunan ordusunun, belirli olarak Yıldıztepe'ye taarruz etmesinden ve düşmanın doğudan kimi birlikleri geri almış bulunmasından esinlenerek bizim de Çal dağı dolayında kuvvet toplamamızı Batı Cephesi Komutanı'na bildirdi. Yunan saldırılarının eski şiddette yapılmadığını dikkate alarak, 5 Eylül'de savaşın siper muharebesine dönmesinden kuşku lanarak 5'inci Süvari Grubu'nca güneyden düşman gerilerine yapılan akınların derinleştirilmesini istedi. Kuzeyden de Alpu köyüne varacak süvari akınları yapılmalıydı. Akınların yapılması gereğine katılmakla birlikte savaşın siper savaşına dönüşmesi üzerinde kaygı duymayı gerekli görmemekteyiz. Bunu yapacak yerde düşmanın çekilmesi daha yeğdi. Genelkurmay başkanının bu düşüncesi, İngiliz kaynaklarının hemen hepsinin Yunan ordusuna açık tutulduğunu düşünmesinden ileri geliyordu. Oysa Kütahya-Eskişehir muharebelerinin bitiminde (24 Temmuz) İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Atina elçisi aracılığıyla, "İngiliz hükümetinin Anadolu savaşında tam bir tarafsızlığa karar verdiğini" Yunan hükümetine bildirmişti. Fevzi Paşa elbet bunu bilemezdi.

5 Eylül’de Yunan saldırısı son noktasına varmıştı. Türk yüksek komuta kademesi, Yunan ordusu üzerinde üstünlük sağladığının farkındaydı. Batı Cephesi emirlerinde şimdiye kadar, “Ordu, bulunduğu mevzii kesin olarak savunacaktır” denirken; bugünkü Batı Cephesi emrinde, “Bundan böyle her düşen nokta, karşı saldırıyla geri alınacaktır” deniyordu.³⁰

Yunan Ordusunun Kuzey Kanadına Taarruz Düşüncesi

Yunan ordusunun 5 Eylül'e doğru cephemizin ortasından ve kuzey kanattan yaptığı saldırıların güçten düşmesi, Türk komutanlarında kuzey kanattan bir saldırı yapılması düşüncesini doğurdu. Ancak bu, geç olarak uygulanabildi. Ertesi günler Yunan ordusunun taarruz kudreti etkin halini yitirirken 6 Eylül'de Türk birliklerine çekidüzen verildi. 7 ve 8 Eylül'de düşman Ilıcaözü'nün iki yanındaki bazı birliklerini çekerken yapılan Türk taarruzu ile ilerlemeler sağlandı ve Çal dağı alındı.

7-8 Eylül'de, "Genelkurmay; düşmanın birkaç gündür çekilme karar ve tertiplerine başladığı düşüncesinde bulunduyorsa da cephe komutanlığı bu konuda biraz daha ihtiyatlı davranıyordu. Cephe komutanlığı da 9 Eylül'de önce 5'inci Grup Komutanı Alb. Fahrettin, sonra, 2'nci ve 3'üncü Gruplar adına Yusuf İzzet Paşa'nın (aynı zamanda Bolu milletvekili) yaptığı öneriler üzerine, sonunda taarruz düşüncesini olgunlaştırdığından 10 Eylül saat 02.00'de saldırı emrini verdi."³¹

Saldırıları; Mürettep Grupça (bunu Başkomutan da izledi) demiryolunun iki yanından Beylikköprü; 1'inci Grupça Yamak-Bahçecik; 2'nci Grupça Dikilitaş-Tanburoğlu doğrultularında yapıldı. Taarruz, Mürettep Grup kesiminde başarılı oldu. Yunan birlikleri

Duatepe-Kartaltepe çizgisine atıldı, öteki kesimlerde az ilerleme sağlandı. Düşmanın 11 Eylül'de Mürettep Grup ve 4'üncü Grup üzerine yaptığı karşı saldırılar ise durduruldu.

Yunan Ordusunun Çekilmesi ve Türk Takip Emri

General Papulas, hükümetine yeniden başvurarak, “bulunulan mevzilerin elde tutulması galip devletlerle görüşmeler için iyi bir ortam ise, orduyu bir an önce geriye alabilmek üzere bu görüşmelerin çabuk sonuçlandırılmasını” yazmıştı.³² 10 Eylül 1921’de aldığı cevapta Savaş İşleri Bakanı, “Yalnız askeri düşünceler altında karar verilmesini; ilhakı istenen çizgiden olabildiğince ileride kalınmasını” bildirdi.

Bununla birlikte General Papulas kolordularının parça parça çekilmesini düzenledi. 12 Eylül için savaşmacı birliklerin 3’üncü Kolordu ile Mülk, 1’inci Kolordu ile Kocaş ve 2’nci Kolordu ile Mercan dolaylarına çekilmelerini buyurdu. Ön emrin gönderilmesinden sonra Türk saldırılarını önce cephe düzeltmeleriyle karşılamak ve çekilmeyi ertesi güne bırakmak istediye de en uzakta bulunan 2’nci Kolordu ilk emri uygulamaya başlamıştı. Böylece çekilme bir oldubitti haline geldi. Bununla birlikte bir tehlike oluşmadı. Çünkü Türk birlikleri her yerde saldırı durumunda değildi. Yoksa 2’nci Yunan Kolordusu çok güç bir duruma düşecekti. Bu kolordunun komutanı Prens André, kolordusunun gerisine birkaç makineli tüfeğin takılmış olmasının birliklerine büyük zorluklar çıkaracağını yazar.³³

Batı Cephesi Komutanı takibat anlamını pek taşımayan ilk emrini 43 sayılı harekât emri olarak 12 Eylül 1921’de verdi. Bunda, Mürettep Grup’un Beylikköprü üzerine saldırış yapması, 4’üncü Grup’un Eski Polatlı-Karakuyu çizgisinde düşmanla temas kurması, 12. Grubun Çal dağı-Sivri doğrultusunda takibe geçmesi, 3’üncü ve 2’nci Grupların Yusuf İzzet Paşa komutasında Eski Çalış-Sivri ve Toydemir doğrultuları arasında savaşma teması sağlaması ve 1’inci Grup’un saat 17.00’ye kadar dinlenip Polatlı’ya gitmesi istendi.

Görüldüğü gibi 12. Grup dışındaki gruplardan takip istenmiyordu. 1’inci Grup cephesi yönünde ilerletilse Polatlı’ya varıncaya kadar düşmana yetiştirirdi.

Gruplar aldıkları ödevden daha ileri gidecek şekilde ilerleme yaptılar. Düşman da Mülk-Günyüzü-İmranlı çizgisine çekilmişti. 12’nci Yunan Kolordusu’nun erken davranması sonucu bu kolordu ortaya geçmiş ve 1’inci Kolordu güneyde kalmıştı.

Batı Cephesi Komutanı asıl takip emrini verdi ve düşmanın bozguna uğratılmasını istedi. Buna ayrıca 24 saatlik çabanın Yunan ordusunu yok etmeye yeteceğini eklemişti. Oysa bu süre geçmişti. Genelkurmaylık’a verilen raporda Yunan ordusunun çekildiğini, artçılar bırakmış bulunduğunu, takibe geçildiğini ve 21 gün süren savaşmaların bittiğini yazdı. 13 Eylül 1921’de Başkomutan da 23 Ağustos 1920’den beri süregelen savaşmaların üç gündür yaptığımız karşı saldırışlarla bugün öğleden önce sona erdiğini, Yunan ordusunun çekildiğini ve takip edildiğini meclise bildirdi.

Hemen ekleyelim ki meydan savaşmasının genel gidişinde olduğu gibi, takibatın da geç kalmasında Başkomutanlık ve Batı Cephesi Komutanlığı karargâhlarının aynı yerde bulunmasının etkisi olmuştur. Üst ve ast karargâhlar üst üste ya da iç içe bulunursa ast (makam)ın büsbütün edilgin bir duruma düşmesi çaresizdir. Bundan kaçınmak için, uzakta kalınmalıdır. Sakarya’da Genelkurmay Başkanı birçok durumlarda yararlı müdahalelerde bulunarak grupların savaşmalarını yoluna koymakla görevinin ötesindekileri de yerine getirmiş, daha büyük çaptakiler için verdiği buyruklar ve yaptığı telkinler savsaklanmıştı. İsmet Paşa, düşman etkisine bağ-

lanmış ve hareket serbestliği ilkesini gözden kaçırmış görünüyordu. Komuta yerleri ayrı olsaydı, müdahale yapılacak durumlarda emirler, stratejik durumların gereği olarak serbestçe yazılır ve gerekiyorsa Başkomutan'a da imzalatılırdı. Ama iç içe çalışan karargâhlar durumunda çelişilen noktaların Başkomutan'a götürülmesi bir çeşit çekiştirme etkisi yapardı. Nitekim Fevzi Paşa da bir Genelkurmay Başkanı olarak yüksek komutanlar arasındaki güveni sarsmamayı gözden kaçırmayarak, kesin karara varması için bu noktaları, mert yaradılışının gereğiyle, her defasında Başkomutan'a götürmemişti. Emekliliğinden sonra 1945'te verdiği bir demeçte bunları yalnızca hatırlatmakla yetinecektir.

Başkomutan ise, ayrıntıları da gözden kaçırmayan alışkanlıkta olmakla birlikte, taciz edici yaradılıшта bir komutan olmadığından, birliklere fiilen komuta eden İsmet Paşa'nın işlerine karışmaktan olabildiğince uzak kalmıştır. Kütahya-Eskişehir savaşlarında "Çekil!" direktifini verdikten sonra da böyle davranmış ve çekilmelerin 22 Temmuz'a kadar ağır tempoda yapılmasına ve hatta Eskişehir saldırısının geniş çapta yapılmasına bile müdahalede bulunmamıştır. Böylece Sakarya'daki savaşmaların genellikle yönetimi, oldukça büyük payıyla, genç yaştaki Batı Cephesi Komutanı'na kalmıştır. İlişkiler böyle olunca, Başkomutan'ın cephede bulunmasından elde edilebilecek meyve gereğince derlenememiştir. Bunları, bir eleştiride bulunmak için değil, gelecek kuşakların yararı bakımından buraya yazmış bulunuyoruz.

Yunan ordusu 11 Eylül'de çekilmeye başlamış ve 13 Eylül'ün ilk saatlerinde Sakarya doğusunda kimseyi bırakmamıştır. Daha önce düşman, Porsuk çayı kuzeyine kaydırıldığı birlikler ve Sakarya ırmağı doğusunda bıraktığı son birlikler korumasında üç kordusunu Porsuk vadisine ve demiryoluna doğru yaklaştırarak çekiliyordu. Yunan ordusuna en büyük vuruş, Sakarya ırmağını ve yarı çöl bölgeyi geçmeden indirilebilirdi. Bu, stratejik kanat olan kuzey kanattan ve bir dereceye kadar da güneyden yapılabilirdi. Genelkurmay başkanının bu konudaki telkinlerine Batı Cephesi komutanlığınca gereken önem verilmemiştir.³⁴ Böylece bu olanak kaçırılmıştı. Şimdi arkasından koşulacaktı.

Başkomutan 13 Eylül akşamı kesin takip ve yeniden kuruluş emrini verdi. Bunun birinci kesiminde sağ ve sol kanatlardan, eş-zamanlı takip yapılmasına birer ikişer piyade tümeni katılmasını ve düşman gerisinden de uygun görülecek karma takip müfrezelelerinin gönderilmesini istiyordu. Bu, taşıtları artırılmış olarak 4,5 süvari ve 3-5 piyade tümeninin ayrılması demekti. İkinci kesimde takibe katılmayacak birliklerin şimdilik Sakarya gerisinde demiryolu dolayında toplanarak, en büyük hızla ikmal edilmelerini ve kurulmalarını istiyordu. Üçer tümenli dört kolordu, Kocaeli Grubu ve 6'ncı Tümen ile dört tümenli Süvari Kolordusu yeniden örgütlenecekti.

Yeniden kuruluşa girişmenin, takip emri ile çelişir görünüşte olduğu doğrudur. Ancak, Yunan ordusu geri yürüyüşe geçtiğine göre; görüldüğü gibi taşıtları artırılmış birliklerden başkasının ileri sürülmesinde yarar yoktu. Başkomutan ise yeni kuruluşu olabildiğince büyük hızla istiyordu. Nitekim emir 48 saatte yerine getirilecek, ordu takibe uygun bir şekilde yeniden örgütlenecektir. Gerçekte O, şimdi Yunan ordusuna, yeniden mevzilenmesine imkân vermeden güçlü bir saldırı yapmayı düşünüyordu.

Takipler için alınan tertip şöyle idi: Kocaeli Grubu (17'nci Tümen) ve 3'üncü Kolordu Ankara çayı kuzeyinden geçerek bir yandan, Süvari Kolordusu (8'inci Tümen ile birlikte) güneyden öte yandan önleyici hareket yapacaklar; 1'inci, 3'üncü ve 4'üncü Kolorduların karma müfrezeleri düşmanı ardından izleyeceklerdi. Süvari Kolordusu güney Sakarya ırmağına daha 13 Eylül'de yetiştiği halde Beylikköprü ile Kavuncu Köprüsü arasındaki müfrezelerimiz 16 Eylül'de bu ırmağı geçebildiler.

Süvari Kolordusu, Kurtuluş Savaşı'ndaki en değerli belki de tek hizmetini bu kez Sakarya Savaşı'nda yaptı. Yunan ordusu 18 Eylül'de Mihalıççık-Sivrihisar ve güneyi çizgisinde (Porsuk ırmağı iki yanında) iken Mahmudiye dolayına vararak ve Alpu'da demiryolunu bozarak düşmanın geri çekilişini zora sokmaya çalıştı ise de piyadesi bulunmamak ve zayıf ateş gücü dolayısıyla Lütfiye üzerine çekilmek zorunda kaldı. Ertesi günden itibaren akınlarını sürdürdü ve geriden gelen müfrezeleri de düşmanla temasa geçerek

baskılarımız arttı. Ama Yunan ordusunun önü bir engelle kesilemediğinden çekilmekten alıkonamadı. 27 Eylül'de düşman Bozdağ-Alpu batısında Ağapınar-Hamidiye-Seyitgazi kuzeydoğusunda Kırgız dağı-Cevizli çizgisine çekildi.

Yunan bildirisi; Ankara doğrultusunda düşünülen harekâtın yapıp dönüldüğünü bildiriyorsa da buna, başta komutanları olduğu halde kimin inandığını sormak gerekir. Çay'a dek ilerlemiş olan General Trikupis komutasındaki 4'üncü Tümen, Afyonkarahisar'a doğru çekildi. 2'nci Kolordu'yu bu yöne sürmüş olan Türk Batı Cephesi Komutanlığı Afyonkarahisar yöresini ele geçirerek Yunan ordusunun Eskişehir-Afyonkarahisar çizgisinde tutunmasını önlemek istedi. Ve aynı amaçla Süvari Kolordusu ile 8'inci Tümen'i Afyon üzerine kaydırıysa da tehlikeyi gören General Papulas hızla dört tümenli 1'inci Kolordu'sunu bu yöreye aldı. Yunan tahkimatı karşısında güneyden taarruz girişimimiz böylece önlenmiş oldu.

Takip; belli başlı yerlerde kuvvet toplamış olduğumuz halde daha 11 Eylül'de başlayacak saldırıların sonucu olarak yapılsa idi daha çok başarı sağlanırdı. Afyonkarahisar üzerine 2'nci Kolordu'nun daha önceden gönderilmesiyle de bu kent civarı ele geçirilerek Yunanlıların Eskişehir-Afyon ötesindeki başka bir kesime çekilmeleri zorunlu kılınabilirdi.

Sakarya'da Uğranılan Kayıplar ve Elde Edilen Sonuçlar

Aslında Sakarya Savaşı Kütahya-Eskişehir muharebeleriyle başlayan Yunan stratejik harekâtının son safhası idi. İlkinde Türk, ikincisinde Yunan ordusu yenildi. Sakarya savaşmalarındaki kayıplar şöyle idi:

	Şehit ve ölü	Yaralı	Tutsak ve kayıp
Türk Ordusu	3.713	18.480	805
Yunan Ordusu	3.958	18.955	14.450

Türk ordusunda 5639 kaçak ve 8630 kayıp görülürse de bunlar, Kütahya-Eskişehir savaşmalarının kayıta kalmış olanlarıydı. Türk ordusunda şehitlerin 277'si, yaralıların 1058'i subaydı; bu da 5201 subay mevcudunun beşte birinden fazlası demektir. Bu nedendir ki Sakarya Savaşı Türkler için subay savaşı olmuştur.

Sakarya zaferi Türkiye'de büyük bir sevinç yarattı. Bütün ülkede kutlandı. Sakarya Savaşı'nın son evresinde meclisin durumu da ilginçti. Milletvekilleri kaygılı idiler. 11 Ağustos'tan sonra oturumlar seyrek ve toplantılara katılmalar az oluyordu. Bakanlarla kimi görevliler dışında hükümet merkezinin Kayseri'ye taşınması, bu yürekli milletvekillerini de etkilemişti. Kendi başının çaresine bakmak ya da ailesini götürmek üzere birçok milletvekili izinli izinsiz

Ankara'dan ayrılmıştı. Bu göçe kimi halk da katılınca Ankara'da at ve eşek de kalmamıştı. Yunan uçaklarının Ankara demiryolu istasyonunu ve Akköprü'yü bombalamaları bunalımı artırmıştı. İs-sızlaşan Ankara'yı yaralılar doldurmuştu. Bu bakımdan bir izleni-me varmak için Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 'Millî Mücade-le Hatıraları' okunmalıdır.

Elde edilen zaferin sevinci Kütahya-Eskişehir yenilgisinin kır-gınlığını sildi. Milletin makûs talihini gerçekte İkinci İnönü'nde İsmet değil, Sakarya'da Mustafa Kemal yenmişti.³⁵ Yunan ordusu Sakarya'dan sonra artık stratejik bir saldırı yapma gücünü yitirmiş oldu. Yardım istemek için, yenilgiden sonra Avrupa başkentlerine giden Başbakan Gunaris gerçeği ve kaybolan umudu, "Küçük As-ya'yı bırakmamız gerekiyor... Evet, oradan çekilip gitmemiz gere-kiyor" sözleriyle dile getirdi.³⁶

Sakarya zaferinin dış ilişkiler bakımından yarattığı olanaklar çok önemliydi. 20 Ekim 1921'de Fransızlarla Ankara, ertesi gün Sovyetler ve Kafkas Sovyet hükümetleriyle Kars antlaşmaları im-zalandı. Böylece hem iki savaş cephesinden temelli olarak kurtul-muş hem de silah ve teçhizat yardımı sağlamış ya da artırmış olu-yorduk. Sakarya'da yenilseydik bu siyasal başarıların elde edilme-si mümkün olamazdı. Bu konuya ilerde değineceğiz.

Yapılan işlere değer vermede cömert' olan Başkomutan, meclis-te 19 Eylül 1921'de verdiği söylevde Genelkurmay başkanından erlere kadar herkesi övdü.³⁷ Bunların başında andığı iki yüksek gö-revliden İsmet İnönü üzerindeki övgüsünün Fevzi Çakmak için söylediklerinden daha fazla olduğunu anlamak kolaydır. Bunu ya-parken Başkomutan'ın, Batı Cephesi Komutanı'nın yukarıda de-ğindiğimiz kimi düşünce ve icraatlarından (26 Ağustos'ta orduyu çekmeyi düşünmesi, 8 Eylül'de sağ kanada kuvvet kaydırması yo-lunda Fevzi Paşa'nın verdiği emri geciktirmesi, 12 Eylül'de yayım-ladığı takip emrinin amaçtan uzak olması gibi örneklerle rağmen) habersiz kalmasında ya da kendisinin hiç hoşlanmadığı kötüle-me-lerin İsmet Paşa cephede iken ve cepheden dönüşünde yapılmış ol-masında buluyoruz.

Mustafa Kemal ikmal işlerindeki başarısı dolayısıyla Milli Mü-

dafaa Vekili Refet Paşa'yı, zaferin kazanılmasında birinci kertede etmenlerden biri olarak göstermiştir. Bu örnek de Başkomutan'ın, görevlileri ve insanları yalnız hizmet başarısı açısından değerlendirmedeki alışkanlığını gösterir.

Söylevinin komutanlara, subaylara ve erlere ayırdığı bölümünde yaptığı övgüler çok içtendir. Bu söylevinde Başkomutan, Türk milletinin savaş isteklisi olmadığını, ama savaşmak zorunda bırakıldığını ve kendi kaderini tayin hakkından fazla bir şey istemediğini, ama isteklerinde ısrar edeceğini söyledi. Lloyd George'un 16 Ağustos'ta Yunan isteklerine açık kapı olsun diye, "başarılı bir savaş göze almış olan ülkenin yararına tutum takınmak gerektiği" sözünü, şimdi tutmasını istedi.

19 Eylül 1921'de TBMM, Fevzi ve İsmet Paşaların önergeləriyle İbrahim Süreyya Bey (Yiğit) ve 62 arkadaşının ortak önergelerini birlikte ele alarak yasalaştırdı. Yasa, TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya, gazilik ve müşirlik unvanlarının verilmesi ile ilgiliydi. Büyük Meclis, Türk'ün en büyük evladına, padişahın çok gördüğü rütbenin üstünde mareşallik ve gazilik yönelterek O'na gerçek değerini verdi.

Sakarya Savaşı'ndan Sonra Yapılan Antlaşmalar

Siyasetle savaşın birbiriyle tutarlı yönetilmesi bakımından bu sözleşmelere değinmeyi yararlı buluyoruz. Fransızlarla imzaladığımız Ankara Antlaşması, özerk bir statü ile de olsa Hatay livasını “Misak-ı Milli” sınırları dışında bırakma gibi jeopolitik zararına rağmen İtilaf cephesi devletlerinden biri tarafından tanınmış olmak, emperyalist cephede bir gedik açarak ona Sevr'i bozdurmak bakımından siyasal, bir savaş cephesinden kurtulmakla önemli bir stratejik yarar sağlıyordu. Fransızların sözleşmeyi yerine getirmeleri dolayısıyla Mustafa Kemal, buranın anayurda kavuşmasını yaşamının sonundan önce yoluna koyacaktır. Fransa ile yapılan bu antlaşma, 1921 Martı'nda Bekir Sami Bey'in (Kunduh) imzaladığı ile birçok tavizi kapsamamak yönünden çok farklıydı.

Bir gün ara ile imzalanan Kars Antlaşması ise 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla daha önce imzalanan Gümrü Antlaşması'nın ilkelerinin bu kez Sovyetler Birliği'ne ve Kafkas Sovyet hükümetlerine topluca kabul ettirilmesi anlamına geliyordu. Bununla, iki sancağın Türkiye'ye kavuşturulması tanınmış olmakla jeopolitik; Ankara Antlaşması'na benzer olarak stratejik ve iki komşunun rejimlerine karşılıklı saygılı davranmalarını sağlamak bakımından siyasal yararlar sağlanmıştır.

O devirde Sovyetler'in başlıca petrol kaynağı Bakû'ydü ve buradaki üretimin denize çıkış noktası Batum'du. Batum'un Türkiye'den çok Sovyetler için yaşamsal önemi tanınarak, gelecek için anlaşmazlık nedeni olmasına yol açılmadan "Misak-ı Milli" sınırı dışında bırakılmasına razı olunmuştur. Kâzım Karabekir de Batum'un işgali öncesinde buraya girmemek ve Çoruh ırmağını geçmemek düşüncesindeydi. Bu özverilerle tek bir cephede, yalnızca Yunanlılarla savaş yapmak, kesin sonuç için en önemli öge olan silah ve teçhizat sağlamak imkânları elde edilmiştir.

Sakarya Savaşı'nın Değerlendirmesi

Batı Cephesi'nde görev alan ordumuzun mevcudu, insan sayısı bakımından Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin yarısı kadardı. Dörtte bir makineli tüfek ve yarı top sayısı ile meydan muharebesi kazanılmıştı. Asıl savaflara katılan Yunan ordusu, 75.900 mevcudundan 37.363 (yarısı) kişisini kaybetti. Bu ağır bir tasfiye idi. Düşmana daha ağır bir kayıp verdiremememiz, Yunanlıların Sakarya ötesine geçmesinden önce, özellikle stratejik kuzey kanattan daha erken ve daha atak saldırının yapılamamasından ileri gelmiştir.

Zaferin kazanılmasında en büyük pay kuşkusuz Başkomutan'ındır. Koyduğu savunma sistemi kazancın baş etmeni olmuştur. Sonraları *Söylev*'ine, "Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır..." diye geçirdiği ilkelerini 27 Ağustos emri ile yayımlayarak çizgilere ve arazi yüksekliklerine bağlı kalmaksızın nokta nokta savunma yapılmasını istemişti ki zamanımızda uygulanan askeri savunma tekniklerine bir kaynak oluşturmuştur.

Böylece 21 gün ve 21 gece süren meydan muharebesi 100 kilometre cephede 20 kilometre derinlikle tek bir mevzide verilmiştir. Mustafa Kemal bu meydan savaşını, "çok büyük meydan savaşı (melhame-i Kübra)" diye nitelendiriyordu. Bunun yanındaki kazançlarımızı şöyle sıralayabiliriz:

Genelkurmay'ın büyük çabasıyla yenilmiş ordunun savaşı hale getirilmesi, subay ve erlerin kahramanlığı, Yunan ordusundan daha iyi ikmal yapılması (kimi aksamalara karşın askere düzenli olarak sıcak yemek yedirilmiştir), Genelkurmay Başkanı'nın isabetli görüşleri ve yerinde yaptığı müdahalelerle durum düzeltmeleri, Türk yüksek komutasının iç çizgide manevra yapması ve birliklerin öncekilere göre daha canlı hareket etmeleri. Yunan ordusunun menzil hazırlıklarının eksikliğini, ikmal yapamamasını ve buna da etki yapan yarı çöl bölgeye taşmasını başlıca yanlıgılar olarak sayabiliriz.

Başkomutan bu zafer ile yetinmeyerek son ve kesin zaferi sağlamak istiyordu. Çünkü 30 Eylül 1921'de Genelkurmay tarafından Karabekir'e bildirileceği gibi Yunan kayıpları büyük bir yakınlıkla 40 bin olarak tahmin ediliyordu.³⁸ Sakarya Meydan Savaşı biter bitmez (13 Eylül) Orta ve Batı Anadolu'da seferberlik ilan edildi. Halkın moralinde canlılık sağlamak üzere Başkomutan 14 Eylül 1921'de, "Yunanlıları kırmak için" olan bildirisini yayımladı.³⁹

Sakarya Meydan Savaşı kazanılamasaydı, ordu yakın bir çizgide duramayacak ve Kızılırmak gerisine stratejik olarak çekilmek zorunda kalacaktı. Böyle olunca yenik düşen ordunun birçok erleri başlarının ve ocaklarının çaresine bakmak üzere firar edip ordundan uzaklaşacaklardı. Kalan kuvveti pekiştirmek, yeni bir ordu kurmak demek olacaktı.

Fransızlar ve Sovyetler görüşülmekte olan antlaşmaları imzalamayacaklardı. Böylece ordu gücü, insanca yeniden artırılrsa bile 26 Ağustos 1922 düzeyinde donatılamayacaktı. Daha büyük bir tehlike İstanbul ve Ankara dışında üçüncü ve yeni bir siyasal seçeneğin araya girmesinden ileri gelecekti. Bu, Enver Paşa'nın doğudan ülkeye sızması biçiminde oluşacak; İttihatçıların ona katılmasıyla ülke bir savaşa sürüklenmiş olacaktı. Bu noktada aşağıdaki satırları gözde tutmalıdır. Sakarya gerisine çekildiğimiz gün (25 Temmuz 1921) Enver Paşa Çiçerin ile gizli bir görüşme yaparak Kafkasya'ya gitti. Batum'da Zinoviev'in köşkünde konuk oldu. Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in 17 Ağustos 1921'de Moskova elçi-

miz Ali Fuat Cebesoy'a söylediği şudur: "Anadolu'ya yardım için bir Sovyet Ordusu göndermeyi düşünüyorsak da bizce mümkün olmadığı gibi Türkiye'nin istemeyeceğini de biliyoruz. Ama Enver Paşa'nın sağlayacağı Müslüman kuvvetlerle Anadolu'ya geçmesi imkân dâhilinde değil midir?"⁴⁰ Batum Kongresi'nde Enver Paşa'nın bulunması ile bu kongrenin 5 Eylül'den 19 Eylül'e (Sakarya Meydan Savaşı'nın sonucunu iyice belli edecek haberlerin gelişine) dek sürdürülmesinin ilişkisi açıktır. Enver Paşa, Sovyetler'ce desteklenmekte idi. Bu umut Sakarya zaferinin kazanılmasına kadar sürmüş ve ancak bundan sonra Enver'in bir koz olarak kullanılmasından ve onun da bu umudu yitirmesinden sonra Sovyetler Anadolu hükümeti ile gerçek ilişkiler kurmuşlardır. Enver'in bundan sonra Buhara yollarını tuttuğu ve oradaki serüveniyle yaşamının da sona ereceği malumdur.

Ama Başkomutan'ın ordunun yenilmesine meydan vermeyeceği açıktı. Nitekim hükümet merkezinin Ankara'ya taşınmasının yanı sıra ordu için 40 km geride Abdüsselâm dağı-Nallıköy-Alagöz dağı çizgisinde bir mevziin hazırlanmasına başlamıştı. Yenilmeden çekilecek Türk ordusunun bu mevzilerden yapacağı hücumlarla ikmal güçlüğü içindeki Yunan ordusunun kıştan önce buradan çekilmesi gerekecekti. Böylece, yukarıda sayılan sakıncalar oluşmazdı. Oysa Sakarya zaferi sonunda temelli antlaşma ve anlaşmalar sağlandı ki bunların jeopolitik ve stratejik önemlerine eğilmeliyiz. Bunlar -Fransızlarla Ankara Antlaşması, Sovyetler ve Kafkas Sovyet devletleriyle Kars Antlaşması ve İngiltere ile Esir ve Tutukluların Değişimi (üsera mübadelesi) Antlaşması- Sakarya zaferinin sonucu olarak elde edilmiş siyasal başarılardır.

1. Dünya Savaşı sonunda, İngiltere'nin dümen suyunda giden Fransa ile varılan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921), Briand hükümetinin Yakındoğu'da devam etmekte olan savaşları sona erdirmeye yanaşması üzerine yapılabilmektedir. Bununla, Hatay'ı özerk bir yönetim ile de olsa "Misak-ı Milli" sınırları dışında bırakmaya razı oluyorduk. Bu jeopolitik zarar karşılığında elde edilen siyasal kazanç Batılı bir devletçe tanınmış olmak; Sevr'in değiştirilmesine öncülük ederek Türkiye'nin varlığına kast eden emperya-

list cephe de bir gedik açmaktı. Stratejik olarak güneyde bir savaş cephesinden kurtulma yararını elde etmiş bulunuyorduk. Türkiye'nin kazançlı çıktığı, İngilizlerin bundan memnun kalmayıp Fransızları protesto etmeleriyle de anlaşılabilir. Hatay'ın yönetiminde yapılan anlaşmaya Fransızların tam manasıyla uymamış olması dolayısıyla Mustafa Kemal bu sancağın (livanın) anayurda katılmasını sağlığında yoluna koymuştur.

Bir gün ara ile imzalanan Kars Antlaşması (21 Ekim 1921) Ankara Antlaşması'ndan daha az önemli değildi. Ermenilerle 3 Aralık 1921'de imzalanan, ama Ermenistan'ın sovyetleşmesiyle onaylanmayan Gümrü (Leninakan); Gürcistan ile Ankara'da imzalanan antlaşmaların yenilenmesi; 22 Ocak 1922'de Ukrayna ile Ankara'da imzalanacak dostluk antlaşması, hep birlikte ele alındıklarında, sonuç Moskova Antlaşması'nın (16 Mart 1921) bütün Sovyetler Birliği'ne mal edilmesi demektir. Çünkü Moskova Antlaşması temelinde yapılan bahse konu Kars Antlaşması'na, Sovyetler Birliği, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri ortak imza koymuşlardır.

Bununla Türkiye, Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918) ile kazanmış olduğu Batum sancağını Misak-ı Milli sınırından çıkarmak zorunda bulunuyordu. Buna karşı Türkiye'nin varlığı, Misak-ı Milli sınırlarıyla tanınmış; Sovyetler Birliği ile Türkiye birbirlerinin bağımsızlıklarına ve siyasal rejimlerine saygılı olmayı kabul etmişlerdir. Böylece, jeopolitik olarak Doğu'da Ermenistan'a toprak bırakılması sorunu ortadan kalkmış, Ermenilerin baltalama hareketleri kökünden kesilmiş, bir savaş cephesi azalmış ve Sovyetler'le canlı bir bağlantı kurulmuştur.

O zamanki başlıca petrol kaynağı olan Bakû'deki üretimin denize çıkış yeri olması dolayısıyla Batum, Türkiye'den çok Sovyetler Birliği için yaşamsal önemde idi. Türkiye Sovyetler'in bu menfaatini tanımakla, uzun süre için bir çıbanbaşı bırakmamış oldu. Zaten Karabekir de ordu hareketi sırasında Çoruh ırmağının geçilmemesi düşüncesinde olduğunu bildirmişti.

Daha savaşın içinde Misak-ı Milli sınırından yapılan bu iki fedakârlık ağır görünürse de Türkiye ancak bu sayede savaşı tek

cepheye indirme yararını elde etmiş ve bu devletlerin yardımlarına, kavuşmuştur. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi Yunan ordu-suna karşı kazanılacak zafer kadar önemli olan öge, silah ve teçhi-zat bulunması idi.

Yine bir gün ara ile (22 Ekim 1921), İngilizlerle, İstanbul'un iş-gali üzerine Erzurum'da tutuklanmış bulunan Albay Rawlinson ve benzerleri karşılığında Malta'da tutsak bulunan Türklerin serbest bırakılması anlaşması imzalanmıştır.

Bunlar arasında, Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin Fransız Başba-kanı Briand ile 11 Mart 1921'de Londra'da imzaladığı ve Türk hükümetinin kabul etmediği antlaşma ile Ankara Antlaşması'nın kıyaslanması ilginç ise de; okuyucunun bu yolda birçok kaynak bulacağını düşünerek konumuz içine almadık. Ama bu antlaşma-nın İngilizlerce duyulması üzerine doğan ilginç bir noktayı, David Walder'in *Çanakkale Olayları* kitabına atıf yapmadan geçemeye-ceğiz. Ankara telsizi antlaşma metnini Fransız Filosu Komutanı'na veriyordu. Kapalı verilen bu yazıyı İstanbul Boğazı doğusundaki İngiliz telsizi aldı. Fransız şifre anahtarını biliyorlardı ki açarak Londra'ya kendi şifresiyle ilettiler. Böylece Ankara Antlaşması Fransız ve İngiliz Dışişleri bakanlarınca aynı zamanda öğrenilmiş oldu.

VII

STRATEJİK SALDIRIYA HAZIRLIK DÖNEMİ

Sakarya'dan Sonra Tutulan Cephe Ordunun Yeniden Örgütlenmesi

Yunanlılar, 21 Şubat 1921'de Londra'da üzerlerine aldıkları, Anadolu hükümetini barışa zorlamak görevini yerine getirememişler; Sakarya'dan yenilerek çekilmişlerdi. Çekiliş sırasında bozgunu önlemek ve morali yükseltmek için General Papulas'a, "Yüzyıllardır Yunanlı ayağının basmadığı bu topraklardan geçmekte olan bizleri, tarih, değer vererek anacaktır" diye birliklerine seslenmek kalmıştı. 18 Eylül 1921'den itibaren Yunan ordusu Eskişehir-Se-yitgazi çizgisinde yerleşmiş; Türk birliklerinin Afyonkarahisar'a doğru ilerlemelerini de kuvvet kaydırıp önleyebilmişti (22 Ekim 1921). Bu arada (7-21 Ekim) İstanbul'daki Japon Yüksek Komiseri, İngilizler ile Türkler arasında sonuca varmayan bir arabuluculuk girişiminde bulunmuştu.

22 Ekim 1921'de Batı Cephesi birliklerinin dağılımı şöyleydi: Kocaeli Grubu (Mürettep Tümen ve mülhak kuva-yı milliye müfrezeleri); 3'üncü, 4'üncü ve 1'inci kolordular ile, 14 Ekim 1921'de kurulmuş olan 1'inci Ordu (2'nci kolordu, 6'ncı, 8'inci Tümenler, 5'inci Süvari Kolordusu ve Menderes Müfrezesi) Gemlik-İznik-Bilecik-Söğüt-Beylikahır (Alpu'nun 25 km doğusunda) -Kaymaz-İhsaniye-Bayat-Çay Hamidiyesi-Karaaslan-Sandıklı'nın 30 km kuzeyinde Savran-Çivril genel çizgisinde Yunan ordusu ile temasta bulunuyordu.

Türk kuvvetleri 15 piyade, 4 süvari ve Menderes Müfrezesi'yle 139.708; Yunan ordusu 12 piyade tümeni, 2 süvari tugayı ve 6 bağımsız piyade alayı olarak 147.837 kişiyi kapsıyordu.

Malta'dan serbest bırakılan Ali İhsan (Sabis), Başkomutan'a, "Bu savaşta bir er gibi hizmete hazır olduğunu" söylemiş; kendisine önce Batı Cephesi'nin ikiye ayrılmasından oluşacak cephelerden birinin komutanlığının verilmesi düşünülmüşse de eski denemeler hatırlanarak 1'inci Ordu Komutanlığı'na atanmıştı.

Cephenin ikiye ayrılmaması için İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü düşünceler, Kütahya-Eskişehir Savaşı'ndan önce beslenen ve Batı ve Güney Cephelerinin birleştirilmesine etki yapan stratejik ve ikmal olanağı temelinde olup kişisel art düşünceler ürünü değildi. İsmet İnönü, cephenin ikiye ayrılması halinde kuzeyde kalanın ikmal için Konya demiryolu dolayısıyla güneydekine bağlı kalması gerekeceğinden her iki cephenin yakından yönetilmesi için Başkomutanlık karargâhının da cepheler yakınına gelmesini önermişti. Yakup Şevki Paşa'nın (Subaşı) da yine Malta'dan gelmesiyle 3., 4. ve 1. Kolordular 2'nci Ordu olarak onun komutasına verildi. Bundan sonra Batı Cephesi Kocaeli Grubu, 2'nci ve 1'inci orduları kapsayacak biçimde olacaktır. Kolorduların, Sakarya'dan hemen sonra (13 Eylül) verilen kuruluş emriyle, grupların adları değiştirilerek örgütlenmiş olduğunu yukarıda söylemiştik.

Bölgenin Stratejik Özellikleri

Bölgenin stratejik ve taktik incelenmesi konumuz değilse de, büyük bir taarruz için planların yapılmasına ve bunların uygulanmasına temel olan bilgileri vermeyi gerekli sayıyoruz.

Yunan ordusu Murat başyaylasını tutmakta ve bunu ilerisinden örtmekteydi. Gerisinde Orta Anadolu'nun çölümsü bölgesi bulunan Türk ordusu da karşısında bulunuyordu.

Altıntaş, Afyonkarahisar, Ahır dağı, Murat dağı dörtgeni ile şekillendireceğimiz Murat başyaylası, Marmara denizi ile Akdeniz arasında uzanan dağ zincirlerinin ayrıldığı bir bölge idi. Bu bölgeyi tutmakla Yunanlılar, bu denizlerle arkalarındaki Ege denizine uzanan vadileri ve dolayısıyla ilerleme yollarını da örtüyorlardı. Bu arada Afyonkarahisar-Eskişehir demiryolunun manevra çizgisi olarak kullanılması inisiyatifi de Yunanlıların elinde kalmış bulunuyordu. Demek ki; uzak kaynaklara bağlılıktan doğan ulaşım güçlüğünden başka Türk ordusu, 1921 yazına kadar ustalıkla kullandığı Eskişehir- Afyonkarahisar demiryolunun verdiği manevra olanağından da yoksun bulunuyordu. Murat başyaylasının önünde yerleşmiş bulunan Yunan ordusunun yenilmesi, bu yaylanın savaşmaya elverişli olan Altıntaş, Afyonkarahisar, Dumlupınar arasında mümkündü. Bu, büyük savaşın alanını belirleyen bir bölgecik oluyordu.

Yunan ordusunun tuttuğu cepheye göre, bu muharebe alanına Türk ordusunu götürecek en kısa doğrultu da Sandıklı-Sincanlı doğrultusu olurdu. Motorlu araçlardan yoksun ve hareket gücü eksik bulunan Türk ordusu için hedefe olan bu kısalığın önemi büyüktü. Asıl kuvvetlerin yöneltileceği doğrultu bu olurdu. Zırhlı ve motorize birlikleri olan ordular için değer yargısı başka olabilirdi.

Arazinin doğal yapısından ileri gelen bu önemi Afyonkarahisar-İzmir demiryolunun, muharebenin yapılacağı bölgenin güney kesiminden geçişi de artırıyordu. Bu yüzden bu doğrultu, en kısıdan düşman gerisine inmeye yarayan stratejik doğrultu haline geliyordu. Burada, Kocatepe bir doğa vergisi olarak büyük bir örtme olanağı sağlıyordu.

Buna karşı Yunan stratejik saldırısı Altıntaş, Afyonkarahisar, Dumlupınar doğu ya da güney kenarlarından asıl kuvvetlerle yapılabilir; Türk ordusu Eskişehir ve Afyonkarahisar yakınlarındaki tali (ikincil) yaylalarda tutunamamak güçlüğüyle Sakarya ırmağı gerisine çekilmek zorunluluğu ile karşı karşıya kalırdı. Gelecek uzun aylarda Türk sevk ve idaresi, sonunda kurtuluşa varacak büyük taarruzu yapmaya, bunu yapıncaya kadar eldekini korumaya ve eksiklerini tamamlamaya çaba harcayacaktır...

SAD Taarruz Planı

Gizlilik bakımından Arap alfabesinin kalın “S” harfi olan “Sad” harfiyle anılan bu saldırı, daha 13 Eylül 1921’de (Sakarya savaşımasının bitiminde) seferberlik ilanıyla birlikte Başkomutan tarafından düşünülmüştü. Yazışmalarda bu plandan Genelkurmay ve Batı Cephesi komutanlığı hemen aynı zamanda söz ettiler. Genelkurmay Başkanlığı 15 Ekim 1921’de Batı Cephesi’ne verdiği direktifte, yenilmiş olan düşmanın toparlanmasına fırsat vermeden, İzmir ile ulaşımını kesecek gibi bir saldırı yapılmasını istiyor ve bunun yeriyle zamanı üzerindeki düşüncesini soruyordu.

Öte yandan Batı Cephesi Komutanı 14 Ekim’de birliklerine verdiği emirde, saydığı yakın tedbirlerden sonra, “asıl amacımızın düşmana kesin bir vuruş indirmek” olduğunu; 1’inci, 4’üncü ve belki 3’üncü Kolorduların bu amaçla 2’nci Kolordu gerisine ve demiryolu hattının güneybatısına alınacağını yazmış bulunuyordu. 17 ve 18 Ekim’de Genelkurmay’a verilen cevap ve bu makamdan bildirilen yeni emre göre plan temelleri şöyle düşünülmüyordu:

Batı Cephesi Komutanı, iki tümeni Eskişehir dolayındaki 3’üncü Yunan Kolordusu’na bırakarak bir kolordu ile Afyonkarahisar kuzeyinden, üç kolordu ile de Sandıklı kuzeyi Toklusivrisi arasında (Süvari Kolordusu bunların yanından ve batısından Dumlupınar’a doğru) Sandıklı-Altıntaş genel doğrultusunda bir taaaruz dü-

şünüyor ve bunun 15 gün içinde yapılabileceğini bildiriyordu. Yahşihan'a geldiği bildirilen 10 İngiliz sahra topunun eline geçmesini şart olarak ileri sürüyordu.

Buna verdiği cevapta Genelkurmay, düşüncesini şöyle yazıyordu: Eskişehir yöresindeki 3'üncü Yunan Kolordusu'na karşı iki piyade tümenimiz bırakılmamalı; bir kolordu Afyon kuzeyinden, bir kolordu Afyon-Sandıklı kuzeyi arasında ve Çivril Grubu diye adlandırılan iki kolordu ve bir süvari kolordusu Hocalar-Sivaslı kuzeyinde Işıklı çizgisinden Dumlupınar-Banaz-Güre çizgisine hücum etmeliydi.

Yunan ordusunun İzmir ile olan ulaşım yollarına büyük kuvvetlerle saldırılması her iki planda da yer almıştı. Başlıca ayrılık, Genelkurmay planının batıya, Banaz ve Güre'ye doğru açılmasındaydı. Hareket gücü eksik olan ordumuz için Batı Cephesi'nin planı, gerçekleştirilebilmesi bakımından daha isabetli görülebilir.

SAD Taarruzu için ast komutanların düşünceleri

Ordu ve kolordu komutanlarının düşünceleri, Batı Cephesi Komutanı'nın Genelkurmay'a cevap vermesi sırasında, kendilerine yönelttiği soruya verdikleri karşılıklardan belli oluyordu.

2'nci Ordu Komutanlığı daha kurulmamıştı. 1'inci Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis'in düşüncesi şöyle idi: Subay mevcudu ve eğitimi eksiktir. Silah ve teçhizat azdır. Bunlar tamamlanmadıkça taarruz edilmemelidir. Saldırının kış başında yapılması da sakıncalıdır. Zamanlaması yanlış yapılmış bir taarruz, güvenli bir savunmayı da olanaksız kılabilir. Saldırının yapılmasına muhakkak karar verilirse Sandıklı ve batısından yönetilmesi yararlı değildir. Bu doğrultuda yardımcı saldırılar yapılmalıdır. Asıl kuvvetlerle taarruz harekâtı, Döğer-Afyonkarahisar çizgisine yöneltilmelidir.

2'nci Kolordu Komutanı Selâhattin Adil, Emirdağ-Anıtkaya-Eğret doğrultusunda bir saldırı yapılmasını seçmekteydi. Arkasından yazdığı bir yazı ile saldırının bahara bırakılmasını da öneriyordu. 1'inci, 3'üncü, 4'üncü ve 5'inci Kolordu komutanları (İzzettin, Kâzım, Kemalettin Sami ve Fahrettin), kimi değişikliklerle

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın düşüncesindeydiler. Çözüm yollarının büyük çoğunluğu asıl saldırının Afyonkarahisar batısından yapılması ve düşmanın İzmir'le olan bağlantısının kesilmesi temelindedir. Bu, bir ilke birliği sayılır.

Kısa bir süre sonra 1'inci Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis, kendine bağlı komutanlara (2'nci ve 5'inci Kolordu, 8'inci ve 6'ncı Tümenler), bir stratejik harita alıştırması yaptırdı. Bu komutanların çoğunun kendi görüşünde birleşen tekliflerini Batı Cephesi Komutanı'na, o da Genelkurmay'a sundu. Genelkurmay çevresinde bu, 1'inci Ordu Komutanı'nın kendi görüşünde ısrar ettiği yolunda yorumlandı. İnceleme sonuçlarını gözden geçiren Fevzi Çakmak bir eleştiri gönderdi. Bu yazıda, "Hazırlıklardaki eksiklikleri gidererek taarruz edilmesini istemek" ile "Saldırıyı bahara bırakmak" düşüncesinin birbirinden ayrı tutulmasını istedi. Havaaların iyi geçmesinden yararlanılarak hazırlıkların bitirilmesini öğütledi. Gerçekte de taarruz ruhunun korunması ve Mecliste bir tepki yaratılmaması için saldırının bahara bırakılmasından söz etmiyordu ve edilmedi de.

SAD Taarruzunun bahara ertelenmesi

Güz saldırısı için bazı taktik hareketler yapıldı. Yunanlıların Afyon batısındaki tepelere kayması üzerine 6'ncı Tümen 10 ve 11 Ekim 1921'de Kırçaslan beline, Süvari Kolordusu 17 ve 18 Ekim'de Çiğiltepe-Çivril hattına keşif taarruzu yaptılar. 1'inci Kolordu Çay, Eğridir gölü arasına, 4'üncü Kolordu Eber gölü kuzey ve güneyine kaydırıldı (Ekim 1921 sonu). Düşmanın Çal doğusunda Menderes dirseğindeki Şeyhelvan dağına alması üzerine Süvari Kolordusunca başarısız bir saldırı yapıldı (23-28 Kasım). Bu, 13 Eylül'de ilan edilmiş olan seferberlik üzerine silah altına alınanların ancak 15 günlük eğitiminden ileri gelen eğitim eksikliğini de gösterdi. Sonuç üzerinde daha önemli etki yapan ve o zaman dikkati az çeken bir önemli öğe ise askerin elindeki Alman mavzerlerinin cephanesiz kalmasıydı.

Eğitim eksikliği yanında birliklerin hazırlık standartlarının yetersizliği sürmekteydi. İngiliz topları gelmiş, cephanesi getirilememiş; Akşehir dolayında Asarı istasyonundan Eğridir gölüne dekolvil döşeme işi ilerlememişti. İsmet Paşa, komuta yeri (3 Aralık'tan beri Akşehir'de)ne gelen Başkomutan'a dört saatlik sözlü bir sunuş yaptı (10 Aralık). Bunda; Yunan ordusunun büyük kesimiyle güneye kaymış olduğunu, ordunun ancak 150 bin insana çıkarılabildiğini, beklenen cephane ve teçhizatın ancak yarısının alınabildiğini, birliklerin demiryolu son durağından 40 km ilerleme gücünde bulunduğunu anlatarak, “eksikliklerinizin tamamlanmasına kadar şimdiki konumun korunmasını” önerdi;¹ Kasım ortasından beri havalar bozulmuş, arazi çamur denizine dönmüştü.

Başkomutan kararını şöyle bildirdi: Genel bir taarruza geçebilme için ordunun, eksikliklerini tamamlamasına kadar, demiryolunun iki yanındaki durumu korunacak ve şimdilik “SAD saldırısı”nın nasıl yapılacağı üzerinde durulmayacaktır. Saldırıya aralıksız hazırlanırken, düşman bu hazırlıkların baskısı altında tutulmalı; siyasal, askeri ya da iç politikanın gerektirebileceği bir taarruz yapma durumunda kalınabileceğinden ordunun bütün bağlılarının pek yakında harekete geçecekmiş gibi hücum kalkma ruhu korunmalıdır.²

Artık çabalar SAD saldırı planı ya da bir benzerini uygulayabilme gücünü sağlamaya yöneltilmiş olacaktı. Hazırlık bakımından 10 Aralık'ta yapılmayan saldırı, daha önce de yapılamazdı. Meğerki Sakarya takibi, düşmanı bozguna uğratmış olmalıydı. Şimdi olduğu gibi o zamanki engel de hareket gücü bakımından olan eksiklikti.

İsmet İnönü; Ali İhsan Sabis ve Selâhattin Adil gibi, saldırının kendisine karşı çıkmamış, giderilmesini gerekli gördüğü eksiklikleri ileri sürüp hareketin bahara bırakılmasında büyük bir rol oynamıştı. Elbet Mustafa Kemal ve Fevzi Çakmak da “ne olursa olsun taarruz etme” niyetinde değillerdi. Başkomutan, Ankara'ya dönüşünde, konuk Ukrayna Başkomutanı Frunze'ye eksiklikler üzerinde ayrıntılı bilgiler verdi. Bunların 2-3 ayda sağlanamaması halinde diplomatik yollardan çözüm arama durumunda kalınabileceği-

ni söyledi. Kuşkusuz bu, O'nun içten düşüncesi değildi. Frunze, 22 Aralık 1921'de Çiçerin'e gönderdiği raporda izlenimini, "Türkiye'nin kaynak ve olanakları, askeri sorunları sonuca erdirmeye yeterli değildir. Ordu, direnme gösterebilir. Yardım görmezse bir zaferi sağlayamaz" diye belirtti. Sovyet yardımının, bundan sonra gelişeceği de görülecektir.

SAD planına paralel başka planlar

SAD taarruz planı, Yunan ordusu güney kesiminin kuvvetli tutulmadığı varsayımına dayanıyordu. Bir tek planın her hal ve koşula uymayacağını göz önünde tutan Türk yüksek askeri komuta karargâhı, daha bir dizi saldırı ve savunma planı hazırlamıştır. Bunların başlıcalarından biri asıl taarruzun Bayat-Döğër-Altıntaş genel doğrultusunda, tali (ikincil) saldırının Akarçay güneyinden yapılması idi. Plan, Batı Cephesi'nce ast komutanlara 22 Kasım 1921'de bildirilmişti.

Eskişehir-Sivrihisar genel doğrultusundaki bir Yunan saldırısına karşı hazırlanan bir başkası, Emirdağ (Aziziye) yöresinde tutulacak birliklerle Emirdağ-Çifteler-Kaymaz doğrultusunda yapılacak bir karşı saldırı içindi. Bu amaçla 2'nci Kolordu Emirdağ yöresine alınmıştı. Ayrıca derinlikte savunma amacıyla, Afyonkarahisar güneyinden Çay üzerine yapılacak bir Yunan saldırısını durdurmak üzere Şuhut-Sandıklı arasında (Ağzıkara-Kumalar dağı çizgisi) mevzi hazırlatıldı. Genel bir Yunan saldırısına karşı "K" simgesiyle adlandırılan yedek mevzilerin seçilmesi büyük bir önemle ele alındı. Büyük çapta bir Yunan saldırısını, Batı Cephesi Komutanı ile 1'inci Ordu Komutanı Akarçay güneyinden, 2'nci Ordu ve Süvari Kolordusu komutanlarıysa kuzeyinden bekliyorlardı. Bu düşünceleri bağdaştırarak mevziler seçilmesi için bir kurul örgütlendi. Bütün yüksek makamların üzerinde tamamen anlaşıkları mevziler bulunamadıysa da, sonunda fiilen tahkim edilen mevziler şöyle saptanmıştır:

Birincisine ileri mevzi deniyordu. Tutulan asıl mevziye olan uzaklığına göre bugün bunu örtme mevzii diye adlandırıyoruz. Şu-

ralardan geçiyordu: Orhangazi-İznik-Vezirhan-Eskişehir kuzeyinde Sarıcakaya-Alpu-Çifteler batısı-Mecidiye-Cevizli-Bayat batısı-İşcehisar-Çobanlar-Kocatepe (Şuhut kuzeyinde)-Sandıklı kuzeybatısında Hocalar-Çivril kuzeydoğusunda Işıklı-İtalyanlar gittikten sonra Söke'ye dek Büyükmenderes ırmağı. Hemen ekleyelim ki Büyük Taarruz'un başlamasından önce ve yığınak yürüyüşlerinin arifesinde (12 Ağustos 1922) bu hattın asıl mevzi olması buyurulacaktır.

İkincisi: Baştan beri tutulanı ve 12 Ağustos 1922'ye kadar asıl mevzi sayılanı idi. Bu da şöyle geçirilmişti: Alpu'nun 30 kilometre kuzeydoğusunda Başören-Beylikahır-Kaymaz doğusu-Kaymaz güneyinde Belpınar-Bayat doğusu-Hamidiye-Işıklar-Şuhut doğusu-Eğridir (Hoyran) gölü kuzeyine uzanıyordu. Bu mevzi 2-3 çizgilik toprak tahkimatı kapsıyordu, önemli yerlerde siper yapılmıştı. Dikenli tel bulunamadığından yalnız Belpınar bölgesine konabilmişti.

Üçüncü mevzi: Emirdağ-Eber gölü-Çay-Sultandağı-Eğridir gölü kuzeyi. Mevzi birçok yerde iz halinde toprak tahkimatı biçiminde yapılabilmışti.

Büyük Türk Taarruzuna Hazırlıklar

İlk kez kendisinin uyguladığı topyekûn savaş öğretisine göre Başkomutan Mustafa Kemal, meydan muharebesini de üç güç alanına dayanarak yapacaktı. Bu güç kaynakları: en önemlisiyle ulus, meclis (o çağda yürütme gücünü de elde tutması dolayısıyla hem siyaset hem yönetme organı idi) ve silahlı kuvvetlerdi. Hazırlıklar da hem dış cepheye hem iç cepheye karşı yapılacaktı. İç cephenin önemini anlamak için o zamanın karşıdevrim hareketlerini göz önünde tutmak yeter. Büyük Türk taarruzunun başlangıcını, Sakarya Savaşı'nın bitiminde seferberliğin ilan tarihi olan 13 Eylül 1921 olarak almalıyız. 14 Eylül'de de Yunan'a karşı, şahlanma için millete bildiri tensik (düzenleme) için orduya emir verildi.

On ayı geçen sürece yapılacak olan bu hazırlıkları, muazzam (makro) hazırlıklar sanmamalıyız. Bunlar, kaynakları kazanmış ülkenin en ücra köşesinden ve en küçük gücünden sağlanan küçük (mikro) çabaların toplamı olacaktı. Harcanan çabalar ve elde edilen ürün miktarı bir arı kovanının eylemi gibi basit ve azdır. Oysa bu, milletin halife fetvasından uzaklaşması oranında, yüzyılların geri bıraktırmış haliyle halkın, bağımsızlık bayrağına sarılışının çizdiği yüce bir görünümdeydi. Bunları gözden geçirmek gereklidir.

Savaşın ve parçalarının hazırlanması, bugünkü askeri edebiyatta da silahlı kuvvetlerle milli güçler üzerinde; cephede ve gerisinde yapılır diye sayılmaktadır. Aşağıda, bu konu üzerinde vereceğimiz bilgiler biraz ayrıntılı olacaktır. Bunun nedeni, Büyük Önder'in niteliği gibi hiçbir şeyin tesadüfe bırakılmadığını, büyük Türk saldırısının da her evresiyle düşünülmüş, planlanmış olduğunu canlandırmak isteğidir. Çünkü "Başkomutanın yönetiminde saldırdık. Düşmanı denize döktük..." havasıyla, yapılan işlerin ağırlığı çok kez unutulmuştur. Bunun dışında bir neden daha vardır. O günleri yaşamayan herhangi bir Türk kuşağının, etkisi altında kalınmış olan hal ve koşulları gereğince canlandırabilmesinin güçlüğüdür. Bunun içindir ki biz olabildiğince tamam ve canlı bir izlenim vermeye çalışacağız.

Büyük Türk saldırısının ordu dalında hazırlanmasına, Sakarya savaşının bitiminde 13 Eylül 1921'de verilen tensik (düzenleme) emriyle başlandı. Bu hazırlıkları taarruz ruhunu koruma, morali yükseltme, eğitim ve örgütlenme ve lojistik kollarında görebiliriz.

Hazırlıklar bir saldırı için yapıldığına göre saldırı ruhunun durağan (müstakar) bir durumda uzun süre canlı tutulması çok önemli ve güç bir işti. Bu, SAD saldırı planının ertelendiğinden söz edilmesi, yapılan her eylemin çok yakın bir zamanda saldırı olacağının telkini ile sağlandı. Saldırının bahara bırakıldığı ne ağza alındı, ne de yazıya döküldü. Herkes, yarın saldırıya geçileceği kanısıyla yaşadı. Baskınlar, sınırlı hedefli saldırılar ile uygulama alanında da canlı tutuldu. Bu, çok önemli olan hareket serbestliğinin elde bulundurulmasının da aracıydı.

Moralin yükseltilmesi bakımından alınan tedbirler; askerin iafesi ve ibadesine önem verilmesi (iyi yedirme ve giydirme), hatta mektupları komutanlarınca yazılarak erlerin aileleriyle düzenli haberleşmelerinin sağlanması, mazeret izinlerinin esirgenmemesi şeklinde idi. Bu uygulamalar 1. Dünya Savaşı'ndakilerle kıyaslanamayacak şekilde yoluna kondu. Bu savaşta er kendisini, daha öncekinde olduğu gibi ülkeler ötesine atılmış, ocağından habersiz bir halde saymıyordu. Fırarlara engel olmak için Batı Cephesi'nce başvuru, kaçak eri olan ailenin köyünden başka bir yere uzaklaş-

tırılması (tebid cezası) gibi başka bir tedbir de vardı. Ancak bu ceza TBMM'deki tepkiler nedeniyle uygulamadan kaldırıldı. Yüzyıllardan beri Türk ordusunun, meşru olmayan savaşlar için uzun süren askerlikten ve ülkeden kopmuş olarak savaşmaktan ileri gelen bu derdi büyük çapta azalmıştı. Giyecek işi gereğince yoluna konamamıştı. Giysi yetiştirilemiyordu. Bunun için istenilen ödenek mecliste eleştirilince, Sakarya Savaşı'ndan önce Fevzi Paşa, "Erleri giydiriyoruz. Kaçıyorlar. Yine getiriyoruz. Yeniden giydiriyoruz" diye açıklamada bulunmuştu. Temmuz 1921'deki kaçak sayısının 30 binden Kasım 1921 ayı içinde 3 bine düşmesi moraldeki yükselişin bir ölçüsü idi.

Subay moralini düzeltmek için büyük çabalar harcandı. Subaylar, ne kadar süreceği belli olmayan bir ölüm-kalım savaşına koşmuşlar, kendi başlarına bıraktıkları ailelerinin nasıl geçineceklerini bile düşünmemişlerdi. Birlik kazanlarından geçiniyorlar ve birkaç ayda bir aylık alıyorlardı. Bu üzücü durum yedi yasa ile yoluna kondu. Bu yasaları, Sabahattin Selek'in eserinden şöyle özetliyoruz:

Uçuculara (tayyare sınıfı) ödenek verilmesi, olağanüstü dört aylık ödeme yapılması, seferberlik ve cephe zamları kabulü, kimi makamlara ve üst makamda görev yapma ödeneği tanınması, hizmet eri ve at hakkına sahip olanlara seyis ayrılması, kişisel atların beslenmesi, yüzbaşidan küçük rütbedeki subaylara yılda bir ikramiye verilmesi yolunda idi.

Bu giderler av hayvanlarından alınan vergi ile deniz araçları vergisinin artırılması, konsolosluk harçlarının iki kata çıkarılması, para cezalarının iki kat alınması yolundaki dört yasa ile karşılanacaktı.

Meclisteki görüşmeler sırasında bu yasaların kendileri değil, ordunun saldırıya geçemeyecek durumda oluşu, 1922'de barış yolundaki davranışlar eleştiri konusu oldu.

Ordunun Eğitim ve Lojistik İşleri

Genel taarruzun bahara ertelenmesiyle eğitim sorunu ön plana geçmişti. Nişancılık, gece hareket ve eğitimi, tümene kadar birlik eğitimi üzerinde büyük çaba harcanarak çalışıldı. Kolordu manevraları yapıldı. Orduda okuryazar oranının %7 dolayında olması, eğitim gereçlerinin azlığı ve ilkelliği çabaları güçleştiriyorsa da bu alanda Yunan ordusununkine yakın bir düzeye çıkıldığı kabul edilebilir. Bu konuda Ali İhsan Sabis ile Yakup Şevki'nin titiz davranışları görülüyordu. Bu yüzden büyük bir saldırıyı da mümkün görmüyorlardı. Titiz davranışları doğruydu, ama bulunulan noktaya nereden geldiğini düşünemiyorlardı.

Birliklerimiz, az mevcutlu ve buna karşı çok sayıda idi. Ordu komutanları dolgun mevcutlu, ama daha az sayıda birlik bulunmasını istemekte idiler. Batı Cephesi Komutanı bu konuyu 27 Nisan 1921'de piyade tümenleri sayısının 18'den 15'e düşürülmesi ve Yunan tümenlerinin standartlarına yaklaştırılması şeklinde önermişti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, küçük çaptaki birliklerin daha kolay yönetileceği ve olası bir muharebede ele geçecek insan ve gereçlerin daha kolaylıkla hazır birlikler haline getirilebileceği düşüncesiyle kabul etmemişti.

Ordunun eksikliği en çok bu alanda kendini gösteriyordu. Kaynak çeşidinin çokluğu dolayısıyla aynı görevi yapan çok türde si-

lah vardı. Kırk iki çeşit top, dört çeşit tüfek ve dokuz çeşit ağır makineli tüfek bulunuyordu. Aynı birlikte bunların değişik olarak bulunması cephane ikmalini güçleştiriyordu. Yakup Şevki Paşa'nın önerisi ile (7 Ocak 1922) birlikler arasında gereç birleştirilmesine gidildi. Bununla aynı tür silahlar belli birliklerde yoğunlaştırıldı. Tümenlerde bu sağlandı ise de ordu toplumu içinde değişiklik sürüp gitti. İhtiyaçlar sayısız, tedarik olanağı pek az, ikmal işleri ağır, ulaşım ve hizmetler yetersizdi. Tedarik için ülkenin en dar kaynaklarına el atılmış, işgal altında bulunan yerlerdeki kendi malımızı kaçırma, Avrupa'dan da kıt para ile satın almalara girişilmişti. Bu bakımdan en belirli yardım Sovyetler'le Fransızlardan geliyordu.

10 Aralık 1921'de Başkomutan'a yaptığı sunuşta İsmet Paşa, emrindeki 16 piyade ve 4 süvari tümeninin menzille birlikte mevcudunun 150 bin olduğunu ve bunun 20 doğumdan (askerlik devresi) elde edilmiş olduğunu söyledi. (Nüfusu 4,5 milyon olan Yunanlıların ise topraklarımızdaki mevcutları 162 bindi.) Silah sayısı: 66 bin tüfek, 536 hafif ve 582 ağır makineli tüfek ve 228 top mevcudu vardı. Ordunun beklediği teçhizatın ancak yarısı sağlanabiliyordu.

Cephane azdı, demiryolu son durağından uzaklaşma yeteneğimiz 40 kilometreden öteye gitmiyordu. Ordunun taarruza kalkabilmesi için 2000 ton'luk kaldırma gücü sağlayacak taşıta ihtiyacı vardı. Yiyecek ve aylıklar için 2 milyon liraya ihtiyaç vardı. Et eksikliğini gidermek için göllerden yapılan balık avlarına maliyeciler engel olmamalıydı. Özeti: Hazırlıklar ağır ilerliyordu. Varılacak düzeyi büyük saldırı başında göreceğiz.

Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın (Sabis) Görevden Alınması

Harp akademisini Mustafa Kemal'in sınıfının birincisi olarak bitiren Ali İhsan, 1. Dünya Savaşı'nda 13'üncü Kolordu'suyla İran içlerinde Ruslara karşı başarılı hareketler yapmıştı. Irak'taki 6'ncı Ordu Komutanlığı'nda o kadar başarılı olamadı. Savaşın son safhasında Dicle Grubu'nu zamanında çekememesi dolayısıyla 13 bin kişinin 29 Ekim 1918'de tutsak olmasına yol açtı.

Mütareke koşullarına aykırı olarak Musul'a girmek isteyen İngiliz Generali Marshall ile görüşmesinde, "Savaşın yeniden açılmasına yol açmak istemem" yolundaki sözüyle, bu komutana cesaret vererek, 6. Ordu'nun bir hafta içinde yalnız üzerindeki silah ve teçhizatla çekilmesi isteğiyle karşılaştı. Bu istek, asayişin korunmasına gerekli olandan fazla kuvvetin terhisi yolundaki Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesine dayanıyordu. Oysaki General Marshall'ın amacı petrol bölgesini ele geçirip fiili bir durum yaratmaktı. Ali İhsan Paşa'nın tereddütlü tutumu İngilizlerin işini kolaylaştırdı. Birçok görüşmelerden sonra zaman kazanmak için ordu komutanlığından istifa ettiğini bildirince, Musul'u 24 saat içinde bırakıp gitmesi isteğiyle karşılaşılarak bunu yapmak zorunda kaldı (8 Kasım). Ordu gereç ve teçhizatının birçoğunu İngilizlere terk etmiş

oldu.³ Ali İhsan Sabis'i bu olanlardan ötürü değilse bile gereç ve silahlardan menzil örgütlerinde bulunanları geriye almaması yüzünden eleştirmek gerekir; dönüşünde İngiliz zırhlı otosundan yararlanmasını da.

Daha o sıralarda milli mücadeleye girişmek istediğini, bu yolda gerekli tedbirler aldığını, ama Yakup Şevki ile bu yolda anlaşamadığını yazması tartışmaya değer. Düşünmüş olsa bile görünürde aldığı bir tertip yoktur. Ne Yakup Şevki Paşa ile direniş yolunda haberleştiğine ne de anlaşamadıklarına dair kesin bir bilgi de yoktur. Malta'dan dönünce Mustafa Kemal'e, "Kurtuluş savaşında bir er gibi çalışacağını" söylemesi ve kendisinden kıdemsiz olan General İsmet'in emrinde görev alması, özveriliğinin delilidir.⁴

1921 güzünde SAD saldırısının planlanması sırasında ordunun taarruz edemeyeceğini söylemesi isabetli idi. Yapılmasında ısrar edilirse büyük kuvvetlerin Afyonkarahisar kuzeyinden kullanılması düşüncesinde idi ki büyük saldırı planladığı yolunda bu konudaki söylentiler doğru değildir.

Düşüncesinde ısrarı sonucu Ankara'da kendisine karşıt bir izlenim doğunca, cephe komutanından yakınma anlamına gelecek şekilde, onu atlayarak Genelkurmay'a başvurması, emir ve komuta ilişkilerinde titiz olan İsmet Paşa'yı kızdırdı. Kendisini uyarmasına ve Genelkurmay'a şikâyetine yol açtı. İsmet Paşa'nın gösterdiği bu hassasiyet boşuna değildi. Ali İhsan'ın her durumda kendisini cephe komutanından üstün görmeye çalıştığı saklanamayacak hale gelmişti. Onun bu davranışı, Kurtuluş Savaşı önderleri arasında kurulup süren karşılıklı güven ve saygı sistemine uymuyordu.

Astlarını koruma arzusuyla işlemleri sert ve saldırgan, birliklerden karargâhlara subay alıp çalıştırmayı yasaklayan cephe komutanlığı emirlerine kulak tıkamış, ordunun yiyecek ödeneğini subaylara aylık verecek şekilde sorumsuz davranmıştı. Kendisi lehine propaganda yapmak üzere er elbisesi giydirdiği subayları birliklerde erler arasına sokacak kadar insan yönetiminde tedirgin olan Ali İhsan'ı Başkomutan, cepheye gelerek dinledi. Batı Cephesi Komutanı'ndan olan şikâyetlerini Fevzi Paşa ile tasvip etmediklerini

ve cephe komutanının başvurması halinde görevinden alınacağını söyleyerek kendisini uyardı.

1'nci Kolordu Komutanı Albay İzzettin (Çalışlar)'i eleştirirken saldırgan konuşarak onu istifa etmek zorunda bırakması, bardağı taşıran son damla oldu. 1. Ordu Komutanlığı'ndan alınması işlemi yürütülürken, meclis çevresinde söylenti konusu olduğu haberi İzmit'te bulunurken Başbakan Rauf (Orbay)'tan alması üzerine Başkomutan işlemi ivedileştirdi. "Hakkında yasal işlem sürdürülmek üzere" kaydıyla kendisini Milli Müdafaa Vekâleti (Savunma Bakanlığı) emrine aldı.⁵

Sorun, bir disiplin sorunuydu. Ali İhsan'ın davranışları o çağda Kurtuluş Savaşı önderleri arasında kurulup işleyen karşılıklı güven ve saygılı olma uyumu ile çelişiyordu. Birliklerinin eğitimiyle uğraşmakta ve tatbikatlar yaptırmakta emeği büyüktü. Ali İhsan Paşa yapılışından 2,5 ay önce ayrıldığı 1. Ordu'ya Büyük Taarruz'da katkıda bulunabilecek yetenekte bir generaldi. Ama Afyonkarahisar kuzeyinden saldırı düşüncesinde olmasının, onun da Yakup Şevki gibi davranmasına yol açabileceği hatırlanmalıdır. 1'inci Ordu Komutanı olarak bu çeşit davranışıyla, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasını tehlikeye düşürebilirdi.

Türkiye'nin Diplomatik Atağı

1921 Ekim ayında Fransa, Sovyet Rusya ve Kafkas Sovyet hükümetleriyle yapılan antlaşmalar sonucunda Pontus iç cephesi dışında yalnız Batı Cephesi kalmıştı. Mustafa Kemal 23 Ocak 1922'de *Petit Parisien* gazetesi muhabirine galip devletlerin Yunanistan'a Anadolu'yu boşalttırmalarıyla barışa varılacağını söyledi. Bir Yakındoğu konferansına, orduyu elde tuttuğumuz halde hazır olduğumuzu bildirerek yukardaki düşüncesini ekledi. 1 Mart 1922'de meclisin yeni yasama yılını açarken temel saydığı Sovyet dostluğunun, herhangi bir devletle ilişki kurmamıza engel bulunmadığını söyledi. Bu söylevde ekonomik durumumuza değinerek Türkiye'nin sahibi ve efendisinin üretici köylü olduğunu; ekonomik kurum ve girişimler (müessese ve teşebbüs)in paramız ve teknik gücümüz elverdiği oranda devletleştirilmesi gerektiğini söyledi. Bu; topyekûn savaş düşüncesine paralel topyekûn ekonomi düşüncesi demekti.

Şubat 1922'de barış yoklaması için Avrupa başkentlerine Hariye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk)'in gidişine; İstanbul hükümetince de Ahmet İzzet (Furgaç)'in başka bir yoldan katıldığını görüyoruz. İstenilen sonuç elde edilmedi ise de Yunan Başbakanı Gunaris'in 1921 Ekim ve 1922 Şubat aylarında yaptığı gezilerle birlikte İngiliz ve Fransız hükümetlerinin hazırladıkları barış koşulla-

rını Türk ve Yunan hükümetlerine 22 Mart 1922’de bildirmelerine yaradı. Bu kez mütareke koşulları İstanbul hükümetine verilirken sadrazam Tefvik (Okday) Paşa’nın, asıl muhatapın Ankara hükümeti olduğunu bildirmesi üzerine başvurma İstanbul’da Ankara’nın temsilcisi bulunan Dr. Hamit Bey’e yapıldı.

Bir sonuca varmaması dolayısıyla üzerinde durmayacak olduğumuz 22 Mart 1922’de mütareke, 26 Mart 1922’de barış koşullarının bildirildiği bu girişim; Sevr Antlaşması’ndakilerden kurtarıcı bir yenilik getirmiyordu. Mustafa Kemal görüşme kapılarını kapamadan yazışma yolunu tuttu. 22 Nisan’da sona eren bu ilişkilerin sonucu İtilaf Devletleri’nde temelli bir değişiklik olmadığını ve ileri sürdükleri koşulların da kabul edilemez bulunduğunu gösterdi. Yunanlılar için saldırıya uğramayacakları bir ay daha kazandırılmış oldu. Açılan barış yolundan yararlanmadığı için Mustafa Kemal mecliste eleştiriye uğradı. Buna karşı Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları’nca ülkenin dört bucağından TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın davranışını onayan telyazıları geldi. Bu konuyu kapamak için Dâhiliye Vekili Fethi Bey (Okyar)’in Temmuz 1922’de yaptığı ve eli boş döndüğü Avrupa gezisi gündeme geldi. Bunu, Yunanlıların Anadolu’yu baş eğmeye zorlama aracı olarak İstanbul’u işgal isteklerini 29 Temmuz’da İngiltere ile Fransa’ya başvurmaları izledi. Müttefikler bu talebi olumsuz karşıladılar.

Büyük Taarruz Öncesinde Getirilen Yeni Yükümlülükler

Savaşın sevk ve idaresi Büyük Millet Meclisi'nin elindeydi. Mustafa Kemal, meclisin başkanı olmak niteliğiyle bu yetkiyi kullanıyordu. Bakanlar Kurulu'nun ilk örgütlenmesi sırasında meclis, askeri hareketlerin yine Mustafa Kemal tarafından yönetilmesi yolunda bir karar almıştı. Ama daha önemli bir adım Başkomutanlık Yasası ile atılmıştı. Bu yetkilerle O, bir başbuğ yapılmıştı. Ama Mustafa Kemal böyle bir ada hiçbir zaman değer vermemiştir. Bu nitelikle yetkilerini kullanarak tekâlif emirleri hazırladığını biliyoruz. Bunların Sakarya savaşlarında büyük etkisi olmuştu.

İlerde kurulacak olan Milli Güvenlik Kurulu'nun ödevlerini yapmak üzere 14 Ocak 1922'de bir Savaş Kurulu (Harp Encümeni) örgütlendi. Başkomutan'ın başkanlığında Maliye, Milli Savunma ve Genelkurmay bakanlarını kapsayan bu kurul, yüksek savunma kurulu işlevi görecektir, savaşın gerektirdiklerini en kısa zamanda karara bağlayacak bir organdı.

Bu arada, Büyük Taarruz'un hazırlıklarını pekiştirmek üzere kabul edilen başlıca yasalara değinmek gerekir. Askeri Taşıma Yükümlülüğü Yasası (Askeri Nakliyat Mükellefiyeti Kanunu): Bir kez içiri köylünün 50, kentlinin 100 kuruş (gelir vergisi yükümlülerinin orantılı olarak daha çok) vermelerini gerektirmekteydi. Bu ya-

sa gelir sağlamasının yanı sıra ayrıca yükümlü ama mahalli rayiç ile paralı taşıma yapılmasını olağan kıliyordu. Düşmandan kurtarılan yerlerden kaçanların bıraktıkları malların hazineye gelir olarak alınması yolundaki yasa da önemliydi. Bedel-i nakdi (askerlikten bedel ödeyerek bağışık tutulma yasası) usulüne katlanma, para bulma zorunluğu ile gerekmişti.

Halka huzur vermek ve moral sağlamak üzere güneyde, Fransız işgali sırasında işlenmiş suçların bağışlanması (8 Aralık 1921), yurdu bölerek yabancı bir devlete katma suçları dışındaki hıyaneti vataniye suçlarının bağışlanması (19 Aralık 1921), yüz kızartıcı suçlar dışındaki cezalardan üçte birini bitirmiş olanların hapisten çıkarılması (7 Ocak 1922), eşkıyalık suçları üzerindeki takiplerin ertelenmesi (21 Ocak 1922) yasalarını; tarımcı ve toprak sahibi hükümlülerin üç aylık süre ile serbest bırakılması yolundaki karar-nameleri Sabahattin Selek'ten aktarıyoruz.

Böylece Türk halkı; genciyle savaş cephelelerinde çarpışarak, yaşlısıyla köy ve ocağını savunarak, kadını ve çocuğuyla cephe taşıyarak kutsal bir amaç uğrunda birlik olmuştu. O'na göre savaş sona erdirecek olan da ne İstanbul'daki devlet ve devletli, hatta ne de kendisi ve ne de Ankara'daki milli kurtuluş yönetimiydi. Milletin ta kendisiydi. Öyleyse onun ruhsal yapısını pekiştirmek gerekirdi. Bunun için; daha 1 Ağustos 1921'de Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'na gönderdiği genelgede; subay ve erlerle şehit ailelerinin refah ve rahatlıklarının sağlanmasını askerlik çağındakilerin cepheye gönderilmesini, yanlış propagandalara karşı halkın aydınlatılmasını istemişti (*Atatürk'ün Tam.ım, Telgraf ve Beyannameleri*, c. IV, belge 377).

Güney ve Doğu Cephelelerinde barış haline geçilmesi, karşıdevrimin bastırılması dolayısıyla 1921 güzünden sonra Batı Anadolu dışında gönüllü müfrezelerin büyük bir rolü kalmamış gibiydi. Ama bunların kaldırılması yolunda bir emir verilmeyerek halktan gelen mücadele ruhunun canlı tutulması sağlandı.

Batı Cephesi'ndeki gönüllü halk müfrezeleri yirmi kadardı. Bunlar, 1922 Ocak ve Şubat aylarında orduya bağlı olduklarını ilan ettiler. Ama işgalin acısı, Yunan ordusunun gerisindekileri ar-

tırmıştı. Harp Tarihi Dairesi'nin resmi yayınları Kasım 1921'de bunların 25-100 kişilik 100 müfrezeeye çıktığını; bir kısmının köy ve kentlerini savunmak üzere mahalli, bir kısmının da Yunan cephesi gerisinde baskınlar yapmak için seyyar müfrezeler olarak örgütlendiklerini bildirir.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın verdiği ilkelere ve haber alma kurullarının direktiflerine göre eylem gösteren bu müfrezeler, Yunanlıların iki tümen eşdeğerindeki birliklerini cepheleri gerisinde tutmalarını gerektiriyordu. Batı Anadolu'daki bu gönüllü müfrezelelerin, Mustafa Kemal'in "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" tüzüğüne ek olarak hazırladığı gizli (Ek-1) isteklerine uyduğunu görüyoruz. Ancak biz, sayılarının bunca çok olduğundan ve gereğince atak davrandıklarından kuşku duyuyoruz. Bunda tuttuğumuz ölçü Yunanlıların son çekilmeleri üzerinde bozgun yaratıcı etki yapamamaları ve hiç değilse köy ve kentlerini yakılmaktan kurtaramamalarıdır.

Cephe gerisi hareketlerine değinmişken Yunanlıların da yerli Rum, Ermeni ve Çerkes kökenli ahaliden örgütledikleri çeteleri gözetleme, savunma ve asayiş sağlama ve Türk gönüllü müfrezelerini kovuşturma amacıyla kullandıklarını belirtmek isteriz. Çok daha kuvvetli bir örgüt, Yunanlıların İstanbul'dan getirmeye başladıkları Rum ve Ermenileri, Ermeni Torkam komutasında 22 Temmuz 1922'de örgütleyecekleri çete olacaktır. Büyük Türk saldırısı bunu da söndürecektir.

TBMM’de Taarruz Baskısı

1921 güzünden itibaren Mustafa Kemal’e karşı meclisin muhalefeti artmış, hükümetin Pontus ayaklanmasına karşı takındığı sert tutum üzerine belirli bir biçim almıştır. Malta’daki tutukluların da dönüşleri bu zamana rastlamaktadır. Başkomutan bu muhalif hareketlerin artmasını Malta’dan dönenlere yükler. “Bunlar bir zamanlar milletin kendi kendine bağımsızlığını sağlayamayacağını söyleyenlerdi” der. Sivas Kongresi’nde manda yönetimi isteyenlerdi, demek ister. Teşhis yerindedir. Şimdi de milli iradeyi bahane ederek meclisin Sakarya öncesi Mustafa Kemal’e verdiği yetkileri geri aldirmek istegindedirler. Başkomutanlık Yasası’nın uzatılması konusunda bu soruna aşağıda yeniden değineceğiz.

İç ayaklanmalar bastırıldığı halde Pontus çıbanı söndürülemezince bazı köklü tedbirlerin alınması gerekli görülmüştü. Çünkü bu bölgeye bağlanan kuvvetler 25 bini bulmuştu. Rum erkeklerinden gençlerin kıyılardan iç bölgelere aktarılması (bu bir Rum tehciri idi) propaganda yapan papazların yurtdışı edilmesi, Samsun metropolitinin İstiklal Mahkemesi’ne verilmesi gibi meşru tedbirler mecliste fırtına koparttı. Meclis Başkanı Mustafa Kemal’in arka çıkmasına karşın, Merkez Ordusu Komutanı Sakallı Nurettin Paşa’nın Kasım 1921 başlarında görevinden alınmasına yol açtı.

Aylar geçtiği halde taarruza geçilmemesi sürekli tartışma konusu yapıldı. Bunda başka bir öge de görebiliriz. Halkın çoğunluğundaki vurdumduymazlığa varan soğukkanlılık, öteden beri rahat yüzü görmemiş bulunmasından ileri geliyordu. Barış sözünü başındakilere bırakmıştı. Buna karşı meclisteki daha mutlu kişilerin bir bölümü rahata kavuşmak için barışın yapılmasını istiyorlardı. Onlara göre Mustafa Kemal muharebeye geçemiyordu. Mart 1922’de olduğu gibi çıkan barış fırsatlarından da yararlanmıyordu. Büyük Adam, *Söylev*’inde okuduğumuz gibi; ordu ile, muharebe ile ve inatla işin içinden çıkılmaz olduğu kanısındaydı. Eleştiriler sert yapılıyor, Türk ordusunda saldırı gücü bulunmadığını söyleyenlerin alkışlanmasına dek varıyordu. Büyük Önder’in, bir bölümünü aşağıya aldığımız 4 Mart 1922 tarihli söylevi çok susturucu olduğu halde bütün kuşkuları gideremedi. Bunda:

“Ordunun kararı taarruzdur. Ama bunu geciktiriyoruz. Hazırlıklarımızı iyice bitirmek için daha zaman gereklidir. Yarım hazırlıklarla, yarım tedbirlerle yapılacak saldırı, hiç taarruz etmemekten çok daha kötüdür. Duraklamamızı, saldırı kararından vazgeçtiğimiz ya da saldırı gücü kazanmaktan umut kestiğimiz yolunda anlamak, yorumlamak yersizdir... Önünde sonunda bütün varlığımızla düşmanla vuruşarak onu yenmekten başka çaremiz yoktur ve olamaz...” demişti. Bu şiddetli tartışmalar sürdü; 22 Mart’ta başlayan barış girişimindekilere bağlandı. Hafiflemesi, Nisan ayının son haftasını buldu. Bu kez de Başkomutanlık Yasası’ndaki tartışmalarla yeniden alevlendi.

Başkomutanlık Yasası'nın Uzatılması Tartışmaları

5 Ağustos 1921'de kabul edilmiş bulunan Başkomutanlık Yasası'nın her üç ayda bir yenilenmesi mecliste büyük tartışmaların nedeni oluyordu. 22 Mart-22 Nisan 1922 arasında barış girişimi konusundaki tartışmalardan kısa bir süre sonra, bu kez en şiddetli biçimiyle Başkomutanlık Yasası'nın üçüncü uzatılmasında oluştu. Aslında devrimci nitelikteki meclisin mücadelesi Mustafa Kemal'in yetkilerinin geri alınması yönünde işliyordu. Sakarya Savaşı öncesinde bunalımlı bir durumda verilmiş olan yetkiler, meclise göre bir zorunluk sonucuydu. Şimdi, saldırı yapamamak da güvenli bir duruma geçmiş bulunuyoruz. Bundan sonra Mustafa Kemal tehlikesi daha önemlidir, deniyordu.

Meclisin bu yetki titizliği için 1. Dünya Savaşı'nda General Joffre örneğini hatırlamalıyız. İlk Alman ilerlemesini durdurmuş ve bunun için de o günlerde hükümet yoluyla meclisten istediğini koparmış olan Fransız Genelkurmay Başkanı, Marne savaşından sonra güvenli bir duruma geçilince, gittikçe artan bir sertlikle Fransız meclisinin istenmeyen adamı olmuştu. Böylece hükümet düşürülmüş, general olağanüstü bir temsil göreviyle Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmişti. Yakın Türk tarihinde Mahmut Şevket Paşa örneği de böyle idi. Artık paşanın varlığından bıkan

İttihat ve Terakki Fırkası, muhalif toplulukların hazırladıkları suikast girişimine karşı başbakanlarını yeterince koruma tedbiri almak gereğini bile duymamıştı.

Biz, konumuza dönelim. 1922 Mayıs başında Başkomutanlık Yasası'nın üçüncü kez uzatılması görüşmeleri yapılıyordu. Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in rahatsızlık yüzünden meclise gelmediği 5 Mayıs 1922'deki gizli birleşiminde, muhaliflerin oylarıyla yasa reddolunmuştu. Başkomutanlıkla ilgileri dolayısıyla Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı bunun üzerine istifa ettiler. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu istifaları durdurarak ertesi gün meclis birleşimine katıldı. Görüşmeler sırasında söz aldı. Bir gün önce ileri sürülen eleştirilere karşılık vererek, meclisteki konuşmalarının en sertini yaptı. Meclis konuşmalarındaki ustalığının, davaya inanışının ve iyi hitabetinin örneği olarak önemli bölümlerini alıyoruz. Böylece hem o zamanki meclisin havası hem de Büyük Adam'ın karşılaştığı sorunlar üzerinde bir izlenim elde edebiliriz. Başkomutan'ın, meclisin haklarını aldığı yolunda konuşanlara, "Olağanüstü yetkili bir meclisin (salahiyeti fevkaladeyi haiz bir meclis) kurulmasına ve bu meclisin ülkenin kaderine el koymasına" çalışanın kendisi olduğunu; "eserini alçaltmakla değil yükseltmekle vazifeli" bulunduğunu; "meclisin hakkını elinden almanın söz konusu olamayacağını" söyledi.

Konuşması sırasında sözünü sık sık kesen Erzurum milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş)'ye, "Meclisin mahalle kahvesi olmadığını" hatırlatmak zorunda kaldı. Saldırıya geçilmemesini eleştirenlere, "Taarruz edeceğimizi ve düşmanı ülkeden kovup uzaklaştıracağımızı", "Ordunun mükemmel olduğunu; ama en kudretli seviyeye varmamış bulunduğunu" söyledi. O günkü askeri durumların mal olduğu harcamaların incelenmesine Başkomutan'ın mecliste bulunuşunun bir engel olduğundan yakınanlara karşı şu cevabı verdi: "Baylar, bu doğru değildir. Başkomutan, meclisi, mal kaynaklarını incelemekten ne zaman alıkoymuştur? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz yolundaki kaygı, belki herkesten çok beni uğraştırmaktadır. Yalnız ben, ordumuzun varlığını ve kuvvetini paramızla orantılı bulundurmak kuramını kabul edenlerden değilim.

(Paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu çözülsün...) Benim için böyle bir sorun yoktur. Baylar, para vardır ya da yoktur, ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır.”

Yine aynı söylevde, yasaların yasaklamış olmasına karşın Başkomutan'ın millete angarya yaptırdığını söylemiş olanlara, “Bu doğrudur baylar; ama ihtiyaçlar ve tehlike bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyacı, halka angarya yaptırmayı gerekli kılıyorsa, bunu yapıyoruz ve en doğru yasa budur. Milletin ve ordunun yenilmemesi için, yasa buna engeldir diye, gerekli gördüğüm tedbiri almakta tereddüt etmeyeceğim” dedi. Ordunun Sakarya savaşmasından sonra hâlâ kıpırdayamadığı sözünün alkışlanmış olmasını yerdi. “Rica ederim, bunu burada gömelim” dedi. “Bu dakikada ordunun başkomutansız” olduğunu; kendisi komuta ediyorsa yasasız ettiğine değinerek, “Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bundan dolayı bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım” diyerek tarihsel sözlerini söyledi. Sonra meclis, yasaı 11 muhalif, 15 çekimser oya karşı 162 oyla yeniden kabul etti.

Başbakanla bakanların ayrı ayrı ve meclisçe seçilmesi yolundaki yasanın görüşülmesinde, meclis başkanının yetkilerinin başvekil lehine kısıtlanması Mustafa Kemal'i üzmüş; Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya, meclisin gerçek düşüncesini belirtmesi için meclis başkanlığı ile başkomutanlıktan istifa edeceğini 10 Temmuz 1922'de yazmıştı. Bunu yapmadı. Yasanın son kez uzatılması görüşmesinde (20 Temmuz) ordunun vardığı düzeyin artık, kendisinin olağanüstü yetkileri kullanmasını gerektirmeyeceğini, başkomutanlık makamının da yakın olan kurtuluş gününe kadar gerekeceğini söyledi. Bu vaat ve umutla yasa da süresiz olarak yenilendi.

Yunan Tarafında Siyasi ve Askeri Gelişmeler

1920 güzünden beri Yunanistan'da Venizelosçularla Stratos'un Islahatçı Partisi, meclis içinde ve dışında muhalefete devam ediyorlardı. Bu muhalefet özellikle barış ve askerin terhisi konularında yoğundu. Bunları vaat eden 1921 Yunan Yaz Saldırısı, Sakarya'da başarısızlıkla sonuçlanınca Atina'ya dönen Yunan Kralı soğuk karşılanmıştı. Hele ilk ilan edilen sayıların tersine bu saldırılardaki kayıpların çokluğu (37 binden fazla) halk üzerinde büyük üzüntü yaratmıştı.

Kral Kostantin'e karşı beslenen hassasiyet yüzünden, Başbakan Gunaris'in Ekim 1921 ve Şubat 1922'de Roma, Paris ve Londra'ya yaptığı geziler yararlı bir sonuç vermedi. Gunaris son gezisinden dönünce, gerekli yardımın sağlanamaması karşısında Anadolu'nun boşaltılmasını da düşündü. İtilaf Devletleri'ne verdiği bir notada, devlet gelirlerinin tükendiğini, moralin düştüğünü; buna karşı Türk ordusunun Sovyet Rusya, Fransa ve İtalya'dan yardım gördüğünü; desteklenmezse Yunan ordusunun Anadolu'yu boşaltmaya mecbur olacağını bildirdi. Bu çözüm yolu, İzmir karargâhında da ele alındı. Şubat 1922'de İstanbul işgal kuvvetlerinden İngiliz Albayı Stipgor İzmir'e gönderildi. Bu albay, Yunan mevzilerini gezdikten sonra İzmir'de Yunan ordusu kurmay başkanı ile görüş-

meler yaptı. Ordunun çekilmesiyle Rum azınlığın buna ister istemez katılmak zorunda kalacağı ve bu durumun bir bozgun havası yaratmasından korkularak çekilme uygun bulunmadı.

General Papulas demiryolunun uzağına açılamayan Türk ordu-suna karşı bulunulan yerlerde kalmanın çaresini, bu ulaştırma yol-larına yakın yerlerin kuvvetli, ötelerinin zayıf tutulmasında buldu. Bir kolordunun Afyonkarahisar, bir kolordunun Eskişehir kesim-lerini tutması, bir kolordunun da bunlara yardımcı bir durum al-ması yolunda karar kılındı.

Bu düzen dışında asıl önemli sorun, moral durumu idi. Subay-lar parti tutuyorlardı. Ordu, büyük kesimiyle Kostantin düşmanı-ydı. Gizli bir Amyna –milli savunma– örgütü kurulmuştu. Denilebi-lir ki ordu, Türk ordusunun Balkan Savaşı’ndaki halini yaşıyordu. Amyna örgütünün Enverlere, Nazım Paşalara benzer, parlatılmış çehreleri vardı. Onlardan biraz bilgili Sariyanisler, Plastiraslar... Bunların yerlerinden alınmasının orduyu çökerteceği sanısı, Milli Savunma Bakanlığı’nda kökleşmişti. Venizelos’un düşmesinden sonra 2’nci Kolordu Komutanlığı’na getirilen Prens André, ziyare-tine gittiği tümenlerde protokol gereği görünmeleri gereken üst su-bayların kendini karşılamamak için kaçıştıklarından yakındır. Özet-le, Yunan ordusunda politika kışlalara, subaylara, muharebe alan-larına kadar girmiştir.

Bu siyasal ortamda kolayını bulanların cepheden Yunanistan’a aktarılmaları askeri tedirgin ediyordu. Nitekim Kostantin Eskişe-hir’den geçerken erler, “Terhis! Terhis!” diye bağırırmışlardı.

1921 sonlarında İzmir’deki erler, “Ya ileri, ya da terhis!” diye haykırmışlar ve 2 Ocak 1922’de Fransız konsolosluğunu da taşla-mışlardı. Asker; sürdürülen savaşın toprak kazanma yolunda ya-pıldığı için meşru olmadığını dile getiremiyorsa da, kendini yuva-sından ayrı tutan sömürücülüğü protesto ediyor, gibiydi. Bazı id-dialara göre Başbakan Gunaris, erlerin şikâyetleri için orduya Al-bay Skyras yönetiminde 300 kışkırtıcı salarak, “Anadolu, Yuna-nistan için kangrendir... Kesilip atılması gerekir... Anadolu bir Yu-nanlı’nın kemiklerine değmez... Silahınızı atınız, evinize dönü-nüz...” yolunda propaganda yaptırıyordu ki bu çok ilginçtir. Çe-

kilme kararı için bunlardan kuvvet kazanmak isteniyordu. Anadolu'yu boşaltma düşüncesi arasında, ordunun, gücüyle orantılı gibi görünen Simav-Eşme-Sarayköy çizgisine çekilmesi gerektiğini iddia edenler de vardı.

Doğru yollardan ve cesaretle düşüncesini gerçekleştiremeyen Gunaris, Başbakanlığı Stratos'a bıraktı. Bunu, aslında çıkmazda bulunduğu anlayan, ama kendisini kurmay başkan yardımcısı Sariyanis ve benzerlerinin etkisinden kurtaramayan General Papulas'ın ordu başkomutanlığından ayrılması izledi. 1921 Yaz Saldırılarına yine bu kişilerin etkisi altında ve gönülsüz olarak karar vermiş olan General Papulas, Sakarya'daki başarısızlıkla itibarını yitirmişti. Genel ve askeri bilgileri sınırlı, kişisel karar sahibi olmaktan uzak olan bu hırslı general, aslında başkomutanlığa, eski Yunan kralının ayrılmasından sonra üç yıl hapiste yatmasının karşılığı olarak, 1920 Ekimi'nde getirilmişti.

General Papulas'ın 3 Haziran 1922'de istifasının istenmesi, onu değiştirmeyi tasarlayan hükümetin işine yaradı. Yerine Trakya'daki kuvvetlerin komutanı General Hacıanesti getirildi. Albay Bujac onun için, "Küçük Asya Ordusu için en az liyakatta olan komutandır" der. General Trikupis de bu atanmayı, Papulas'ı çekemeyen Hacıanesti'nin çabasının sonucuna bağlar.

Yeni başkomutanın stratejik görüşü Papulas'tan iki noktada ayrılıyordu. Bunlardan biri, Anadolu'da küçük bir cephe kuracak şekilde orduyu geriye çekmekti. Yaptığı teftişlerde ast komutanları iyimser ve tahkimatı kuvvetli gördüğü için sonradan bundan vazgeçecektir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ordunun saldırıya geçemeyeceği yolundaki tartışmalar da bu karar değişikliği üzerinde etkili olmuştur. Bu dönüşümün gereği olarak Haziran 1922'de daha yaşlı altı doğumlulardan askeri silah altına aldırdı. İkincisi; Trakya'daki kuvvetlerle İstanbul'u ele geçirerek Türklere barışı kabul ettirmek düşüncesiydi. Bu amaçla Temmuz 1922 başında 55'inci ve 56'ncı Alayları, Temmuz sonunda 28'inci Alay ile iki Efon taburunu ve dört Topçu taburunu Trakya'ya göndererek kesin sonuç yerinden uzaklaştırdı. Böylece savaş, Türk ordusu üzerinden çok siyasal bir manevra üzerine odaklanmış oluyordu.

Yunanlılar; Ankara hükümetini barışa zorlamanın tek çaresi olarak İstanbul'u işgal etme isteğini 27 ve 29 Temmuz'da büyük devletlere sundularsa da 30 Temmuz'da ret cevabı aldıklarından işe girişemediler. Bu arada İstanbul patrikliği ve İzmir metropolitliği dinsel törenler yaparak, İstanbul'a yürüyecek olan kuvvet komutanlarına saygılar sunacak kurulları hazırlamakta çok hararetili davrandılar. Netice itibarıyla, yeni Yunan başkomutanının asıl icraatı, Anadolu'daki kuvvetleri az da olsa zayıflatmaktan ileri geçmemiş oldu.

Buna karşı ordunun moralini yükselten bazı hareketlerini görüyoruz. Kendi kurmay başkanı ile ikinci başkanını değiştirdi. 2'nci Kolordu'nun başına General Diyenis'i getirdi. Bu arada savaşın gidişine kötü etki yapacak bir hareketine değinmeliyiz. Bu, ivedi hallerde 1'inci Kolordu Komutanı'nın 2'nci Kolordu'yu yönetme yetkisinin kaldırılmasıydı. Şöyle ki; 1'inci ve 2'nci Kolordular ikişer tümenlerini Akarçay'ın kuzey ve güneyinde bulundurularken Hacıanesti bütün bu kesimdeki dört tümeni 1'inci Kolordu Komutanı General Trikupis'e bağladı ve bağlantıdan kurtardığı 2'nci Kolordu'yu 1'inci ve 3'üncü Kolordular arasında yedekte tuttu. Afyonkarahisar güneyinden saldırı yapacak olan Türk ordusu bakımından şu yararı olmuştu: 4'üncü Tümen'le cephede olan 1'inci Kolordu, savunmasını artık derinlikte yapmak imkânından yoksun bırakılmıştı. Hacıanesti'yi bu değişikliğe iten sebep, iki kolorduya emir verme durumundaki General Trikupis'i, kendisinden daha çok yetkiye sahip görmesiydi. Yunanlıların tutukları mevziin büyük bir eksigi vardı. Bu da özellikle Akarçay güneyindeki kesiminin önüne bir genel ileri karakol çizgisi kurulmuş olmasıydı.

Yunanlılar Döğner-Resulbaba (Afyon kuzeyinde)-Bakırcı tepeleri (Dumlupınar doğusunda)-Toklusivrisi çizgisinde bir yedek mevzi hazırlamışlardı.

VIII

BÜYÜK TAARRUZ

Büyük Taarruz'a Yönelik Yapılan Planlar

Başkomutan'ın 10 Aralık 1921'de, "Ordunun taarruz hazırlıklarının tamamlanması için uğraşılmadı" yolundaki kararını görmüştük. Bu, saldırışın bahara bırakılması demekti. Şimdi 1922 yılındaki çalışmaları görelim:

Yunanlıların geride bir çizgiye çekilecekleri ya da Anadolu'yu boşaltacakları haberleri dolaşınca Başkomutan Mart ve Nisan aylarının dört haftasını cephede geçirdi. Amacı bu ihtimallerin gerçekleşmesi durumunda Yunan ordusunun ardına takılarak ülkenin yakılıp yıkılmasına engel olmaktı. Kendisi cephede iken İtilaf Devletleri'nin araya giren barış girişimlerinin bir sonuca varmayacağı ve Yunan çekilmesinin gerçekleşmeyeceği anlaşıncı Ankara'ya döndü. Mustafa Kemal bugünlerde saldırıyı yaza ertelemiş bulunuyordu.

Nitekim 27 Nisan'da İsmet Paşa, Haziran ayında taarruza geçmek zorunluğundan söz ederek, o zamana kadar Sovyetler'den beklenen silah ve teçhizatın yurda girmiş olmasını; menzil örgütlerinin geliştirilmesini; silah, cephane ve gereçlerin ikmal edilmiş olmasını; tümenlerin 18'den 15'e indirilerek daha güçlü birlikler sağlanmasını öneriyor ve bunlara madde madde karşılık istiyordu. Bu yazının sunulmasında; 1'inci Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis'in, "eksikliklerin giderilmesiyle Haziran ayında saldırıya geçmesi"; 2'nci Ordu Komutanı Yakup Şevki'nin, "saldırıya geçme-

den önce ordunun bir taarruz ordusu haline getirilmesi” yolunda verdikleri önerilerin etkisi büyüktür. Genelkurmaylık’ın cevabı, bu eksikliklerin iki ayda giderileceği yolunda idi ki, bu, saldırının en erken bahara bırakılması demektir.¹

1922 yılı Haziran’ının ilk haftasında İngiliz İşgal Ordusu Komutanı’nın Kocaeli yarımadasında bir gezi yapması, buralardaki İngiliz kuvvetlerinden bazılarının yer değiştirmesi ve Yunanlıların bu yarımadaı işgal edecekleri yolunda haberler yayılması üzerine Başkomutan Haziran ortasında taarruza karar verdi. Karardan Fevzi Paşa’yı haberdar ederek yerinde inceleme yapmak üzere Adapazarı’na gitti.² Giderken yanına aldığı Milli Müdafaa Vekili (Savunma Bakanı) Kâzım (Özalp)’ı Sarıköy demiryolu istasyonunda İsmet İnönü’ye kavuşturarak, kararını ve hazırlıkların hızlandırılması isteğini bildirip kendisi yoluna devam etti. İsmet Paşa’nın bu rastlayışta, 1’inci Ordu Komutanı’nın görevinden alınması isteğinde bulunduğu ve Başkomutan’ın kararnameyi hazırlatıp İzmit’ten telle Ankara’ya bildirdiği ortadadır.

Başkomutan’ın taarruz planı, *Söylev*’ine yansıyan şekliyle şöyledir:³

“Düşündüğümüz, ordularımızın asıl kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve olabildiğince dış kanadında toplayarak kesin sonuçlu bir meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum, asıl kuvvetlerimizi düşmanın Afyonkarahisar yakınında sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay’la Dumlupınar hizasına kadar olan yörede toplamaktı. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orası idi. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla olabilirdi. Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak bu amaçla gereği gibi incelemeler yapmışlardı. Hareket ve taarruz planımız çok daha önceden saptanmıştı.”

Batı Cephesi Komutanı’nın Haziran 1922 sonu saldırı planı

Başkomutan’ın “çok önceden” deyişinin altında 15 Ekim 1921 tarihi yatmaktadır. Başkomutan, Yunan ordusunun Kocaeli’ni iş-

gale kalkışması halinde bir saldırı gerçekleştirilmesi gereğini bildirerek Batı Cephesi'nin planını sorunca İsmet Paşa şu cevabı verdi:⁴

"Kocaeli bölgesine ayrılacak iki tümen dışında düşmanın Eskişehir ve Afyon kesimlerindeki 12 tümenine karşı 17 piyade tümeni ve süvari kolordusuyla harekât yapma durumundayız. Buna göre:

1. Asıl saldırış 1'inci ve 4'üncü kolordularla Şuhut-Afyon yoluyla, Sandıklı-Afyon genel doğrultusuna yönelmek.
2. Demiryoluyla, Şuhut-Afyon arasındaki ova kesiminde 8'inci Tümen'i kullanmak.
3. 6'ncı Tümen'le Sandıklı, Afyon yolu batısından ilerlemek.
4. 14'üncü Piyade Tümen'i'ni asıl taarruzun yedeği olarak kullanmak.
5. Süvari Kolordusu'nu 6'ncı Tümen'le birlikte ve ordu sol kanadıyla katkıda olarak Sandıklı, Afyon yolunun batısından Sincanlı ovasına indirip meydan savaşmasına katmak.
6. Kuzeyde 3'üncü Kolordu'nun büyük kesimiyle Seyitgazi doğrultusunda, 6'ncı Kolordu ile de Afyon doğu kesimine taarruz etmek.
7. 2'nci Kolordu'yu Afyon doğu cephesinin kuzey kanat ve gerisine saldırı yapacak gibi başlangıçta geride kademeli olarak tutmak.
8. Uygulama şeklini ayrıca bildirmek."

SAD taarruz planında olduğu gibi bu planların da Ali İhsan Sabis'in düşündüğü çözüm yoluyla ilgisi yoktur. Başkomutan, Batı Cephesi Komutanı'ndan asıl saldırı yerinde daha güçlü olmak için 2'nci Kolordu'nun da 1'inci Ordu bölgesine alınmasını, hazırlıkların bitirilmesini istiyor ve özellikle harekete geçme belirtilerini gördüğünde Fevzi Paşa ve Kâzım ile yola çıkmaya hazır bulunduğunu bildiriyordu.

Muhtemel Yunan hareketi gerçekleşmedi. Sovyet yardımlarından beklenilenin bir bölümü ile Fransızların Berlier kamyonları ve otomatikleri yetişmediği için taarruz yine gecikti. Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ile birlikte Akşehir'de İsmet İnönü ile görüştü. Hazırlıkların 15 Ağustos'a kadar bitirilmesini istedi. Ordu içinde tertip edilen bir futbol karşılaşmasında hazır bulunmak üzere Akşehir'de bulunduğu haberi yayılarak, taarruz hazırlıkları düşman istihbaratından gizlendi.

Ordu komutanları ile birlikte 1'inci, 2'nci ve 5'inci Kolorduların komutanlarının da hazır bulunduğu toplantıda 2'nci Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı)'nin saldırının yapılmasına karşı aldığı muhalif tutuma karşın bunun gerçekleştirileceğini bildirdi.⁵ Batı Cephesi saldırı planının 20 Ağustos'ta aldığı son şekil şöyle oldu:⁶

“1. Ordu: Dokuz piyade ve üç süvari tümeniyle ağırlık merkezi Kaleciksisvrisi ile Çiğiltepe arasında olmak üzere Afyonkarahisar-Toklusivrisi çizgisine saldırarak ve düşmanın İzmir'le bağlantısını kesecek.

5'inci Süvari Kolordusu üç tümeniyle Çiğiltepe, Toklusivrisi arasından Ahır dağlarını aşarak düşmanın batı kanadını kuşatacak.

2'nci Kolordu, üç tümeniyle ordu yedeğinde bulunacaktır.

İkinci Ordu: 5 piyade ve 1 süvari tümeniyle kuzey Sakarya ırmağı ile Afyonkarahisar arasındaki Yunan kuvvetlerini saldırıyla durduracak.

Kocaeli grubu ve Menderes Grubu karşılarındaki düşman kuvvetlerini yerinde tutacaklardı.”

Başkomutan'ın Akşehir'e son gelişinde 20 Ağustos 1922 gecesı başlıca ast komutanların da katılmasıyla yapılan toplantıda son bir değişiklik daha kabul edildi. 2'nci Ordu'nun bir gün önce değil, 1'inci Ordu'yla aynı günde saldırıya geçmesi kararlaştırıldı.

6 Temmuz'da Batı Cephesi Komutanı'nın verdiği emirle yeni bir çalışma başladı. Yapılan keşifler düşmanın genellikle bir genel ileri karakol çizgisi tutmadığını, Çiğiltepe batısındaki geçitleri yalnız gündüzleri kontrolü altında tuttuğunu gösterdi. Böylece Süvari Kolordusu'nun, piyadenin ardına kalmadan Ahır dağlarını kendi başına geçmesi yolundaki tertip üzerinde duruldu. Ordular hazırladıkları saldırı planlarını Batı Cephesi'ne sundular. Plan konusunu sona erdirirken bir noktaya değinmeyi zorunlu görmekteyiz. İsmet İnönü 1968 yazında Sabahattin Selek kalemiyle yayınladığı anılarında, “Büyük taarruz planını ben yaptırdım” demektedir.⁷ Bu, doğrudur. Bütün birlikler de kendi planlarını yapmışlardır. Batı Cephesi planının da ruhu, asıl taarruz kuvvetleri sayısı ile saldırı doğrultusunda idi ki bunun saptanması başkomutanlıkça olmuştur.

İkinci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa (Subaşı)'nın Taarruz Karşıtı Görüşleri

Her iki planlama döneminde gördüğümüz gibi Türk yüksek komuta karargâhında temelde olmayan değişik düşünceler vardı. Batı Cephesi'nin planı Başkomutan'inkine uydurulmuştu. 2'nci Ordu, düşünülen çaptaki hazırlıklarla saldırı başlatılmasından yana değildi. Büyük çapta bir saldırı muhakkak yapılacaksa bunun genel doğrultusunun Döğer-Altıntaş olmasını istiyordu.

Batı Cephesi Komutanı'nın 3 Temmuz 1922'de planını Başkomutan'a sunarken ordulara da bilgi vermesi, Yakup Şevki Subaşı'nın düşüncelerini bir muhtıra ile iletmesine yol açtı. Kasım 1921 sonlarında 2'nci Ordu Komutanlığı'na geldiğinden savaş planlarının tartışmalarına katılamamıştı. Batı Cephesi Komutanı'na sunduğu 7 Temmuz 1922 tarihli yazısında şunları bildiriyordu: “Uzun bir yıpratma savaşı ile düşman yenilemez. Çünkü buna kaynaklarımız elverişli değildir. Yunan ordusu Sevr çizgisine çekildiği takdirde daha iyi bir duruma girebilirsek de ordu, kışı yine silah altında geçirmek zorunda kalır. Düşman ise daha dar bir cephede uzun süre kalabilir. Saldırış için gücümüz ve imkânlarımız yeterli değildir. İçinde bulunulan “elemli” durumdan kurtulmak için gereken

çareler yok değildir. Bunlar ilerden beri önerilmiş olduğundan yeniden yazılmamaktadır. Düşmana saldırı, çözüm yolu olarak kabul edilirse; çekici görünen Söğüt ve Bilecik ya da Uşak doğrultularından kanat uçlarına saldırı vermez. Çünkü ordunun hareket gücü buna elvermez.” General Yakup Şevki düşüncelerini sürdürüyor, Afyonkarahisar kuzeyi ya da güneyinden yapılacak saldırısları kuvvet dengesi bakımından karşılaştırdıktan sonra Döğner-Alintaş doğrultusunu öğütüyordu. Çünkü yığınağımızı fark eden düşmanın saldırıya geçmesi halinde Konya doğrultusuna atılmaktan kurtularak Ankara doğrultusunu kapayabilirdik.

Saldırıya geçemeyecek durumda olduğumuzu daha önce de Cephe Komutanı’na söylemiş ve bir defasında İsmet Paşa, arkamızda fabrikalar bulunmadığını, bir yıldır hazırlığına çalıştığımız saldırıyı yapmak zorunda olduğumuzu kendisine söylemişti.

27/28 Temmuz gecesi Akşehir’de yaptığı toplantıda Başkomutan’a aynı şeyleri söylediğine yukarda değinmiştik O zaman genç bir kurmay subayı olarak bu çalışmalarda bulunan Yzb. Fevzi (Tümg. Akarçay) görüşmeler sırasında düşman tepkilerini ele alarak 2’nci Ordu Komutanı’nın, “Bu taarruzda başarı ihtimali, kumarda zar atmak gibidir” dediğini; Başkomutan’ın da toplantıya son verirken sözünü, “Mali ve siyasi durum bizi saldırıya geçmeye zorlamaktadır. Taarruz emrini komuta yerlerinde alacaksınız” diye bitirdiğini yazmaktadır.

Ali Fuat Cebesoy, kendisine anlatılana dayanarak 28/29 Temmuz gecesi Akşehir’deki yüksek komutanlar toplantısı üzerine şunları yazmaktadır:⁸ Saldırıda başarı umudu görmeyen yalnız 2’nci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa değildir. İsmet Paşa içinde olduğu halde 1’inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa’dan başkaları da bu düşüncededir. Ve Başkomutan’ın bir sorusu üzerine kanaatlerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu kanıları kendisine karşı güvensizlik ve yüksek komutanlık mevkii için bir zaaf kaynağı sayarak istifa etmiştir. Başkomutan kendi kurmay başkanı ile ast komutanlar arasındaki bu ayrılığın kendisinin de istifasına yol açabileceğini söyler. Bunun üzerine İsmet İnönü, “Düşüncelerimizi anlamak istemiştiniz. Biz

de serbestçe sunmuştuk. İstedığınız emir şeklini alınca, tıpkı kendi düşünce ve kanılarımız gibi bütün güç ve kuvvetimizle yerine getireceğimize güvenebilirsiniz” demiştir. Başkomutan böylece saldırı kararını yeniden bildirmiştir. Ali Fuat Paşa görgü tanığı değildir. Duyup yazdığından kuşku duymuyorsak da bu iddia başka bir kaynakla doğrulanmamaktadır. Bu neden ile yalnızca anmakla yetiniyoruz.

Büyük Taarruz Planı

Yunan ordusunun İzmir’le ulaşımını kesmeyi öngören Başkomutanlık-Batı Cephesi karma planına göre hazırlanan büyük Türk saldırısı, yarma ile başlayacak ve kuşatmaya dönüşecekti. Aslında planda, harekâta kuşatma ile başlamaktan söz edilmiş değildir. Saldırış yerinde olabildiğince kuvvet toplamanın ve İzmir ulaşımını kesmeyi başta tutmanın düşünürü ve çelik bir irade ile baş uygulayıcısı Başkomutan’ın kendisi idi. Gerçi Genelkurmay Başkanı ile Batı Cephesi Komutanı’nın payları küçümsenemez. Çünkü bütün komutanlar, büyük bir sistem birliği içinde kendi görevlerini işleyip geliştirmişlerdir.

Asıl kuvvetler için savaşma alanı, Murat başyaylasının Afyonkarahisar, Altıntaş, Dumlupınar üçgeni olarak seçilmiştir. Büyük Asker bunu, 1 Eylül 1922’de “Büyük ve Asil Türk Milletine!” yayınladığı bildiride: “Batı Cephesi’nde 26 Ağustos 1922’den beri başlayan taarruz harekâtımız Afyonkarahisar, Altıntaş, Dumlupınar arasında büyük bir meydan savaşı halinde beş gün ve beş gece sürdü” diye belirtmiştir. Kuvvet üstünlüğüne sahip olmayan Başkomutan asıl kuvvetlerini bir bölgeye karşı tek doğrultuda (Sandıklı-Sincanlı-Altıntaş) kullanmıştır. Bu doğrultu, savaşma alanı olarak seçtiği bölgeye en yakın ve Yunan ordusunun stratejik kanadına yönelik idi. Bu hareketimize karşı Yunan ordusunun

Çay üzerine yapacağı başarılı bir saldırı ağır tehlikeler doğurabilirdi. Ama Başkomutan da böyle tehlikeleri göze alabilecek bir komutandı. Tehlikesi bulunmayan Sivrihisar-Eskişehir; Emirdağ-Altıntaş ve Döğer-Altıntaş doğrultularından yapılacak saldırılar, savaşı bir meydan savaşmasıyla bitirecek çözüm yolları olamazdı. Çünkü düşman savaşmaya zorlanmadan çekilirse Türk ordusunun yeni bir saldırısı ertesi bahardan önce yapılamazdı. Başkomutan'ın kuvvet tutumunu bir kıyaslama ile belirtmek yararlı olacaktır:

– Kaleciksisivrisi ile Tınaztepe arası yarma yeri olarak seçilmişti. 13 km olan bu kesimde bir alayla pekiştirilmiş bir Yunan tümeni (15 bin insan) karşı yedektekilerle birlikte yedi Türk tümeni (90 bin insan, Batı Cephesi kuvvet ve silahının hemen hemen yarısı) ayrılmıştı. Kuvvet oranı bire karşı altı idi.

– Demiryolu ile Çiğiltepe arasındaki 40 km'lik asıl taarruz cephesinde:⁹ 3 alayla pekiştirilmiş, 2 Yunan tümeni (35 bine yakın)ne karşı 11 piyade ve 3 süvari tümeni (115 bin insana yakın) yerleştirilmişti. Oran, bire karşı üç idi.

– 150 km'lik Bozdağ (Eskişehir ile Kuzey Sakarya arasında)-Akarçay arasındaki tali saldırı kesiminde: 7 Yunan piyade tümeni (115 bin insan)ne karşı 5 piyade ve 1 süvari tümeni (50 bin insan) ayrılmıştı. Oran, aleyhimize ikiye karşı birden düşüktü.

– 450 km'lik Kocaeli ve Menderes grupları kesimlerinde: 3 alayla pekiştirilmiş 3 piyade ve 1 süvari tümenine karşı (50 bin insan) 1,5 piyade ve 1 süvari tümeni (18 bin insan) yerleştirilmişti. Oran, üçe birdi.

Yukarıdaki sayıların kıyaslanması Türk Başkomutanlığı'nın kuvvet tutumunda nasıl hassas ve titiz davranmış olduğunu göstermeye yeter. Baskın ögesi, planın başarısı bakımından kesin bir önem taşıyordu. 40 kilometrelik bir cephe ile derinliğinde, Süvari Kolordusu dışında 11 tümenin (hemen 105 bin insan) yığılması dırılmasının güçlüğünü anlamak kolaydır. Bu amacın sağlanması için gizleme ve şaşırtmaya büyük bir çaba harcanmıştı. Bu çabalar toplu bir direktif ile (o zamanlar sürekli yönergeler bugünkü anlamıyla yoktu) yöneltilmemiş; parça parça emirlerle düzenlenmişti.

Böylece bunların bir bütün halinde düşmanlarca ele geçirilmesi ihtimali önlenmişti.

Topyekûn anlamda olan bu tedbirlerin başarısı, dolaylı olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görüşme ve tartışmalarından kaynak alıyordu. Gizli birleşimlerde de olsa ordunun kıpırdamayacak durumda olmasından söz edilmesi, düşman istihbaratından gizlenemiyordu. Bu haberler kendiliğinden şaşırtıcı ve aldatıcı etki yapmış, öteki tedbirlerimizin de gereğince yorumlanmasını önleyerek baskının sağlanmasına yardım etmiştir.

18 Ağustos 1922'de İstanbul ve cephe ötesindeki illerle haberleşme kesilmişti. Bu davranış Anadolu'da ayaklanmalar olduğu yolunda yorumlanmıştı. Cepheye yakın köyler boşaltılıp yasak bölge yapılmakla halkın ileri cephele arasında sızması önlenmiş, hem eylemlerimiz gizlenmiş hem de casusluk işleri sınırlandırılmıştı.

Saldırı üzerinde bilgiler, her görevliye ancak en gerekli zamanda verildi. Hatta saldırıya karar verildiği, Bakanlar Kurulu'na (İcra Vekilleri Heyeti) ancak 1 Ağustos'ta bildirildi. Stoklama çabaları ve hazırlıklar, yakın bir Yunan saldırısına karşı savunma amacıyla yapılmıyormuş gibi gösterildi. Yaylalardan gelecek kış için kuru ot satın alınması, bu türden bir davranıştı. Haberleşme güvenliği büyük bir dikkatle uygulandı. Örneğin: Başkomutanlık Şu-hut'a gittikten sonra Akşehir'de bırakılan haber merkezi, taarruzun başlamasına dek Başkomutan'ın Akşehir'den ayrıldığını gizlemeye önem vermiş; hatta başbakan Rauf Bey (İcra Vekilleri Heyeti Başkanı) arayınca Mustafa Kemal'in dolaydaki birlikleri denetlediği söylenmiştir.

Yığınak yürüyüşleri geceleri yapılmış; ordugâhların boşaltıldığı ya da yeni ordugâhların kurulduğu yolunda ipuçları ve izlenim verilmemek üzere, bir birliğin akşam bıraktığı yere, aydınlıktan önce yürüyüşünü bitiren başka bir birlik girmiştir. Düşmanın herhangi bir zamanda yapacağı bir hareket karşısında birliklerin gerçek durumlarını bilmek için bu yürüyüşler Batı Cephesi Komutanlığı'nca yönetilmiştir. Başarısı da bu makamındır. Gece ışık yakılmıyor, gündüz hareketsiz kalınıyordu. Geometrik bir şekil göstermek için 23 Ağustos'tan sonra tüfek çatılmamıştır.

Geri ile cephe arasında hayvanlı uzun taşıma kolları, ilerden beri hep aynı yoğunlukta gelip gittiklerinden dikkati çekmedi. Başkomutan'ın söz ve hareketlerine dikkat harcaması gizlilik sağlanmasında ve düşmanın aldatılmasında önemli bir öge oldu. Başkomutan mecliste saldırışın yapılacağını, ordunun bu düzeye çıktığını ve benzeri sözleri söylediği halde yakında saldırıya geçileceğini ağzından çıkarmamıştı. Kesin kararını verdiği Haziran ortasından sonra da bu tutumunu korudu. Cepheye gidiş ve gelişlerini (26 Temmuz ve 17 Ağustos) Konya gezileri olarak göstermiş, son ayrılışını çok az sayıda kişiye bildirmiş; hareketinden sonra kendisinin Çankaya'da bir şölen verdiği haberini bildirmelerini tembih etmişti. Şaşırtma (diversion) hareketleri bakımından sahte yürüyüşler yapıldığını da saymalıyız.

Bütün bu titiz düzenlemelere karşın 1'inci Tümen'den firari soysuz bir asker Afyonkarahisar güneybatısında 30 bin Türk askerinin toplandığını ve saldırıya geçileceğini, sığındığı düşmana bildirmiştir. 14'üncü ve 57'nci Tümenlerin cepheye girdikleri ve 23'üncü Tümen'in de ileri çizgilere yaklaştığı tespit edildiği halde, başka belirtilerin bulunmaması dolayısıyla Yunan komutanları inanarak değil, tedbir almakla yetindiler. Bu da 3'üncü Yunan Kolordusu'nun tahkimata önem vermeleri için birliklerinin dikkatini çekmesi, 1'inci Kolordu'nun tümenlerinin daha dikkatli bulunmalarını 22 Ağustos'ta istemesi ve Afyonkarahisar hastanelerindeki ağır hastaları gerilere alması, 25 Ağustos'ta 7'nci Tümen'den bir alayın Balmahmut'a kaydırılma gibi hareketlerden ileri geçmedi. Görüldüğü gibi, Büyük Taarruz başarısının dayandığı öğelerden başlıcası, stratejik ve taktik baskının sağlanmasıdır.

Başkomutan'ın Aldığı Ek Tedbirler

Yunan ordusunun Kocaeli'ni işgali haberleri üzerine saldırı hazırlıklarımızı sona erdirmeye çabalarını görmüştük. 20 Temmuz 1922'de Fransız Yüksek Komiseri General Pélle'nin Ankara Temsilcisi Albay Mougin, Yunan ordusunun Bursa'yı elde bulundurma koşuluyla Sevr çizgisine¹⁰ çekilmesinin yakın olduğunu, generali adına bildirdi. Böylece Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları konusunda Şubat'tan beri dolaşan ihtimal yeni bir biçim almış görünüyordu. Bu sırada Yunan subaylarının cephede siperlerinden çıkarak, "Beş güne kadar çekileceğiz, ateş etmeyin!" diye bağırma-ları, ileri çizgilerdeki Türk subaylarından mülakat istemeleri sık sık rastlanan olaylardandı.

Oysa Yunanlılar İstanbul'u işgale hazırlanıyorlardı. Başkomutan bu aldatma haberine inanmamakla birlikte 20 Temmuz'da Batı Cephesi komutanları ile kimi bakanlara haber vermekten geri kalmadı.

Başkomutan, Konya'ya gelmiş bulunan İngiliz Generali Townshend¹¹ ile görüşme vesilesiyle 26 Temmuz 1922'de Konya'ya gitti. Oradan da Akşehir'e geçti. Burada taarruz hazırlıkları ile uğraştığını görmüştük. Orada planına olumsuz bir etki yapmakta olan bir durumla karşılaştı. Bu, kendisinin bilgisi dışında Genelkurmay Başkanlığı'nca verilmiş olan bir emirden ileri geliyordu.

Genelkurmay Başkanlığı Yunanlıların Sakarya ırmağından Antalya'ya uzanan bir çizgi üzerinde yerleşecekleri yolunda alınan bir habere gereğinden çok önem vermişti. Düşmanın böyle bir hareketi, sağ kanadını Büyük Menderes ırmağından ileriye sürmesi demektir. Bu da Sandıklı, Afyonkarahisar, Eğridir arasında bir muharebeye varırdı. Bunları bildirerek Batı Cephesi'nin gerekli tedbirleri almasını istemişti.

Batı Cephesi Komutanı bu emir üzerine 14'üncü Piyade Tümeni ile 2'nci Süvari Tümeni'nin 28 Temmuz 1922'ye kadar Şuhut dolaylarına kaymalarını buyurmuş ve başka birliklerin de yer değiştirmelerini düzenlemişti. Bunu öğrenen Başkomutan, Yunan hareketinin gerçekleşse bile, yapmayı hazırladığımız büyük saldırıdan önce gelişemeyeceğini düşündü. 1'inci Ordu birliklerinde yapılması düşünülen değişiklikleri durdurdu. Bunun anlamı plan amacını saptırmaktan kurtarmaktı.

Yunanlıların 1922 Temmuz'unun sonunda İstanbul'u işgal etme girişimleri; bunu uygulayamayınca Trakya'dan Anadolu'ya kuvvet getirebilme ihtimalinin belirmesi, Türk Başkomutanı'nı, saldırışın zamanı bakımından günler üzerinde bile durmaya itmiştir.

1922 Ağustos Başında Tarafların Kuvvet Dengesi

1921 güzüne göre Batı Cephesi kuvvetleri, ikmal kolaylığı bakımından Konya-Afyon demiryoluna yaklaştırılmış bir konuma getirilmişti. Cephe çizgisinde bir değişiklik yapılmamıştı.

Kocaeli Grubu: 18'inci Piyade Tümeni, 2 alay ve birkaç milli müfrezeyle Gemlik-İznik-Vezirhan-Akçasu çizgisinde bulunuyordu. Karşısında 11'inci Yunan Tümeni ve üç alaylı Bilecik Grubu vardı. 55'inci Yunan Alayı Trakya'ya alınmıştı. Bu alay muharebe başlayınca Gemlik'e gelecektir.

2'nci Ordu: 3'üncü, 2'nci, 6'ncı ve 4'üncü Kolorduların 11 piyade tümeni ile mürettep süvari tümenini kapsıyordu. Bu ordu Akçasu-Alpu-Çifteler-Cevizli-Çandarlı çizgisini tutuyordu. 1'inci Ordu ile ara çizgisi: Akarçay. Karşısında 3'üncü (47. ve 57. Alaylar buna dahil edilmiştir) ve 2'nci (+ 32. Alay) Yunan kolordularının üçer tümeni vardı. 10'uncu Tümen'den 28'inci Alay Trakya'ya alınmıştı.

1'inci Ordu: 6 piyade tümeni (1'inci Kolordu, 8'inci, 14'üncü, 6'nci Tümenler) ile 1 süvari tümeni (3'üncü)ni kapsıyordu. Afyon-karahisar güneyi-Karadirek (Kılandıras) kuzeyi-Toklusivrisi çizgisini; Dinar Müfrezesi, 3'üncü Süvari Tümeni ve birkaç mülhak Kuva-yı Milliye müfrezesi ile Banaz güneyinde Ahatköy-Çivril ve

buradan Ege'ye kadar Büyük Menderes ırmağı gerisini tutuyordu. Karşısında ikişer tümeniyle Akarçay kuzey ve güneyindeki mevzileri tutan 1'inci Yunan Kolordusu (+ 49'uncu Alay); Çivril ve ötesinde 2'nci Yunan Tümeni ve Süvari Tümeni ile bağımsız üç alay bulunuyordu.

5'nci Süvari Kolordusu: 1'inci Tümeni emrine girmiş olarak Ilgın-Doğanhisar-Sultandağı (İshaklı) bölgesinde geride bulunuyordu. Kasım 1921'e göre 14'üncü, 16'ncı, 18'inci Piyade Tümenleri ve mürettep Süvari Tümeni sayısınca artmış olan Batı Cephesi 18 piyade tümeni, Dinar Müfrezesi ve 5 süvari tümenini kapsıyor; 2'nci Ordusu ile Ankara'yı, 1'inci Ordusu ile Konya'yı örtüyordu. 12 piyade tümeni (+ 9 bağımsız alay) ve bir süvari tümenli Yunan ordusu da 3'üncü Kolordusu'yla Eskişehir'i, 2'nci Kolordusu'yla Kütahya'yı, 1'inci Kolordusu ile İzmir'i örtüyordu.

İtilaf Devletleri Kara Kuvvetleri: İşgal Başkomutanı General Harrington'un karargâhı Şişli'de idi. İngiliz kuvvetleri karargâhı Harp Okulu'nda idi. 5000 insan sayısıyl 2 piyade, 1 süvari tugayı ve 1 topçu tugayı ana bölümleriyle İzmit, Gebze dolaylarında ve İstanbul Boğazı'nın iki yakasında idi.

Fransız kuvvetlerinin karargâhı Yenikapı'da bulunuyor ve General Charpy komutasında olarak Sirkeci ile Sinekli arasındaki demiryolu istasyonlarını tutuyordu. Toplam mevcudu 9704 kişi idi. General Monbelli komutasındaki 1950 kişilik İtalyan kuvvetlerinin karargâhı Tophane'de idi.

Taarruza Hazırlık ve Yığınaklar

Büyük Türk taarruzu gibi girişimler için birçok hazırlayıcı hareket yapılması ve bunlar için de emirler verilmesi gerekirdi. Bunlara kısaca göz atalım:

Cephe komutanı İsmet Paşa'nın genel görüşünü kendi astlarına bildirmesi

Batı Cephesi Komutanı, Ağustos başında verdiği bir emirle, saldırının derinlikte akışı ve gerekli lojistik desteği bakımından aydınlatmalarda bulundu.

Bu tamimde saldırının gerçekleşmesi sonucunda, isteyerek ya da yenilmiş olarak özellikle Yunan Güney Grubu'nun dört şekilde çekilmesi ihtimalini tartışıyordu. Bu çekilmeler şu yönlerde olabildi:

1. Resulbaba tepesi-Dumlupınar doğusunda Bakırcık tepeleri-Toklusivrisi;
2. Güneye koltuk yapacak gibi Kırka-Kütahya çizgisi;
3. Zayıf kuvvetlerle Kütahya ve asıl kuvvetlerle Dumlupınar;
4. Bütün kuvvetle Milne Hattı.

Bunların üçünün gerçekleşmesi halinde lojistik destek sağlanabilirdi. Yalnız düşmanın Kırka-Kütahya çizgisine çekilmesi halinde takip işi temelde süvari kolordusuna kalırdı. Çünkü lojistik olanaklarımız Döğer-Altıntaş çizgisinden ileriye ulaşamazdı.

Pratik alanda Yunan Güney Grubu birinci sırada gösterilen çekilmeyi yapmaya başlamış; Batı Cephesi Komutanı düşmanın Kırka-Kütahya çizgisine çekildiğini kabul ederek 27 Ağustos'ta yedekteki 2'nci Kolordu'yu Afyonkarahisar'a sürmüştür. Bu hareket, 28 Ağustos'ta Dumlupınar'a doğru yapılacak stratejik yayılmayı güçleştirecektir.

Batı Cephesi'nin saldırış hazırlık emri

İsmet İnönü'nün 6 Ağustos 1922'de verdiği saldırıya hazırlık emri plandaki isteklere şunları ekliyordu:

Saldırının hedefi –buna amaç demek daha doğru sayılabilir–, “Afyonkarahisar-Ahır dağları ve devamından başlayarak gelişecek genel meydan muharebesi sonucunda düşmanı, büyük kesimini yenerek kuzeye atmaktır” diye ekleniyordu (Madde - 1).

1'inci Ordu'nun 4'üncü ve 1'inci Yunan tümenlerini yenmesiyle harekâta başlanacağı belirtiliyordu (Madde - 2). Gizliliğin, planın temeli olduğu belirtiliyor ve bazı tedbirler sayılıyordu (Madde - 6).

2'nci Ordu'dan, yığınağı koruması, karşısında çok kuvvet tutması; Yunan karşı taarruzu halinde, 1'inci Ordu'nun kesin sonuç almasına kadar geri mevzilerde zaman kazanması isteniyordu (Madde - 3).

Orduların hazırlık emirleri

1'inci Ordu 6 Ağustos'ta, 2'nci Ordu 8 Ağustos'ta bu emirleri verdi. 2'nci Ordu Komutanı, Kazuçuran'da bir saldırış yapabilmek için bir piyade, bir süvari alayı istedi ise de bu istek yerine getirilemedi.

Yığınak yürüyüşleri

Türk kuvvetlerinin konuşlanma ve düzeni kuvvet kaydırmaya elverişli idi. 2'nci Ordu'da yalnız 61'inci Piyade ve mürettep süva-

ri tümeni değiştirme yapacaklardı. Bu ordunun Emirdağ dolaylarındaki 2'nci ve Bolvadin dolaylarındaki 4'üncü Kolordularının 1'inci Ordu bölgesine kaydırılması, Çay dolayındaki 1'inci Kolordu'nun Sandıklı kuzeyine alınması, Süvari Kolordusunun Doğanhisar dolayından Sultandağı güneyine yanaştırılması hareketlerini Batı Cephesi yaptırdı. Bu, herhangi bir safhada Yunan ordusunun muhtemel davranışlarında birliklerin yerlerinin cephe komutanlığınca bilinmesinin sağlayacağı yararları sahip olmak için yapıldı. 14 Ağustos 1922 gecesi başlayan ve yukarıda saydığımız gizlilik tedbirlerine uyularak yapılan bu yürüyüşler, 23 Ağustos sabahı bitmiş ve tümenler mevzi keşfi ve değiştirme işlerine koyulmuşlardır. Önemli bir safha başarıyla sona erdirilmişti.

İhtiyaçlar, istekler, Başkomutan cephede

Başkomutan ancak Ağustos ortalarında dava arkadaşlarına, yakında, 6-7 gün içinde yapacağı taarruz ile Yunan ordusunu yeneceğini anlattı. Başkomutanlık Karargâhı (aynı zamanda Genelkurmay karargâhı) 13 Ağustos 1922'de Akşehir'e gönderildi. Başkomutan 16 Ağustos 1922'de Batı Cephesi Komutanı'na, "bütün hazırlıkların 5-10 gün içinde bitirilmesini"; kendisinin "2-3 güne kadar Konya yoluyla Akşehir'e geleceğini"; "Osmanlı Bankası'ndaki 600 bin liranın askeri ihtiyaçlar için Savunma Bakanlığı emrine verildiğini" yazdı. Zamanının kuruna göre bu para 120 bin İngiliz lirası tutarındaydı.

Batı Cephesi Komutanı aynı gün verdiği cevapta gerçeği belirtmekle birlikte kara bir tablo çiziyordu: Sandıklı'da stok edilmesi düşünülen yiyecek maddelerinin getirilmesine başlanmamıştı. Ama âşar alımı ile karşılanabilirdi. Cephane mevcudu Başkomutanlık'ın bildirmiş olduğu seviyeye (bin atım top başına) ulaşmamıştı. Altı gün içinde 250'şer atıma çıkarılabilirdi. Üç avcı uçağından sonuncusunun uçuşa hazırlanmasına çalışılıyordu. Çarık ihtiyacı çok önemli idi. Daha 500 kamyon gerekiyordu. Bunların bir parçasından vazgeçilerek saldırıya ancak 26 Ağustos 1922'de başlanabilirdi.

Başkomutan, bunlara 17 Ağustos'ta cepheye karşılık verecektir. Savunma Bakanı'nın emir vermiş olmasına karşın cephanenin taşınmamış olmasına şaşmaktadır. Çarık için gereken yapılacaktır. Ama bunun yokluğu harekâta engel sayılmamalıdır. O'na göre taarruzun 24 Ağustos'ta yapılması mümkündür. İhtiyaçlar bakımından çok kaygıya da düşülmemelidir. Aynı gün bir tel de Akşehir'de bulunan Genelkurmay Başkanı'na gönderilmiştir. Bu telde İstanbul'un işgalinden artık söz etmeyen Yunanlıların Türk taarruzundan önce Trakya'daki 4'üncü Kolordularını Anadolu'ya geçirirlerse elverişsiz bir durum yaratacaklarını; bunun zararının ise saldırıyı geciktirmekle elde edilecek yarardan çok olacağını yazar.

Başkomutan, ayrılışından çok az kimseye haber vererek 17 Ağustos'ta Konya'ya hareket etti; ayrılışından sonra Ankara'da bir şölen verdiğinin gazetelerde yayınlanmasını tembih etmeyi de unutmadı. Konya'da telgrafhaneyi denetleme altına aldırdı. Sonra Akşehir'e geçti. 20 Ağustos'ta Akşehir'de komutanlarla çalıştı. Taarruz gününü, 26 Ağustos 1922 olarak saptadı.

Büyük Taarruz Öncesinde Türk ve Yunan Kuvvetleri

Anadolu hükümetinin eli altında bulunan 6 milyona yakın halktan 270 bin kadar insan silahaltına alınmıştı. Bu nüfustan 23 piyade, 6 süvari tümeni örgütlenmişti. Ayrıca 3 piyade alayı, 5 zayıf mevcutlu sınır alayı, bir süvari tugayıyla üç süvari alayı hesaba katılırsa 24 piyade, 7 süvari tümeni eşdeğerinde sayılabilirdi.

Doğu cephesine 2 piyade, 1 süvari tümeni, Erzurum ve Kars müstahkem mevkileri ve 5 sınır alayı (29.514 insan); Elcezire Cephesi'ne 1 piyade tümeni ve 2 süvari alayı (10.447 insan); Merkez Ordusu bölgesine 1 piyade tümeni ile 1 süvari tugayı (10.000 insan); Adana Dolayları Komutanlığı bölgesine 2 tabur (500 insan); Gaziantep bölgesine 1 piyade ve 1 süvari alayı (1000 insan); yurtiçi birlik ve kurumlarına 12.000 insan ve birlik bırakıldıktan sonra Batı Cephesi'ne 18 piyade tümeni ve 5 süvari tümeni (bağımsız tugay ve alaylarla 19 piyade ve 5,5 süvari tümeni eşdeğerindedir) 207.942 asker getirilmişti (Menzil birlikleriyle birlikte olarak).

Milli müfrezelerden kimisi (Giresun ve Adana Muzaheret alayları örneklerinde olduğu gibi) alay numarası alarak ordu yapısına girmiş bulunuyordu. Ordu çatısına alınmış bir düzine tutarında 1000 kişilik milli müfreze Büyük Taarruz'a katılacaklardı. Jandarma birliklerinden cepheye sürülmüş olanlar da vardı.¹²

Son savaşlardan büyüyerek çıkan ve nüfusu 6 milyona varan Yunanistan, işgal ettiği Türk topraklarının ve İstanbul'un Rum ve Ermeni halkından yararlanarak 284.994 insanı silahlaltına almıştı. Bundan 18 piyade, 1 süvari tümeni (bağımsız 13 alay ve Yunanistan'daki sınır alaylarıyla 21 piyade ve 1 süvari tümeni eşdeğerinde) örgütleyerek 224.997 insan tutan 12 piyade ve 1 süvari tümenini (bağımsız 9 alayla 15 piyade ve 1 süvari tümeni eşdeğerinde) Anadolu'da tutuyordu. Seyyar Ordu'daki sayı 205.000 kadardı.¹³ Trakya'da 4, anayurtta 2 piyade tümeni bırakılmıştı. Orduların dökümü şöyleydi:

Anadolu'da	İnsan	Tüfek	Hafif mt.	Ağır mt.
Türk Ordusu	207.947 (8.659'u sb.)	92.792	2.025	839
Yunan Ordusu	224.997 (6.565'i sb.)	90.000	3.139	1.280

Anadolu'da	Top	Uçak	Kamyon	Oto ve cankurtaran
Türk Ordusu	323	10	298	33
Yunan Ordusu	418	50	4.036	1.776

Türk ordusundaki tüfek sayısı 100.352 idi. Son günlerde hafif makinelerin verilmesiyle er bulunamadığından artanı depolara kaldırılmıştı. Harbin lojistik desteğini sağlayan nakil vasıtalarının dökümü şöyleydi: 71 fayton, 3141 at arabası, 1970 öküz arabası, 2318 kağı. Bunların ve koşum hayvanlarının toplamı 67.974 (22.444'ü öküz ve eşek) hayvandı.

Yunan ordusu ise; harekât sırasında Banaz'a 63., Gemlik'e 55., Urla'ya 28., 62. ve 56. (-1Tb.) piyade alayları getirilmiştir ki bununla Anadolu'daki varlığı 230.000 insana varmış, silahları 6720 tüfek, 336 hafif makineli ve 112 ağır makineli artmıştır.

1921 güzünden beri insan sayısınca Türk, üçte bir; Yunan ordusu dörtte bir insan artışı sağlamıştı. Bununla birlikte piyade tümenlerine 9463 insan kadrosu verildiği halde buna ulaşamadı. Yunan tümenleri 12.000-12.500 idi. Buna bakarak insan sayısınca Yunan tümenlerinin Türklerinkinden 1/3 fazla olduğu görülür. Silah farkı ise çok daha büyüktür. Türk tümenlerinde en çok 12 top, 36-54 ağır makineli, 81-112 hafif makineli mevcuttu. Hare-

kât sırasında katılanlarla birlikte Yunan ordusu, Türk ordusundan 17.055 insan, 1114 hafif makineli, 441 ağır makineli, 95 top, 40 kadar uçak fazla ve 2792 tüfek eksikti. Silahların etkisinin geometrik oranla kıyaslandığı unutulmamalıdır. Örneğin: 72 ağır makinelili tüfeği bulunan bir Yunan tümeninin, 36 ağır makinelisi mevcut olan bir Türk tümenine karşı etki üstünlüğü sayıca çokluk gibi iki kat değil dört kattır.

Türk Ordusunun Taarruza Hazırlık Düzeyi

Eğitim, küçük ve orta sevk ve idare Yunan ordusununkine yakın bir düzeye çıkarılmıştı. Manevi güç, meşru davaya inanç ise çok yüksekti. Başkomutanlık ve yüksek sevk ve idare Türk ordusunun yüzyıllar boyu yoksun kaldığı dereceye varmıştı.

Lojistik ve maddi güç bakımından kaynaktan yoksun Türk ordusu ile Avrupa kaynaklarına dayanan Yunan ordusu arasında yine büyük fark vardı. Hiçbir savaş düşünülemez ki lojistik öge, taktik ve strateji üzerine, Türk Kurtuluş Savaşı'nda olduğu kadar ağır etki yapmış olsun. Başkomutan'ın parmak bastığı nokta bu idi. Ve dehası da burada bekliyordu. O'nun dışında hiçbir insan daha fazlasını sağlayamazdı.

Türk ordusunun silah ve teçhizatı galip devletlerce, mütareke koşullarına dayanılarak elinden alınmıştı. Bunları tedarik bakımından Türk yüksek yönetiminin davranışı, ülkenin en uzak köşesindeki tek silaha ve tek kurşuna el atması “Kazıma” diye adlandırılabilir. Bunlar da duyulan ihtiyacı karşılamaktan çok uzak bulunuyordu.

Doğuda, İstanbul ve Çanakkale bölgelerinde elimizde kalan ya da işgalci kuvvetler gözetiminde bulunan depolardan araç gereç, silah kaçırma çabaları, başvuru başlıca yollardan biriydi. Bu,

gömleğimizi satarak satın almış olduğumuz şeyleri şimdi de can pahasına kaçırma durumuna düşmemiz demektir. Tedarik, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra daha artan Sovyet yardımı, Ankara Antlaşması'ndan sonra güneyde bırakılan ya da satılan Fransız artı-malı ile biraz daha ferahlık verici hal almıştı. Özel ellerle Almanya, Bulgaristan ve İtalya'dan büyük paralar karşılığında sağlanan savaş gereçleri (İtalyan ve Fransız gemileriyle Antalya, Mersin ve Trabzon'a aktarılmak üzere Novorosiski limanlarına getirilme zorunluğu dolayısıyla) çok azdı.

Yalnız yiyecek, bölgeden satın almalara ve göllerden balık tutmalara başvurularak yoluna konulabiliyordu. Askere günde 2400-4000 kalori verilebiliyordu. Hayvanlara yarı çayır, yarı kuru yem tutarında bir rejim uygulanmıştı. Depolar oldukça ilerlerde kurulmuştu. Depolar dışında 6 günlük yiyecek, 3 günlüğü ile demirbaş olarak insan ve hayvan üstünde, 2 günlüğü ile birlik ağırlıklarında ve bir günlüğüyle tümen ve kolordu taşıma kollarında tutuluyordu.

İnönü savaşmalarında karda kışta ayakkabısız yere basan asker vardı. 16 Ağustos 1922'de bile İsmet Paşa önemle "çarık" istiyordu. İki yüz binlik askerin ancak yarısı tam asker kılığında idi. Ötekiler memleket giysisi ya da üstü altı değişik giysiler giiyorlardı. 27 Ağustos 1922'de düşman mevzilerini alan askerin gözü, önünde açılan Sincanlı ovasına değil, Yunan ölülerinin üzerlerindeki giysilere dikilecektir. Hayvan giyim ve teçhizatı, "ip üzengi, tahta kılıç!" tekerlemesinde dile getiriliyordu. Komutanlığın güdüm aracı olarak, haberleşme aygıtları çok az ve ilkeldi. Ancak topçu ve önemli yerlerdeki alaylara telli haberleşme sağlanabilirdi. Pırıldak, tümen-alay bağlantı aracıydı. Telsizin indiği birlik kolordu idi. Saniyede 300 bin km'lik hızdaki ışınla çalışan bu aygıtların manda ayağı ile taşınması, alabildiğine büyük bir çelişki idi.

İkmal işini darlıktan başka silah çeşidi de güçleştiriyordu. Amacı birkaç çeşit olan topların türü 24 idi. 8 tür ağır makineli, 4 tür hafif makineli bulunuyordu. Er ve silahtan kolordu taşıma kollarına kadar ikmal kanalında tüfek başına 150, hafif makineli başına 1000, ağır makineli başına 5000, hafif top başına 200 ve ağır

top başına 100 atımlık mermi taşınyordu. Saldırının ilk günü kullanılacak cephane silahların yanına bırakılmış idi.

150 Fransız Berliye kamyonun alınışı, bir bayram havası estirmişti. Çünkü 1922'deki sığır vebası canlı taşıma araçları için darlık yaratmıştı. Birlikler demiryolu hattının son durağından 60 kilometre ilerleyebilecek bir hareket gücü kazanabilmişlerdi (bu, gelişmiş ordularda 120 km'dir). Birliklerin yükleme gücü bakımından menzilde 1000, seyyar orduda 2000 tonluk eksiklik yine de kalmıştı. Bunları, yukarıda saldırının bahara bırakılması ile ilgili bahiste İsmet İnönü'nün 10 Aralık 1921 raporuyla karşılaştırmak yararlı olur.

Menzil Müfettişliği (Konya Menzil Bölgesi) Genelkurmay'ın teşkilatı içinde olarak Batı Cephesi'ni desteklemeye ayrılmıştı. Doğruca cephe kuruluşunda Akşehir Menzil Hattı, ordular emrinde Hat Komutanlıkları vardı. Bu hat komutanlıkları da Nokta Komutanlıkları'nı kapsamaktaydı. Bu örgütlerde 759 subay, 12.497 er çalışıyordu. Özeti; 1921 güzüne göre kuvvet tavanı 3 piyade ve 1 süvari tümeni kadar arttırılan birliklerde: idare, eğitim, silah ve donatı bakımlarından büyük ilerlemeler elde edilmişti. Ordular yüzyıllardır varılamayan bir savaşma gücü kazanmışlardı. Ama silah ve teçhizatça Yunan ordusu düzeyine varılamamıştı.

Taarruz Zamanının Saptanması

Daha önceki bölümlerde ertelemeye uğradığını gördüğümüz saldırı zamanının saptanmasını burada topluca ele almak istiyoruz. Hazırlıkları 15 Ekim 1921’de başlayan SAD saldırısı, İsmet İnönü’nün 10 Aralık 1921’de Başkomutan’a yaptığı sözlü başvurmayla kesin olarak bahara bırakılmıştı. Gazi Mustafa Kemal’in 4 Mart 1922’de cepheye gitmesiyle, saldırı planlaması 2. dönem olarak ele alındı. Önce ilkyaza (Haziran ayı) ertelendi. İnönü’nün, 27 Nisan 1922’de sunduğu raporla hazırlıkların tamamlanamadığı ve başlıca ihtiyaçların iki ayda giderilebileceği hesaplandığından bu erteleme kesinleşti.

Cepheye gelen Başkomutan’ın 27 Temmuz 1922’de Akşehir’de yaptığı görüşme sonucunda saldırı Ağustos ortasına (15 Ağustos) bırakıldı. Başkomutanlık Karargâhı’nın 15 Ağustos 1922’de Akşehir’e hareketi, 16 ve 17 Ağustos’ta Başkomutan ile Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı arasında geçen yazışmalar sonucunda Büyük Önder, taarruzun 24 Ağustos’ta yapılmasını istedi. 17 Ağustos 1922’de cepheye son gelişinde Başkomutan, İsmet Paşa’nın birliklerine 26 Ağustos olarak bildirmiş olduğunu görünce saldırıyı bu tarih olarak saptadı. 26 Ağustos, Malazgirt ve Moğaç günlerine, hele başlayıp bitme (30 Ağustos) bakımından Tan-

nenberg'e düpedüz denk düşmektedir.

Elde olmayan nedenlerle kararlaştırılan bu tarihin, hiç olmazsa yiyecek maddelerinin mahallinden sağlanmasına elveren bir mevsime denk gelmesinin yararı vardı.

Ertelemelere etki yapan öge, eğitimden çok, dış yardımların (hafif makineli, kamyon ve uçak) gelmesiydi. Gerçekten, bu hayatı silah ve araçların birliklere verilmesi 25 Ağustos'a kadar sürmüştür.¹⁴ Bunları erken getirmek Başkomutan'ın elinde değildi. "Yarım hazırlıklarla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruza geçmemekten çok daha kötüdür" diyen Başkomutan, uluorta emir veren komutanlardan değildi. Osmanlı ordularının bu gibi idare nedeniyle uğradığı yenilgileri biliyordu.

İsmet Paşa'nın, ertelemeden söz etmeden ileri sürdüğü nedenler de bunun dile getirilmesi değil miydi? Batı Cephesi Komutanı'nın dinlenmemesi halinde, son durumda olduğu gibi saldırı, belki 24 Ağustos'a alınabilirdi. 93 sayılı cephe emriyle taarruz saati fecir (tanyeri ağarırken) olarak bildirilmiş ve tam zamanlama, ordulara bırakılmıştır. Ateş hazırlığı yapılmasını gerekli görmeyen 2'nci Ordu bunu gün ağarırken diye bildirmiş, topçu ateşini öncelikli gören 1'inci Ordu ise piyade atılımını saat 06.00 olarak saptamıştır.

Başkomutanlık Meydan Muharebesi Öncesi Orduların Durumu

25 Ağustos 1922'de Başkomutanlık ve Batı Cephesi komuta yeri Şuhut'ta, geri kademesi Çay'da idi. Saat 12.30'da Batı Cephesi'nin 93 sayılı saldırı emri verildi ve komuta yerleri Kocatepe'nin güneyindeki ordugâha geçirildi. Aynı gün ordular da saldırı emirlerini verdiler. Bunlardan başlıca birlikleri ilgilendiren ödev ve sorumluluklar şöyleydi:¹⁵ Kocaeli Grubu'nun komuta yeri Osmaneli'deydi. Bölgesindeki düşmanı tutmak üzere, özellikle Göksu ile Karasu arasında saldırıda bulunmaktı. Bu ödevi, kuvvetinde değişiklik olmadan, 1,5 tümenle, 2 tümene yakın Yunan kuvvetlerine karşı; 18'inci Tümen'iyle Balçıkhisar (Vezirhan) dolayından yapacağı saldırıyla, Yalova ve İznik kesimlerinden şaşırtma saldırıları ile yapmayı düzenlemişti.

2. Ordu'nun komuta yeri Doğlat'ta idi. Kuvveti 3'üncü ve 6'ncı Kolorduların 5 piyade tümeni ile mürettep süvari tümeni idi. Düşmanın Eskişehir kesimindeki 3'üncü, Döğer kesimindeki 2'nci Kolorduları ve Afyonkarahisar kuzeyindeki 12'nci ve 5'inci Tümenlerini (toplamı 8 tümen ve 3 alay) taarruzla saptamak ve işgal ettiği yerlerden çıkarmakla görevliydi. Bu ordu, 25 Ağustos'ta verdiği saldırı emriyle: 3'üncü Kolordu'dan 41'inci Tümen'in Cevizli kuzeyine, 61'inci Tümen'in Kazuçuran tepelerine ve 6'ncı Kolor-

du'nun Şaphane dağı ile Akarçay arasına saldırıya geçmesini düzenlemişti. 1'inci Tümen İşkânkuyu, Hanköy (Hüsrevpaşa) bölgesinde ordu yedeğinde bulunacaktı.

1. Ordu'nun komuta yeri Kocatepe doğusunda Mantartepe olarak tespit edilmişti. 5'inci Süvari Kolordusu emrine verilmiş olarak 4'üncü, 1'inci, 2'nci ve 5'inci Süvari Kolorduları, 6'ncı Piyade Tümeni, Dinar Müfrezesi ve 3'üncü Süvari Tümeni ile toplamı 12 piyade tümeni ve 5 süvari tümeni olmuştu. Karşısında Yunanlıların 5 piyade, 1 süvari tümeniyle 5 piyade alayı vardı. 1'inci Ordu'nun ödevi: Afyonkarahisar güney ve batısında bulunan düşman kuvvetlerini yok edecek şekilde saldırıya geçmektir. 5'inci Süvari Kolordusu'nu, önce 1'inci Ordu karşısındaki düşmanın gerilerine düşecek gibi ödevlendirmek ve bu kolorduya 2'nci Yunan Kolordusu'yla Uşak Grubu'na karşı keşif ve güvenlik sağlamak. 6'ncı Tümen'e Toklusivrisi ve İslamköy (Banaz güneyinde) yan koruması yaptırmak, batıdan Sandıklı'ya doğru ordunun sol kanadını korumaktır. 3'üncü Süvari Tümeni'ne Uşak genel doğrultusunda saldırış yaptırmaktır.

– 1'inci Ordu bu ödevini yerine getirmek üzere 25 Ağustos 1922'de verdiği emirde şunları istemişti: 4'üncü ve 1'inci Kolorduları 1. çizgide bulundurarak bunların ağırlık noktalarını iç kanatlarında tutmak. Bunların yarma yerindeki 4 tümenini hafif ve ağır 98 topla desteklemek.

4'üncü Kolordu ile Akarçay ve Çobanoğlu (Belentepe doğusu) arasından saldırmak ve ilk hedef olarak Kestanelik-Tezekli yayla-Ulukaya-Çobanoğlu çizgisini ele geçirmek.

– 4'üncü Kolordu: Sağda 8'inci Tümen'le geniş cepheden Afyonkarahisar güneyindeki tepelere, 3'üncü Yunan Alayı'na; 5'inci ve 11'inci Tümenlerle dar cephelerden Erkmencepe'ye, 35'inci Yunan Alayı'na karşı kullanmak ve 12'nci Tümen'i yedekte tutmayı düzenlemişti.

Yunanlıların 32 topuna karşı 10 ağır ve 54 hafif top kolorduyu destekleyecekti. Bu kolordunun bölgesine müdahale yapacak gibi 1'inci Yunan Kolordusu'nun yedeğinde Afyonkarahisar'da 11'inci, Erkmen köyünde 5/42'nci piyade alayları vardı.

– 1'inci Kolordu'nun Çobanoğlu ile Çiğiltepe arasındaki düşman mevzilerine, Belentepe ve Tınaztepe'ye iki yanlarından kuşatacak gibi saldırış yapması ve ilk hedef olarak Çobanoğlu-Sinirköy-Kırcaaslan-Paşaköy-Kırka çizgisini ele geçirmesi orduca istenmişti.

– 1'inci Kolordu; sağdan sola doğru 23'üncü ve 15'inci tümenleri dar cephelerden Belentepe ve Tınaztepe'ye, 49'uncu Yunan Alayı'nın büyük kesimine, daha geniş cephelerden 14'üncü Tümeni 1450 rakımlı Kocahasan tepesi (49'uncu Yunan Alayı'nın bir kesimine)ne ve 57'nci Tümeni Çiğiltepe (5'inci Yunan Alayı'nın büyük kesimine)'ye saldırıya geçirtiyordu. Yunanlıların 54 topuna karşı 17 ağır ve 58 hafif top, ateş desteği sağlayacaktı.

Bu kolordunun cephesine müdahale yapacak gibi 1'inci Yunan Kolordusu'nun yedeğinde Paşaköy kuzeyinde Küçükhöyük'te 4'üncü, Balmahmut'ta 7'nci Tümen'den yeni getirilen 22'nci Alaylar vardı.

1'inci Ordu'nun 5'inci Süvari Kolordusu'na verdiği görevler: 25 Ağustos gecesi Sincanlı ovasına egemen olacak gibi Ahır dağı geçitlerini tutmak, 26 Ağustos'ta Sincanlı ovasına ilerleyerek 1'inci Kolordu karşısındaki düşmanın sağ yan ve gerilerine saldırış yapmak, demiryolunu tahrip etmek, Yunanlıların 2'nci Kolordusu'na ve Uşak Grubu'na karşı keşif ve güvenlik sağlamak ve iki yanıyla bağlantı kurmak idi.

1'inci Ordu'da taarruz için topçu, saat 04.30-05.30 arasında ateş hazırlığı ve düzenleme atışı, saat 05.30-06.00 arasında topçu ateşi ablukası (tahrip ve imha ateşleri) yapacak; saat 05.30'dan başlayarak bu ateşler sırasında hücum mesafesine yaklaşacak olan piyade saat 06.00'da süngü hücumuna geçecektir.

Başkomutanlık Meydan Muharebesi

Türk Büyük Taarruzu, Gemlik Körfezi'nden Büyük Menderes ırmağı ağzına kadar hemen 650 kilometrelik bir cephede başladı. Bu muharebelerin ekseni ve çekirdeği Afyonkarahisar, Altıntaş, Dumlupınar arasında oluşan Başkomutan Meydan Muharebesi'dir. Büyük Taarruz'a tümen ve daha üst makamda katılan komutanlarımızın adları için Ek listeye bakılmalıdır.

Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü, Başkomutan Mustafa Kemal'e olan saygı ve sevgisi dolayısıyla 6 Yunan tümeni artıklarının 30 Ağustos'ta son yenilgiye uğratıldıkları Çalköy, Aslıhanlar, İşören (Alliören) bölgesindeki savaşın, "Başkomutan Meydan Muharebesi" diye adlandırılmasını birliklere ve ilgililere yayımlamıştı. Bu, isabetli olmamıştır. Çünkü 30 Ağustos'ta oluşan bu savaş, 26 Ağustos'ta başlayan bir meydan savaşının son parçasıdır. Her şeyden önce bu yanlış görüşe değinmeyi zorunluk saymaktayız.

Gerçekten; aynı meydana savaşı içinde düşman, Resulbaba tepesi-Bakırcık tepeleri-Toklusivrisi çizgisindeki 2. mevziine, burada da tutunamayınca Dumlupınar'daki grubu üzerine çekilmek istemiş; taktik takip altında bunları başaramayınca 30 Ağustos'ta büyük bir muharebeye güç gösteremeyecek duruma düşmüştür.

Nitekim Başkomutan 1 Eylül 1922'de, "Büyük ve Asil Türk Milleti"ne yayımladığı zafer bildirisinde, "Batı Cephesi'nde 26 Ağustos 1922 (hicri 1338)'den beri devam eden harekâtımız, Af-

yonkarahisar, Altıntaş, Dumlupınar arasında büyük bir meydan savaşı halinde 5 gün, 5 gece sürdü” deyişle meydan savaşının yerini ve süresini bilimsel ve mantıki olarak belirlemiştir.¹⁶ İki yıl sonra, 30 Ağustos 1924’te Dumlupınar’daki Meçhul Asker Anıtı başında da, “Afyon-Dumlupınar Meydan Savaşı ve onun son evresi olan bu 30 Ağustos savaşı Türk tarihinin en önemli bir noktasını oluşturur” sözleriyle teyit etmişti.¹⁷

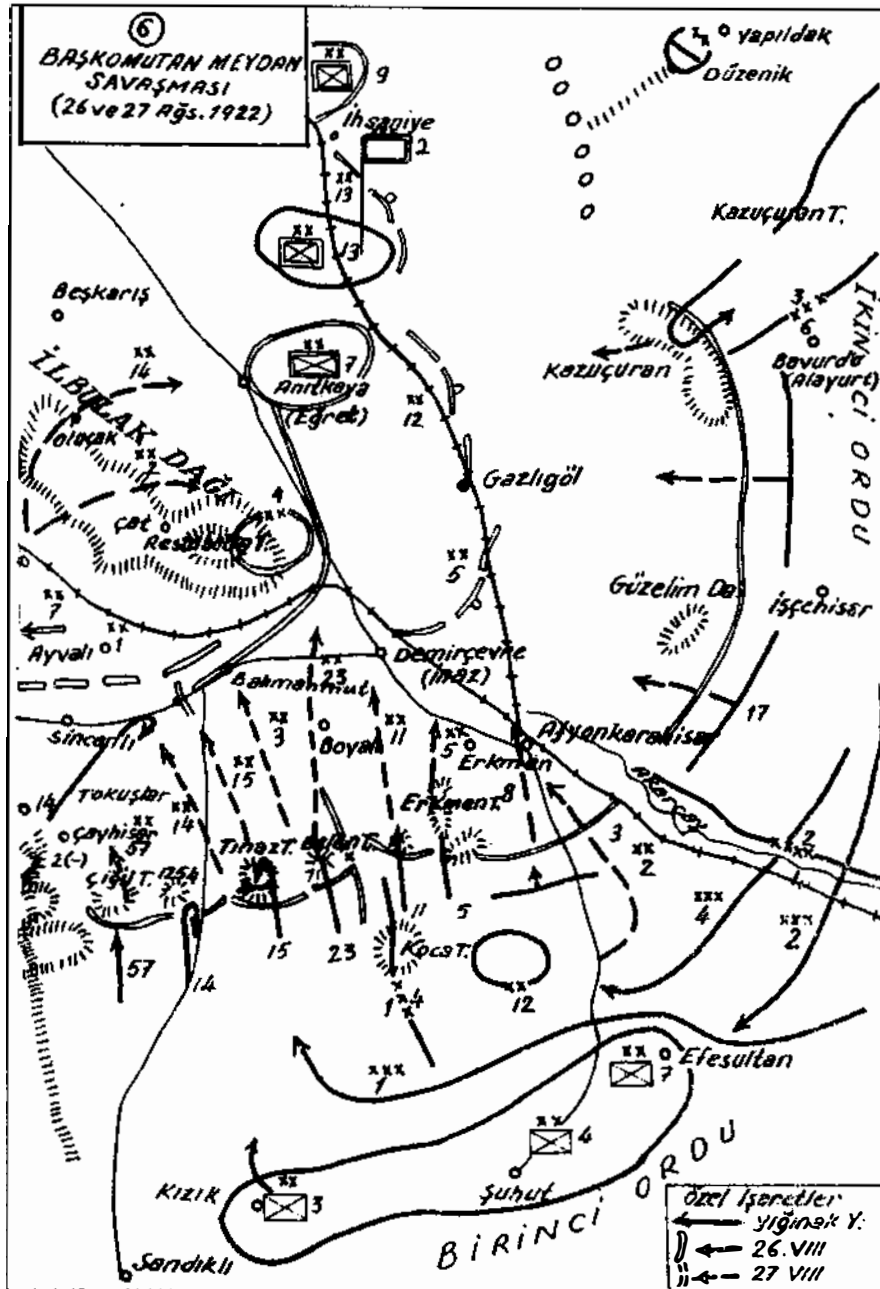
Gerçekten; bu meydan savaşının idaresi için Başkomutan 20 Ağustos 1922’de Akşehir’e, 24 Ağustos’ta Şuhut’a, 26 Ağustos sabahı Kocatepe’ye, ertesi günü Afyonkarahisar’a ve sonunda Zafer-tepe’ye gelerek fiili bir sevk ve idare yapmıştı. Yoksa 30 Ağustos’ta bir gün için el koymamıştı.

25/26 Ağustos gecesi Türk birlikleri eylemlerini sürdürdü. Yunanlıların durumunda, bir alayın Balmahmut’a getirilmiş olmasından başka bir değişiklik olmadığı anlaşılmıştı. Ayın hilal halinde oluşu son hazırlıklarımızı gizlemeye yardım ediyordu. 5’inci Süvari Kolordusu, kılavuzlar kullanarak Ahır dağındaki Pelitli ve Yörükmezarı gediklerinden güçlkle ilerliyordu. Birinci çizgideki tümenlerin piyade birlikleri, saptanmış olan son toplanma mevzileri (hazırlık mevzileri)ne saat 22.00’ye dek yaklaştılar.

Geceyi Kocatepe’nin güneybatısındaki ordulukta geçiren Başkomutan yanında Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı olduğu halde 26 Ağustos saat 03.00’te atla hareket ederek, çok geniş bir gözetleme olanağı veren Kocatepe’deki gözetleme yerine çıktı. Saat 5 sıralarıydı. Eski bir Türk ordusu da 1071 yılının böyle bir gününde, Anadolu’yu fethetmek üzere bir meydan savaşmasına başlamıştı. 851 yıl sonraki bu Ağustos gününde yine bir Türk ordusu bu toprakları korumak için çarpışmasının son çabalarının başında bulunuyordu.

26 Ağustos sabahı havanın sisli olması yüzünden, düşünülen zamandan yarım saat gecikmeyle başlayan düzeltme ve etki atışlarından sonra, bu atışlar sırasında çıkış mevzilerine yaklaşan piyade, saat 06.00’da ileri atıldı.

1’inci Ordu, taarruz ordusuydu. 4’üncü Kolordusu sağda ve 1’inci Kolordusu solda olarak, ağırlık merkezlerini iç kanatlarında



tutmuş bulundukları halde Sincan ovasını kapayan tepeler çizgi-
sindeki Yunan mevzilerine saldırı başladı.

4'üncü Kolordu, 8'inci, 5'inci ve 11'inci Tümenlerle 4'üncü Yunan Tümeni'nin mevzilerine tesadüf etmişti. Bu bölgeye hücum etti. 5'inci Tümen Kaleciksivrisi ile Poyralıkaya arasındaki Yunan mevzilerine saat 06.45'te girdiyse de; saldırı çıkış mevziine uzakta bulunan 11'inci Tümen'in Karabileğim tepesinde kendi hizasına gelmesini beklediğinden Erkmentepesi'nin güney sivrisine hücumunu sürdürmedi. Düşman da toparlanma olanağını buldu.

4'üncü Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami'nin bir yandan Erkmentepe'ye hücumu 5'inci ve 11'inci Tümenlerin birlikte yapmalarını istemesi ve bunun için topçunun mevzi değiştirmesinin gerekmesi; öte yandan yedeğindeki 12'nci Tümen'den kimi birlikleri sağda ikinci bir saldırı yapmakla ödevli 8'inci Tümen'in ilerlemesi için pekiştirmesi yüzünden Erkmentepe bugün ele geçirilemedi. Albay İzzettin'in komutasındaki 1'inci Kolordu, ağırlık noktasını, sağında, 23'üncü Tümen'de tutarak ilerledi. 23'üncü Tümen, komşularının hareketlerini kollamak dolayısıyla taarruzda gecikti. Bunun Başkomutan üzerinde yaptığı etkiyi, ağzında sigara olduğu halde Tümen Komutanı Yarbay Ömer Halis (Bıyık-tay)'e telefon etmek üzere giderken çekilmiş olan çok tanıdığımız resminde görürüz.¹⁸ Bununla birlikte bu tümen Belentepe'yi saat 09.00'da aldı. Arazideki kuru otların topçu ateşleri yüzünden yanması dolayısıyla hücumu durdurmak zorunda kaldı.

Bu arada 1'inci Kolordu'nun 15'inci Tümeni saat 07.00'de Tınaztepe'yi almıştı; düşman mevzii içinde bir kilometre kadar ilerleme de sağlamıştı. Bununla solundaki 14'üncü Tümen'in Kırcaaslan gediğine egemen durumdaki 1254 rakımlı tepeyi almasına yardım etmişti. Ancak topçu gözetlemesi destek yapamaz hale geldiğinden, 4'üncü Yunan Alayı'nın yedekten katılmasıyla düşmanın yoğun topçu ateşiyle yaptığı karşı saldırıyla ilkin aldığı mevzilere kadar geriledi. Bu, solundaki 14'üncü Tümen'in de öğleden sonra geri atılmasına etki yaptı. Saldırıya ilk geçtiği çizgiye çekilmesi için 15'inci Tümen Komutanı Yb. Naci'nin önerisini 1'inci Kolordu Komutanı kabul etmedi.

Bu gerilemeyi düzeltmek isteyen Albay İzzettin, kendi doğrultusunda Türkmentep'e saldırıya hazırlanan 23'üncü Tümen'in kullanılabilir bütün kuvvetleriyle Sivritepe'ye atılarak 15'inci Tümen'e yardım etmesini buyurduğundan Yarbay Halis, 31'inci Alay'ın başına geçerek yeni hedefe doğru ilerledi.

Bu hareket ilerler ve günbatımı yaklaşırken 15'inci Tümen'in 56'ncı Alay Komutanı Yarbay Mehmet Fehmi, hücum borusu çaldirarak alayını saldırıya geçirdi. Yunan birliklerini 400-500 metre geriye attı ve bunalımlı durumu düzeltti. Karanlık daha ileri gidilmesine engel olmuştu. Sandıklı kuzeyinde, Kızık'ta yedekte bulunurken ilerletilen 3'üncü Kafkas Tümeni'nin (ki bu tümen fire vererek getirildi) bir alayı Tınaztepe'nin batı yamaçlarına akşam yerleştirildi. 1'inci Kolordu'nun Yb. Reşat komutasındaki 57'nci Tümeni bugün ilerleme gösteremedi.

Şimdi bir gün öncesine dönerek 5'inci Süvari Kolordusu'nun hareketine göz atalım: 25 Ağustos akşamı bu kolordu, düşmanın geçitlerini tutmadığı doğrulanmış Ahır dağlarının Pelitli ve Yörükmezari gediklerinden büyük güçlkle hareketle, telsiz ve sahra topları gibi tekerlekli araçlarını geride bırakarak 26 Ağustos saat 05.30'da kolbaşılarıyla Sincanlı ovasına çıktı. Kolların derinliklerini kapamalarını bekleyen 5'inci Süvari Kolordusu Komutanı Albay Fahrettin, saat 11.15'te 1'inci Tümen'ini Sincanlı, Ayvalı arasında süreceğini, 2'nci Tümen'inin Çayhisar'da ve 14'üncü Tümen'inin Tokuşlar'da olduğunu 1'inci Ordu Komutanı'na bildirdi. Ordu Komutanı'nın telefonla yazdırdığı ve kendisinden Çiğiltepe'ye arkadan hücum etmesini isteyen emrini aldı. Yunan Süvari Tümeni'nin çıkageleceği kaygısı ve Çiğiltepe'nin düşmeye mahkûm olduğu sanısı ile saat 15.00'te buraya karşı Kırka'ya 2 süvari alayı (ki hiçbir varlık gösteremedi) sürmekle yetindi. 14'üncü Tümen'inden bir alayı demiryolunu tahrip için Yıldırımkema (Küçükköy) doğrultusuna sürmekle yetindi. 1'inci Süvari Tümeni de Balmahmut'a ilerleyen 37'nci Yunan Alayı karşısında geriledi. Özetle, Süvari Kolordusu bugün olumlu bir şey yapmamış oldu. 2'nci ve 14'üncü Tümenleriyle Çiğiltepe gerisine saldırmış olsaydı Başkomutan savaşmasının geleceğini kökünden değıştirdi. İsmet

Paşa daha aktif davranması için Süvari Kolordusu Komutanı'nı uyardı. 2'nci Ordu, yardımcı saldırılar yaptı.

Sabahleyin atik davranan Yunan komutanları Kurtkaya, Erkmentepe, Tınaztepe ve Çiğiltepe'yi birer alayla pekiştirdiler. Tınaztepe'ye saldırıya geçtiler. Plastiras komutasında 3 alayla saldırıya da 27 Ağustos sabahı yapacaklardı. General Trikupis 7'nci Tümen'den getirttiği 37'nci Alay ile 1'inci Süvari Tümenimizi karşıladı. 2'nci Kolordu'nun Afyon bölgesine kaydırılmasını ordu komutanına önerdi.

Komuta yeriyle İzmir'de bulunan Ordu K. General Hacıanesti (Hacıanestis) ise 2'nci Kolordu'nun Bavurdu-Çay (Akarçay kuzeyinden) doğrultusunda karşı saldırıya geçmesini istedi. 2'nci Kolordu Komutanı General Diyenis ise bunun ancak 29 Ağustos'ta yapılabileceğini bildirdi. Aslında bir şey yapmak, en iyi işi yapmayı düşünmekle zaman yitirmekten iyi idi.

Türk yüksek komutanlığı Kaleciksivrisi ve Karabileğim tepesini 4'üncü Kolordu'nun almasından, 1'inci Kolordu'nun Belentepe ile Tınaztepe sivrisini elde tutmasından çok hoşnut değildi. Batı Cephesi Komutanlığı, hazırlanılarak ertesi gün verilmiş olan emirler uyarınca taarruzun sürdürülmesini buyurdu.

Yunan cephesinde yarılma

1'inci Ordu bölgesinde çetin müsademeler 27 Ağustos sabahı erkenden yeniden başladı.

4. Kolordu'da durum şöyleydi: Pekiştirilmiş 5'inci ve 11'inci Tümenler, 34'üncü Alay'ın ansızın yaptığı hücum sonucunda Kurtkaya ile Halkalıkaya tepesini alırlarken 8'inci Tümen de Hacılar tepesini ele geçirdi. Saldırı Erkmentepe'ye sürdürülerek saat 08.00'de Erkmentepe alındı.

Albay Kemalettin Sami'nin, 34'üncü Alay'ı alıkoymak için tümenlerin saldırılarını durdurmasına 1'inci Ordu Komutanı engel oldu. Böylece saldırı gelişme gösterdi. Albay Plastiras'ın 3 alayla yapacağı karşı saldırı önlendi ve hareketimiz Erkmentepe'nin kuzey sivrilere doğru gelişti.

1'inci Kolordu ise, saat 05.00'te ilerlemeye başlayan 23'üncü Tümen (31'inci Alay'ı hariç) ile saat 14.00'te Göktepe'yi ve ardından Türkmentepe'yi aldı. 23'üncü Tümen'in 31'inci Alay Grubu, 15'inci Tümen ve 3'üncü Kafkas Tümeni öğleye doğru Tınaztepe'yi bütünüyle ele geçirdiler. Bu başarı 14'üncü Tümen'in saat 11.00'e doğru Kırcaaslan gediği doğusundaki 1254 rakımlı tepeyi almasına yardım etmiş oldu. Çiğiltepe en sonra, saat 15.30'da alınabildi. Elde edilen bu başarılar sonucunda Yunan cephesinde öğleye kadar 15, ikindiye dek 20 kilometrelik bir yarma oluştu.

23'üncü Tümen Komutanı Yarbay Ömer Halis (Bıyıktaç)'in saat 12.30'da yazdığı raporda Garipçe alanındaki uçak hangarlarının yanmakta olduğunu ve Yunan ağırlıklarının Sincanlı ovasına çekildiklerini bildirmesi üzerine; 1'inci Ordu Komutanı saat 14.15'te takip emri vererek 4'üncü Kolordu'nun Afyon-Altıntaş yolunu kesmesini, 1'inci Kolordu'nun hızla Sincanlı ovasına çıkmasını ve 5'inci Süvari Kolordusu'nun da Yunanlıların Resulbaba tepesi-Balmahmut sırtlarında tutunmasına engel olmasını istedi.

Bu olaydan sonra üzerinde durulacak ilginç konulara değinelim:

Birincisi, Batı Cephesi Komutanı 2'nci Ordu ile Afyon, Altıntaş yolunu; 1'inci Ordu ile Afyon, İzmir yolunu kesmek istiyordu. 2'nci Ordu'ya hücumunu şiddetlendirmesini; 1'inci Ordu'ya da 7'nci ve 8'inci Tümenler emrinde olarak 2'nci Kolordu'nun Afyonkarahisar'a sürülmesini saat 15.30'da yazdı. Bu son istek, 1'inci Ordu'nun sağa yanaşması demekti ve iyi bir kullanma değildi.

İkinci nokta, General Fahri Belen; Batı Cephesi'nin bu emri Başkomutan'ın bilgisine sunulduğunda, O'nun, durumun biraz daha aydınlanmasını gerekli görerek gözetleme yerine gidip yaptığı gözetlemeden sonra, "Hemen birliklere ulaştırılsın!" dediğini yazmaktadır.¹⁹ Bu söz, Başkomutan'ın tutumunun takibin gecikmesine yol açtığı anlamına çekilebileceği için kısa bir açıklama yapmayı gerekli görüyoruz. 1'inci Ordu Komutanı emrini saat 14.15'te kolordularına bildirmiş olduğuna göre, Batı Cephesi Komutanı'nın saat 15.30 emri ordulara ulaştırıldıktan önce ya da sonra Başkomutan'a sunulmuş bulunsa da Başkomutan'ın yol aç-

tığı bir geciktirme söz konusu olamaz. Mustafa Kemal'i birkaç dakika düşünmeye iten neden, Batı Cephesi Komutanı'nın 2'nci Kolordu'yu Afyon'a yöneltmesi olsa gerektir. 57'nci Tümen'in Çiğiltepe'yi aldığı haberi gelmemiş olduğuna göre 2'nci Kolordu'yu biraz daha çok zaman isteyecek olan Sincanlı'ya yöneltmek için zihinsel bir çalışma yaptığı anlaşılır. Ama Başkomutan çok müdahaleyi sevmeyen yaradılışıyla işe karışmamış olabilir.

Üçüncü nokta, saat 14.20'de Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz), Başkomutan ve Batı Cephesi Komutanı adına 2'nci Ordu Komutanı Yakup Şevki'ye bazı telkinlerde bulunmaktaydı. 1'inci Ordu karşısındaki düşmanın çekilmekte ve Afyon Hükümet Konağı'nın yanmakta bulunduğunu, 6'ncı Kolordu'nun karşısında çekilmeler olduğunu ve 2'nci Ordu tarafında neler gördüğünü Başkomutan ve Batı Cephesi Komutanı ivedilikle soruyor, diyordu. Yakup Şevki Paşa ise cevap olarak; 2'nci Ordu karşısındaki düşmanın azalacak yerde çoğaldığını, Kuzuçuran tepesini pekiştirdiğini; 6'ncı Kolordu'nun ilerlemesinin de 1'inci Ordu sağ kanadı (4'üncü Kolordu'nun) ilerlemesine bağlı olduğunu bildiriyordu.²⁰ Bu görüşme, 2'nci Ordu Komutanı'nın Büyük Taarruz'un başarısı hususunda olan kuşkusunun sürüp gitmekte olduğunu göstermektedir.

Dördüncü üzücü nokta ise, 57'nci Tümen Komutanı Albay Reşat'ın intiharıdır. Mustafa Kemal, bu fedakâr subayı Doğu Cephesi'nde Muş'un geri alınması sırasında beğenmişti. 27 Ağustos günü Başkomutan'a söz verdiği halde Çiğiltepe'yi alamayan Albay Reşat, burada 1'inci Ordu ve 1'inci Kolordu Komutanlarının telefon soruları üzerine saat 11.00'de tabancasını alnına sıkarak canına kıydı. Bıraktığı kâğıda, "Başarısızlık, beni yaşantımdan bıktırdı" diye yazmıştı. Çiğiltepe saat 15.30'da ele geçirilebildiğine göre, ölümünden yarım saat sonra alındığı söylentisi yanlıştır.

Beşinci nokta, 2'nci Ordu Komutanı Yakup Şevki, yukarıda gördüğümüz telefon telkinine kulak asmadığı gibi, Cephe Komutanı'nın saat 15.30'da duyurduğu isteklerini de birliklerine geçirmedi. 61'inci Tümen'in karşı saldırı yaparak Kuzuçuran tepesini geri almasına ve Batı Cephesi'nin saldırılarının geceleyin de sürdü-

rülmesini ve Yunanlıların bozguna uğratılmasını isteyen emrine rağmen harekete geçmedi. Denetleme amacıyla Batı Cephesi Komutanı'nın; 2'nci Ordu tarafından birliklere dağıtılan emir örneğini istemesi üzerine, yeniden, yazarak örneğini İsmet Paşa'ya sundu ise de yedekteki 1'inci Tümen'i kullanmadı.

Yunanlılar

General Trikupis Erkmantepe ve Tınaztepe'deki başarısızlık üzerine Afyon batısındaki 7'nci, 1'inci ve 4'üncü Yunan Tümenlerinin Bakırcık tepeleri-İlbulak dağı güney sırtları çizgisine çekilmelerini 27 Ağustos saat 11.00'de buyurdu. Bu emrin verilmesinden önceki dakikalarda tümenler gerilemeye başlamışlardı. Cephe yarılmış ve birlikler Sincanlı ovasına dökülmeye başlamışlardı. Akşam da 2'nci Kolordu Komutanı General Diyenis ile Afyon kuzeyindeki tümenlerin çekilmesine emir verecekti. Böylece İzmir karargâhının onaylaması ertesi sabah olacaksa da Bavurdu-Çay doğrultusunda düşünülen büyük Yunan karşı saldırısı ihtimali de kendiliğinden kalkmış olacaktı.

Düşman mevzileri alınınca birçok Türk erinin gözü, bu ovaya varmak değil; önce eski ve yırtık giysilerini çıkararak Yunan ölülerinin giysilerini sırtlarına geçirmek oldu. Ama bu iş, olabildiğince çabuk olmuş; düşmanın toparlanmasına izin verilmemişti. Bu kalanlar arkadaşlarına kolayca yetişmişlerdi. Sincanlı ovasına ilerleyen Türk birlikleri: 2'nci Kolordu (8'inci ve 7'nci Tümenler) Afyon kuzey ve güneyine; 4'üncü Kolordu (5'inci, 11'inci ve 12'nci Tümenler) Erkmən köyü ve batısına; 1'inci Kolordu (23'üncü, 15'inci, 3'üncü Kafkas, 14'üncü ve 57'nci Tümenler) Sincanlı ve doğusuna geç vakit vararak buralarda gecelediler.

28 Ağustos için Türk karargâhının kararları şöyle olacaktı. 1'inci Ordu Komutanı General Nurettin, cephe emrini almadan verdiği direktiflerle kolordularının Gazlıgöl-Olucak çizgisine (kuzey- kuzey-doğuya) ilerlemelerini istedi. Cephe Komutanı'nın çok geç kalmış olan 28 Ağustos saat 00.30 talimatı Kütahya doğrultusuna önem vererek, 1'inci Ordu'nun 2'nci ve 4'üncü Kolordularla Resulbaba te-

pesi doğusunda Çatalçeşme-Oğlanmezarı çizgisine (hemen hemen kuzeye) ve 1'inci Kolordu ile Bakırcık tepeleri-Toklusivrisi çizgisine (batıya) ilerlemesini emrediyordu. Verilen talimata göre, Süvari Kolordusu ise düşman gerisine ateşle etki yaparak hareketini geciktirecekti. Doğrultuların kuzeybatıya verilmesi isteğe değeri.

1'inci Ordu Komutanı saat 02.45'te yeniden yazdirdığı emirlerle emir subaylarıyla gönderdiyse de; yerlerini belli etmeyerek dosttan da saklayan kolorduların gece bulunamaması yüzünden bu emirler geç ulaştı. Yetişinceye dek tümenler eskiden bildirilen doğrultulara yürüyüşe başlamışlardı. Bu doğrultuların değiştirilmesi 28 Ağustos günü bazı karışıklıklara yol açacaktı.

Yunan ordusunda çekilme belirtileri

1. Ordu'nun 2'nci ve 4'üncü Kolordulara bağlı tümenlerinin yeni emirleri ancak saat 11.00'e doğru alabilmeleri ve yeni doğrultulara büyük çarklar yaparak yönelebilmeleri yüzünden Dumlupınar, Uşak yolu bugün kısmen açık kaldıysa da Yunan ordusu bundan yararlanamadı. 2'nci Kolordu bugün düşmanla temas sağlamadı. 4'üncü Kolordu batıya kayma gereğini duyarak birkaç çarpışmadan sonra akşam Ayvalı-Akçaşar bölgesine vardı. Emri saat 05.00'te almak mutluluğuna eren 1'inci Kolordu, 5 tümeniyle batıya ilerleyerek Karacaören-Çobanözü çizgisine (Sincanlı'nın 15-20 km batı ve güneybatısında) vardı. Bu kolordunun 23'üncü Tümeni sabahleyin bir savaşımaya tutuşmuş ve yendiği 4'üncü Yunan Tümeni'ni bırakıp kolordusunu izleyerek ona katılmak zorunda kalmıştı.

5'inci Süvari Kolordusu, ordu emirlerini almamıştı. Aslında 27 Ağustos günü verdiği kararla gece yürüyerek İlbulak dağı kuzeyine çıkmıştı. Kolordunun serüveni şöyle gelişti: 2'nci Süvari Tümeni'nin bir tugayı Bayramgazi (Anıtkaya yani Eğret'in 10 km güneydoğusunda) yakınında 1'inci Yunan Kolordusu karargâh birliğiyle bazı bağlı birliklerini kapsayan motorlu bir kola rastlayarak dağıttı. 5'inci ve 12'nci Tümenlerin öncülerinin yetişmesiyle Yunan kolunu tamamıyla yok etmeden çekildi. Çekilirken 23'ün-

men ve 6'ncı Kolordu'suyla Gazlıgöl ve kuzeyine vardı. Yunanlılarla temas kaybolmuştu. Porsuk Kuva-yı Milliyesi'nin bir parçası olarak savaşa katılan inhisar milli müfrezesi Sakarya'nın güneyine geçtiği zaman halkı aydınlatmak üzere dolaştığı köylerde halkın saldırısına uğradı.²¹ Bu saldırının olası nedeni Kuva-yı Milliye'nin düzenli orduya katılmadan önceki bazı bezdirici eylemleri olmalıdır.

Yunanlılar bu akşama kadar Anıtkaya (Döğeri)-Resulbaba tepesi- Balmahmut çizgisinde grup grup bulunuyordu. 1'inci ve 7'nci Tümenler Küçükköy ve Bakırcık tepeleri bölgesindeyken İzmir karargâhıyla temas kurup İzmir doğrultusunu kapamak üzere saat 15.00'te Dumlupınar'a çekilmişti. Bu çekilmeden haberi olmayan, ama Türk kısılcı içine girdiğini fark ettiği halde 28 Ağustos akşamı kurtuluş yolu aramıyarak, topçunun geçebileceği yolların keşfi için çekilmeyi ertesi sabah erken saatlere bırakan General Trikupis, içinde bulunduğu tehlikeyi artırmış olacaktı.

TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 28 Ağustos'ta Başkomutanlık ve Batı Cephesi karargâhları Afyonkarahisar'da eski belediye binasına (şimdi müze) yerleşti. Bu akşam Başkomutan, Genelkurmay Başkanı, Batı Cephesi ve 1'inci Ordu Komutanları burada bir toplantı yaptılar. Elde edilen sonuç üzerindeki izlenim, 7-8 Yunan tümeninin yenilgiye uğratıldığı yolundaydı. Yunanlıların İlbulak dağı-Dumlupınar çizgisinde tutunamayacağı kabul edildi. Başkomutan şu kararı verdi:

1'inci Ordu Dumlupınar mevziini düşmandan önce tutarak, batıya çekilecek Yunan kuvvetlerinin Hamurköy'e ve Arpagediğine doğru ilerleyişini önlerken; 5'inci Süvari Kolordusu Murat dağı ile Kütahya, Gedizyolu arasını tutarak batı ve kuzeybatıya uzanan yollardan düşman çekilmesine engel olacaktı. 2'nci Ordu, taarruzunu İlbulak dağı kuzeyinden sürdürecekti ve Muhafız Taburu'yla güçlendirilmiş mürettep Süvari Tümeni, Eskişehir'deki Yunan Kolordusu'nun geri çekilme hattı üzerine sürülecekti.²²

İsmet Paşa bu karar uyarınca ordulara bir direktif ve ardından saat 23.15'te bir emir yazdı.

1'inci Ordu bu karar ve emirden küçük bir sapma yaparak Arpagediğini 4'üncü ve 1'inci Kolordular arasında ara çizgisi olarak verdi. 1'inci Kolordu Komutanı bu gediğin kendi hareketine olabilecek etkisini göz önünde tuttuğundan, burayı 23'üncü Tümen'ine vererek buraya sahip çıkacaktır. 1. Ordu'nun batıda daha güçlü olmak amacından başka bir sapması da 4'üncü Kolordu bölgesine ve emrine sürdüğü 4'üncü Tümeni, hiçbir iş yapmamaya mahkûm ederek 2'nci Kolordu'sunun emrine geri vermesiydi. 2'inci Ordu, 29 Ağustos için 61'inci Tümen'e Altıntaş; 1'inci Piyade Tümeni'ne Altıntaş kuzeydoğusunda Aykırıkçı; 6'ncı Kolordu'ya Altıntaş güneyindeki Genişler ve Çalköy hedeflerini vererek rastlayacakları düşmana taarruz emri verdi.

İki yönlü kuşatma

28 Ağustos saat 15.00'te General Frangos Grubu'nun Dumlupınar'a çekilmesi üzerine General Trikupis komutasındaki Yunan ordusunun büyük kısmının güneyden kuşatılması imkânı ortaya çıkmıştı. 29 Ağustos'ta General Trikupis'in dar bir şeritten batı-güneybatı doğrultusunda çekilmesi, kuzey yönden kuşatılmasını da mümkün bir hale getirecekti. Trikupis'in daha geniş bir cephe ile batıya doğru çekilmesi daha doğru olurdu.

29 Ağustos sabahı batıya doğru yürüyüşe geçen 4'üncü Kolordu, 5'inci Tümen'den aldığı abartılı raporlar ve kolordu komutanının yanlış izlenim veren kısa süreli kişisel gözlemleri sonucunda 11'inci Tümen'in kuzeye yöneltilmesi; 12'nci Tümen'in durdurulması ve kolordusuna katılacak olan 1'inci Süvari Tümeni'nin alıkonulması gibi hareketlerle gecikti.

4'üncü Kolordu emrine verilerek Küçük Aslıhanlar doğrultusunda ilerleyen ve ihtiyatlı hareket eden 3'üncü Kafkas Tümeni'nin, 4'üncü ve 9'uncu Yunan Tümenlerinin Selkisaray üzerinden Banaz'a çekilmesini önleyebilmesi, 4'üncü Kolordu Komutanı ile 1'inci Ordu Komutanı'nın müdahaleleriyle olabilmıştır. 23'üncü Tümen'in Küçük Aslıhanlar'a doğru ilerlemesiyle Dumlupınar doğrultusu General Trikupis birlikleri için kapanmış oldu. General

Trikupis Grubu'nun çemberden kurtuluşu için batıda yalnız Kızıлтаş deresi doğrultusu kalıyordu.

Dumlupınar mevziine ilerleyen Türk 1'inci Kolordusu, 6'ncı Tümen'in Toklusivrisi'ni düşürmesiyle, kuvveti üç tümene yaklaşan General Frangos Grubu'nu 29 Ağustos geç saatlerde Cafergazi-Santtepe-Balcıdamı çizgisinden Hallaçlar-Kaplangı dağı-Ahatköy çizgisine atmayı başardı. 2'nci Kolordu ise 29 Ağustos akşamına kadar Sincanlı'nın 15 kilometre batı dolaylarına yürüyebildi.

5'inci Süvari Kolordusu, 2'nci Süvari Tümeni'ni muhtemel bir tehlikeye karşı Altıntaş dolayında (bir tugayına çekidüzen vermek gerekiyordu) alıkoyarak 14'üncü Tümen'ini Çalköy kuzeyinde Akpırım tepesinin doğu çizgisine sürdü. Akşam verdiği emirle bu tümeni Çalköy üzerine gece taarruzuna kaldırdı. Bununla birlikte saat 22.00'de yapılan bu hareket, General Trikupis'in saat 21.00'de tek çıkış yolu olarak kalan Kızıлтаş deresine doğru başlattığı çıkış hareketine rastladığından düşman girişimini ertesi gün saat 11.00'e bıraktırdı.

Bu arada 2'inci Ordu Altıntaş dolaylarına ilerliyordu. Batı Cephesi Komutanlığı'ndan gelen bir kurmay subayı 61'inci Tümen'e İşören (Çalköy'ün 7 km batısında Allıören)'e ilerlemesi emrini getirdiyse de bu tümen 15 km geride Altıntaş, Kurtköy bölgesinde kaldı. Ve bu geri kalışı gidermek üzere ertesi gün de bir çaba harcamadı. Yunan 5'inci Tümeni ve 9'uncu Tümen'den belirli bölümler 29/30 Ağustos gecesi sabaha karşı Kızıлтаş deresi üzerine çekilme olanağı buldular. General Trikupis, karargâhının teslim olma teklifini kabul etmeyerek bir çıkış yapıp birliklerini kurtarma kararında direndi.

30 Ağustos: Aslıhanlar Savaşı

30 Ağustos 1921 fecir zamanı Başkomutan'ı yatağından fırlatan durum, haritada, Yunan ordusunun dört yönden kuşatılır bir halde oluşunun gözükmeydi. Fevzi ve İsmet Paşaları çağırılan Başkomutan, kısa bir görüşmeden sonra şu karara vardı: Her iki

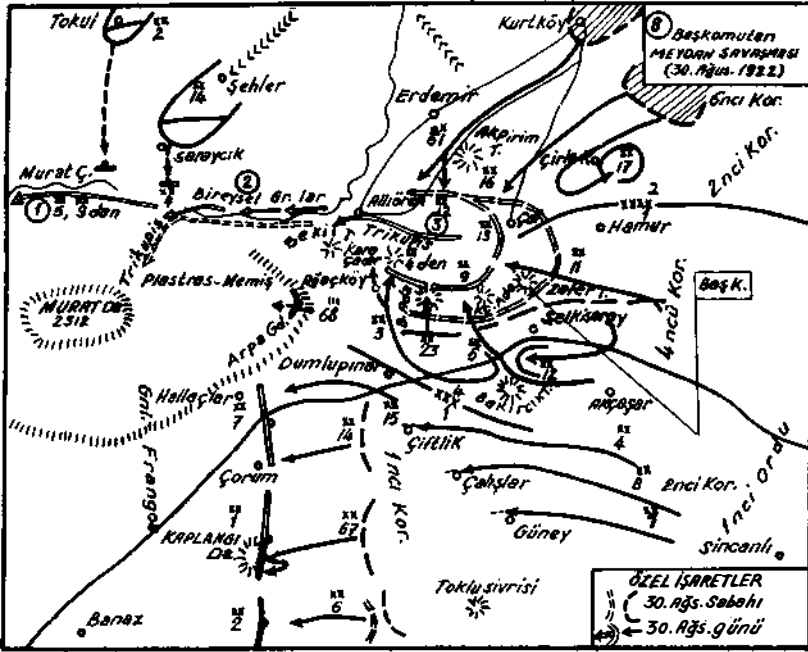
ordu ile meydan muharebesinin hızla sona erdirilmesi; Dumlupınar mevziinin çabuk düşürülmesiyle düşmanın geri yollarının bütünüyle kesilmesi; takiplerin İzmir doğrultusunda kesintisiz sürdürülmesi; Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nden²³ sonra 5'inci Süvari Kolordusu'nun durup dinlenmeksizin Kızıldaş deresinden Uşak'a yürütülmesi.

Başkomutan, savaşı yakından yönetmeyi gerekli gördü. Fevzi Paşa'yı 2'nci Ordu ile Süvari Kolordusu'nun yanına gönderdi. Kendisi 1'inci Ordu komuta yeri olan Akçaşar'a yola çıktı. Afyonkarahisar'da kalan İsmet Paşa yukarıdaki esaslara dayanan emri ni saat 06.30'da verdi.

Başkomutan'ın Akçaşar'a varmasına kadar geçen olaylar şöyle gelişecekti. İşören (Alliören) üzerinden sıyrılmak için Yunanlıların 29 Ağustos saat 21.00'de başladıkları girişim, 14'üncü Süvari Tümeni'nce geceleyin önlendikten sonra 30 Ağustos saat 01.00'de Çalköy'e gelmiş olan General Trikupis, karışıklıkları düzelterken emirler vermiş ve tek çekilme yolu olarak kalan Kızıldaş deresi üzerinden çıkış hareketini 30 Ağustos saat 11.00'e bırakmıştı. 4'üncü ve 9'uncu Yunan Tümenlerinin Selkisaray, Aslıhanlar arasından Dumlupınar doğrultusunda gece yaptıkları saldırılar önlenmişti. 5'inci (+ 9'uncu Tümen öğeleri) Tümen Grubu sabaha karşı batıya, Kızıldaş deresine doğru çıkarak kurtuluş yolunu bulmuştu.

Öte yandan, 5'inci Süvari Kolordusu Komutanı, iki tümeniyle Çalköy üzerine taarruz etmesini ve Kızıldaş deresi doğrultusunu kapamasını isteyen 1'inci Ordu'nun saat 00.30'daki emrini alamamış; kendi kararıyla 14'üncü Süvari Tümeni'ni Saraycık, Şıhlar; 2'inci Süvari Tümeni'ni Tokul, Tava bölgelerine (buraları Kızıldaş deresi kuzeyindedir); 1'inci Süvari Tümeni'ni Aslanapa güneyine 30 Ağustos'un ilk saatlerinde yürütmüştü. Birlikler buralara öğleden önce varacaklardı.

Sabahleyin 23'üncü Tümen, Kızıldaş deresi doğrultusunu kapamak üzere bir tümenin daha kendi batısına gönderilmesinde ısrar etmişse de Dumlupınar mevziindeki General Frangos Grubu'na karşı yapacağı saldırıda güçlü bulunmayı düşünen 1'inci Kolordu



Komutanı Albay İzzettin (Çalışlar)'i razı edememişti. Aynı ihtiyacı düşünen ama 5'inci ya da 12'nci Tümenlerinden birini kullanmayı akıl edemeyen 4'üncü Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami, bu amaçla 1'inci Ordu Komutanı'ndan bir tümen istemiş ise de ısrar etmemiş ve hatta Başkomutan geldiğinde de isteğini O'na yansıtmamıştı.

1'inci Ordu Komutanı daha saat 00.30'da çıkardığı emrin Batı Cephesi Komutanı'nın saat 06.30'da verdiği ile tutarlı olduğunu görerek yeniden bir genel emir vermemiş; yalnız 4'üncü Kolordu'ya, "23'üncü Tümen'in Kızıldağ deresi ağzını kapamasını, 1'inci Kolordu'ya bildirdiğini", 4'üncü Kolordu'nun da bir tümenini bu kesime göndererek düşmanın bütünüyle tutsak alınmasını ve 23'üncü Tümen'in bugün serbest bırakılmasına çalışılmasını buyurmuştu. 23'üncü Tümen'in serbest bırakılmasını zorlaması gerekmezdi. Çünkü Ordu Komutanı bugün saat 12.00'den önce yedekteki 2'nci Kolordusu'nun üç tümenini Arpalı, Çalışlar ve Güney köylerine varmış görecekti. Bu nokta bir

yana, Kızıldaş deresinin kapanması ile 4'üncü Kolordu görevlendirilmemişti.

Bu sırada Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa kuzey kanatta bulunuyordu. Saat 06.00 sıralarında Beşkarış köyünde 2'nci Ordu Komutanı'nı görerek durum üzerinde aydınlatıcı bilgiler verdi. Buradan 5'inci Süvari Kolordusu'na geçti. Harp Tarihi yayınları, önce Süvari Kolordusu'na gittiğini yazarsa da Fevzi Paşa ile birlikte olan Cevdet Kerim (İncedayı) tersini yazmaktadır.²⁴

Yanında 6'ncı Kolordu Komutanı bulunan 2'nci Ordu Komutanı, Batı Cephesi Komutanı'nın saat 06.30 emrini aldıktan sonra saat 08.00'de 61'inci Tümen'in İşören'e, 16'ncı Tümen'in Çalköy'e ve 17'nci Tümen'in Hamurköy'e ilerleyerek saldırıya geçmesini emretti. İnönü doğrultusuna gelecek mürettep tümenin de, önce Döğ'er'e yönelip Akoluk'a geldiği haber alınan 15'inci Yunan Tümeni'ni geciktirmesi ve 1'inci Piyade Tümeni'nin Altıntaş'a yürümesi istendi. Genelkurmay Başkanı Kurtköy'de Süvari Kolordusu Komutanı'nı görerek ona aydınlatıcı bilgiler verdi. Kolordunun tümenlerinin Kızıldaş deresine gönderildiğini öğrenerek bir müdahalede bulunmadı.

O dolayda bulunan ve bu görüşmede bulunması doğal sayılması gereken 61'inci Tümen Komutanı, bu bilgilerle, bir gün önce kendisine verilen Allören (İşören) hedefinden uzakta kalmasına karşın hemen hareket etmeyerek tümenini öncüsü ile saat 10.30'da ileri harekâta geçirdi. Bu gecikmenin sebebini titizliği bilinen 2'nci Ordu Komutanı'ndan emir almayı beklemiş olması ile açıklayabiliriz. Tuttuğu yol Çalköy ile Allören arasında Akpirim tepesi idi. Bu tepeden saat 13.00'te topçusuna ateş açtırdı. Bir saat sonra da piyadesini ilerletti. Bu nedenle hem Allören'e varıp Kızıldaş deresi doğrultusunu kesemedi; hem de 16'ncı Tümen'in doğruya yaklaşmasına ve dolayısıyla 17'nci Tümen'in sıkışıp cepheden çekilmesine yol açtı. Süvari Kolordusu'yla 61'inci Tümen'in bu davranışları, kışkacın kuzey ucunun düşman üzerine kapanmaması sonucunu doğurdu. Bununla birlikte 61'inci Tümen'in taarruzu, Yunan tümeninin sıkışık duruma düşmesini ve sonunda da General Trikupis'in batı boşluğundan çekilme hare-

ketini akşam karanlığına bırakmasını gerektirdi. Bu manevra daha fazla bir inisiyatif sağlamadı.

General Trikupis, kuvvetlerini toptan çekmemiş olmakla birlikte Yunan muharip ve geri hizmet birlikleri grup grup akşama kadar çekildiler. 61'inci Tümen Süvari Keşif Bölüğü, Tümen Komutanı'nın başına vururcasına saat 14.30 ve 15.00 raporlarıyla bu çekilmeleri ısrarla bildirip durdu.

Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin sonu

Başkomutan demiryoluna yakın bozuk yollardan geçerek Akçaşar'da olan 1'inci Ordu komuta yerine, saat 09.00'a doğru vardı. 4'üncü Kolordu'nun karşısındaki düşmanın 1'inci ve 2'nci Kolordular (5'inci, 4'üncü, 9'uncu, 12'nci ve 13'üncü Tümenler) olduğu tutsak bir Yunan subayından öğrenilince; Başkomutan'ın işareti üzerine 1'inci Ordu Komutanı telefonla 4'üncü Kolordu Komutanı'na Hamurköy-Çalköy-Adatepe çizgisine hızla ve şiddetle taarruz etmesini bildirdi. Albay Kemalettin Sami bu saldırıyı hız önceliğine göre değil, birlikte taarruz esasına göre hazırladığından, bu arada 5'inci Tümen'i Selkisaray üzerinden Küçük Adatepe'ye, Selkisaray'da savaşmakta bulunan 3'üncü Kafkas Tümeni'ni Büyük Adatepe'ye yöneltti. 23'üncü Tümen Kızıldaş deresi doğrultusunda ilerleyecekti. Oysa bu tümen 3'üncü Tümen'e verilen yeni bölgede düşmana karşı beş taburu ile yayılmış bulunuyordu. Kolordu bu durumu bilmiyordu.²⁵ 3'üncü Tümen'in cepheden çekilip başka bir bölgede açılması gibi hareketler saat 14.00 için başlatılacak saldırıyı saat 17.00'ye geciktirdi.

Nitekim 3'üncü Kafkas Tümeni Komutanı Selkisaray dolayındaki kuvvetlerini cepheden çekmekten vazgeçmekte geç kalacaktır. Böylece 23'üncü Tümen'e emri geç geçirecek, yayılmış olan bu tümenin komutanı Yarbey Ömer Halis (Bıyıktaş, general) ile uzunca görüşmeler yapmak yüzünden görev ve sorumluluk değişimini kararlaştırdıktan sonra yolunu sürdürecektir. Yolda öncüdeki 8'inci Alay'ı Adatepe batısındaki tepeye saptırarak akşamdan önce Kızıldaş deresi ağzını kapayamayacaktır.

3'üncü ve 23'üncü Tümen komutanlarının görev değişikliği üzerindeki konuşmalarının ne kadar sürdüğü üzerinde genellikle zaman belirtilememekteyse de 3'üncü Kafkas Tümeni Komutanı'nın bilinen tereddüdü göz önünde tutulursa bu tutumun bir saate yakın zaman kaybettirmiş olduğunu tahmin etmek kolaydır. Nitekim yol boyunda durdurulan 3'üncü Tümen yürüyüş koluna Ağaşköy yolunda bir süre kılavuzluk eden Yüzbaşı Fahri (Korg. Belen), 3'üncü Kafkas Tümeni Komutanı'nın akşam azığını kendisiyle paylaşarak yediğini yazmaktadır.²⁶ Bu tümenin öncüdeki 8'inci Alayı, Küçük Aslıhanlar'a saat 16.00'da, Ağaşköy'e 19.00'da vardığına göre bir saatin bu görüşmede geçirilmiş olduğu anlaşılır. Yoksa saat 17.30 ile 18.00 arasında varabilirdi.

Başkomutan, öğleden sonra Akçaşar'dan 4'üncü Kolordu gözetleme yeri olan Bakırcık tepeleri kuzey sivrisine (Akçaşar batısındadır) ve burada çok oyalanmayarak saat 15.00'te 11'inci Tümen gözetleme yeri Zafertepe'ye gitti. Başkomutan; Çalköy, Allıören arasında birliklerimizin düşman üzerindeki çemberi daraltmakta olduklarını görüyordu. Kuzeyde 2'nci Ordu bölgesinde Akpirim tepesinde Türk birliklerinin savaşmakta olduklarını da fark ediyordu. Akpirim tepesinin batısındaki alçak arazide birliklerimizin bulunduğu kanısındaydı (2'nci Ordu Komutanı da bu kanıdaydı). Ağızdan gönderdiği haberi kuzeye götüren süvari subayı dönmüş ve Süvari Kolordusu'nun düşman geri yollarını kesmekte bulunduğu cevabını getirmişti. Mustafa Kemal'in adını hatırlayamadığı bu subayın Akçaşar'dayken Süvari Kolordusu'na gönderilmiş olduğu ve Fahrettin Paşa'nın da yukarıda gördüğümüz gibi saat 14.00'te tümenlerinin Kızılağaç deresine yaklaşmalarını buyurduğu anlaşılır.

Gittikçe genellik ve şiddet kazanan ve saat 17.00'de son noktasına varan saldırılarımız üzerine akşam karanlığında düşman cepelerinden sallanan beyaz bayraklarla savaşma bitmişti. Başkomutanın yürek kanatıcı yönlerini çok güzel çizdiği durumu anlamak için gecenin sona ermesini beklemek gerekecekti.²⁷

Her iki çemberin tam kapanamamasının nedenlerini kısaca görmekte yarar vardır: Öncelikle, şu büyük taktik düşünceyi ele almak gerekir. Türk komutanları Altıntaş, Gediz; Çalköy, Kızılağaç

deresi; Dumlupınar, Banaz çekilme yollarını General Trikupis'e kapayıp başka yönlerde hatta gözetleme ile kalarak, düşmanın tecrit edilmesi üzerinde durmamışlardı. Kızıldaş deresi doğrultusundan başkası kapanmıştı da. Düşmanı her yönden sıkıştırmak düşüncesiyle hareket etmişlerdir.

Açık hedefler ve görevler aldıkları halde 61'inci Tümen buna gereğince yönelmemiş ve 3'üncü Kafkas Tümeni ise yönelmişken geç davranmış ve amaçtan sapmıştır. Dolayındaki araziye egemen durumdaki Murat dağının Arpagediği 30 Ağustos öğleye doğru Albay Plastras ile Memiş çetesi geri atılarak alındığına göre; Kızıldaş deresini en iyi kesecek halde olan birlik, 61'inci Tümen'di. Fevz Paşa'nın aydınlatıcı bilgi vermesinden sonra, hiç değilse saat 14.00'te emir vererek 5'inci Süvari Kolordusu Komutanı'nın tümenlerine gereken tertibi aldırılmamış olması,²⁸ 4'üncü Kolordu Komutanı'nın bir tümenlik kuvvet isteği üzerinde durmaması ve özellikle komuta yerini daha batıya almamış bulunması da olumsuz etkiler arasındadır.

Böylece batıda Kızıldaş deresine bakan yönde 4,5 km'lik açıklıktan 30 Ağustos erken saatlerinde 12 bin insan kadar tutarındaki 5'inci ve 9'uncu Yunan Tümenleri Grubu, yoğun olarak saat 11.00'den sonra da 8-10 bin insan tutarında birçok küçük düşman grupları ve akşam saat 21.00'de General Trikupis ile 7000 insan çekilebilmiştir. Böylece 29 Ağustos akşamı 40 bine yakın insanla bölgeye gelen Yunan ordusunun 2 kolordusu (5 tümen), 4000'e yakın ölü ve 2000 tutsak bırakmıştır. Ertesi gün Oysu'da 1069, 2 Eylül'de General Trikupis ile 5476 insan ele geçecektir. Başkomutan'ın stratejik planının taktik yanlışlarla uygulanmış olması 30 bine yakın tutsağın daha 30 Ağustos'ta ele geçirilmesini önlemiştir.

Başkomutanlık Muharebesi Sonrası Askeri Olaylar

Alayurt (Bavurdu)-Çay doğrultusunda 2'nci Yunan Kolordusu'yla birlikte bir saldırı yapmak için toplanmışken çekilen ve Türk Mürettep Süvari Tümeni'nce Kütahya'nın tutulmasıyla Gediz'e doğru gerileyerek kurtulmak isteyen 3'üncü Yunan Kolordusu'nun 15'inci Tümeni, öncüsü süvarilerimizce yenildiği halde sıyrılmayı başardı.

1'inci Kolordu, Hallaçlar-Kaplangı dağı-Ahatköy çizgisini tutan General Frangos kuvvetlerine (3 tümene yaklaşmıştı) bugün üç tümeniyle saldırdı. Düşmanın iyi bir idareyle beş alay toplayarak 57'nci Tümenimize yaptığı saldırı önlenerek mevzileri alındı. Böylece General Trikupis kuvvetlerinin 2 Eylül'de General Frangos ile birleşmesi 1'inci Kolorduca imkânsız hale getirilmiş oldu. 1'inci Ordu bugün yedeğindeki 2'nci Kolordu'yu ne General Trikupis'e karşı, ne de General Frangos Grubu'nun güney kanadına karşı kullanabildi. Böylece 30 Ağustos günü Türklerden beş piyade tümeni (2'nci Ordu'dan 17'nci Tümen; 1'inci Ordu'dan 4'üncü, 7'nci ve 8'inci ve hatta bir oranda 12'nci Tümenler) ile Süvari Kolordusu'nun üç tümeni muharebelere seyirci kaldı. Kocaeli Grubu, bölgesinde bazı şaşırtma hareketleri yaptı. Güney kanatta 3'üncü Süvari Tümeni kuvvet topladı. Eşme doğusunda Büyük Menderes

üzerinde Elvanlar'a ilerledi. Irmağı geçemeyince 31 Ağustos'ta güneyde Beşcam'a çekildi.

31 Ağustos'ta Batı Cephesi Komutanı akşam verdiği emirle; Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni bitirmiş olan birlikleri bölgede tarama yapmaya ve kendilerine çekidüzen vermeye; 3'üncü Kolordu'yu Kütahya'ya ilerlemeye; 1'inci Kolordu'yu Uşak doğrultusunda takip yapmaya, Süvari Kolordusu'nu Selendi-Alaşehir doğrultusunda ilerleyerek General Frangos Grubu'nu önlemeye yöneltti. Süvari Kolordusu'na telsizle verilen emrin İstanbul'daki İngiliz telsizince alınıp Yunanlılara aktarılması durumunu ileride göreceğiz.

Yunanlılara gelince: Murat dağının Belova geçidine doğru yolu dolduran Yunan birlikleri General Frangos ile birleşmek için ivedilikle Uşak'a çekiliyorlardı. General Frangos Uşak dolayında bir mevzi tutmak üzere geri gidiyordu. 3'üncü Yunan Kolordusu, Bursa üzerine çekilme emrini gerçekleştiriyordu.

Yunan Ordusunun Stratejik Takibi

Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve 1'inci Ordu Komutanları 30 Ağustos gecesini Dumlupınar'da geçirdiler. Karşılıklı fikir alışverişinde bulundular. Batı Cephesi Komutanı'nın saat 20.15'te verdiği emir üzerine 31 Ağustos'ta Süvari Kolordusu, arkasından 2'nci Ordu birlikleri (6'ncı Kolordu ile 61'inci Tümen) Kızıldaş deresi-Murat çayı ve kuzeyindeki doğrultulardan; 1'inci ve 2'nci Kolordu Banaz-Uşak doğrultusundan ilerledi. 4'üncü Kolordu zaten muharebe bölgesindeydi.

Başkomutan bir gün önceki savaş alanını gezdikten sonra öğleye doğru Çalköy'e geldi. Fevzi ve İsmet Paşalarla yıkık bir evin avlusundaki bir kağının ok ve döşemesine ilişerek görüştüler. Kazanılan zaferin bütün seferi sona erdirecek önemde olduğunda birleştiler. Bundan sonrası için aralarında düşünce ayrılıkları vardı.

İsmet Paşa, Yunanlıların kuzeybatı Anadolu, Trakya ve Yunanistan'dan taşıyacakları birliklerin (on tümen olabilir, diyordu) İzmir'e yakın bir çizgide yerleşmelerine engel olmak için Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni bitiren bütün birliklerle İzmir'e doğru takip yapılmasını önerdi. Genelkurmay Başkanı, aynı amacı gütmek ve 1'inci Ordu ile İzmir doğrultusunda ilerlemekle birlikte 2'nci Ordu kuvvetlerinin (16'ncı, 17'nci, 61'inci Tümenler) 3'üncü Yunan Kolordusu'na karşı yöneltilmesini istedi.²⁹ Türk

asıl kuvvetlerinin iki yanında, birbirinden 150 km uzaklıkta düşmanın eşdeğerde başlıca iki grubundan kuzeydekinin hiç vuruş almamış bulunduğu göz önünde tutulursa, Fevzi Paşa'nın önerisi büyük bir önem taşıyordu. Düşmanın denizden taşıma gücü bütülmemeliydi. Yunan deniz ticaret gemileri çok ise de her bir geminin dünyanın hangi limanında olduğu bilinemezdi. Kuvvet, iki stratejik hedefin güdülmesine uygundu. Oysa kuzeye yöneltilmiş olan birliklerimiz (üç tümen, Porsuk Müfrezesi, mülhak kuvva-yı milliye birlikleriyle bir süvari tümeni) 3'üncü Yunan Kolordusu'nun bilinen kuvvetlerinden (üç tümen ve en az üç bağımsız alay) yarı yarıya zayıf idi.

Başkomutanın, meydan savaşında bulunması ve bölgeyi gezmesinin olumsuz etkisi olmuştu. Hassas ruhlu olan Başkomutan üzüntü verici birçok tablo görmüştü. İki yıl sonra bile aynı günü yaşıyormuşçasına Dumlupınar anıtının açılışında bunları heyecan ile anlatacaktır.³⁰ Yeniden böyle görünümeler karşısında kalmaktan çok, ülkeyi yakıp yıkmakta olan Yunan ordusunun bir an önce yurttan atılması isteğiyle İsmet Paşa'nın önerisini benimsedi. Karar şöyle oldu: “Bursa doğrultusunda çekilen düşmanın yok edilmesiyle, asıl ordunun bütünüyle, durmaksızın İzmir’e yürümek.” Batı Cephesi Komutanı 3 Eylül’de yayımladığı bir emirde Aslıhanlar savaşına, “Başkomutanlık Meydan Muharebesi” adının verildiğini birliklere ve ilgililere bildirdi.

31 Ağustos-1 Eylül 1922. “Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir; ileri!” 31 Ağustos’ta başlamış olan takip, bugünden sonra yeni bir renk alacaktır. Bugün (31 Ağustos) General Trikupis’in Kızıldaş deresi-Murat çayı yolundan Murat dağı yüksekliklerine sapmasına etki yapan 5’inci Süvari Kolordusu, Murat çayı ve kuzeyinden dağlık bölgeyi aştı ise de 2’nci Tümen’iyle Abide güneybatısında rastladığı 5’inci Yunan Tümeni Grubu’nun Uşak’a (sonra Eşme’ye) doğru çekilmesine engel olamadı. Bu kolorduyu, 2’nci Ordu’nun birlikleri (61’inci Tümen ve 6’ncı Kolordu) izlerken 31 Ağustos’ta 16’ncı Tümen İstihkâm Bölüğü Komutanı üsteğmen Celal (Sorguç)’in uyanıklığı sonucu 4’üncü Yunan Tümeni Grubu’nun 1000’den fazla insanı tutsak edildi.

1'inci Kolordu, Uşak doğusunda Kapaklar-Kırğa çizgisinden geçen Yunan mevziini ele geçirerek kentin batısına vardı. 2'nci Kolordu, 1'inci Kolordu'yu izliyordu. Onun güneyinden 1'inci cepheye geçmek emrini aldı. 4'üncü Kolordu 1'inci Kolordu'yu izleyecekti. Türk Başkomutanı bugün iki bildiri yayımladı. Biri günlük emir olarak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularına!" idi. Bunda, "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir; ileri!" diyordu. Öteki, "Büyük ve Asil Türk Milletine!" başlığı ile kazanılan zaferi müjdeliyordu.³¹

General Trikupis'in esir alınması

Bugün Süvari Kolordusu Selendi'ye doğru az yol almakla yetinmek zorunda kaldı. Yunanlıların köy ve kentlerimizi yakmaları dolayısıyla Emet Bucağı Müdürü'nün 60 silahlıyla orduya katılması örneğinde olduğu gibi, düşman gerisinde hazırlanmış Kuva-yı Milliye birlikleri ordu yanında yer almaya başladı. 1'inci Ordu'nun yedi tümeni, birinci çizgide ilerledi. Çarıkların parçalanması yüzünden yürüyüşü bırakanlar görülmeye başladı. 2 Eylül günü, General Trikupis Murat dağına aşarak Banaz-Uşak yoluna indiğinde, General Frangos birliklerinin geriye sürülmüş olduğunu öğrenerek teslim olmaya razı oldu. Bir tümen komutanına teslim olma şartını ileri sürdüğünden, 23'üncü Tümen'den 69'uncu Alay'ın 1'inci Tabur Komutanı Yüzbaşı Nihat (Tok) kendisini tümen komutanı diye tanıtarak onu teslim aldı.³² Tutsak sayısı 491 subay, 4985 erdi. Yüz ağır, yüzlerce hafif makineli tüfek ve 12 top ele geçirilmişti. Kütahya'dan çekildiğine yukarıda değindiğimiz 15'inci Yunan Tümeni'nin önlenmesi için 61'inci Tümen gönderildi. Bu tümen komutanı, 2'nci Ordu ile 6'ncı Tümen komutanlarının uyarılarına göre, önleyici bir doğrultu izlemediği için Yunan tümenini 3 Eylül'de Simav'a kaçıracaktır.

4 Eylül'de 5'inci Süvari Kolordusu, Salihli ve Alaşehir'in 15'şer kilometre yakınlarına; 1'inci ve 2'nci Kolordular da Kula batısı-Sarıgöl cephesine ulaştı. Eşme kenti yakılmaktan kurtarıldıysa da dağlara kaçanlarla yaşlılar dışındaki halkının Yunan askerleri ve

onlarla işbirliğindeki Çerkes Ethem çetelerince öldürülmesi önlenemedi. Gerçi Yunanlıların İzmir'e kuvvet çıkardıkları haberi Türk komutanları üzerinde ileri hareketi yavaşlatma etkisi yaratmış ve Batı Cephesi Komutanı 3 Eylül saat 4'te Kula ve Alaşehir doğusunda saptadığı bir cephenin geçilmemesini emretmişse de birliklerin ilerlemeye başlamış bulunmaları, emri fiilen geçersiz bırakmıştı.³³ Aslında olay Yunan geri birliklerinin çekilmek üzere gemilere bindirilmesi iken bize tam tersi yansıdı.

İzmir'e doğru

1'inci Ordu'nun, Alaşehir'e ilerlemek üzere 31 Ağustos akşamı saat 20.30'da 5'inci Süvari Kolordusu'na verdiği emri İstanbul'daki İngiliz telsizi almış ve bu haber Yunanlılara aktarılmıştı. Bu bilgiye dayanan General Frangos takipteki Türk ordusuna bir pusu düzenledi. Yunan Süvari Tümeni ile Albay Plastras Grubu'nu saldırı için Salihli'de hazırlayıp kalan kuvvetleriyle Türk süvari birliklerine yandan çarparak çekilme yapmayı tasarladıysa da; 1'inci Türk Süvari Tümeni'nin umulmadık bir hızla Salihli'ye varması üzerine planını uygulayamadı. Ama 1'inci Süvari Tümenimizin güvenlik tedbiri almadan büyük molaya geçmesi zararsız kurtulduğu bir tehlike yaratmış ve General Frangos Grubu'nun kolay çekilmesine de yol açmıştı. Yunan kuvvetleri Turgutlu doğusunda bir mevzi tuttu ve daha doğusunda örtme birlikleri bıraktı.

31 Ağustos'tan beri Süvari Kolordusu'nun gerisinden yavaş ilerleyen 2'nci Ordu birliklerinin gecikmesi, ordu karargâhının birliklerinin ardından gelmesi şeklinde yorumlanarak eleştirilince, 2'nci Ordu Komutanı, ordu makamının lağvedilmesini ve kendisinin de bir er olarak görevlendirilmesini istedi. Sorun tatlıya bağlandı. Bu arada Yunanlılar cılız ve yürüyüş vuruğu (askeri botların uzun yürüyüşlerde ayakta bıraktığı lezyon) askerlerini demiryoluyla taşıyorlar ve taşıt bakımından zengin oldukları için de kendilerine yetişilemiyordu. Eldeki tek imkân 3'üncü Süvari Tümeni idi ki 3 Eylül'de Kula-Eşme, 4 Eylül'de Salihli-Alaşehir çizgisindeyken düşman gerisine dalıp, gerisinden takibe çalışan Sü-

vari Kolordusu'ndan daha çok geciktirebilirdi. Eski "Kuva-yı Milliye" zihniyetini bırakamayan ve kaçak dövüşmekten kurtulamayan tümen komutanı, bu fırsatlardan yararlanamadı. Ancak 6 Eylül'de 73'üncü Alayı ile Yunan artçılarıyla temas edebildi. Orduların cephane ikmali yapması güçleşmişti. 14'üncü Süvari Tümeni'nin bu yoldaki yazısını; Fahrettin Paşa, altına, "Kılıç'a kuvvet" sözcüklerini yazarak geri göndermişti. 7 Eylül'de Süvari Kolordusu, hareketine engel olan bağ ve bahçelik ova kesiminden kurtulmak için kuzeybatıya kaydı. Böylece 1'inci ve 2'nci piyade kolorduları ön safhaya çıkarak süvari birlikleriyle hemen hemen bir hizaya geldi.

Batı Cephesi Komutanı'nın kafasından bir türlü çıkmayan Yunanlıların denizden İzmir'e yeni birlikler taşımakta olduğu düşüncesi, 7 Eylül'de gerçekleşmişti. Getirilen üç alaydı. Bu asker, gemilerden inmeyi reddettiğinden taşıtları Çeşme limanına çekildi. Batırılacakları tehdidiyle asker karaya indirildi. Bu birliklerin Urla yarımadasından çekilmede yararları dokundu.

Türk süvarisi birer tümenle Menemen boğazı, Hamidiye ve Kemalpaşa (Nif) dolaylarına varırken General Frangos, artçılarını 9 Eylül sabahı Balçova'yı bırakacak gibi görevlendirerek birliklerini Urla yarımadasına çekti.

Fransız *Edgar Quinet* kruvazörünün telsizi bugün saat 10.30'da verdiği haberde İzmir'deki konsolosların, "kentlin teslimi bakımından en yakın Türk komutanıyla görüşmek istediklerini" bildirdi(!) Ankara, İstanbul üzerinden telle verilen cevapta İzmir, Turgutlu yoluyla, beyaz bayrak taşıyarak kendilerini belli edip gelmeleri bildirildi. Olaylar hızlandığından gelediler.

İzmir'e giriş düzeni konuldu; İzzettin Paşa'nın askeri vali ve kolordusunun işgal kuvveti olarak seçildiği yayımlandı. Konsolosların herhangi bir önerisinin kabul edilmemesi ve yabancıların hepsine eşit işlem yapılması da bildirildi.

Üç süvari tümeni İzmir ve Karşıyaka'ya hemen hemen aynı zamanda vardılar. Bir yandan Rum ve Ermenilerin ateşleri, Türk halkın serptiği çiçekler altında ilerleyen öncülerden 4'üncü Süvari Alayı'ndan Yüzbaşı Şerafettin, saat 10.30'da hükümet konağına,

14'üncü Süvari Alayı'ndan Yüzbaşı Zeki (Org. Doğan) bir iki dakika sonra Konak'taki kışlaya Türk bayrağını diktiler. Bundan hemen bir saat sonra Başkomutan da Belkahve'de bulunacaktı.

İzmir limanında Yunan savaş gemilerinden başka 3 İngiliz ve 2 Fransız zırhlısı, 2 Amerikan ve 1 İtalyan torpidobotu bulunuyordu. İntizamı sağlamak üzere bunlardan bazı müfrezeler kente çıkarılmıştı. Bir emri olup olmadığını soran bir Fransız deniz subayına, süvari tümen komutanı Mürsel Paşa (Bakû)'nın dili ucuna gelen istek, telsizle İzmir'in alındığının Ankara'ya bildirilmesi oldu. Dumlupınar İzmir arasındaki yolların en kisası (350 kilometre), 10 gün içinde alınmış ve günde 35 kilometreden fazla yol yürünmüştü. Bu, motorlu araçları olmayan bir ordu için görülmemiş bir hızda oluşmuştu. Bu başarı, düşmanı ülkeden atmak isteğinin yanında yurdun yakılıp yıkılmasına engel olmak azmiyle elde edilmişti. Birliklerin gece girmesi istenmediği için 8'inci Tümen'in 135'inci Alayı başta olmak üzere 1'inci Kolordu ertesi sabah İzmir'e girdi.

Bütün silah arkadaşlarını bir günlük emirle kutlayan Başkomutan, 10 Eylül saat 14.00'te İzmir'de Türk milletine bildirisini yayınlıyordu. Bunda, "Eğer Yunan kralı tutsaklarımız arasında bulunmuyorsa bu, taçdarların (aristokrasi) şiarlarının yalnızca milletlerinin sefalarına katılmak ve savaşın felaketli günlerinde saraylarından başka bir şey düşünmemek alışkanlıklarından ileri gelir" diyordu. Bu taşlamanın Dolmabahçe sarayını sarstığını anlamak için biraz ileriye düşünebilmek yeterli olacaktır.

9 Eylül'de İzmir'in içinde 4000 tutsak ele geçmişti. İzmir'in Türkler eline geçtiğini gören 18'inci Yunan Alayı Grubu, takip eden 3'üncü Süvari Tümeni'ne ek olarak İzmir'den gönderilen başlıca süvari birlikleriyle Seydiköy'de sarılıp tutsak edildi. 4300 insan ele geçmişti. Ancak 200 (Yunanlılara göre 700) kişi Urla yarımadasına kaçmıştı. Çeşme'den de çekilen düşmanın son gemilerle ayrılması 18 Eylül'de, Erdek'ten 18 Eylül'de oldu. İzmir'deki İngiliz amiralinin, "Barış halinde mi, savaş halinde mi bulunuyoruz?" yolundaki sorusuna, Nurettin Paşa'nın, "Siyasal ilişkiler yoktur; kurulması gerekir" sözü, bu cevabı bir bunalım sebebi yapmak is-

teyden İngiliz konsolosu tarafından Başkomutan'a duyuruldu. Hatta "İngiltere ile savaş mı istiyorsunuz?" diye soruldu. Bu olayı; her asker ve görevlinin yabancı görevlilerle ancak protokol düzeyinde ilgilenmesi gereğini duyurmak için burada bir kez daha anıyoruz.

Eskişehir ve Bursa Üzerine Yapılan Harekâtlar

Başkomutanlık Muharebesi sırasında Kocaeli ile Eskişehir arasındaki birliklerimiz şaşırtma saldırıları yapmışlardı. 2'nci Ordu'dan 1'inci Tümen ile mürettep Süvari Tümeni (+ Muhafız Taburu) 30 Ağustos'ta Kütahya üzerinden İnönü'ye yöneltildi. 3'üncü Yunan Kolordusu'nun bağımsız alaylarla birlikte dört tümene yakın kuvveti vardı ki karşısına yöneltilmiş Türk birliklerinden iki kat üstündü. Başkomutan'ın, İsmet Paşa'nın önerisini benimsemesi dolayısıyla buraya daha fazla kuvvet ayrılmamış olduğunu kaydetmek gerekir.

31 Ağustos sabahı erken saatlerinde Seyitgazi dolaylarındaki düşman siperlerini boş bulan 41'inci Tümen de, Batı Cephesi Komutanlığı'nca, Sabuncupınar üzerinden İnönü doğrultusuna yöneltilmiş ve sonra yetişemeyeceği anlaşıncı İzmir'e ilerlemekte bulunan ordusuna (2'nci) katılma emri almıştır. Bu tümen de havaya sallanan bir kılıç gibi bir iş görmeden kalacaktı.

Bu arada 2 Eylül 1922'de birlikleriyle İnönü güneybatısındaki 1320 rakımlı tepeye varan Mürettep Süvari Tümeni Komutanı; Yunan yürüyüş kollarının Çukurhisar'dan Bozüyük'e çekildiklerini gördüğü halde saldırıya geçmedi. Daha önemlisi, 3'üncü Kolor-

du Komutanı'nın Karaköy boğazını tutması için verdiği emri de hayvanların sulanması bahanesiyle geçiştirdi.³⁴

2'nci Ordu Komutanı'nın 3 Eylül'de 3'üncü Kolordu'ya yazdığı telsizde, bu kolordunun da İzmir yönüne alınması ihtimalinden söz etmesi, 3'üncü Kolordu'nun bir gün oyalanmasına ve bu günü düşmanın kazanmasına yol açtı.³⁵ Bu bölgede her aşamadaki komutanların karar ve icraatlarındaki isabetsizliklerle yanlışlar pek çoktur.

Yunan 3'üncü Kolordusu böylece kolaylıkla İznik gölü güneyinde Dimboz-Aksu çizgisine çekildi. 3'üncü Kolordumuz bu çizgideki düşmanla temas kurarak saldırıya geçti. Bu saldırının başarıya varması, büyük çapta Kocaeli Grubumuzun Orhangazi üzerinde elde edeceği başarıya bağlıydı. Her iki yönden yapılan saldırılar geç ve kısmi gelişme gösterdiğinden Yunan Kolordusu 8 Eylül'de Gemlik-Bursa doğusu çizgisine çekildi. Düşman Marmara kıyısındaki iskelelerden çekilme talimatını uyguluyordu.

Bugün birer İngiliz, Fransız ve İtalyan subayından oluşan bir kurul, Yunan komutanlığına başvurarak Bursa camilerine zarar gelmemesini, kendilerinin bu amaçla görevlendirildiklerini ve iki Fransız bölüğünün de Mudanya'ya çıkmış bulunduğunu bildirdiler.

Yunanlılar 11'inci Tümen ile Jiras Müfrezesi'ni Mudanya'nın 15 km doğusundan güneye uzanan bir çizgide örtmede bırakarak öteki birliklerini Ulubat gölü doğu ucundan denize uzanan bir mevzie çektiler.

1'inci Türk Tümeni gördüğü direnci kırarak 10 Eylül gecesi saat 22.55'te Bursa'ya girdi.³⁶ Bu tarih Batı Cephesi'nin muharebe raporlarında 11 Eylül olarak gösterilmiştir. Bursa'nın kurtuluşu da 10 Eylül yerine 11 Eylül'de kutlanmaktadır.

10 Eylül gecesi Bursa'ya girilirken tutsak edilen bir karargâh subayında kolordusunun harekât emri bulundu. Böylece düşmanın amacı öğrenildiğinden Mudanya doğusundaki Yunan örtme birliğine karşı bir saldırı düzenlendi. Kocaeli Grubu doğudan, mürettep Süvari Tümeni'yle 1'inci Tümen güneyden ilerletildi. 1'inci Tümen'in geç kalması yüzünden, bu düşman Mudanya yakınına çekilebildi. Ne var ki Türk tümenleri atik davranarak

11'inci Yunan Tümeni'ni Mudanya dolayında sardılar. 11'inci Yunan Tümeni (-1 alay) teslim zorlandı. Jiras Müfrezesi ile 11'inci Tümen'in bir alayı geride Çerkes Ethem birliklerine kavuşup Karacabey'e çekildiler. Mudanya'da 200 subay, 6500 er esir alındı. Pek çok gereç ele geçirildi.

3'üncü Yunan Kolordusu Karacabey ile Bandırma arasında bazı direnişler gösterdikten sonra 19 Eylül sabahı Erdek iskelelerinden son vapurla ayrıldılar. Ayrılmadan önce, halkı tehlikeye atarak cephanelerini yaktılar. 3'üncü Yunan Kolordusu üzerinde bir zafer kazanılmasını öneren Fevzi Paşa haklı çıkmıştı. Gerçekten 2'nci Ordu'nun dört tümeni (16'ncı, 17'nci, 61'inci ve sonradan alınan 41'inci Tümen) ile 4'üncü Kolordu'nun dört tümeni (5'inci, 11'inci, 12'nci ve 23'üncü Tümenler) hemen hemen kurşun atmadan ve boşuna uzun yürüyüşler yaparak İzmir'e ulaştılar; ancak özlemlerini giderebildiler. Bunlardan birinci grupta saydıklarımızın Altıntaş dolayından Bandırma'ya yöneltilmeleri bize ikinci bir askeri zafer kazandırabilirdi.

Türk Büyük Taarruzu'nun Değerlendirilmesi

Türk Büyük Taarruzu bütünüyle Anadolu'yu ve Türk milletinin varlığını kurtarmıştır. Bu harekâtın çekirdeği olan Başkomutanlık Meydan Muharebesi, bu bakımdan Malazgirt Meydan Savaşı kadar önemli ve şüphesiz ondan daha meşrudur.

Süvarinin düşman gerisinde yer almasıyla başlayan muharebeler, yarma sonucu önce bir yanlı, sonra iki yanlı kuşatmaya dönüşmüştür. Tesadüflerden doğmuş değil, her safhasıyla düşünülmüş planlanmış, savaş ilkelerinin uygulanışıyla elde edilmiş bir zaferdir. Meydan savaşını ulusun sınavı sayan Başkomutan'ın nelere başvurduğunu daha önce görmüştük.

26 Ağustos'ta başlamak bakımından Malazgirt'e ve Tannenberg'e gösterdiği benzerlik, bir özenme sonucu değildir. Bilindiği gibi Başkomutan saldırı tarihini 24 Ağustos olarak seçmiş iken, 26 Ağustos günü başlaması, İsmet Paşa'nın bu tarihi birliklerine daha önceden bildirmiş olmasından doğmuştur.

Mustafa Kemal'in fiziksel temeldeki 207.942 kişilik bir ordu ile motorlu araçlara dayanan 225.000 kişilik düşman üzerinde kesin sonuçlu bir zafere varması, onun dehasıyla General Hacıanesti'nin beceriksizliği yüzünden sağlanmıştır.

Taktik alanda yapılan yanılgılara karşın ergin bir stratejiyle Yunanlıların 4'üncü ve 11'inci Tümenleri yok edilmiş, ötekiler çok ağır kayıplara uğratılmış; ama en önemlisi düşman parçalanarak stratejik direnmeden uzak bir hale getirilmiştir. Bunun bir anlamı da saf dışı edilmektir.

Mustafa Kemal gibi yüzyılların ancak yetiştirdiği deha gücünü, komutanlarımızın hepsinden bekleyemeyiz. Ama ordu, kolordu ve tümen komutanlarımız ona ayak uyduracak güçte olsalardı, 30 Ağustos'ta yedi Yunan tümeni tutsak alınabilirdi. Buna stratejik takip safhasında biraz yaklaşılmıştır.

Yunanlıların İzmir doğusunda büyük kuvvetlerle direnebilecekleri ihtimalinin abartılması ile 3'üncü Yunan Kolordusu üzerinde bir zafer sağlanmamış olması üzücüdür. Kayıplar şöyledir:

	Mevcut	Şehit-ölü	Tutsak-yitik	Yaralı	Savaş yitimi
Türkler	207.942	2.543	1.865	9.855	13.162
Yunanlılar	224.992	18.250	35.000	16.030	69.280

Yunanlıların kaza ve hastalık gibi nedenlerle birlikte savaş dışı genel kayıpları 73.000'i geçer. Bu, ordunun yüzde 33'ü oranında ağır bir kayıptır. Bunun yanında 213 top (yüzde 52), 900 ağır makineli ve 1000 kadar hafif makineli bırakmışlardır. Öyle ki sonradan Yunanlılar Anadolu'daki 12 tümen ve 9 bağımsız alayla ellerinde kalan silahlardan ancak 4 tümen kurabilmişlerdir.

Türk yüksek komutanlığının savaş ilkelerini uygulamada gösterdiği özen daha önce ele alınmıştı. Demiryollarından ancak 60 kilometre ayrılma olanağındaki bir hareket gücüyle hiçbir başkomutan böyle bir karara varamazdı. Türk Başkomutanı'nın, "Savaş, savaş besler" diye düşündüğü görülür.

2'nci Ordu'nun ağır davranışı, 1'inci Ordu'nun yedeklerini kullanmaması, Süvari Kolordusu'nun bildiğince hareket diye nitelendirceğimiz icraatı ters etkiler yapmıştır. 30 Ağustos günü taarruz çemberini kapamayanların, hem o zaman için, hem de gelecek günlerimiz bakımından, hareketlerinin önemi üzerinde durulmalıdır. Oluşundan hemen hemen elli yıl sonra bile tarih, o zamanın iz-

lenimlerine dayanılarak haklı çıkma ya da teveccüh dağıtma aracı olarak kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu bakımdan Büyük Taarruz harekâtı ile ilgili iki örnek vermek zorunda bulunuyoruz.

Birinci olarak şu tek satırı okuyalım: “Salih Paşa’nın karşısında kolordu bozguna uğradı.”³⁷

O kadar ilginç bir yargı ki büyüüne bağlanıp belleğinizi yormaktan kendinizi alamıyorsunuz. Bu, herhalde Afyonkarahisar kuzeyindeki Yunan tümenlerinin 27 Ağustos gecesi yaptıkları ve 61’inci Tümen’in 30 Ağustos öğleye kadar düşmanla temas kurmadığı çekilmeler değildir; diyorsunuz. 61’inci Tümen’in 30 Ağustos günü İşören-Kızıltaş deresi doğrultusunun kapanmasını ihmal ederek Çalköy batısına doğru yaptığı ve 12’nci Yunan Tümeni’ni durdurması, ama buna karşı 25 bin Yunanlı’nın kaçmasına yol açan icraatı olmasa gerektir; diye düşünüyorsunuz. Herhalde bu tümenin 3 Eylül’de, üstlerinin uyarılarına karşın Gediz doğrultusunda gitmeyerek 15’inci Yunan Tümeni (-1 alay)’ni kaçırmaması hiç olamaz; diyorsunuz. Hatta acaba bu, bilinmeyen bir Yunan kolordusu mudur demekten de kendinizi alamıyorsunuz. Yorulup altından gelen uzun fıkrayı okumaya koyuluyor ve şaşkınlık içinde görüyorsunuz ki bu satırlar İsmet Paşa’nın, Yarbay Salih’i 61’inci Tümen Komutanlığı’na atamada isabet gösterdiğini ispatlamak için yazılmıştır. Ve 2’nci Yunan Kolordusu’nun; Alayurt (Bavurdu)-Çay doğrultusunda bir saldırı yapmak için 61’inci Türk Tümeni’nin karşısındaki bir Yunan alayının arkasına sürdüğü 13’üncü Yunan Tümeni’nin; Afyonkarahisar batısındaki Türk başarısı üzerine, İlbulak dağına doğru çekilmesi olayıdır. Oysa bu çekilme karşıdan gelen bir baskı etkisi altında yapılmamıştır. Hatta 61’inci Tümen, bu 13’üncü Yunan Tümeni’ne ne savaştığı Kazuçuran tepesi dolayında rastlamış, ne de savaşmıştır; tesadüfi bir teması bile olmamıştır.

Başka bir örnek Orgeneral Fahrettin Altay’ca verilmiştir. Bu da Süvari Kolordusu’nun piyadeye koşturarak Ahır dağı geçitlerinden geçmesinin, Yunanlılarca buraların sürekli olarak tutulmadığının 24 Ağustos’ta belli olması üzerine kendi önerisi sonucu 25 Ağustos’ta kararlaştırılmış olduğu iddiasıdır. Büyük Taarruz plan-

lanması ve hazırlık emirlerinin verilmesi daha önce görüldüğü gibi, Ahır dağı geçitlerinden Süvari Kolordusu'nun geçmesi sorunu, aylar öncesine dayanır. Geçitlerin hâlâ tutulmadığının saldırı arifesinde belli olması için kolordunun verdiği rapor kastediliyorsa, yazı da o yolda kaleme alınmalıdır.³⁸

Bu iki örneği vermekle düşündüğümüz amaç eleştiri değil; okuyunun yargılarını dikkatle yapılmış incelemelere dayanarak vermesi için uyarmaktır. Yunan ordusu için bir iki noktaya değinmemiz gerekir. Yenilginin geçmişi, bir dik açı üzerinde ve yetenek dışı bir cepheye yerleştirilmesine dayanır. Mevziler önünde genel ile ri karakol çizgisi kurulmamış olması, büyük bir baskına uğramada etkili olmuştur.

Yunan ordusu: ya kuvvetiyle orantılı bir cephe tutmakla (Gemlik-Edremit çizgisi içinde olarak ya da olmayarak Milne hattının tutulması gibi), ya İstanbul ve Trakya hedeflerine koştuktansa bütün kuvvetlerini Anadolu'ya getirmekle veya 27 Ağustos öğleden önce 2'nci Kolordu'yu bütünüyle Afyon batısına getirebilmekle ya da 27 Ağustos sabahından itibaren Kütahya ve Dumlupınar üzerine çekilmeye başlamakla ağır bir yenilgiden kurtulabilirdi. General Trikupis'in 28 Ağustos akşamı İlbülak dağı dolayından yapacağı çekilmeyi ertesi sabaha bırakması da yanlış olmuştur. Ama gene de bütün bu tedbirler, yanlış bir dava güdenlerin önünde sonunda yenilmesinin önüne geçemezdi.

Önce Kırız dağı-Murat dağı-Ahır dağı seddi ve sonra Ege'ye uzanan sıradağlar önleyici takibe elverişli değildi. Yunanlıların yaptığı tahribat bu güçlüğü artırmıştı. Bunlara karşın, o zamanın dolaşık yollarıyla 350-400 (kuş uçuşu 250) km'lik yol, 10 günde alınmıştı. Piyade ve süvari 8 Eylül'de birlikte İzmir kapılarına varmışlarsa bu, piyadenin var gücüyle yürümesi yanında süvarinin yol koşulları nedeniyle hareket gücünden gereğince yararlanamamasından ileri gelmişti. Kuva-yı Milliye müfrezelerinin de ordu ile birlikte çarpıştıklarını (karşımızda Ethem'in ve Hayin Memiş'in kuvvetleri vardı) gördük. Bu müfrezeler *Harp Tarihi* dergisinin resmi yayınlarında gösterilen 100 sayısınca ve özellikle Mustafa Kemal'in istediği nitelikte olsalardı, düşman daha güç duruma düşerdi.

Musul'a Karşı Yapılan Girişimler

13'üncü Kolordu 1919 yılının Martı'na kadar Diyarbakır bölgesine çekilmişti. Bu kolordunun komutanı Albay Cevdet'in kurntulu yaradılışından birkaç kez söz etmiştik. Bunun da etkisiyle Karacadağ doğusunda ulusal müfrezelerin örgütlenmesi ve aşiretlerin milli dava için kullanılması gerçekleştirilemedi. Bununla birlikte batının efeleri gibi, güneyin aşiretleri de kendilerinden beklenen ilgi ve babayiğitliği kitle halinde gösteremediler. Burada da halk çocukları silaha sarıldı.

Fırat ırmağı doğusunun Elcezire Cephesi diye adlandırılmasıyla başına Nihat Paşa (Anılmış)'nın getirilmesi 20 Haziran 1920'de olmuştur. Bu sıralarda güneydeki 2'nci Kolordu Sakarya savaşmalarına alınmış ve Elcezire Cephesi için belli başlı kuvvet olarak (Antep Bölge Komutanlığı dışında) sadece 2'nci Tümen kalmıştı.

Öte yandan topraklarının işgalinden memnun kalmayan Musul ve doğusu halkının yer yer ayaklanmaları 1920 ortalarında genişleyince İngilizler, Revandiz dolaylarından geri atıldı. Bu halk, Türkiye'ye bağlılığını ilan etti.

Bu hareketi desteklemek üzere 1920 sonlarında Süleymaniye dolayları komutanlığı adıyla Binbaşı Şevki emrinde Revandiz'e gönderilen bir bölük (5 subay, 100 er), İngilizlerin üzerine sürdük-

leri kuvvetleri attı ise de kuvvet azlığından halkının çoğu Türk olan Kerkük dolayına da sokulamadı.

Kaleyi içinden yıkmak siyasetini uygulayan İngilizler, Hindistan'da işkence altında tuttukları Şeyh Mahmut'u 1921 sonlarında Kürdistan Hanı(!) olarak buralara getirip bölgeye egemen oldularsa da bazı gizli kurumlar Ankara'yı tanımakta devam ettiler. Irak'taki bu gizli örgüt ve Uceymi Paşa daha önce söz konusu edilmişti.

Özdemir müfrezesinin harekâtı

Gazi Mustafa Kemal, 1 Şubat 1922'de bölgenin kuvvetçe pekiştirilmesini istemişti. Bölge halkının, bir komutan ile bir sancağın gönderilmesi halinde bu sancağın Kerkük güneyinde Hamrin dağına dikileceği vaatleri de Cephe Komutanlığı'na geliyordu. Cephe Komutanı Cevat Paşa (Çobanlı) Gaziantep kahramanı Yarbay Özdemir müfrezesini hazırlattı. Bunların mevcudu yüz kişi idi. İçlerinde güneydeki muharebeler sırasında Türkiye'ye sığınmış olan bazı berberi asıllı askerler de (Tunus ve Cezayirli) vardı. Kuzey Afrikalıların Arapça konuşmalarından bölgede etkili olacakları sanılıyordu.

1922 baharında bölgede İngiliz, İngiliz yanlısı Arap, Ermeni, Nasturi ve kimi Kürtlerden 400'e yakın tüfekli bulunduğu ve Büyük Zap ırmağı batısındaki aşiretlerin İngilizlere yatkın olduğu haberleri alınıyordu. 22 Mayıs 1922'de Diyarbakır'dan kalkan ve yolların kötülüğü yüzünden 22 Haziran 1922'de Revandiz bölgesine varan Özdemir müfrezesi, bölgede bir hazırlık bulmadığı gibi yanında götürdüğü Kuzey Afrikalılar da hoş karşılanmadı. Bu askerler daha çok gündelik para alma umuduyla İngilizlere geçtiler. Büyük Zap ırmağının doğusundaki Sürücü, Barzan, Zebar aşiretleri birliğimizi destekler durum aldıysa da daha kalabalık olan Balık Simko ve benzeri aşiretler muhalif tutum aldı. Özdemir, Balık aşiretine yüklenerек bunun kuvvetlerini yendi ve bağlılık sözü alarak onu ve ötekileri de bağışladı (Temmuz 1922).

Derbent Savaşı ve Musul'a karşı askeri harekât düşüncesi

Binbaşı Şevki müfrezesiyle birlikte Özdemir'in kuvveti 200 erdi. Bir de topları vardı. Bölge gençlerinden 1000'e yakın asker toplanmış ve aşiretlerden 8000 kişilik bir destek de sağlanmıştı. Ama İngilizler de kuvvetlenmişlerdi. 2 süvari tugayı, 1 istihkâm bölüğü, 3 batarya ve Irak taburlarıyla 6000'e yakın kuvvet olmuşlardı. 5000'den fazla da aşiret kuvvetleri vardı. En önemlisi 50 kadar uçağa sahiptiler.

Zap ırmağının kolları önünde mevzilenen İngilizlere karşı Yarbay Özdemir'in 12 Ağustos'ta başlayan saldırıları başarıyla geliştirdi. 31 Ağustos 1922'de düşmanı kuşatacak bir duruma da girilmişti. Ama aşiretler talana girişince İngilizler çekilme olanağı buldular. Şeyh Mahmut ile temas kuran Yarbay Özdemir, onun desteğini daha doğrusu destekleme vaadini sağladı.

Genelkurmay Başkanı, 7 Eylül 1922'de Salihli'den Doğu ve Elcezire Cephesi Komutanlıklarına Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Musul'a karşı taarruz hazırlığı yapılmasını istedi. Doğu Cephesi, birliklerden kuracağı bir mürettep tümen; Elcezire Cephesi de bir piyade tümeni ve bir süvari tugayı katacaktı. İki ay zaman isteniyor, 500 bin lira ödenek (çoğu altın) bekleniyordu.

Batıda kazanılan zaferin doğurduğu yeni durum üzerine Yarbay Özdemir de saldırıya geçme izni istedi. Kendisine, Elcezire Cephesi'nin yapacağı saldırıya katılmak üzere ilerlemesini ertelemesi buyruldu. Musul'a karşı yapılacak saldırı için Midyat-Cizre-Şirnak çizgisinde yığınak yapılması da düşünüldüyse de barış görüşmelerinin kolay yürümemesi yüzünden buraya uçak da ayrılmadı. Bir yandan çetin barış görüşmeleri Musul'u Milletler Cemiyeti'nin kararına bırakırken kış gelmişti. Aslında küçük birliklerle yapılacak harekâtın başarısı da güven sağlayıcı olamazdı. Nitekim ikmal işleri sağlanamayan Yarbay Özdemir kuvvetten düşerken; İngilizler, Türk olmayan halktan topladıkları 10 bin kişilik kuvvetle (50-60 uçak) saldırıya geçtiler. Haftalarca direnme gösteren Özdemir geriledi. Balık aşiretinin etkisinden de kurtulmak için Da-

rüsselam'dan dağlık bölgeye vurarak Gelişin gediği üzerinden İran topraklarına çekildi (21 Nisan 1923). Uşnu'da İranlılara teslim oldu. Barzan aşireti de kendisinden yüz çevirmiş olduğu için bu harekete başvurmak zorunda kalmıştı.

Silahtan arındırılmakla birlikte Türk kuvvetleri horlandılar. Kendilerine yiyecek bile verilmedi. Müfreze 13 Mayıs 1923'te Van'ın Özalp ilçesi sınırında Türklere teslim edildi. Yarbay Özdemir'in kahramanlıklarla dolu serüveni böylece sona erdi.

IX

SAVAŞIN SONA ERDİRİLMESİ ve LOZAN BARIŞ KONFERANSI

Mudanya Mütarekesi

Muhtemel dış müdahaleleri önlemek amacıyla ilk günlerdeki başarımızı önemsiz göstermemiz hedefine ulaşmıştı. İtilaf Devletleri olabildiğince Yunanlıları korumak üzere ancak 4 Eylül 1922’de ortaya atıldılar. İstanbul’daki olağanüstü komiserleri barışa gidilmesini önerdiler. Başbakanın kendisine iletmesi üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal 5 Eylül’de Eşme’den verdiği cevapta, “Yunan ordusunun Anadolu’da direnme olanağı kalmadığını”, “Yunanistan’ın resmi olarak doğruca ya da İngiltere aracılığıyla başvurması” halinde; Doğu Trakya’nın 15 gün içinde ve 1914 sınırlarıyla teslimi, Yunanistan’daki tutsak ve tutuklularımızın geri verilmesi ve Anadolu’da yaptıkları tahribatın ödenmesi şartlarının ileri sürülmesini bildirdi. 10 Eylül’den sonraki başvurularda bu şartların başka türlü olabileceğinin eklenmesini de belirtti. Mütareke isteği, Anadolu’nun İstanbul’daki temsilcisi Dr. Hamit aracılığıyla yinelendi. Bunun Mustafa Kemal’e geçirilmesi sırasında Yunan ordusu da Anadolu’dan atılmıştı. General Pélle (İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri) İzmir’e gelerek Başkomutan ile yarı resmi bir görüşme yaptı (19 Eylül). Ordularımızın tarafsız bölgeye girmemeleri yolunda General Pélle’nin isteğine karşı Başkomutan, böyle bir bölgeyi tanımadığımızı ve takip halindeki ordularını durduramayacağını söyledi. Konuşma sırasında Fransız Franklin Bouillon’un İzmir’e geleceği bildirilmişti.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın, daha önceki hazırlayıcı emirlerini tamamlayan 19 Eylül 1922 emri üzerine ordular İstanbul ve Çanakkale boğazlarına doğru ilerlemeye başladılar.

Fransız Başbakanı, İngiliz Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris'teki maslahatgüzarı, Türk zaferinin yarattığı durumu görüşmek üzere Paris'te toplandılar (20-25 Eylül). Bu sırada Türk birlikleri Erenköy ve Biga'yı aldı. 2'nci Süvari Tümeni birlikleri, tüfek omuza asılı ve namluları aşağıya dönük olduğu halde İngiliz birliklerinin arasından süzülüp daha da ileriye gittiler. Tüfeklerin, hasımca davranış göstermeyen taşıma biçimi, İngiliz askerinin ateş açmasına da yol vermemiştir.

İngiliz Yüksek Komiseri'nin birliklerimizin çekilmesi yolunda Çanakkale mutasarrıfına verdiği protesto, uzun yazışmalara yol açtı. Başkomutana aktarılan notaya Mustafa Kemal, "birliklerimizin takip halinde olduğunu, Yunan uçaklarının 23 Eylül'de Ezine üzerinde uçtuklarını", İngilizlerin, "Çanakkale doğusunda Türk halkına tahkimat yaptırdıklarını, Ankara hükümetinin tanımamış olduğu bir tarafsız bölgeye girmemek için bir neden" bulunmadığını bildirdi.

İngiliz Başbakanı Lloyd George, Türkiye'ye savaş açmak için çırpındı ise de İtilaf Devletleri'nin öteki üyeleri birliklerini Çanakkale'den çekerken Dominionlar (İngiliz Topluluğuna bağlı uluslar) buna yanaşmadılar. General Harrington ateş emri vermeyerek sağduyusuyla bir oldubittinin önünü almış oldu.

28 Eylül'de İzmir'e gelen Franklin Bouillon, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül notasını getirdi. Bu notada, Edirne içinde olduğu halde Doğu Trakya'nın Yunan ordusuna boşalttırılacağı, Türk jandarma ve görevlilerinin bu bölgeye geçirileceği ve buranın batı kesimlerinde Türk ve Yunan birlikleri arasında bir tampon bölge bulunacağı, Boğazların iki yanında Milletler Cemiyeti denetiminde bir askersiz bölge kurulacağı ve azınlık haklarının tanınması gerektiği bildiriliyordu. Franklin Bouillon da sözlü olarak her şeyin Türklerin isteğine göre düzenleneceği yolunda teminat veriyordu.

Türk Dışişleri Bakanlığı, verdiği karşılıkla, Franklin Bouillon'un verdiği teminata dayanarak askeri harekâtı durduracağı-

mızı bildirdi ve 3 Ekim için Mudanya’da mütareke görüşmelerine başlanmasını önerdi. Yukarıda sözü geçen Boğazlar düzeni üzerine ilk tepki Sovyetler’den geldi. Bu hükümet, Boğazlar’da yalnız Türkiye’nin egemen olması gerektiğini devletlere birer nota ile bildirdi.

Savaş suçlularını cezalandırmak ve iş başına gelmesi istenen Venizelos’un barış konusunda önemli rol oynamasını sağlamak amacıyla Yunanistan’da 23 Eylül’de bir ihtilal oldu. Toplumsal alanda garip bir tecelli olarak, bu savaşı Yunanlıların başına açan ve dolayısıyla asıl sorumlu bulunan Eleftros Venizelos yeniden iş başına getirildi.

İsmet Paşa’nın başkanlığında 3 Ekim 1922’de Mudanya’da başlayan ilk görüşmelerin elverişli görülmeyen gelişimi üzerine Türk Başkomutanı, İsmet İnönü’ye vermiş olduğu harekâtı durdurma yetkisini kaldırdı. 9 Ekim’de Karaağaç’ın da Trakya ile birlikte Türkiye’ye verileceği yolunda İngiliz Generali Harrington’un açık bildirisi ve General Charpy ile Monbelli’nin de buna katılmalarına karşın, İstanbul’daki komiserlerinin müdahalesi sonucunda yazıya geçilmesi sırasında Harrington’un, “Siyasi Komiserler böyle istedi” demesi; ötekilerin de, “Biz Trakya dedik, Karaağaç demedik” gibi sözler etmeleri üzerine¹ Meriç’in öte kıyısındaki bu mahallerin İtilaf Devletleri’nce işgal altında tutulması, kaderinin barış konferansına bırakılması zorunda kalındı. Bu, bir skandaldı.

11 Ekim 1922 saat 06.00’da imzalanan 14 maddenin başlıca hükümleri şunlardı: Düşmanca hareketlerin durdurulması, İstanbul-Edirne arasındaki demiryolu ulaşımının bir karma kurulca yönetilmesi, Yunanlıların Meriç gerisine çekilmesi, güvenlik amacıyla Karaağaç içinde Meriç batısında bir kuşağın Batılı devletlerce işgali, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden 15 gün sonra Yunanlıların Trakya’yı boşaltmaları ve devletlerin buraları en kısa sürede Türkiye’ye aktarması, toplam 8 bin Türk jandarmasının Trakya’ya geçirilmesi, Boğazlar iki yanında ayırıcı çizgilerin Türk birliklerince geçilmemesi...² Savaş tazminatı için kayıt koydurulmamış (Almanlara koydurulmuştu), Karaağaç’ın akıbeti barış konferansına bırakılmıştı.³

Lozan Barış Konferansı ve Sağlanamayan Haklarımız.

Mücadele, askeri alandan siyasal yöne geçiyordu. İsteklerimiz Misak-ı Milli temelinde derlenmişti. Konferansı düzenleyicilerin Ankara ve İstanbul'dan iki kurul çağırması; İstanbul Hükümeti Başbakanı Tevfik (Okday) Paşa'nın Ankara'dan geleceklere İstanbul'dan seçeceği bir kurulu ekleyerek göndermekte ısrarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin saltanatı kaldırmasına yol açtı (1 Kasım 1922). Böylece tek hükümet kalmış ve Lozan'a da tek kurul gönderilmiştir.

Türkiye 27 Ekim 1922'de barış masasına davet edildi. Lozan'a TBMM adına gönderilen delegasyon, İtilaf Devletleri, Bulgaristan ve gözlemci olarak konferansa katılan Amerika Birleşik Devletleri'yle barışı müzakere edecekti. Sovyetler Birliği, Gürcistan ve Ukrayna'nın katılmalarını istediysen de bunların, yalnız Boğazlar sorunu görüşülürken görüşmelere katılmalarına razı olundu.

Barış sorunumuz 6 yüzyıllık Osmanlı Devleti'nin tasfiyesiydi. Başdelegemiz ve Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya verilen direktif Genelkurmay Başkanı ve altı bakanca Misak-ı Milli temelinde hazırlanmıştı.⁴ Türk başdelegesinin; kurul mensuplarının yetki, davranış ve çalışmaları üzerinde verdiği direktif okunmaya değer özellikler taşıyor.⁵

12 Kasım 1922’de Lozan’a varan kurulumuz kimseyi bulamadı. Fransa’nın Bern elçiliği müsteşarının, toplantıların bir hafta ertelendiğini bildirmesi üzerine bu bildirinin diplomatik usullere uygun olarak yapılması istendi ve öyle de oldu. Bu boş geçecek zamandan yararlanarak Fransız Başbakanı’nın çağrısını kabul eden İsmet Paşa’nın Paris gezisi ancak, sağlam olduğumuzu göstermeye fırsat vermek bakımından yararlı oldu. Başbakan Poincarré’nin, “Versay’da Almanlara yapılmış olan işlem size uygulanmayacaktır” sözüne Türk Dışişleri Bakanı, “Bu zaten yapılamaz hale gelmiştir” diyerek karşılık verdi.

Görüşmelere başlanırken İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’dan sonra, müzakereci ikinci tarafın tek devletinin temsilcisi olarak İsmet Paşa’nın da bir söylev vermesi, konferansta eşit haklarla yer aldığımızın işareti idi. İngiliz Curzon, Fransız Barreré ve İtalyan Carroni başkanlıklarında üç ana kurul, gereğince altkurullar örgütlenerek çalışmalara başlandı.

Birinci dönemde (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) Musul ve Karaağaç dışında sınırları ilgilendiren konular çözümlenmişti. Fransızlarla bir yıl önce imzaladığımız Ankara Antlaşması’nda güney sınırimızın Cizre dolayında oldukça kuzeyden geçmiş olmasının, Irak ile yeni sınırimızın da zararımıza çizilmesine etki yaptığı hatırlanmalıdır. Konferansı uzatan sorunlar, kapitülasyonlardan doğan mali ve ekonomik sorunlar oldu. Ara verme değişimiyle adlandırılan kesintiden sonra 23 Nisan 1923’te başlayan 2. dönem, bu sorunların çözümlenmesiyle uğraşarak geçecektir.

Konferansın kesintisinden önce Fransız Başbakanı Poincarré’nin görüşmelerde daha ılımlı tutum göstermemiz (aslında bu İsmet Paşa’nın değiştirilmesi anlamındaydı) yolundaki yazısına TBMM Başkanı Mustafa Kemal, nazikçe bir karşılık vermişti. 4 Şubat 1923’te konferans kesildiği zaman Türk başdelegesi yaptığı bir basın toplantısında ilk gelen, son ayrılan ve görüşmelerde iyi niyet gösteren delegasyonun, Türk kurulu olduğunu açıklayarak Bükreş üzerinden Türkiye’ye döndü. Romen hükümetinin arabuluculuk önerisi umut verici önerileri kapsamıyordu. Meclisteki muhalifler İsmet Paşa’yı çok eleştirdiler. Konferansa ara verilmesi

sırasında elimize tutuşturarak imzalamamızı istedikleri projeye Ankara'dan cevap vermemiz üzerine, 23 Nisan 1923'te ikinci dönem görüşmeler yine Lozan'da başladı. Bu kez İngiltere'yi Rumbold, Fransa'yı General Péllé ve İtalya'yı Montagna temsil ediyorlardı. Toplam üç ay daha çalışıldı.

Ana sorunlarda ilginç tartışmalar şöyle olmuştur; bunlar sırasıyla, Boğazlar, Patrikhane, Musul, Mübadele, Savaş tazminatı konuları olacaktır: Sovyetler, Boğazların Türklerin denetiminde ve savaş gemilerine kapalı tutulmasını istiyordu. Çünkü bu, kendi işine geliyordu. Öteki devletler bu suyolunun hem barış ve savaşta, savaş gemilerine açık tutulmasını; hem de Boğazların iki yanında ve Marmara kıyılarında askersiz bölge kurulmasını savunuyorlardı. Gerçi Türkiye Misak-ı Milli'de her çeşit geminin barışta serbest geçişini kabul etmişti. Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir kurulun denetimini ve askersiz bölge bırakmayı kabul etmekten kurtulamadık. Bu rejim, 1936 Montrö (Montreux) Antlaşması'na kadar sürdü. Amerikan delegesi, bir kurulun değil; deniz ataşelerinin bu denetimi yapmasını önerecek kadar gaflette bulundu. Bu konu üzerinde Amerikan delegesi Child ile bir görüşme yapan İsmet Paşa, hükümetine yazdığı raporda şunları bildiriyordu: "...Şimdiye kadar dikkat ettim ki Amerika, hangi sorunda İtilaf Devletleri'nden ayrı bir düşünce ileri sürmüştü bu, muhakkak Türkiye'ye karşı daha şiddetli bir çözümleme için yapılmıştır. Bununla birlikte en çok sakındığım tarafsız bir düşman olduğu için özel bir dikkat gösteriyorum."⁶

Patrikliğin İstanbul'dan çıkarılması yolundaki önerimiz, alt komisyonda Fransız ve İtalyan delegelerince olumlu karşılanmışsa da Amerikan delegesinin söylevi olumsuz etki yaptı.

Nitekim Batılı büyük devletler ana kurulda bu olaya, dünya kiliselerinin karşı olduğunu söylediler (2 Mart 1923). Delegelerimizden Dr. Rıza Nur'un; Patriklik sorununun İsmet Paşa'nın başı altından çıktığını ağızdan kaçırmayı, karşımızdakilerin daha çok direnmesine yol açtı. Bu kurumun yalnız dinsel işlerle uğraşacağı yolunda Lord Curzon'un verdiği teminata dayanılarak, bir haçlı mücadelesi görünümü vermemek için İstanbul'da kalmasına razı olundu.

Resmi ve özel yönlerde üzerinde çok tartışma ve görüşme yapılan Musul konusunda bir taviz koparmadıkça İngiliz başdelegesi- nin başkalarını da kışkırtarak her sorunda, her konuda işimizi güçleştirdiğini anlamıştık. Hatta İsmet Paşa, bu bakımdan konferansı geçici olarak bırakmamızı da hükümete önermişti. Bunun, barıştan sonra Milletler Cemiyeti çevresinde çözümlenmesine razı olmuştuk. Lozan'da çözümlenmesini uzun süre savunan Dr. Rıza Nur da bu çözüm yoluna katılmıştı. Bu delegemizin sonraları, "İngilizler Süleymaniye'yi vereceklerdi. Biz Musul'u da istedik. Hep- sinden de olduk" demesi dikkate değer. Gerçekte ise Kerkük'süz ve Musul'suz, halkı çoğunlukla Türk olmayan Süleymaniye'nin kay- bı önemli değildir. Çıplak gerçek: İngilizlerin bu petrol kaynağını bırakmak istememelerinden çok 1918'den beri Musul'un Irak ül- kesinde kalacağı yolundaki kesin bildirimlerle geri dönemeyecek du- ruma girmiş bulunmalarında yatıyordu.

Türk ve Rum ahalinin mübadele edilmesi, silahlı kuvvetlere bir kısıntı konulmaması, elde edilen başarılardandı. Sınırlı süreler için yabancı tüzel danışmanlar tutmayı taahhüt etmemiz, gümrük nis- petlerinde değişiklik yapmamayı kabulümüz, limanlarımız arasın- da yabancı gemilerin taşıma yapmaları gibi hükümler sürekli taviz sayılmamalıdır. Yabancı kuvvetler barışın yürürlüğe girmesinden 45 gün sonra yurdumuzu boşaltmış olacaktı. Osmanlı borçla- rından payımıza düşeni ödeyecektik.

Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları tahribat için istediğimiz 4 milyar Fransız frankı için tartışmalar çok sert oldu. Yunanlılar 19 Mayıs 1923'te konferansı bırakma tehdidinde de bulundular. Ve- nizelos isteği haklı görmekle birlikte, Yunanistan'ın bunu ödeme gücünde bulunmadığını söyledi.

Karaağaç konusunda zayıf yanımız, 1. Dünya Savaşı'nda Di- metoka'ya kadar olan toprağı savaşa girmesi için Bulgaristan'a vermiş bulunmamızdı (1915). Burayı, savaş tazminatı isteğimizden vazgeçerek alabilmiştik. Karaağaç sorunu barışı tehlikeye sokacak bir gerginlik yaratmıştı. Bunu bildirdiği için Başvekil Rauf Bey ile başdelegemizin arası da açıldı. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra hiçbir yenik devletin savaş tazminatı verdiği görülmemiştir.

Başdelege imza yetkisini 17 Temmuz'da istediği halde cevap alamayınca TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e başvurdu. Onun ara bulmasıyla yetki verildi. Lozan (Lausanne) barışı 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Bu; yüzyıllardır, hatta galip geldiğimiz durumlarda bile imzaladığımız antlaşmaların hepsinden daha onurlu idi. Bu antlaşma hükümleriyle Sevr önerilerinin kıyaslamasını Mustafa Kemal güzel bir özetle yapmıştır.⁷

Lozan Barış Antlaşması'nın Genel Değerlendirmesi

Barış görüşmeleri çok karmaşık sorunların çözülmesi yüzünden 9 ay süreyle uzamıştı. Karşımızdakilerin bizi yıpratmaya uğraştıkları da doğru idi. Yunanlılarla olan sorunlarımız 7 Temmuz 1923'te çözümlendiği halde Batılı devletlerle olanların giderilmesi 17 Temmuz'a kadar sürmüştü.

17 doğumluları terhis etmemizin (Kasım 1922 sonuna doğru 9 doğumlular olmak üzere) bizi görüşmelerde zayıf bıraktığı; dolayısıyla barışı geciktirdiği ve kazancımızı azalttığı yolundaki düşünceler haklı değildir. Zafere ulaşmış bir ordunun, silahaltında tutulması güçtür. Nitekim Türk askeri de bunun örneğini vermeye başlamış ve köyünün yolunu tutanların sayısı 30 bine yaklaşmıştı.

Barışın imzasını geciktirmeye gücümüz yoktu. Anadolu halkı, 12 yıldır silahını bırakmamıştı. Yoksul bir haldeydik. Yunanlıların, çekilirken bile Batı Anadolu'yu yakıp yıkmaları yoksunluğumuzu bir kat daha artırmıştı. 1923 baharından itibaren ordunun beslenmesi güçleşmişti. Hayvan yiyeceği yarı yarıya düşürüldüğü halde kaynaklar daralmış ve örneğin demiryolu köprülerinin atılması yüzünden İstanbul ili sınırlarındaki 3'üncü Kolordu'nun beslenmesi, İzmir üzerinden denizden taşıma yapılmasını gerektirmişti.

Daha büyük kazançlar sağlamamız için, zaman geçirmek değil; yeni bir askeri başarı elde etmeliğimiz gerekirdi. Trakya ve İstanbul'a geçirdiğimiz 8 bin jandarmaya ek olarak İstanbul'daki milli kuvvetleri geliştirmek, ilkel olmaktan ileri gitmeyen çıkarma araçları toplamak, İzmit ve İzmir limanlarını mayınlamak gibi tedbirler kısa zamanda bir başarı elde etmek için yeterli değildi. Çünkü İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Doğu Trakya'da iki tümen eşdeğerinde kuvvetleri vardı.⁸ Yunanlılar Meriç ırmağı batısında 8 tümen bulunduruyorlardı. Kıyı değiştirmeyi ve bu kuvvetleri yenmeyi kısa zamana sıkıştırmak olanaklı değildi. Bir oldubitti sağlanamazdı. Böyle olunca İtilaf Devletleri'yle bir savaşa girme durumunda kalırdık. Bundan elde edilecek kazanç ise, yüklenilecek savaş muşibetlerine göre daha az olurdu. Başkomutan bunları hesap edebilen adamdı. Savaşı kazanan O değil, Mustafa Kemal'in yerine geçmek için Anadolu'ya girmeye çalışan Enver Paşa olsaydı; ya maliye uzmanı Cavit'i barış kuruluna katarak birçok taviz verir ya da barışı çıkmaza sokardı.⁹

Büyük Zafer'in Nedenleri ve Sonuçları

Yunanlıların ilhak amacıyla 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkış tarihini başlangıç olarak aldığımız Türk Kurtuluş Savaşı, fiilen 3 yıl 4 ay; hukuki bakımdan barışın imzasına kadar (24 Temmuz 1923) 4 yıl 2 aydan fazla sürmüştü. Mondros Mütarekesi'nden sonra Rum çetelerine karşı korunmak için Kocaeli yarımadasında ve Karadeniz kıyılarında örgütlenen milli kurtuluş çabalarını; Fransızlara karşı güneyde verilen 'ilkkurşun' savaşlarını başlangıç olarak almadık. İlhaka kararlı olarak Yunan ordusunun yeniden giriştiği teşebbüsü, 15 Mayıs 1919'u temel dönüm noktası kabul ettik.

Ne Sevr, ne 12 Mart 1921 Londra muhtırası ne de 22 Mart 1922 Paris önerileri Türkiye'nin Misak-ı Milli'de belirttiği barış isteklerini karşılayıcı değildi. Bu yüzden savaş, askeri bir zaferi elde edinceye kadar sürdürülmüştür. Böylece kuva-yı milliye ile düşmana direnmek, nizami orduyu kurmak, stratejik savunmada kalmak ve stratejik saldırıya geçmek gibi dönemlerden geçerek savaş sona erdirilmişti.

Öncelikle zaferi kazanmak meşru hakkımızdı, savaşı topyekûn olarak yapmış ve halka mal etmiştik. İttihat ve Terakki yönetimi iyi niyetine karşın ülkeyi uçurumun kenarına getirmiş; muhalifleri de onu çukura iterken yurdu kurtarabilmiştik. Türk önderleri savaşın halka benimsetilmesini politik örgütlere değil; politika üstü

bir politik örgüte (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine) dayanarak yapmışlardı. Politik dehasını, yalnız bu görüşünden bile anlayabileceğimiz Mustafa Kemal, bir tesadüf olarak değil, içinde bulunduğu hal ve koşulların ürünü olarak ortaya çıkmıştı.

Başlangıçta, 1. Dünya Savaşı sonrasının koşulları ve Batılıların yetenekleri iyi değerlendirilmiş; savaş içinde Doğu Devletleri ve Fransa ile anlaşarak tek cephede savaş durumu sağlanmıştı. Sevr Antlaşması'nın imzasına ve bunun kötülüğünün herkes tarafından tam manasıyla anlaşılmasına kadar Türk halkının tehlikeyi iyi gördüğüne inanmak güçtür. Türk Başkomutanı Kuva-yı Milliye'ye dayanarak hemen bir yıl boyunca zaman kazandıktan sonra ordu kurmayı, bundan sonra bir buçuk yıl stratejik savunmada kalarak orduyu savaş gücüne çıkarmayı, sonunda üçüncü dönem olarak stratejik saldırıya geçmeyi iyi uygulamıştı. Taarruz etmesi için meclisin 8 ay süren çabası Mustafa Kemal'i zamansız bir saldırıya sürememişti.

Savaşın yönetimi iyi ellerde idi. Canlarını yalnız yurdun kurtulmasına adanmış subay topluluğunun arasından Yunan ordusundakinden üstün bu yüksek yönetim çıkmıştır. Başkomutan; yalnız askerlikte değil, yeni savaşların gerekli kıldığı birçok alanda da dâhiydi. Beklemesini ve yıldırım gibi inmesini iyi bilen bir hesapçı idi. Tehlike karşısında ürküntüye kapılmayan, iradesini herkese aşılmasını bilen bir başkomutandı. Kurmay Başkanı olarak öze yönelen görüşleri ve sarsılmaz inancı ile dikkati çeken Fevzi Paşa'yı bulmuştu.

Soğukkanlı, inandırıcı ve bazı inada varan kararlılığıyla İsmet Paşa; daha çok sezîşe önem veren, Doğulu tipte ve inançlı General Kâzım Karabekir ve onun çok benzeri General Ali Fuat zamanlarında yerleri doldurulamayacak komutanlardı. Ordu-tümen komutanları, çoğuyla stratejik idrak bakımından yeterince gelişmemiş olmakla birlikte özverili, savaşın güçlüklerine alışmış ve pratik denemeler geçirmiş general ve üst rütbeli subaylardı. Bunlar, eşdeğerlerindeki komutanlıklarda bulunan Yunan komutanlarından aşağı değillerdi. Savaşın kurmay kurulları; büyük karargâhlar için yetişmemiş, çoğu bu öğrenimi bitirmemiş çalışkan, özverili genç

subaylardı. Türk subay topluluğunu yüreği yurt sevgisiyle dolu, gözü pek önderler olarak görürüz.

Türk eri; kanaatli, inatlı, yiyecek ve cephanesi sağlanınca kırılmayan çelik bir yaydı. Yeri geldikçe yanılığlara parmak bastıysak bunu, görevlilerin hizmetlerini küçümsemek için değil, ilerisi için ders çıkarmak üzere yaptık. Bu yanılığların çoğunun haberleşme araçlarının eksikliğinden ileri geldiğine işaret etmeliyiz. Türk ordusu ateş ve lojistik desteğinde daha güçlü bulunsaydı çok daha görkemli başarılar elde edebilir ve savaşı da bu oranda erken bitirebilirdi. Yapılan ve başarılan her şey, Mustafa Kemal'in bir evladı bulunmasından kıvanç duyduğu Türk milletinin. Zafer, her şeyi yoğunundan veren, çoluk çocuğuyla orduyu destekleyen bu ülke halkının kendisine aitti.

Savaş, “Ne olursa olsun barış” düşüncesinden uzak kalındığı sürece bitirilemezdi. Asıl iş siyasette değil, ona yol açacak savaş başarısında kesin sonuç alınmasındaydı. Doğu Cephesi'nde daha erken yapılacak bir saldırıyla savaşın Batı'da bir yıl önce bitirilmesi olanağı yoktu. Çünkü beklenen ve en çok ihtiyaç duyulan şey, insan gücü ya da zayıf tümenler değil; silah ve savaş gereçleriydi. Sovyet yardımları ve daha kesin olarak Fransızlardan son kafilesinin gelmesi beklenen 1500 hafif makineli tüfek ve 150 Berliye kamyonuydu. Sonraları seçim söylevlerinde bazı siyaset oyuncularının dediği gibi, “Mustafa Kemal kendi yerini hazırlamak için üç ayda bitebilecek savaşı üç yıl sürdürmüştü” değildir.

EK

BÜYÜK TAARRUZA KATILAN
KOMUTANLAR¹

Büyük Taarruza Katılan Ordu, Kolordu ve Tümen Komutanları

Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)
 Genelkurmay Başkanı 1. Ferik (Orgeneral) Mustafa Fevzi (Mareşal Çakmak)
 Batı Cephesi Komutanı Mirliva (Tuğgeneral) İsmet (Ferik = Tümgeneral, İnönü)
 Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Orgeneral, Gündüz)
 Kocaeli Grubu Komutanı Albay Halit (Tuğgeneral, Karsıalan)
 18'inci Tümen Komutanı Yarbay (Albay) Mehmet Hulusi
 1'inci Ordu Komutanı Mirliva (Tuğgeneral) Nurettin İbrahim (Ferik = Tümgeneral)
 1'inci Ordu Kurmay Başkanı Albay Emin (Ferik = Tümgeneral, Koral)
 4'üncü Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami (Mirliva = Tuğgeneral, Gökçen)
 3'üncü Tümen Komutanı Albay Kâzım (Ferik = Tümgeneral, Sevrüktekin)
 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Halit (Albay, Akmansü)
 11'inci Tümen Komutanı Albay Derviş (Ferik = Tümgeneral)
 12'nci Tümen Komutanı Albay Osman Nuri (Mirliva = Tuğgeneral, Koptagel)
 1'inci Kolordu Komutanı Albay İzzettin (Orgeneral, Çalışlar)
 23'üncü Tümen Komutanı Yarbay Ömer Halis (Korgeneral, Bıyıktaş)
 15'inci Tümen Komutanı Yarbay Naci (Korgeneral, Tınaz)
 14'üncü Tümen Komutanı Yarbay Ethem Necdet (Albay)
 57'nci Tümen Komutanı Albay Reşat (ölümünden sonra Albay İbrahim Hakkı)
 5'inci Süvari Kolordusu Komutanı Mirliva (Tuğgeneral) Fahrettin (Orgeneral, Altay)
 1'inci Süvari Tümeni Komutanı Albay Mürsel (Mirliva = Tuğgeneral, Bakû)
 2'nci Süvari Tümeni Komutanı Yarbay Ahmet Zeki (Tümgeneral, Soydemir)
 14'üncü Süvari Tümeni Komutanı Yarbay Mehmet Suphi (Mirliva = Tuğgeneral,
 Kula)
 6'nci Tümen Komutanı Yarbay Hüseyin Nazmi (Korgeneral, Solok)
 3'üncü Süvari Tümeni Komutanı Yarbay İbrahim (Albay, Çolak)

- 2'nci Kolordu Komutanı Albay Ali Hikmet (Ferik = Tümgeneral, Ayerdem)
7'nci Tümen Komutanı Albay Naci (Ferik = Tümgeneral, Eldeniz)
4'üncü Tümen Komutanı Albay Mehmet Sabri (Tümgeneral, Beşe)
3'üncü Kafkas Tümeni Komutanı Albay Kâzım (Orgeneral, Orbay)
2'nci Ordu Komutanı Mirliva (Tuğgeneral) Yakup Şevki (1'inci Ferik = Orgeneral, Subaşı)
2'nci Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Hüseyin Hüsnü (Ferik = Tümgeneral, Erkilet)
3'üncü Kolordu Komutanı Albay Şükrü Naili (Ferik = Tümgeneral, Gökberk)
41'inci Tümen Komutanı Albay Alâettin (Mirliva = Tuğgeneral)
61'inci Tümen Komutanı Yarbay Salih (Orgeneral, Omurtak)
1'inci Tümen Komutanı Albay Abdurrahman Nafiz (Orgeneral, Gürman)
Mürettep Süvari Tümeni Komutanı Albay Hacı Mehmet Arif
6'ncı Kolordu Komutanı Mirliva (Tuğgeneral) Kâzım (Ferik = Tümgeneral, İnanç)
16'ncı Tümen Komutanı Albay Âşir (Ferik = Tümgeneral, Atlı)
17'nci Tümen Komutanı Albay Nurettin (Mirliva = Tuğgeneral)

NOTLAR

I. TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NIN TEMELİ: HALK SAVAŞI
(Sayfa 3-27)

- 1 ABD Cumhurbaşkanı A. Lincoln'un demokrasi tanımındaki deyişi kullandık.
- 2 "...Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâ kaydü şart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek." (Nutuk, 1962 ve 1927, s. 12; Söylev, 1964, s. 9)
- 3 Atatürk, Söylev, 1964, s. 11; Nutuk, s. 16.
- 4 Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele ve Ulusal Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1970, s. 245.
- 5 Çev.: Hikmet Tuna, *Topyekün Savaş*, Ulus yayını, Ankara, 1936.
- 6 Ayrıca içinde verdiğimiz sayfa numaraları Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nin I. cildinin 1961; II. cildinin 1959; III. cildinin 1961 ve IV. cildinin 1964 baskılarıdır. Nutuk'un 1962, Söylev'in 1964 baskıları alınmıştır.
- 7 Söylev ve Demeçler, c. II, s. 178; Söylev, s. 428, Nutuk, s. 619
- 8 Söylev, s. 426 ve Nutuk, s. 616
- 9 Dr. Rıza Nur'un bu konuları subaylardan öğrenip Mustafa Kemal'e hatırlatması doğru olsa bile, O'nun bunları düşünmemiş olduğunu göstermez. Özellikle imza ve sorumluluk sahibi olarak değerini eksiltmez.
- 10 Bu konuda Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, İstanbul, 2006, c. I'e bakılabilir.
- 11 *Documents On British Foreign Policy First Series, 1919-1939* (İngiliz Gizli Belgeleri), Londra, c. II ve c. IV; Howard, Harry, *The Partition of Turkey 1913-1923* (Türkiye'nin Bölünmesi), New York, 1931.
- 12 Bu iller Van, Erzurum, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas eski illeriydi.
- 13 H.T.D. (Harp Tarihi Dairesi), Türk İstiklal Harbi, I. Ankara, 1962, s. 38-41.
- 14 H.T.D., Türk İstiklal Harbi, c. I, Mondros Mütarekesi, ek: 4.
- 15 H.T.D., Türk İstiklal Harbi, c. I, s. 61.
- 16 Bıyıklıoğlu, T., *Atatürk Anadolu'da*, Ankara, 1959, Gottard Jaescke'ye atf, s. 5.
- 17 Merak edenler için tümenleri, yer adları konuş bölgelerini göstermek üzere birlikleri aşağıya yazıyoruz:
 1'inci Kolordu (Kh. Edirne), 49. Bulgar sınırı, 60. Yunan sınırı.
 25'inci Kolordu (Kh. İstanbul), 10. Kafkas: İstanbul, 1. Kocaeli yarımadası.
 14'üncü Kolordu (Kh. Tekirdağ), 55. Tekirdağ, 61. Bandırma, Balıkesir.
 17'nci Kolordu (Kh. İzmir), 56. İzmir ve dolay, 57. Aydın, Antalya.
 2'nci Ordu Müfettişliği: Karargâhı Konya'da.
 20'nci Kolordu (Kh. Ankara), 24. Konya Ereğlisi, 23. Afyonkarahisar dolay.
 12'nci Kolordu (Kh. Konya) 11. Niğde, 41. Tümen Karaman.
 9'uncu Ordu Müfettişliği: (15 Haziran 1919'da 3'üncü adını alacak. Karargâhı için yer belirtilmemiş, İngilizler sorunca Savaş İşleri Bakanı General Şevket Turgut, Sivas olarak belirleyecek.)
 3'üncü Kolordu (Kh. Sivas), 5. Kafkas Tümeni: Amasya, 15. Samsun.
 13'üncü Kolordu (Kh. Diyarbakır), 2. Silvan ve dolay, 5. Mardin ve dolay.
 15'inci Kolordu (Kh. Erzurum), 3. Kafkas: Tortum dolayında, 9. Kafkas: Erzu-

rum, 11. Kafkas: Van, 12. Hasankale, Horasan.

Bu kolordunun dolgunca mevcutlu olarak tutulması, öteki birliklerin zararına olsa da, Kurtuluş Savaşı bakımından temelli bir yarar sağlayıcı idi.

Hava birlikleri: 5. Uçak Bölüğü (8 uçaklı) Gaziemir. Deniz Uçağı Bölüğü: Güzelyalı'da, 3. ve 4. uçak bölükleri (çoğu uçmaz halde 4 keşif ve 13 av uçaklı) Konya Hava İstasyonunda. 2. Uçak Bölüğü (6 uçaklı) Elazığ'da örgütlenme halinde. 7. ve 8. uçak bölükleri (işe yaramaz 13 keşif ve 1 av uçaklı) Diyarbakır'da. Sayısı belirsiz ve işe yarar ya da yaramaz uçaklar: Yeşilköy Hava İstasyonunda.

II. KUVA-YI MİLLİYE İLE İŞGAL GÜÇLERİNİN OYALANMASI (Sayfa 29-74)

- 1 H.T.D, Türk İstiklal Harbi, c. II, kısım 1, s. 38.
- 2 Aktaş, R. Necdet, *Milliyet* gazetesi, "Dağ Başını Duman Almış" takım makalesi, 22 Mayıs 1964.
- 3 elek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1964, c. I, s. 61.
- 4 H.T.D, Türk İstiklal Harbi, c. II, kısım 1, s. 70-72.
- 5 H.T.D, Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, c. IV, s. 55-56.
- 6 H.T.D, Türk İstiklal Harbi, c. II, kısım I, s. 61.
- 7 İçinde bir Rum ve bir Ermeni'nin bulunduğu bu kurul; başta padişah varken herkes işiyle gücüyle rahatça uğraşsın diye telkin yapıyordu. Damat Ferit azınlıktan birçoğunu devlet görevlerine atamıştı.
- 8 H.T.D, Türk İstiklal Harbi, Batı Cep., c. II, kısım 1, s. 125.
- 9 Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele*, c. I, s. 275.
- 10 Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da*, s. 49-50.
- 11 Bıyıklıoğlu, T., *Atatürk Anadolu'da*, s. 49.
- 12 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV. Ankara, 1964, s. 23.
- 13 Gökbilgin, M. Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken*, Ankara, 1959, s. 141.
- 14 Aktaş, Necdet, "Dağ Başını Duman Almış".
- 15 Atatürk, *Söylev*, s. 15-16; *Nutuk*, s. 22-23.
- 16 Atatürk, *Nutuk*, c. III, belge: 13, 15, 16.
- 17 Atatürk, *Söylev*, s. 12; *Nutuk*, s. 17.
- 18 H.T.D, Türk İstiklal Harbi, c. II, kısım 1, s. 113. Metin için: Karabekir, Gnl. K. *İstiklal Harbimiz*, İst, 1960, s. 35. ve *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s. 25-27.
- 19 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 35-36. Ama Doğu seferi sırasında çıkarma tehlikesine karşı 3'üncü Tümen'i Trabzon-Rize kıyılarından bırakacaktır.
- 20 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s. 410-411.
- 21 Gazipaşa'nın Hatırat Sayfaları, *Hâkimiyet* gazetesi, 14 Mart-12 Nisan 1926 makaleleri, sayı: 27 ve Cebesoy, Gnl. Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıralarım*, 1953, s. 29.
- 22 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 427 ve *Nutuk*, belge 156e.
- 23 Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, s. 157.
- 24 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 36.
- 25 Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele*, c. I, İstanbul, 1970, s. 138-139.
- 26 Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, 1962, belge: 188.

III. AMASYA TAMİMİ'NDEN HEYET-İ TEMSİLİYE YÖNETİMİNE (Sayfa 75-106)

- 1 Mustafa Kemal, *Zabit ve Kumandanla Hasbihal*, Türkçe 2. b., s. 17.
- 2 Direktifin metni için: Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. III, belge-19. 8 maddelik liste için: *Söylev*, s. 21; *Nutuk*, s. 30.
- 3 Cebesoy, Gnl. Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıralarım*, 1955, s. 114.
- 4 Adları: 13. Kolordu. Alb. Cevdet, 12. Kolordu. Alb. Salâhattin, 17. Kolordu. Bekir Sami, 1. Kolordu. Cafer Tayyar, 14. Kolordu. Y. İzzet'i de kapsayarak 11'dir.
- 5 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıralarım*, s. 76.
- 6 H.T.D, *Türk İstiklal Harbi*, c. II, kısım 1, s. 114.
- 7 Kemal Atatürk, *Söylev*, s. 22; *Nutuk*, s. 32.
- 8 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. III. belge-Mektup yazılanlar: Tarihçi Abdurrahman Şeref, Reşit Akif Paşa, Mareşal Ahmet İzzet (Furğaç), Seyyit, Halide Edip (Adivar), Kara Vasıf, Cami (Baykurt), Senatör Ahmet Rıza ve Bayındırlık Bakanı Ferit Paşa.
- 9 Kemal Atatürk, *Nutuk*, belge-26.
- 10 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 65 ve 71.
- 11 Gökbilgin, Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken*, c. I, s. 151.
- 12 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 50-51.
- 13 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 57-58. İnsan yardımı konusunda yargıya varırken bu tarihlerde Rusya'da on binlerce 1. Dünya Savaşı tutsağımız bulunduğu ve Müslüman ülkeleri dikkatte tutmalıdır.
- 14 H.T.D, "Türk İstiklal Harbi", Güney Cep, c. IV, s. 40, 42.
- 15 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 65, 66.
- 16 Atatürk, *Söylev*, s. 26-29; *Nutuk*, 39-43.
- 17 Atatürk, *Söylev*, s. 30-31; *Nutuk*, s. 44-45.
- 18 Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, c. I, s. 152.
- 19 *Milli Mücadelede Erzurum*, s. 113.
- 20 *Milli Mücadelede Erzurum*, s. 108.
- 21 Atatürk, *Söylev*, s. 43-44; *Nutuk*, s. 64-65, ve belge 38.
- 22 Metin için bk. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 106-108.
- 23 Atatürk, *Söylev*, s. 45; *Nutuk*, s. 67.
- 24 Atatürk, *Nutuk*, c. III, belge: 47-53.
- 25 Gökbilgin, Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken*, c. I, s. 175.
- 26 Lord Kinross, *Atatürk: The Rebird of a Nation* (Bir Ulusun Yeniden Doğuşu) London, 3. b. 1965, s. 188.
- 27 Bıyıklıoğlu, T., *Atatürk Anadolu'da*, s. 19.
- 28 Genelge için: H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 2, ek: 7; Kongre Tüzük ve Bildirisi için Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 216-222.
- 29 H.T.D, "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım II, s. 24, Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi'ne atıfla.
- 30 Atatürk, *Söylev*, s. 90, 97; *Nutuk*, s. 131, 140, 142 ve belge: 82 ve 83.
- 31 Sadi Borak, *Bilinmeyen Yönleriyle Mustafa Kemal*, s. 57, 60.
- 32 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s. 82. General Harbord'a verilen muhtıra.
- 33 Atatürk, *Söylev*, s. 99; *Nutuk*, s. 144.

- 34 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 18.
- 35 Rapor için bk. H.T.D., *Türk İstiklal Harbi*, c. II, kısım 2, ek: 13.
- 36 Liste halinde görmek için bk. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c. I, s. 273-276.
- 37 Atatürk, *Söylev*, s. 165; *Nutuk*, s. 242.
- 38 *Nutuk*, belge: 156 c-156 f.
- 39 *Söylev*, s. 166-169 ve *Nutuk*, s. 243-249.
- 40 22 Eylül'de General Harbord'a verilmiş olan Temsilciler Kurulu muhtırasıdır.
- 41 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV., s. 72-75; Erzurum'daki temasları için Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 255.
- 42 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV., s. 74-84, özellikle sondan 2. fıkra.
- 43 Lord Kinross, *Atatürk*, s. 189.
- 44 Bir Kurul, Olaylarla Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara, 1965, s. 19.

IV. TBMM HÜKÜMETİ'NİN VE DÜZENLİ ORDUNUN KURULUŞU (Sayfa 107-148)

- 1 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Batı Cephesi, c. II, kısım 2, s. 136.
- 2 Ajans metni için bk. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 428.
- 3 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 439, 446-448.
- 4 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 428.
- 5 H.T.D., *Vesikaları* Dergisi, sayı: 15, belge: 388; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 404.
- 6 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 416. Alb. Rawlinson Türkiye'nin isteklerini sormuş, M. Kemal ile görüşmek istemiş ise de Mustafa Kemal, Sivas Kongresi Kararları temeline göre görüşecekse gelsen demiş; o da Sivas'a gitmemiştir.
- 7 Bu bölümün yazılmasında Sabahattin Selek'in *Millî Mücadele*, İstanbul, 1971 yapıtından yararlanılmıştır.
- 8 Altay, Org. Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul, 1970, s. 229-235.
- 9 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, s. 93.
- 10 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 97-98. Abadi, *Türk Verdün'ü Gaziantep*, Yzb. Necmettin çevirisi. Gaziantep 1957, s. 38.
- 11 Muharip tarafların geçmemesi için İngiliz İşgal Ordusu K. Gnl. Milne'ce saptanan, Barış Konseyince onaylanarak 3 Kasım 1919'da Harbiye Nezareti'ne bildirilen ve Anadolu hükümetince tanınmayan bu çizgi: Ayvalık kuzeyi-Kaymaz dağı-Tatarköy-Keşelli-Sart-Bademlik-Umurlu-Selçuk'tan geçiyordu, H.T.D., *İstiklal Harbi*, c. II, kısım 2, s. 121.
- 12 H.T.D., "İstiklal Harbi", s. 238-239.
- 13 Atatürk, *Söylev*, s. 324-325; *Nutuk*, 465-466.
- 14 Atatürk, *Söylev*, s. 341; *Nutuk*, s. 489-490.
- 15 Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, II, s. 99-100.
- 16 Doğuda Ermeni çoğunluğu olmadığını Erzurum Belediye Başkanı, Amr. Gnl. Harbord'a 1919 güzünde Türk ve Ermeni mezarlıklarını göstererek anlatmıştı.
- 17 evr'in ana çizgileri için bk. Mustafa Kemal, *Söylev*, s. 514-526; *Nutuk*, s. 750-767. Ayrıca bk. H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 2, s. 402-405.
- 18 Kemal, *Söylev*, s. 514-526
- 19 "Türk İstiklal Harbi", c. VI, İç Ayaklanmalar, Grafik-1.

- 20 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. VI. İç Ayaklanmalar, s. 138.
 21 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. VI. İç Ayaklanmalar, s. 149-150.
 22 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II. kısım 3, s. 92.
 23 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 99.
 24 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", ek. 4 ve 5.
 25 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 84.
 26 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 101.

V. DOĞU'DA ZAFER, BATI'DA STRATEJİK SAVUNMA (Sayfa 149-216)

- 1 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyanmaları*, belge: 304.
 2 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 447-448.
 3 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 534-535.
 4 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. III, Doğu Cephesi, s. 58.
 5 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 79-80 ve Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 668.
 6 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 705-706 ve 707-708.
 7 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 714-718.
 8 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 728-729 ve H.T.D., Türk İstiklal Harbi, c. III, s. 82-83.
 9 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 762-763.
 10 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 764-765.
 11 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 769.
 12 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 799; ve H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. III, Doğu Cephesi, s. 146, ek: 6.
 13 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. III. Doğu Cephesi, ek: 10.
 14 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 181.
 15 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", ek: 11.
 16 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 894.
 17 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Doğu Cephesi, s. 205.
 18 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 899.
 19 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. III. Doğu Cephesi, s. 215.
 20 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 901.
 21 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. III. Doğu Cephesi, s. 233.
 22 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 234.
 23 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 863.
 24 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Batı Cephesi, c. II, kısım 3, s. 213.
 25 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 217.
 26 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, s. 175.
 27 Kemal Atatürk, *Söylev*, s. 379; ve *Nutuk*, s. 547.
 28 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Ankara, c. IV, s. 160.
 29 Bu kuvvetler Maraş, Urfa taburlarıyla Antep, Kilis, Birecik, Nizip, Pazarcık, Besni, Suruç, Urul, Yamaçoba müfrezeleriydi. Sonra Kâhta ve Samsat müfrezeleriydi.
 30 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Güney, c. IV, s. 212.
 31 Abadie, Yb. *Türk Verdun'u* G. Antep, 1959. Yzb. Necmettin çevirisinin G. Antep'te Türkçeleştirilmiş hali, s. 92.

- 32 Abadie, Yb. Türk Verdun'u G. Antep, 1959
- 33 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Batı Cephesi, c. II, kısım 3, s. 343.
- 34 İhsan İdikut, *Nâzım Bey*, İstanbul, 1952, s. 120.
- 35 H.T.D. "Türk İstiklal Harbi", Batı Cephesi, c. II, kısım 3, s. 373.
- 36 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 414 ve 430.
- 37 Refet Paşa, birlikleri alınıp elinde yalnız 4'üncü Süvari Tugayı kalınca Batı Cephesi'nde görev istemiş, bunu olumlu karşılayan Gnkur. İsmet Paşa ile temasını bildirmiş, kendisi de 31 Mart saat 13.00'te İnönü'ne yola çıkmıştı.
- 38 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 423.
- 39 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 425.
- 40 Atatürk, *Söylev*, s. 402; *Nutuk*, s. 580.
- 41 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Batı Cephesi, c. II, kısım 3, s. 495.
- 42 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 495.
- 43 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 556-557.
- 44 Cevdet Kerim (İncedayı), *Türk İstiklal Harbi*, İstanbul, s. 62.
- 45 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Batı Cephesi, c. II, kısım 3, s. 571, 580-581.

VI. BÜYÜK YUNAN SALDIRISI (Sayfa 217-277)

- 1 Albay Bujak, *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri*, Çev: İbrahim Kemal, Ankara, 1939, s. 18.
- 2 Bu bildiride, "Ordunun başına geçmek için gidiyorum. Yunanlıların yüzyıllardır mücadele ettiği topraklarda, önünde durulamayacak güçteki kutsal zaferine doğru ilerleyen ırkımızın savaşını Tanrı'nın yardımı taçlandıracaktır" diyordu.
- 3 Bu sırada Türk cepheleri: Kâzım Karabekir komutasında Doğu, Nurettin Paşa komutasında Pontus, Nihat (Anılmış) komutasında Elceze, İsmet İnönü komutasında Batı cepheleri. Kastamonu, Ankara ve Antep dolayları komutanlıkları.
- 4 Kuva-yı Milliye kuvvetlerinden örgütlenmiş 17'nci Tümen ile Karamürsel Müfrezesi çatısında toplanmış ulusal birlikleri kapsıyordu.
- 5 57'nci Tümen ile Kuva-yı Milliye'den oluşturulmuş Mürettep Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı. Bu grubun 57'nci Tümeni Gazlıgöl ve batısında, Mürettep Tümeni Afyon, Sandıklı bölgesinde.
- 6 Cümlelerin aslı, "Muharebeyi daha kaybetmişiz; değil mi?" dir. Bunu o sırada Batı Cephesi karargâhından görgü tanığı Kurmay Yüzbaşı Hasan (Org. Atakan)'ın anlatması olarak Org. Fahrettin Altay'ın *10 Yıl Savaş ve Sonrası* kitabından (s. 20) aldık. Olayların sürecine uygundur. Cephesi gerilemiş olan bir komutana Mustafa Kemal'in moral artırmak üzere söyleyebileceği sözler, "Bir çaresi vardır" ya da "Kaygıya düşmenin gereği yoktur" ya da "Durumu şimdiye dek iyi yönetmişsiniz" gibilerden olurdu. Ve bunu Eskişehir'den Karacahisar'a gelirken söylemiş olmalıdır. Ama karargâh bağlularının bir brifingte, "Muharebeyi zaten kazanmışsınız" demesi, hele kutlaması mantık dışı görülür.
- 7 Cebesoy, *Siyasî Hatıralar*, İstanbul, 1957, c. I, s. 17.
- 8 Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele*, c. II, s. 258; ve İsmet İnönü'nün *Millî Mücadele Hatıraları*, 2. kısım, *Ulus* gazetesi, 1968.

- 9 Damar, Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, 1961, s. 235-236.
 10 TBMM Zabıt Cerideleri, c. XII, s. 3.
 11 Atatürk, *Söylev*, s. 421; *Nutuk*, s. 609-610.
 12 Atatürk, *Söylev*, s. 422; *Nutuk*, s. 611.
 13 Atatürk, *Söylev*, s. 425; *Nutuk*, s. 613; ve TBMM Zabıt Ceridesi, c. III, s. 19.
 14 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Belge: 379.
 15 Atatürk, *Söylev*, s. 425-426; *Nutuk*, s. 615-616.
 16 Atatürk, *Söylev*, s. 428; *Nutuk*, s. 619.
 17 H.T.Dergisi Arşivi, 6/22216, Dolap-2, Dosya-135, D. Bu satırdaki sayılar içine Menzil örgütleri ve Kocaeli'de bırakılan Sv. Tg. İle Ulusal müfrezeler ve 6. Tümen katılmamıştır.
 18 Kocaeli Grubu'ndaki Kuva-yı Milliye birlikleri: İntikam Taburu, Zafer Taburu, Yıldırım Taburu, Adapazarı Süvarileri Müf., Akıncı Kolu, İzmit, Sapanca, Kandıra, Milli Akhisar, Geyve, Öcalan ve Halitpehlivan müfrezeleri idi.
 19 H.T.D. Arşivi, Dolap-20, klasör-4/1214, Dosya-5, F. 10-3.
 20 Agy.
 21 Yurda bilerek zarar verenler dışında suçluları M. Kemal'in bağışladığına örnek olmak üzere kaydedelim ki Alb. Salâhattin Adil Generalliğe yükseltilecek, Yb. Kenan Cumhuriyetin ilk yıllarında general ve kolordu komutanı olacaktır.
 22 Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, c. I, s. 53.
 23 Cevdet Kerim (İncedayı), Binbaşı, *Türk İstiklal Harbi*, İstanbul, 1341 (1925), s. 111.
 24 Altay, Org. Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul, 1970, s. 302-303; Prens André, *Felakete Doğru*, s. 111.
 25 Cevdet Kerim (İncedayı), *Türk İstiklal Harbi*, s. 130.
 26 Atatürk, *Söylev*, s. 427 ve *Nutuk*, s. 618.
 27 Vandemir, General Baki, *Sakarya'dan Mudanya'ya*, s. 58.
 28 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, s. 179-180.
 29 Bujac, Alb, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, Çev: İbrahim Kemal, İstanbul, 1939, s. 227.
 30 Vandemir, General Baki, *Sakarya'dan Mudanya'ya*, 1946, kısım 1, s. 61.
 31 Cevdet Kerim (İncedayı), *Türk İstiklal Harbi*, s. 120; ve Belgelerle Türk Tarihi Yayınlarından: Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1968, Orgeneral Fahrettin Altay kesimi; s. 111.
 32 *Papulas'ın Hatıratı*, s. 18.
 33 Prens André, *Felakete Doğru*, s. 165.
 34 Cevdet Kerim (İncedayı), *Türk İstiklal Harbi*, İstanbul, 1925, s. 120.
 35 Sele, Sabahattin, *İstiklal Harbi*, İstanbul, 1965, s. 282.
 36 Vandemir, Gnl. Baki, *Sakarya'dan Mudanya'ya*, İstanbul, 1946, s. 105. "Gnl. Stratisgos'un Hatıratı" s. 351'e atıfla.
 37 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, 2. b, s. 183.
 38 Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, s. 999.
 39 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV., s. 410.
 40 Cebesoy, Gnl. Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Vatan Yayını, İstanbul 1955, s. 229; Firuz Kesim, *Yakın Tarihimiz* dergisi c. II, s. 117.

VII. STRATEJİK SALDIRIYA HAZIRLIK DÖNEMİ (Sayfa 279-316)

- 1 H.T.D., Türk İstiklal Harbi, Ankara, 1967. c. II, kısım 6, kitap 1, s. 63. ve ek 4.
- 2 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi"
- 3 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", I., s. 79-92. 'Savaşa yol açmam' demesi: s. 86, istifasını söylemesi: s. 88, GEREÇ ÇEKMEMESİ: s. 91.
- 4 Belgelerle T. Tarihi D., Türk Kurtuluş Savaşı, s. 81.
- 5 Altay, General Fahrettin, 10 Yıl Savaş ve Sonrası, s. 322.

VIII. BÜYÜK TAARRUZ (Sayfa 317-394)

- 1 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 6, kitap 1, s. 140-143; ve kitap 2, s. 256.
- 2 Atatürk, *Söylev*, s. 458, *Nutuk*, s. 671.
- 3 Atatürk, *Söylev*, 462, *Nutuk*, s. 671.
- 4 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 6, kitap 1, s. 177 - 178.
- 5 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 6, kitap 2, s. 16.
- 6 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 27.
- 7 Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele*, c. II, İstanbul, 1971, s. 258.
- 8 Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasî Hatıralar*, s. 48-49.
- 9 General Asım Gündüz şu sayıları vermektedir. 1'inci Ordu'nun kuvveti 97.464 insan (4864 subay), 47.342 tüfek, 480 ağır makineli, 379 hafif makineli, 165 top. *Belgelerle Türk Tarihi* dergisi, Türk Kurtuluş Savaşı. İstanbul, 1968, s. 85.
- 10 Sevr çizgisi; Doğu Trakya'da; Podima (Yalı Köyü)-Sinekli-Büyük Çekmece. Güney Ege'de; Burhaniye (Kemer iskelesi)-Soma-Kırkağaç-Salihli-Ödemiş-Tire-Selçuk-Küçük Menderes ağzı.
- 11 Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri. Tamim, Telgraf ve Beyanname*leri. IV, Ankara, 1964, belge: 374.
Bu general 1. Dünya Savaşı'nda Irak'ta Kût-ül Amâre'de teslim olduğundan sonra Türkleri sevmiş ve birçok yakın ilişkiler kurmuştu. Osmanlı hükümetinin mütareke isteğini de Mondros'ta İngiliz Akdeniz Donanması Komutanı'na da o götürmüştü idi. Bu kez Türkiye'ye İngiliz hükümeti tarafından Mustafa Kemal'in niyetini anlamak için görevle gönderildiğinden kuşku yoktur.
- 12 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", kısım 6, kitap 2, ek: 2; c. III, s. 266 ve c. IV, s. 283.
- 13 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", kitap 2, ek: 13 ve kitap 1, s. 267.
- 14 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 6, kitap 2, ek: 2; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 1065.
- 15 Buyrular için bk. H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 6, kitap 2, s. 53, s. 55 ve ek: 4, s. 80 ve ek: 5.
- 16 Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri, Tamim, Telgraf ve Beyanname*leri, IV, s. 450.
- 17 Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, c. II, s. 179.
- 18 Belen, Korg. Fahri, *Büyük Türk Zaferi*, Ankara, 1962, s. 37.

- 19 Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi*, s. 37.
- 20 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Batı Cephesi, c. II, kısım 6, kitap 2, s. 125-126.
- 21 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Batı Cephesi, c. II, kısım 6, kitap 2, s. 181.
- 22 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi"
- 23 Bugün ve ertesi günlerde yapılan meydan savaşının adı Aslıhanlar Savaşması idi. Sonra Başkomutanlık Meydan Savaşı adı verildi.
- 24 Cevdet Kerim (İncedayı), *Türk İstiklal Harbi*, s. 184.
- 25 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", Batı Cephesi, c. II, kısım 6, kitap 2, s. 237.
- 26 Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi*, s. 72.
- 27 Süvari subayının gönderilmesi ve muharebe alanı üzerinde Mustafa Kemal'in izlenimi, bk. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. II, s. 176.
- 28 General Fahrettin'in saat 14.00'te verdiği emri 14'üncü Süvari Tümeni saat 19.00'da, 2'nci Süvari Tümeni saat 19.30'da alacaklarından Kızılağaç deresini kapayamayacaklardır.
- 29 Sabahattin Selek, *İnönü'nün Millî Mücadele Hatıraları*, kısım 2, *Ulus* gazetesi, 9.4.1969.
- 30 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. II, s. 176-177.
- 31 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. IV. *Tamim*, *Telgraf*, 449-450; H.T.D. *Türk İstiklal Harbi*, c. II, kısım 6, kitap 3, s. 276-277.
- 32 *Türk İstiklal Harbi*, c. III, s. 51-53.
- 33 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 6, kitap 3, s. 59.
- 34 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 6, kitap 3, s. 169.
- 35 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 170.
- 36 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 194.
- 37 *Belgelerle Türk Tarihi* dergisi, *Türk Kurtuluş Savaşı İsmet İnönü kesimi*, İstanbul, 1968, s. 62.
- 38 age., s. 113; ve Altay, Orgeneral Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul, 1970, s. 332.

IX. SAVAŞIN SONA ERDİRİLMESİ VE LOZAN BARIŞ KONFERANSI (Sayfa 395-411)

- 1 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 6, kitap 4, s. 76-77.
- 2 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 85-89.
- 3 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi."
- 4 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", c. II, kısım 6, kitap 4, s. 117.
- 5 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 118-119. Bu kitap mütareke ve barış sorunlarını bir bütün olarak kapsamaktadır.
- 6 H.T.D., "Türk İstiklal Harbi", s. 171.
- 7 Kemal Atatürk, *Söylev*, s. 514-526; ve *Nutuk*, s. 750-767.
- 8 20 P. Tb., 4 Sv. Bl., 18 Bt., 1 tank müfrezesi, 1 Zh. Oto. Ble, 22 uçak ki 4 Türk tümeni eşdeğerindeydi. 25 parça savaş gemisi.
- 9 Lozan görüşmelerine sonradan danışman olarak kattığımız Cavit'in düşüncelerinden

başlıcaları: Türk barış kurulu çok güçlük çıkarıyordu. 1. Dünya Savaşı öncesi verilen ayrıcalıkları kaldırmamalıydık. Düyun-ı Umumiye idaresi kalmalıydı. İtalyanlara Ege'de ayrıcalıklar vermeliydik (*Devrim* gazetesinde yayınlanan hatıraları. Özellikle 16 ve 23 Şubat 1971).

EK: BÜYÜK TAARRUZA KATILAN KOMUTANLAR (Sayfa 413-416)

- I O devrin generallik rütbeleri mirliva (tuğgeneral), ferik (tümgeneral), birinci ferik (korgeneral ve orgeneral) idi. Yeni adlar 1936'da kabul edilmiştir. Türk ordusunda generaller komuta ettikleri birliklere göre rütbe almadıklarından Cephe gibi bir makama komuta etmiş olmasına rağmen Mirliva (Tuğgeneral) İsmet'e Orgeneral demek doğru değildir. Nitekim Mustafa Kemal de başta, hatta Ordular Grubuna komuta ederken de Mirliva (Tuğgeneral) idi. Sakarya'da yasa ile Mareşal oldu.

Alay komutanlarına kadar olan adlar için bkz.: *H.T.D.*, Türk İstiklâl Harbi, Ankara 1968, c. II, kısım 6, 2. kitap, ek: 1.

DİZİN

- 1876 Anayasası 151
 31 Mart 51, 68, 91, 199, 201, 202
 karşıdevrimi 68
 Abadi (Alb.) 121, 123
 Albay Abadi müfrezesi 123
 Abdurrahim Efendi (Şehzade) 43
 II. Abdülhamit 151
 Abdüsselâm dağı 251, 275
 Adagide 110
 Adana 18, 22, 53, 88, 90, 158, 185, 186,
 210, 339
 Adana Batı Kesimi Komutanlığı 185
 Adana Dolayları Komutanlığı 339
 Adapazarı 127, 320
 Adatepe 370
 Afgan 94
 Afyon 60, 99, 112, 173, 193, 209, 211,
 242, 265, 286, 287, 316, 321, 358,
 359, 360, 361, 390
 Afyon-Dumlupınar Meydan Savaşı 354
 Afyonkarahisar 171, 192, 193, 198, 203,
 209, 210, 211, 215, 220, 223, 224,
 226, 243, 265, 281, 283, 284, 285,
 287, 289, 298, 299, 314, 316, 320,
 322, 324, 327, 330, 332, 333, 336,
 349, 350, 353, 354, 359, 364, 367,
 389
 Agamemnon zırhlısı 16
 Ağaçköy 371
 Ağapınar 229
 Ahatköy 366, 373
 Ahılkelek 165
 Ahır dağı 283, 322, 351, 354, 357, 389,
 390
 Ahışa 165
 Ahmet Efendi (Saray Müftüsü) 39
 Ahmet Hulusi (Denizli Müftüsü) 39
 Ahmet İzzet Furgaç (Mareşal) 18, 19, 81,
 144, 301
 Ahmet Ramiz (Belediye Başkâtibi) 87
 Ahmet Rıza 81
 Ahmetli 50, 100
 Akarçay 289, 316, 320, 328, 333, 334,
 350, 358
 Akbaş cephaneliği olayı 139
 Akçakoyunlu (deresi) 188, 189
 Akçasu 333
 Akçaşar 362, 367, 370, 371
 Akhisar 44, 50, 51
 Akpınar 174, 180
 Akpirim tepesi 366, 369, 371
 Aksu köprüsü 88, 119
 Akşehir 288, 321, 322, 324, 329, 331,
 337, 338, 345, 347, 354
 Menzil Hattı 345
 Alagöz 242, 275
 dağı 251
 Alaşehir 44, 49, 50, 91, 125, 171, 374,
 377, 378
 gönüllüleri 50
 Alaşehir Kongresi 91, 100
 Alay
 1. Numune Alayı 172
 1. Süvari Alayı 88
 2. Süvari Alayı 162
 2. Alay 126
 3. Alay 162
 4. Süvari Alayı 379
 5. Türk Süvari Alayı 196
 5/42. Piyade Alayı 350
 7. Süvari Alayı 147
 8. Alay 370, 371
 9. Alay 120
 10. Alay 198, 199
 14. Süvari Alayı 122, 380
 19. Alay 123
 22. Alay 351
 24. Alay 123, 188
 25. Alay 190
 28. Alay 315, 333
 31. Alay 357, 359
 32. Alay 173, 174, 176, 180, 198, 333
 34. Alay 358
 36. Alay 162
 37. Alay 358
 40. Piyade Alayı 197, 201, 226
 42. Alay 273
 47. Alay 148, 226, 333

49. Alay 334
 55. Alay 315
 56. Alay 315, 357
 57. Alay 333
 58. Alay 174, 226
 68. Alay 51, 110, 126, 209
 69. Alay 209, 377
 73. Alay 379
 126. Alay 174
 127. Alay 174
 132. Alay 174, 224
 135. Alay 380
 143. Alay 176, 180
 159. Alay 126, 146, 147,
 172. Alay 34, 42, 48, 51,
 173. Alay 33, 49
 174. Alay 174, 175
 175. Alay 198, 199
 176. Alay 51
 186. Alay 51
 188. Alay 51
 189. Alay 51, 148,
 190. Alay 51, 202
 Adalar Alayı 47
 Adana Muzaheret Alayı 339
 Aşiret Alayları 162
 Er İkmal Alayı 171, 174
 Giresun Alayı 144, 148
 Giresun Muzaheret Alayı 339
 Mürettep Süvari Alayı 180
 Nümune Alayı 209
 Sınır Alayı 339
 Alayurt (Bavurdu) 373, 389
 Aleksandros Zimragakis çeteleri 140
 Ali (Yarbay) 50, 51
 Ali Cenani (Antep milletvekili) 18, 68
 Ali Çetinkaya (Yarbay) 34, 42, 48, 49
 Ali Fevzi Paşa 97, 114
 Ali Fuat Cebesoy (Tuğgeneral) 18, 43, 45,
 59, 61, 68, 79, 81, 82, 83, 88, 93, 99,
 101, 103, 109, 112, 115, 125, 130,
 144, 145, 172, 215, 231, 247, 253,
 275, 324, 325
 Ali Galip 92, 97, 139
 Ali Galip-Bedirhanlı-Nowill komplosu
 97
 Ali İhsan Sabis 282, 286, 287, 288, 295,
 297, 298, 299, 319, 321
 Ali Kemal (Dahiliye Nazırı) 36, 83
 Ali Rıza Paşa kabinesi 102
 Ali Rüştü 128
 Ali Saip Ursavaş (Urfa Jandarma
 Komutanı) 90, 121
 Ali Şefik Özdemir (Bnb.) 187
 Alibey 199
 Allören (İşören) 366, 369, 371
 Almanya 15, 19, 344
 Alpu 230, 333, 257, 264, 281, 290
 Alsace-Lorraine (Alsas, Loren) 17
 Altı Vilayet 17, 22
 Altıntaş 146, 210, 211, 212, 213, 215,
 220, 221, 283, 284, 285, 324, 327,
 335, 353, 354, 359, 363, 365, 366,
 369, 371, 385
 Amasya 45, 51, 55, 77, 79, 82, 83, 86, 92,
 93, 95, 97, 102, 103, 105, 129, 140,
 238
 Amasya Kararları 45, 55, 79, 82, 83, 86,
 92, 93, 103, 129
 Amasya mülakatı (görüşmeleri) 102
 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 22, 309,
 401
 Senatosu 98, 133
 manda yönetimi 97
 sitesi 123
 Amet (Fransız Filosu Komutanı) 16
 Amyna örgütü 314
 Anadolu
 Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi 73
 Batı Anadolu Ulusal Kuvvetler Genel
 Komutanlığı 61, 99
 Doğu Anadolu 61, 94, 95, 98, 114
 Güney Anadolu 22
 hareketi 70, 99, 101, 114, 115, 116,
 128
 ihtilali 102
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
 Cemiyeti 91, 98, 103, 129, 305
 André (Prens) 188, 261, 314
 Anılkelek 165
 Anıtkaya (Döğer) 286, 363, 364
 Ankara
 Antlaşması 190, 271, 275, 277, 344,
 402
 hükümeti 125, 159, 170, 184, 302,
 316, 398
 Sultanisi 152
 Ankara-İstanbul anlaşmazlığı 134
 anne 123
 Antalya 21, 43, 135, 344

- Antep (Gazi) 18, 68, 73, 87, 90, 119, 123, 185, 187, 188, 189, 391
 Antep Bölge Komutanlığı 391
 Antep Kuva-yı Milliye Komutanlığı 187, 188
 Antep Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı 189
 Antep Ulusal Kuvvetleri 123
 Anzavur 138
 ayaklanması 116, 126, 139
 Anzavur Paşa 126
 Arabistan 21
 Arap 16, 68, 103, 285, 392
 çeteleri 68
 devletleri 103
 vilayetleri 16
 Arapça 392
 Aras ırmağı 156
 Ardahan 155, 164, 165
 Arif (Yarbay) 177
 Arif (Ayıcı Arif) 196, 221, 223, 224
 Arpaçay 156, 163, 164
 Arpagediği 212, 213, 364, 365, 372
 Arpalı 368
 Artvin 166
 Asım (Gündüz) 360
 Asir 17
 Askerî Nigehban-ı Vatan Cemiyeti (Askeri Yurt Kollayıcıları Derneği) 139
 Aslanapa 367
 Aslıhanlar 211, 212, 215, 353, 365, 366, 376
 aşiret 69, 96, 161, 162, 393
 Atina 170; 193, 257, 313
 Avusturya-Macaristan 15, 17
 Aydın 22, 37, 43, 44, 47, 48, 50
 Aydın mutasarrıfı 47
 Aydınlı aşireti 89
 aykırıkçı(lık) 8, 365
 Ayşe Senem Hatun 120
 Ayvalı 357
 Ayvalı-Akçaşar bölgesi 362
 Ayvalık 24, 34, 42, 47, 48, 49, 50, 51, 100, 110
 Azerbaycan 113, 157, 276
 azınlık 398
 Aziziye Tabyası (Erzurum) 67
 bağımsızlık 4, 291
 Bahribaba Parkı (Yahudi maşatlığı) 32
 Bahriye 16, 102, 151, 152, 153
 Bakırcık tepeleri 211, 213, 335, 353, 361, 362, 364, 371
 Balıcdamı 366
 Balçıkhisar (Vezirhan) 349
 Balçova 379
 Balıkesir 36, 37, 45, 50, 91, 125
 Balıkesir Kongresi 45, 91, 92 100
 Balıkesir Reddi İlhak temsilcileri 36
 Balıkkaya 202, 203
 Balık aşireti 392, 393
 Balık Simko 392
 Balkan Savaşı 189, 230, 314
 Balmahmut 209, 224, 330, 351, 354, 357, 359
 Banaz 171, 211, 222, 286, 333, 340, 365, 372
 Bandırma 36, 44, 45, 115, 116, 126, 134, 385
 Bardız 161, 162
 Barış Konseyi 140
 Barış sorunu 21, 401
 Barreré (Fransız) 402
 Barzan aşireti 392, 394
 Basriköy 255
 Başkomutanlık
 Yasası (Kanunu) 64, 151, 152, 231, 238, 303, 307, 308, 309, 310
 Başkomutan Meydan Muharebesi 299, 353, 370, 374, 375, 376, 383, 387
 Batı Adana Kesimi Komutanlığı 90
 Batı Cephesi 170, 192, 282
 komutanlığı 125, 263, 285
 Batı Cephesi Nasıl Kuruldu 33
 Batum 140, 155, 156, 161, 164, 165, 166, 272, 274, 276
 Bavurdu-Çay (Akarçay) 358
 Bayat 290
 Bayındır 49
 Bayramgazi (Anıtkaya) 362
 Bayramiç 37
 Bekir Sami (Kunduh) 49, 50, 69, 97, 99, 106, 116, 127, 158, 159, 184, 190, 191, 192, 271, 277
 Bekir Sami Günsav (K. Albay) 35, 43, 44, 48, 49, 51, 69, 116, 125, 127
 Belentepe 351, 356, 358
 Belkahve 380
 Belpınar 290
 Beşçam 374
 Beşkardeş dağı 172, 178

- Beşkarış köyü 369
 Beşköprü 242
 Beyaz Rus 31
 Ordusu 112
 Beylikahır 281
 Beylikköprü 247, 259, 262, 264
 Bilecik 144, 174, 195, 196, 281, 324, 333
 Bilecik Mülakatı 144
 Bitlis 89, 120, 135, 159
 Bogos Nobar (Osmanlı Paşası) 22
 Boğazlar 16, 22, 23, 26, 135, 399, 401, 403
 bölgesi 16, 22, 23, 135
 Boğazlar Komisyonu 135
 Bolşevik 86
 orduları 156
 Bolvadin 209, 337
 Bozalan 199
 Bozdağ 328
 Bozdoğan 148
 Bozüyük 179, 196, 202, 221, 383
 Borekçizade Rıfat Efendi (Ankara Müftüsü) 40
 Brest-Litovsk Antlaşması 155, 159, 276
 Briand (Fransız Başbakanı) 106, 275, 277
 Bristol (Amerikan Olağanüstü Komiseri) 97
 Brown (Gazeteci) 105
 Brunswieg, Duc de 11
 Budienny (Buduvani) 105
 Bujac (Alb.) 315
 Bulgaristan 15, 130, 135, 344, 401, 404
 Bulgarlar 17
 Bursa 44, 116, 126, 127, 131, 134, 147, 170, 171, 172, 173, 192, 193, 195, 210, 220, 222, 223, 240, 331, 374, 376, 383, 384
 Bükreş 402
 Büyük Adatepe 370
 Büyük Menderes 47, 110, 332, 334, 353, 373
 ırmağı 332, 334
 vadisi 47
 Büyük Taarruz 8, 290, 299, 303, 330, 339, 353, 360, 387, 389
 Büyükkada 15
 Büyükçekmece gölü 134
 Büyükçeşme 126
 Cafer Tayyar (Alb.) 36, 129, 130
 Cafergazi 366
 Calthrope, Sommerest Arthur G. (Tümamiral) 16, 31, 32, 98, 115
 Carroni, Camillo 402
 Celâlettin Arif (Adliye Vekili) 162
 Cem Sar (Doç.) 106
 Cemal Mersinli (General) 59, 79, 85, 111, 151, 236
 Cemil Cahit (Toydemir) 113, 198, 201, 202
 Cephe
 24. Tümen Cephesi
 56. Tümen Cephesi 126
 Batı Cephesi 33, 69, 100, 112, 125, 127, 144, 145, 146, 162, 170, 171, 173, 174, 178, 180, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 201, 202, 206, 210, 213, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 230, 231, 232, 241, 242, 245, 249, 250, 253, 255, 257, 258, 262, 263, 273, 281, 282, 285, 286, 287, 289, 292, 295, 298, 301, 304, 311, 320, 321, 322, 323, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 345, 347, 348, 349, 353, 354, 359, 360, 361, 364, 366, 368, 369, 374, 375, 378, 379, 383, 384, 398
 Doğu Cephesi 64, 110, 159, 161, 164, 165, 166, 170, 183, 184, 221, 339, 360, 393, 411
 Elcezire Cephesi 170, 339, 391, 393
 Filistin-Suriye Cephesi 68
 Güney Cephesi 51, 64, 87, 104, 110, 144, 146, 147, 170, 171, 172, 174, 192, 193, 194, 195, 198, 209, 213, 215, 216, 220, 282
 İzmir Cepheleleri 110
 Kuzey Cephesi 51, 110
 Merkez Cephesi 51
 Cerablus 122
 Cevat Dursunoğlu 93
 Cevat Paşa (Çobanlı) 36, 392
 Cevdet Bey (Alb.) 113, 391
 Cevdet Bey (Maraş Mutasarrıfı) 119
 Cevdet Kerim (İncedayı) 369
 Cevizli 333, 349
 Ceyhan 190
 Cezayirli 392
 Charpy (General) 334, 399

- Child (Amerikan delegesi) 403
 Churchill, Winston 40
 Cihanbeyli çölü 241
 Cizre 393
 Clausewitz, Carl von 3, 11
 Curzon (Lord) 40, 96, 257, 402, 403
 Çaksurut tepesi 188
 Çal dağı 242, 255, 256, 257, 259, 262
 Çalışlar 368
 Çalköy 353, 365, 366, 367, 369, 370, 371, 375, 389
 Çanakkale 26, 43, 45, 115, 181, 277, 343, 398
 Çanakkale Olayları 277
 Çandarlı 333
 Çankırı 140
 çapulcu 66
 Çarlık rejimi 22
 Çatalçeşme 362
 Çayhisar 357
 Çekoslovakya 17
 Çekürler (Çögürler) 210, 211
 Çerkes Ethem 8, 44, 50, 51, 69, 110, 130, 138, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 170, 171, 172, 173, 179, 186, 378, 385, 390
 ayaklanması 141
 kardeşler 145, 148, 170, 171
 kuvvetleri 8, 146, 147, 148, 171, 172, 173, 179, 385
 ağabeyisi Reşit 144
 kardeşi Tefrik 147
 Çeşme 379, 380
 Çınarlı Camii toplantısı 123
 Çiçerin (Sovyet Dışişleri Bakanı) 159, 274, 289
 Çifteler 230, 289, 290, 333
 Çiğiltepe 322, 328, 351, 357, 358, 359, 360
 Çine 48
 Çivril 221, 281, 286, 290, 334
 Çobanlar 290
 Çobanoğlu (Belentepe doğusu) 350, 351
 çocuk 123, 145, 304, 391, 411
 Çokçalar 221
 Çolak 93, 148
 Çoruh ırmağı 165, 272, 276
 Çorum 140
 Çögürler 210
 Çukurhisar 171, 178, 179, 383
 Çukurova (Kilikya) 17, 22, 41, 87, 90, 185
 Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) 36, 48
 Damar Arıkoğlu 233, 234
 Damat Ferit Paşa (Sadrazam) 35, 36, 54, 84, 96, 98, 99, 101, 102, 114, 115, 133, 134
 Damat Ferit Hükümeti 36, 98, 102
 Darüselam 393
 Demirci Mehmet Efe 8, 51, 69, 73, 110, 127, 138, 141, 144, 145, 148, 170
 ayaklanması 141
 baskını 73, 130
 demiryolu 17, 27, 99, 117, 147, 164, 172, 174, 175, 176, 195, 202, 211, 242, 264, 268, 282, 285, 288, 296, 320, 328, 334, 345, 399, 407
 Denikin (General) 112, 134
 Denikin kuvvetleri 156
 Denizli 39, 49, 50, 127, 135, 145
 katliamı 127, 145
 müftüsü 39
 Der Totale Krieg (Topyekûn Savaş) 12
 Derbent 229
 Derviş (Binbaşı) 148
 Develi 89
 devrim tarihi 99, 113
 devrimci 309
 dış düşman 68, 137
 Dienis (General) 361
 Dikilitaş 259
 dikta 144
 Dimboz-Aksu 171, 180, 203, 384
 Dimetoka 404
 Dinar 243, 333, 334, 350
 Müfrezesi 333, 334, 350
 Dinyester ırmağı 31
 diplomat 124
 Diyar Ağa (Dersim milletvekili) 234
 Diyarbakır 88, 94, 121, 391, 392
 Diyenis (General) 316, 358
 Doğanhisar 334, 337
 Doğlat 349
 Doğu Duvarı 156
 Doğu Trakya 26, 129, 134, 135, 397, 398, 408
 Doğu ülkeleri 156
 Doğu vilayetleri 60
 Doğubeyazıt 161
 Doktor Fazıl müfrezesi 148

- Dolmabahçe sarayı 380
Domaniç dağı 172
Dominionlar (İngiliz Topluluğuna bağlı uluslar) 398
dostluk antlaşması 155, 276
Döğër 215, 216, 220, 221, 224, 316, 324, 335, 349, 363, 369
Dört Büyükler 21, 23, 47
Dörtöl 41, 88
Dörtöl Jandarma Merkez Bölüğü 41
Dudurga 221
Dufieux (General) 120
Dumesnil (Binbaşı) 124
Dumlupınar 171, 172, 209, 211, 212, 213, 221, 222, 283, 284, 285, 286, 316, 320, 327, 335, 336, 353, 354, 362, 364, 365, 366, 367, 372, 375, 376, 380, 390
mevzi 213, 222, 364, 366, 367
Dunkirk tahliyesi 5
Dursunoğlu, Cevat 93, 94
Dusmanis (General) 219
Dünya Savaşı
1. Dünya Savaşı 3, 12, 16, 25, 53, 58, 63, 96, 135, 137, 140, 253, 275, 292, 297, 309, 404, 410 2. Dünya Savaşı 5, 48, 66
Dürri Zade (Şeyhülislam) 40, 114
Düzdağ 175, 199
Eber gölü 287
Edgar Quinet kruvazörü 379
Edirne 36, 81, 91, 129, 189, 398
Edirne Kongresi 100, 129
Efendiköprüsü 173
Ege 16, 33, 35, 41, 45, 51, 102, 134, 283, 334, 390
Eğret 224, 286, 362
Elazığ 89, 92, 94, 122
Elbistan 88
Eletron limanı 31
Elvanlar 374
Emin Aslan (Silifke Askerlik Şubesi Başkanı) 90
Emirdağ 289, 337
(Aziziye) yöresi 286, 289
emperyalist
cephe 271, 275
devlet 85, 134, 158
Enver Paşa 93, 101, 151, 166, 274, 275, 408
Erdek 126, 380, 385
Erdemli 90
Ereğli 130
Erkânı Harbiye-i Umumiye 19
Erkânı Harp Dairesi 36
Erkmen köyü 350, 361
Erkmentepe 350, 356, 358, 361
Ermeni 22, 87, 88, 89, 100, 106, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 138, 140, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 166, 188, 190, 305, 340, 392
çetesi 70
devleti 22
mahallesi 123
mandası 156
ordusu 162, 163, 166
Ermenistan 16, 21, 22, 23, 26, 98, 105, 106, 133, 136, 156, 157, 158, 159, 164, 276
Büyük Ermenistan 22
sorunu 105, 106
Erzincan 135
Erzurum 9, 58, 67, 69, 81, 83, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 102, 105, 140, 158, 162, 191, 277, 310, 339
Erzurum Kongresi 9, 58, 81, 92, 93, 94, 96, 102
Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 93, 94
müfrezesi 140
Erzurum Şubesi Faal Kurulu 93
Eskişehir 99, 100, 127, 144, 147, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 192, 193, 215, 216, 220, 221, 223, 227, 229, 231, 232, 234, 240, 263, 284, 285, 286, 314, 321, 328, 334, 349, 364, 383
Esnevez 177
eşkya 66, 73, 127
Eşme 51, 126, 315, 373, 376, 377, 378, 397
Fahrettin Altay (Orgeneral Altay) 116, 117, 145, 209, 223, 243, 249, 250, 259, 357, 371, 379, 389
Fahri Belen (General) 359, 371
Faik Bey (Öztürk) 50
Felah Grubu 105
Fener Patrikhanesi 40
Ferit Paşa (Nafia Nazırı) 81

- Fethi Bey (Okyar) 302
 fetva 39, 126
 Fevzi (Şeyh) 99
 Fırat 88, 123, 187, 189, 391
 ırmağı 88, 123, 391
 Filistin 21
 Filistin-Suriye Cephesi 68
 Firuzpaşa deresi 73, 122
 pususu 73
 Foch (Mareşal) 127
 Frangos (General) 373, 374, 377, 378, 379
 General Frangos Grubu 373, 374, 378
 Franklin Bouillon 205, 397, 398
 Fransa 22, 23, 106, 192, 205, 271, 275,
 301, 302, 313, 402, 403, 410
 Fransız
 127. Fransız Alayı
 3. Tümeni 120
 Albay Débieuvre müfrezesi 123
 devrimi 65
 Francos Grubu 365, 366, 367
 manda yönetimi 190
 Fransız Meclisi 11
 kapitülasyon 4
 tümeni 88
 Frunze (Ukrayna Başkomutanı) 288, 289
- Galatalı Şevket (Alb.) 115
 Galip Devletler 114
 Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye
 Komutanlığı (Batı Anadolu Ulusal
 Kuvvetler Genel Komutanlığı) 45, 61,
 99, 112
 Garipçe 359
 gazete 32, 40
 Gaziantep 189, 190, 339, 392
 Gazlıgöl 210, 211, 221, 364
 Geçiş rejimi 22
 Gediz 50, 51, 110, 112, 130, 146, 171,
 173, 221, 224, 371, 373, 389
 saldırısı 130
 gemi 31, 49, 344, 376, 378, 379, 380, 403,
 404
 savaş gemisi 25, 42, 48, 380, 403
 Gemlik 126, 222, 333, 340, 353
 körfezi 353
 Gence 157
 Gençlik Derneği 109
 George Milne (General) 125
 gerilla
 güçleri 12
 savaşı (harb-i sagir) 68
 Geyve 131
 Giresun Alayı 140, 148
 gizli 1. ek 96, 129
 Goureau (Suriye Olağanüstü Komiseri)
 120, 121
 Gökbayrak Taburu (eski kuva-yı milliye
 müfrezesi) 180
 Gökçekısıık 227
 Göksu 349
 Göktepe 359
 Göle 162
 gönüllü müfrezeler 304, 305
 Grek-Rum 40
 Gruplar
 1. Grup 221, 224, 227, 229, 231, 242,
 247, 254, 259, 262
 2. Grup 245, 246, 247, 249, 253, 259,
 262,
 2. Süvari Grubu 172, 174, 177, 178,
 180
 3. Grup 117, 223, 229, 231, 242, 247,
 249, 254, 255, 259
 3. Süvari Grubu 172, 221, 227
 4. Grup 221, 223, 224, 226, 230, 231,
 242, 254, 260, 262
 5. Grup 223, 226, 259
 5. Süvari Grubu 230, 227, 241, 249,
 257,
 6. Grup 241
 12. Grup 220, 221, 223, 224, 226,
 231, 242, 249 254, 262
 12. Süvari Grubu 230
 23. Grup 125
 57. Grup 125
 61. Grup 125
 Ahmetli Grubu 50
 Bilecik Grubu 333
 Çal Grubu 255, 256
 Çivril Grubu 286
 Dicle Grubu 297
 Eskişehir Grubu 193
 Gönüllü Grubu 51
 Güney Kanat Grubu (2. İnönü) 199
 Kocaeli Grubu 170, 193, 195, 196,
 201, 203, 221, 239, 264, 281,
 282, 322, 328, 333, 373, 384
 Komutanlık Grubu 209
 Menderes Grubu 322, 328

- Mürettep Grup 255, 259, 260, 262
 Sağ Kanat Grubu (2. İnönü) 196, 198, 201, 202
 Uşak Grubu 350, 351
 Yedek Grup 242
 Yıldırım Ordular Grubu 18, 19, 68, 88
 Gunaris(Başbakan) 268, 301, 313, 314, 315
 Gümrü (Leninakan) 163, 164, 166, 271, 276
 Gümrü Antlaşması 164, 271
 Gümüşhane 135, 140
 Gündüzbey 195, 196, 199, 202
 Güneydoğu 22, 89
 Güngörmez 242
 Günyüzü 262
 Gürcistan 156, 276, 401
 Gürcü 157, 164, 165
 hükümeti 164, 165
 Güre 286
 Güzelcekale 255, 256
- Hacı Şükrü (Binbaşı) 69, 144
 Hacıanesti (General) 315, 316, 358, 387
 Hacılyas köyü 49
 Hacılar tepesi 358
 Haçin (Saimbeyli) 89, 124
 haçlı mücadelesi 403
 Haçlı Ordusu 219
 Hakkı Behiç 99
 Halep 18, 68, 87
 Halide Edip (Adıvar) 97
 Halife 23, 43, 118, 126, 127, 190, 291
 propagandaları 126
 halifelik 94, 139
 Halil Kut (General) 159, 166
 Halis (Yarbay) 357
 Halit Karsıalan (Yarbay) 162, 163, 166, 196, 197, 221, 224, 242
 halk
 hareketi 5, 111, 121
 kuvvetleri 61, 68, 69, 89, 122
 müfrezeleri 121, 304
 Halk Partisi Kurultayı 82
 Hallaçlar 366, 373
 Hamdullah Suphi (Tanrıöver) 203, 206
 Hamidiye 93, 379
 Hamit Bey (Dr.) 79, 93, 302, 397
 Hamrin dağı 392
- Hamurköy 364, 369, 370
 Handere 162
 Hanefiler 138
 Hanköy (Hüsrevpaşa) 350
 Harb Tarihi Doğu Cephesi 159
 Harbiye Nezareti 15, 19, 26, 35, 36, 48, 93
 Harbord, G. J. (Amerikan Generali) 24, 106
 raporu 24
 Hareket Ordusu 68
 Harp Akademisi 68
 Harp Encümeni 153, 303
 Harp Tarihi Dairesi 305
 Harp Tarihi dergisi 390
 Harrington (İngiliz Generali) 334, 398, 399
 Hasan Tahsin (Osman Nevres) 33, 41
 hasta 121, 188, 330
 hastalık 116, 388
 hastane 152, 197, 330
 Hatay 271, 275, 276
 Havza 37, 53, 57, 58, 77, 79, 105
 Hayat Tarih 36
 Haydar (Kurmaya Binbaşı) 223
 Hayin Memiş 390
 Haymana 242, 255
 Hayriye 199
 Hekimdağ 229
 Hendek 127
 ayaklanması 139
 Henry Wilson (İngiliz Genelkurmay Başkanı) 40
 Heyet-i Nasiha (öğütleme kurulu) 43, 146
 Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu) 61, 116, 120, 151
 Heyet-i Vekile 233
 Hristiyan 70, 94
 çeteler 70
 Hicaz 17
 Hilafet Ordusu 139
 Hilmi (Binbaşı) 166
 Hindistan 392
 Hint 23, 94
 Hint Müslümanları Kongresi 23
 Hoca Raif (Dinç) 99
 Hocalar 286, 290
 Horasan 161
 Hristianos (Trabzon Metropolit) 140
 Hurşit (General) 83
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası 92, 126
 Hüsamettin Ertürk 105

Hüseyin Avni Ulaş (Erzurum milletvekili) 310

Hüseyin Paşa 50

Hüseyin Rahmi Apak 33

Hüseyin Rauf (Orbay) 16, 79, 106

Hüsrev Gerede (Binbaşı) 86, 95

Hüsrev Sami 99

Hyth 125, 134

İğdır 162, 163, 164

İlgın 334

Ilıca 242, 245, 247

Ilıcaözü 241

Irak 17, 21, 94, 297, 392, 393, 402, 404

İbrahim Süreyya (Yiğit) 9, 95, 269

İbrahim Tali 95

İğdecik 145

ihtilal 11, 399

İlbulak dağı 362, 364, 389, 390

İlhakı Red 81, 82, 92

kurulları 82, 92

ilkkurşun 33, 34,

savaşları 41, 42, 49, 88, 409

İmranlı 262

İnebolu 140

İnegöl 138, 171, 172, 180, 203, 221

İngiliz

İngiliz Akdeniz Donanması 15

İngiliz mandası yönetimi 98

İngiliz Olağanüstü Komiseri 32

İngiltere 4, 112, 134, 192, 205, 275, 302,

381, 397, 403

İnönü muharebeleri 171, 183, 194, 207

1. İnönü 147, 174, 178, 180, 181, 183, 190, 195, 215, 219

2. İnönü 184, 213, 215, 219

mevzisi 131, 171, 172, 173, 176, 177,

179, 198, 199, 215, 221, 369, 383

İntikam tepesi 198, 199.

İonluğu diriltme 140

İran 297, 394

İsabey müfrezesi 140

İşkânkuyu 350

İskeçe Yunan Tümeni 126

İslahiye 121

İslam

İslam Bolşevik Ordusu 157

ulusu 140

ülkeleri 86

İslamköy (Banaz güneyinde) 350

İsmet İnönü 117, 144, 146, 147, 163, 171,

173, 174, 176, 178, 181, 198, 199,

202, 203, 206, 207, 215, 216, 221,

226, 227, 229, 230, 231, 232, 242,

245, 249, 262, 263, 268, 269, 282,

287, 288, 296, 298, 311, 319, 320,

321, 322, 324, 335, 336, 344, 345,

347, 348, 353, 361, 364, 366, 367,

375, 376, 383, 387, 389, 399, 401,

402, 403, 404, 410

İstanbul fetvası (Şeyhülislam Dürrizade Abdullah fetvası) 40

İstanbul hükümeti 64, 93, 96, 97, 99, 100,

102, 103, 104, 111, 115, 116, 128,

129, 133, 134, 138, 156, 184, 301,

302

İstiklal Mahkemesi 140, 234, 307

isyancı

Delibaşı 210

kuvvet 147

İşcehisar 290

işçi birlikleri (amele taburları) 251

İşören (Alliören) 353, 366, 367, 369

İtalya 21, 22, 23, 32, 192, 205, 313, 344,

398, 403

İtalyan

çıkarması 43

nüfuz bölgesi 135

İtilaf Devletleri 15, 16, 17, 25, 27, 32, 49,

61, 86, 111, 112, 169, 219, 302, 313,

319, 334, 397, 398, 399, 401, 403,

408

İttihat ve Terakki

İttihat ve Terakki Fırkası 37

yönetimi 151, 409

İyonya 24

İzmir

garnizonu 33

İzmir Kolordusu 110, 125

sancağı 24, 35

İzmir Yunan Tümeni 126

İzmit 130, 139, 171, 222, 299, 320, 334,

408

İznik 126, 171, 220, 281, 333, 349, 384

gölü 171, 220, 384

İzzet Bey 99

İzzettin Çalışlar (Albay) 147, 148, 196, 197,

202, 221, 230, 242, 299, 356, 357,

368

- Japon Yüksek Komiseri 281
 Jeanne d'Arc 67
 Jiras Müfrezesi 384, 385
 Joffre (General) 309
 Jomini (General) 4, 11
- Kabile savaşları 3, 65
 kadın 65
 Kafkas
 dağları 156
 Kafkas Duvarı sorunu 113
 hükümetleri 112, 113
 Kafkas Sovyet hükümeti 268, 271,
 275, 301
 Kafkasya 22, 106, 156, 274
- Kağızman 162
 Kağızman-Selim-Göle çizgisi 161
 Kaleciksisirisi 322, 328, 356, 358
 Kaltaklı 247
 Kâmil Polat (Albay) 90
 Kanlısirt 202, 203
 kapitülasyon 9
 Kaplangı dağı 366, 373
 Kaptan Naci müfrezesi 148
 Kara Hasan (Teğmen) 41, 88, 120
 Kara Vasıf 97
 Karaağaç 399, 402, 404
 Karabileğim tepesi 356, 358
 Karacabey 385
 Karacahisar 229
 Karadeniz 31, 156, 171, 191, 221, 409
 Karadirek 211
 Karaköprü 121
 Karaköse 41, 88, 161, 166
 Karaköy 172, 174, 202, 384
 boğazı 384
 Karakurt 161
 Karakuyu 262
 Karaman 89
 Karasu 349
 Karaorgan 161, 162
 Kars 155, 158, 159, 162, 163, 164, 268,
 271, 275, 276, 339
 Kars Antlaşması 164, 268, 271, 275,
 276
 karşıdevrim 5, 169, 291
 ayaklanmaları 137
 Karşıyaka 379
 Kartaltepe 247
 Kastamonu 99, 140, 170, 171
- Katma 18
 Kavuncu Köprüsü 264
 Kayıp 121, 183, 198, 199, 203, 207, 213,
 230, 231, 233, 267, 273, 274, 313,
 363, 388
 Kaymaz 281, 289, 290
 Kayseri 89, 90, 231, 233, 234, 238, 250,
 256, 267
 Kâzım (Dirik) 95
 Kâzım (Orbay) 43, 44, 50, 51, 110, 162,
 166, 221, 242
 Kâzım (Özalp) 36, 43, 44, 91, 110, 221,
 242, 320
 Kâzım Karabekir 36, 59, 61, 68, 69, 79,
 81, 82, 83, 85, 86, 92, 96, 102, 103,
 105, 112, 114, 155, 156, 157, 158,
 163, 164, 165, 166, 167, 272, 274,
 276, 321, 410
 Kazuçuran 336, 349, 360, 389
 Kemal (Yüzbaşı) 50
 Kemal Doğan (Binbaşı) 90
 Kemalettin Sami (Alb.) 195, 201, 221, 226,
 230, 242, 356, 358, 368, 370
 Kemalist ordu 232
 Kemalpaşa (Nif) 34, 45, 379
 Kenan (Yarbay) 189
 Kerkük 392, 404
 Kerpiç 247
 Kestel 126
 Keşan 38
 Kıldırıras 333
 Kılıç Ali (Asaf) 90, 119, 123
 Killioğlu Mestan Efe 51
 Kırcaaslan 351, 356, 359
 Kırcaaslan beli 287
 Kırız dağı 390
 Kırka 224, 335, 336, 357
 çizgisi 351
 Kırkağaç 110
 Kırklareli 38
 Kırşehir 109
 kısmi seferberlik 64, 161
 Kızılırmak 274
 Kızılköyün 255, 256
 Kızılordu 156
 Kızıldağ deresi 366, 367, 368, 369, 370,
 371, 372, 375, 376
 Kilikya 18, 185
 Kilis 87, 90, 188
 Kilis Taburu 188

King-Crane 105

King-Crane Kurulu 97

raporu 98

Kinross (Lord) 106

Kocaeli 135, 170, 193, 195, 196, 201, 203,
221, 239, 264, 281, 282, 320, 321,
322, 328, 331, 333, 373, 383, 384,
409

yarımadası 135, 320, 409

Kocaş 261

Kocatepe 290

Koçak çalı 221

Koçlu 188

Koloneviç 23

Kolordu

1. Kolordu 81, 82, 113, 125, 129,
130, 170, 193, 222, 224, 232,
240, 242, 245, 256, 261, 262,
264, 265, 281, 282, 286, 287,
299, 316, 322, 330, 333, 334,
337, 350, 351, 354, 356, 357,
358, 359, 360, 361, 362, 365,
366, 367, 370, 373, 375, 377, 380
2. Kolordu 110, 170, 185, 187, 188,
189, 190, 222, 223, 224, 232,
239, 240, 242, 245, 247, 256,
261, 265, 281, 285, 286, 287,
289, 314, 316, 321, 322, 333,
334, 336, 351, 358, 359, 360,
361, 362, 365, 366, 368, 370,
373, 375, 377, 390, 391
3. Kolordu 79, 99, 111, 112, 193,
220, 222, 224, 241, 242, 245,
247, 255, 256, 261, 264, 281,
282, 285, 286, 297, 316, 333,
334, 349, 374, 376, 384, 407
4. Kolordu 193, 282, 264, 281, 286,
287, 321, 333, 337, 338, 350,
354, 356, 358, 359, 360, 361,
362, 365, 368, 369, 370, 371,
372, 375, 377, 385
5. Kolordu 100, 286, 287, 322
5. Süvari Kolordusu 230, 243, 322,
334, 350, 351, 354, 357, 359,
362, 364, 366, 367, 369, 372, 376,
377, 378
6. Kolordu 321, 333, 349, 360, 363,
364, 365, 369, 375, 376
8. Kolordu 193
- 12'nci Kolordu 93, 111, 116, 117,

192, 193, 209, 210, 211, 212,
213, 216, 349

13. Kolordu 88, 89, 89, 93, 99, 103,
111, 112, 113, 122, 188, 391

14. Kolordu 45, 48, 50, 111, 113,
115, 116

15. Kolordu 61, 83, 93, 99, 112

17. Kolordu 32, 35, 44, 48, 51, 69

20. Kolordu 18, 59, 60, 68, 88, 99,
100, 111, 112, 115, 127, 131

41. Kolordu 193

İzmir Kolordusu 110, 125

Mürettep Kolordu 242

Süvari Kolordusu 230, 243, 264, 265,
281, 285, 287, 289, 321, 322,
328, 334, 337, 350, 351, 354,
357, 358, 359, 362, 363, 364,
366, 367, 369, 371, 372, 373,
374, 375, 376, 377, 378, 379,
388, 389, 390

Komser Aslan 119

Kondulis (General) 207, 222, 224, 240

XII. Kostantin (Yunan kralı) 169, 219

Konya 19, 22, 60, 99, 116, 117, 118, 135,
138, 144, 145, 171, 193, 209, 210,
220, 238, 239, 243, 282, 324, 330,
331, 334, 337, 338
ayaklanması 118, 145

Korsanlı 255

Kovalca 174, 199, 202

Kozan 89, 104

Kozan (Sis) Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti 104

Kozanoğlu Doğan 124

kölelik (feodalite) 4

Köprühisar 203

Köserli 190

Kötek 162

Köylü gazetesi 32

Kudüs 45

Kula 126, 377, 378

Kula Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 126

Kulaksız 221, 226

Kurşunlu 23

Kurtkaya 358

Kurtköy 366, 369

Kuşadası 21

Kut muharebeleri 15

Kuva-yı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi

- Kuva-yı İnzibatiye 139
hareketleri 139
- Kuva-yı Milliye 5, 7, 42, 44, 49, 50, 51, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 90, 100, 101, 103, 106, 110, 111, 112, 122, 125, 130, 141, 143, 144, 148, 157, 183, 190, 364, 390, 409, 410
birlikleri 377
müfrezeleri 7, 100, 110, 143, 183, 390
örgütlemesi 130
tasfiyesi 51, 141, 148
- Kuva-yı Seyyare 125, 146, 148
1. Kuva-yı Seyyare 127, 146
2. Kuva-yı Seyyare 127
- Kuyucak 229, 230
- Kuzey Afrika 392
- Küçük Adatepe 370
- Küçük Aslıhanlar 365, 371
- Küçük Asya Ordusu 193, 221, 241, 250, 315
- Küçük Ermenistan 22
küçük gerilla müfrezeleri 69
- Küçük Menderes 44, 110
ırmağı 44, 110
- küçük savaş (gerilla) öğretisi 65, 70
- Küçükhöyük 351
- Küçükköy 364
- Kürdistan 21, 392
Hanı 392
özerk 134
- Kürt 139, 249, 250
kışlağı 249, 250
Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti (Kürt Yükselme ve Yardımlaşma Derneği) 139
- Kütahya 131, 144, 146, 147, 148, 171, 173, 174, 176, 192, 193, 197, 211, 213, 215, 220, 221, 223, 224, 226, 334, 335, 336, 361, 364, 373, 374, 377, 383, 390
savaşları 197
Kütahya-Eskişehir muharebeleri 231, 233, 239, 257, 267
- laiklik 9, 137
- Latin alfabesi 10
- Libya 23, 68
Libya Savaşı 68
- Liman von Sanders (Alman Orgenerali) 18, 181
- Limni Adası 15
- Lloyd George (İngiliz Başbakanı) 16, 21, 22, 23, 269, 398
- Londra 96, 184, 190, 191, 219, 277, 281, 313, 409
görüşmeleri 190, 191
- Louis E. Brown 97
- Lozan 401, 402, 403, 404
Lozan Barış Antlaşması 3, 136, 405, 407
Lozan Barış Konferansı 395, 399, 401
- Ludendorff (Eric von) Alman Generali 12
- Lüleburgaz Kongresi 91, 100
- Lütfü (Belediye Başkanı) 87
- Macaristan 17
mahalli milis kuvveti 51
- Mahmudiye 230
- II. Mahmut 11
- Mahmut (Şeyh) 392, 393
- Mahmut Şevket Paşa 309
- Malıköy 242, 251
- Malatya 122
- Malazgirt 347, 387
Malazgirt Meydan Savaşması 387
- Malta 205, 277, 282, 298, 307
- manda yönetimi 22, 97, 133, 307
- Mangal dağı 245
- Manisa 47, 50, 147, 171
- Mantartepe 350
- Maraş 88, 90, 119, 120, 121, 123, 185, 187
Maraş-İslahiye takibi 73
- Marmara 23, 44, 45, 141, 283, 384, 403
bölgesi 45
- Marshall (İngiliz Generali) 297
- Mavros limanı 31
- Mazhar Müfit (Kansu) 9, 10, 95, 99
- Mebusan Meclisi 95, 97, 102, 103
- Mecingert 161
- Mecitli köyü 93
- Meclis Muhafız Taburu 194, 198, 199, 223, 231
- Meclis-i Vükela 83
- Meçhul Asker Anıtı 354
- Medeni Mehmet Nuri Efendi (Şeyhülislam) 219
- Medivani 165
- VI. Mehmet Vahidettin 35
- Mehmet Fehmi (Yarbay) 357

- Mehmet Gönübol (Profesör) 106
 Mehmet Keleş 126
 Menderes
 dirseği 287
 Menderes Grubu 322, 328
 Menderes Müfrezesi 281, 282
 Menemen 34, 45
 boğazı 379
 Menzil Müfettişliği (Konya Menzil Bölgesi) 345
 Mercan 261
 Meriç 130, 399, 408
 ırmağı 408
 Merkez Ordusu 140, 170, 193, 198, 221, 240, 307, 339
 Mersin 90, 187, 235, 238, 344
 Meteoroloji Genel Müdürlüğü- 152
 Metristepe 197, 198, 203
 Metropolis kilisesi 32
 metropolit 140, 307, 316
 İzmir Metropoliti 316
 Trabzon Metropoliti 140
 Samsun Metropoliti 307
 Mısır 94
 Midilli 31
 Midyat 393
 Mihaliçcik 240, 242, 243, 264
 milis kuvvetler 61, 69, 103, 157
 Millet Meclisi 158, 189, 205, 303
 Millet-i Müselleha (Silahlı Ulus) 11
 Milletler Cemiyeti 393, 398, 403, 404
 milli direniş müfrezesi 51, 65, 67, 123
 Milli Güvenlik Kurulu 153, 303
 milli kurtuluş 45, 54, 59, 304, 409
 hareketi 40, 97
 Milli Mücadele 64, 69, 71, 117, 170
 Millî Mücadele Hatıraları 253, 268
 Milli Müdafaa 233, 238, 250, 299, 320
 Milli Müdafaa Vekâleti 238, 299
 milli ordu 83
 Milli Savunma Bakanlığı 152, 153, 216, 314
 milli sır 9
 Milne (General) 113
 Milne Hattı 100, 110, 125, 335, 390
 Misak-ı Milli 10, 95, 113, 134, 191, 271, 272, 275, 276, 393, 401, 403, 409
 Misis baskını 190
 Mohaç 347
 Monbelli (General) 334, 399
 Mondros Mütarekesi 3, 15, 17, 18, 24, 53, 90, 114, 136, 140, 164, 297, 409
 Monroe Doktrini 133
 Montagna 403
 Montrö (Montreux) 403
 Moskova Antlaşması 164, 166, 184, 271, 276
 Mougin (Alb.) 331
 Mucur ayaklanması 139
 Mudanya 126, 384, 385, 399
 Muğla 23, 135
 Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti (Kutsal Değerleri Koruma Derneği) 139
 Muhafaza-i Saltanat Cemiyeti (Saltanatı Koruma Derneği) 139
 Muhittin (Alb.) 129
 Murat çayı 375, 376
 Murat dağı 211, 212, 283, 364, 372, 374, 376, 377, 390
 Muratdere 174
 Musa (Şeyh) 96
 Musevilik 4
 Mustafa (Dr.) 88, 120
 Mustafa Fevzi Çakmak (Mareşal) 25, 113, 114, 115, 116, 181, 189, 205, 210, 215, 216, 231, 233, 234, 242, 243, 249, 250, 251, 253, 257, 263, 268, 269, 287, 288, 293, 295, 298, 320, 321, 324, 366, 367, 369, 372, 375376, 385, 410
 Mustafa Reşit Paşa 4
 Musul 18, 297, 391, 393, 402, 403, 404
 Muş 135, 360
 Muttalıp Dağı 229
 Mübadele 403
 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 37, 58, 66, 70, 82, 92, 95, 96, 103, 130, 410
 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü 70
 Müdafaa-i Hukuk Grubu 103
 Müdafaa-i Hukuk örgütleri 89, 102
 Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı 97, 101, 112, 119, 304
 Müfreme
 Albay Abadi müfrezesi 123
 Beyce Müfrezesi 223
 Binbaşı Şevki müfrezesi 393
 Dinar Müfrezesi 333, 334, 350
 Erzurum müfrezesi 140
 halk müfrezeleri 121, 304
 İsabey müfrezesi 140

Kaptan Naci müfrezesi 148
 Menderes Müfrezesi 281, 282
 milli direniş müfrezesi 51, 65, 67, 123
 mülhak Kuva-yı Milliye müfrezesi 281,
 333, 376
 Oltu Müfrezesi (8'inci Alay) 162
 Özdemir müfrezesi 392
 Porsuk Müfrezesi 376
 Psarras Müfrezesi 175
 Müftü Ahmet Hulusi 50
 mülhak Kuva-yı Milliye müfrezesi 281,
 333, 376
 Münir (Vali) 92
 Mürsel Paşa (Bakû) 380
 Müslüman çeteler 70
 Müşir Ahmet İzzet (Furgaç) 81
 Mütevelli Zade Tefvik 50

 Nablus 18
 Naci (Yarbay) 356
 Nakşibendi 139
 Nallıköy 275
 Namık (Ulusal Kuvvetler Komutanı) 121
 Namık Kemal 183
 Nasrettin Hoca 118
 Nasturi 392
 Nasuhçal 221, 224, 226, 231, 232
 Nazarbekov (General) 162
 Nazım (Binbaşı) 174, 181
 Nâzım (Yarbay) 197, 207, 226
 Nazım Paşa 314
 Nâzimbey tepesi 199
 Nazıfpaşa 179, 221, 224
 Nazilli 48, 91, 100, 125, 126, 148
 Nazilli Kongresi 91, 100
 Nazmi Solok (Yarbay) 127, 145
 Nene Hatun 67
 Nigehban-ı Vatan (Yurt Kollayıcıları) grubu
 139
 Niğde 89, 125, 131, 238
 Nihat Anılmış (Tuğgeneral) 19, 88, 391
 Nihat Tok (Yüzbaşı) 377
 Nizip 188, 189
 Normand (Alb.) 120
 Nur dağları 87
 Nurettin Paşa 324, 361, 380
 Nuri Hoca (Trabzonlu) 68
 Nutuk 12, 13, 180
 Nümune Alayı 209

Oğlanmezarı 362
 Oklubalı 172, 178
 Oltu Müfrezesi (8'inci Alay) 162
 Olucak 361
 Oluklu 172, 176, 180
 Oniki Büyüklükler 121
 Ordu
 1. Ordu 281, 282, 286, 287, 289, 297,
 299, 319, 320, 321, 322, 324,
 332, 333, 336, 337, 348, 350,
 354, 357, 358, 359, 360, 361,
 362, 364, 365, 367, 368, 370,
 373, 375
 2. Ordu 19, 59, 79, 85, 88, 93, 282,
 286, 289, 319, 322, 323, 324,
 333, 336, 348, 349, 358, 359,
 360, 361, 364, 365, 366, 367,
 369, 371, 375, 377, 378, 384
 3. Ordu 55, 83, 93
 6. Ordu 297
 7. Ordu 18, 19
 düzenli ordu 7, 70
 Yiğit Ordu 44, 49
 Orhaneli 220, 223
 Osepien (General) 162
 Osman Nuri (Aydınoglu Tufan Bey) 90
 Osmaneli 180, 349
 Osmanlı 16, 22, 23, 88, 94, 109, 115, 133,
 137, 151, 219, 348, 404
 Osmanlı Bankası 337
 Osmanlıcılık 133
 Osmanlı Devleti 15, 21, 23, 127, 135,
 401
 -hükümeti 21, 22, 70, 113, 125
 -Lirası 145
 Osmanlı Mebusan Meclisi 53, 114
 Osmanlı Türkleri 4, 11
 otomobil 250
 Ödemiş 34, 42, 44, 49
 ölü 3, 121, 123, 140, 207, 213, 267, 372
 Ömer Fevzi 93
 Ömer Halis Bıyıktaş (Yarbay) 356, 359,
 370
 Ömer Mümtaz 99
 Özalp ilçesi 394
 Özdemir (Yarbay) 185, 189, 392, 393, 394
 Özdemir müfrezesi 392

 Padişah 9, 35, 39, 54, 94, 99, 101, 102,
 126, 127

- Paldum 162
 Pallis (Alb.) 219, 240
 Papas Hristosmos 33
 Papulakis 175
 Papulas (General) 170, 179, 193, 202, 205,
 219, 221, 223, 232, 240, 250, 256,
 257, 261, 265, 281, 314, 315
 Paris 21, 23, 31, 85, 98, 104, 111, 133,
 134, 313, 398, 402, 409
 Paris Barış Konferansı 21, 104, 111
 partizanlık 8
 Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i
 Osmaniyesi 129
 Paşaköy 351
 Patrikhane 403
 Patriklik sorunu 403
 İstanbul Patrikliği 316
 Patris vapuru 33
 Pazaryeri 195, 196
 Pektaş 106
 Pelitli 354, 357
 Pélle (General) 331, 397, 403
 Petit Parisien gazetesi 301
 Peyam gazetesi 115, 128
 Picot 106
 Plastiras (Alb.) 314, 358, 372, 378
 Albay Plastras Grubu 378
 Platis (General) 245
 Poincaré (Fransız Başbakanı) 402
 Polat (Albay Kâmil) 120
 Polatlı 171, 174, 249, 255, 256, 262
 Polimenakos (General) 222, 224, 240
 Polonya 17
 Pomaklar 230
 Pontus 59, 109, 137, 138, 140, 170, 301,
 307
 ayaklanması 137, 140, 307
 bölgesi 170
 devleti 140
 Pontus Kurumu 140
 Porsuk
 Porsuk Kuva-yı Milliyesi 364
 Porsuk Müfrezesi 376
 suyu 148
 Poyra 176, 198, 227
 Poyralıkaya 356
 Pozantı 73, 124, 185, 186
 baskını 73
 Prens Andreas (General) 240
 Prusya ordusu 11
 Psarras 175, 176
 Psarras Müfrezesi 175
 Querette (General) 119, 120
 Rangers 67
 Rasim (Yüzbaşı) 44
 Ratip Sinan Tekelioğlu (Yüzbaşı) 90, 185,
 186
 Ratipzade Mustafa 99
 Rauf Orbay (Hamidiye Kahramanı) 32, 79,
 82, 86, 93, 94, 96, 98, 99, 106, 113,
 114, 299, 329, 404
 Rauf, Rüstem 106
 Rawlinson (İngiliz Albayı) 96, 105, 112,
 277
 Recep (Binbaşı) 123
 Refer Bele 44, 51, 60, 63, 68, 79, 93, 117,
 144, 145, 146, 147, 148, 171, 173,
 192, 202, 209, 210, 211, 212, 213,
 215, 216, 250, 256, 269
 Refet, Demirci (Alb.) 145
 Refik Şevket (İnce) 49
 Resulbaba tepesi 316, 335, 353, 359, 361,
 364
 Reşat (Alb.) 357, 360
 Reşit Paşa (Vali) 96
 Revandiz 3, 391, 392
 Rhine 17
 Rıza Nur (Dr.) 235, 238, 403, 404
 Rızapaşa 172, 176
 Richard Webb 32, 98
 Rize 161
 Roma 313
 Rousseau, J. J. 38
 Rum 23, 31, 33, 40, 41, 55, 61, 70, 140,
 141, 169, 305, 307, 314, 340, 379,
 404, 409
 çetesi 55, 70, 140, 409
 devleti 140
 halkı 31, 41, 169
 kuruluşları 40
 nüfus 23, 31
 silahlısı 33
 Rumbold (İngiliz Yüksek Komiseri) 144
 Rumeli 92, 98
 Rus 31, 105
 göçmen 31
 Rusya 22

- S. Baker 40
 Sabah gazetesi 128
 Sabahattin Selek 145, 293, 304, 322
 Sabuncupınar 221, 227, 383
 SAD 64, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 298, 321, 347
 saldırısı 288, 292, 298, 347
 taarruzu 286, 287, 289, 321
 Sadaret (Babiâli) 18, 35
 Safranbolu ayaklanması 139
 Sağ Kanat Grubu 196, 198, 201, 202
 sahra topu 286
 Sakallı Nurettin Paşa 307
 Sakarya
 Güney Sakarya 241, 247
 ırmağı 172, 233, 245, 263, 264, 284, 322, 332
 Kuzey Sakarya dirseği 242
 Sakarya Meydan Muharebesi 180, 251, 274, 275, 344
 Orta Sakarya 239, 241
 Sakarya Savaşı 239, 264, 267, 291, 293, 309
 Sakarya zaferi 63, 267, 268, 275
 Salahattin (Köseoğlu) 93
 Salih Bozok (Binbaşı) 256
 Salih Paşa (Kezrak) 102, 115, 389
 Salihli 37, 44, 50, 125, 377, 378, 393
 Samsun 27, 37, 44, 53, 54, 55, 59, 60, 63, 68, 79, 93, 140, 238, 307
 San-Remo
 kararları 125
 San-Remo Konferansı 134, 155
 Sanayi Devrimi 4
 Sancak-ı Şerif 11
 Sandıklı 221, 285, 286, 321, 332, 337, 350, 357
 Santtepe 366
 Saraycık 367
 Sarayköy 23, 315
 Sarayönü 117
 Sarı Efe 110
 Sarıcakaya 290
 Sarıgöl cephesi 377
 Sarıkamış 161, 162, 166
 Sarıköy 240, 320
 Sarıyanis (Alb.) 219, 314
 Savaş tazminatı 399, 403
 Savatlı 242, 245
 Savran 281
 Selâhattin (Köseoğlu) 235
 Selâhattin Adil (Alb.) 187, 188, 189, 242, 245, 246, 286, 288
 Selanik 15
 Selendi 374, 377
 Selkisaray 365, 367, 370
 Sevr (Sevres) Antlaşması 21, 58, 133, 134, 136, 144, 159, 169, 184, 187, 191, 240, 271, 275, 302, 323, 331, 405, 409, 410
 Seydiköy 380
 Seydişehir 37
 Seyitgazi 220, 224, 226, 227, 230, 240, 281, 321, 383
 Sforza (İtalyan Dışişleri Bakanı) 184
 Sırp 23
 silahlı milis kuvvetler 7
 Simav 315, 377
 Sincan ovası 356
 Sincanlı 213, 221, 284, 321, 327, 344, 351, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 366
 Sinekli 334
 Sinirköy 351
 Sirkeci 334
 Sivas 55, 61, 81, 82, 83, 88, 89, 91, 92, 93, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 112, 114, 120, 129, 140, 238, 307
 Sivas Kongresi 61, 83, 91, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 111, 112, 114, 129, 307
 Siverek 121
 Sivrihisar 240, 264
 Sivritepe 357
 Skyras (Alb.) 314
 Smith (Alb.) (Amiral Calthrope'un temsilcisi) 47
 sokak çarpışmaları 188
 Soma 50, 51, 125
 Sovyet
 askerleri 166
 birlikleri 165
 dostluğu 155, 301
 Sovyet Ordusu 275
 Sovyet Rusya 5, 155, 156, 157, 301, 313
 Sovyetler Birliği 5, 85, 105, 112, 113, 134, 156, 157, 158, 159, 163, 164, 165,

166, 167, 268, 271, 272, 274, 275,
276, 296, 319, 399, 401, 403
Söğüt 172, 195, 196, 202, 221, 223, 281,
324
Söke 43, 110, 290
sömürge savaşları 11, 65
Söylev 12, 253, 273, 308, 320
Stratikos (General) 232
Stratos (Başbakan) 313, 315
Sultanahmet mitingi 37, 58
Sultandağı (İshaklı) 210, 334, 337
Sunedir 124
Suriye 15, 17, 18, 19, 21, 94, 106, 120,
122, 124, 135, 187
Suriye Olağanüstü Komiserliği 124
Suriye Olağanüstü Temsilcisi 122
Süleyman Fethi (Alb.) 33
Süleyman Süruri (Yüzbaşı) 49
Süleyman Şefik Paşa 139
Süleymaniye 391, 404
Sürbahan 161
Sürücü aşireti 392
Süryaniler 122

Şahin (Teğmen) 123
Şakir (Bnb.) 126
Şakir Paşa 35
Şam 18, 68
Şaphane dağı 350
Şefik (Aker) 36, 43, 44, 48, 50, 51, 127,
145
şehit 33, 121, 123, 163, 174, 181, 183,
197, 207, 213, 231, 267, 304
Şerafettin (Yüzbaşı) 379
şeriat 109, 137, 139
şeriatçı 126
Şevket Turgut Paşa (Harbiye Nazırı) 35,
36, 44, 83
Şevki (Binbaşı) 391, 393
Binbaşı Şevki müfrezesi 393
şeyh 96
Şeyhelvan dağı 287
Şıhlar 367
Şırnak 393
Şia 138
Şişli 334
Şuhut 290, 329, 332, 349, 354
Şûra hükümetleri 155, 157
Şükrü (Manisa milletvekili) 147
Şükrü Naili (Gökberk) 255

Tahir Fethi (Jandarma Bl. K.) 34, 42, 49,
50, 51
Tahtaköprü 224
Talat Paşa 18, 151
Tanburoğlu 242, 259
tarafsız bölge 125, 397, 398
Tava 367
Tavşanlı 220, 223, 224
Tavşantepe 221, 224
Teali-i İslam Cemiyeti (İslamlığı Yükseltme
Derneği) 139
Tekâlif-i Milliye (tekalif emirleri) 12, 153,
237, 238
Tekâlif-i Milliye Encümeni (Ulusal
Salma Kurulu) 237
Tekeköy 176, 199
Tekeköy-Oluklu dolay 174
Tekirdağ 36, 129, 130
telgraf 58, 82, 99, 100, 220, 304
Temsil Heyeti 98
Temsilciler Kurulu (Heyet-i Temsiliye) 89,
95, 96, 99, 101, 102, 103, 104, 106,
109, 110, 151, 152
Teodokis (Savaş İşleri Bakanı) 257
Teperoğlan gediği 224
Terkos gölü 134
Tevfik (Okday) Paşa 157, 184, 191, 302,
401
The Near East gazetesi 40
Tınaztepe 328, 351, 356, 357, 358, 359,
361
Tilkichtepe 172
Tirebolu 135
Tişis 158, 164
Tokat 55, 140, 238
Toklusivrisi 212, 213, 285, 322, 335, 350,
353, 362, 366
Tokul 367
Tokuşlar 357
Tomburoğlu 242
Tophane 334
Torbalı 34, 45
Toroslar 45, 185
Toros tüneli 17, 18
Townshend (İngiliz Generali) 15, 331
Trabzon 22, 93, 102, 140, 157, 158, 159,
161, 344
Trakya 16, 38, 45, 91, 113, 125, 126, 129,
130, 315, 332, 333, 338, 375, 390,
399, 408

tren 27, 44, 117, 122, 174

Trikupis (General) 196, 197, 207, 224,
240, 241, 265, 315, 316, 358, 361,
364, 365, 366, 367, 369, 370, 372,
373, 376, 377, 390 General Trikupis
Grubu 240, 241

Tugay

4. Süvari Tugayı 193, 209, 211, 221,
224, 243
asayiş 100
bağımsız tugay 339
Dört aşiret Tugayı 161
Süvari Tugayı 147, 171, 209, 211, 221,
222, 224, 243

Tunus 392

Turgutlu 378, 379

Tutsak 10, 57, 73, 163, 166, 177, 183,
186, 207, 231, 236, 267, 277, 297,
368, 370, 372, 376, 377, 380, 384,
388, 397

Tümen

1. Tümen 31, 110, 193, 195, 196,
201, 203, 211, 221, 242, 330,
333, 334, 350, 356, 361, 364,
365, 369, 383, 384,
1. Süvari Tümeni 195, 209, 211, 221,
242, 357, 358, 365, 367
2. Tümen 89, 110, 193, 211, 222,
356, 357, 376, 391
2. Süvari Tümeni 147, 171, 177, 209,
211, 221, 223, 332, 362, 363,
366, 367, 398
3. Tümen 156, 161, 170, 185, 192,
193, 196, 226, 242, 370, 371
3. Kafkas Piyade Tümeni 221, 224,
230, 356, 359, 365, 370, 371, 372
3. Süvari Tümeni 148, 179, 195, 196,
199, 203, 221, 231, 333, 350,
373, 380
4. Tümen 171, 174, 176, 177, 178,
179, 181, 197, 198, 201, 211,
212, 207, 223, 224, 226, 231,
242, 246, 256, 264, 362, 365,
370, 388
4. Piyade Tümeni 195
5. Tümen 89, 185, 187, 188, 189,
193, 194, 198, 199, 211, 212,
226, 239, 241, 242, 245, 246,
349, 356, 358, 361, 362, 365,
366, 368, 370

5. Piyade Tümeni 212

5. Süvari Tümeni 212

6. Tümen 221, 243, 264, 281, 287,
321, 333, 350, 366, 377

6. Piyade Tümeni 333, 350

7. Tümen 193, 195, 196, 223, 224,
242, 245, 247, 330, 351, 358,
359, 364

8. Tümen 147, 179, 202, 211, 212,
224, 242, 264, 265, 281, 287,
321, 350, 356, 358, 359

9. Tümen 161, 162, 163, 166, 185,
187, 188, 189, 230, 239, 240,
242, 363, 366, 370

10. Tümeni 196, 197, 199, 202, 207,
223, 333

11. Tümen 89, 125, 177, 131, 161,
162, 171, 174, 176, 177, 178,
179, 185, 186, 195, 198, 199,
211, 221, 222, 224, 240, 242,
350, 356, 358, 361, 365, 371,
384, 388

12. Tümen 161, 162, 163, 222, 224,
349, 350, 356, 361, 362, 365,
368, 370, 373, 385

13. Tümen 211, 370

14. Tümen 243, 249, 250, 321, 356,
357, 359

14. Piyade Tümeni 332

14. Süvari Tümeni 221, 223, 227,
249, 330, 334, 351, 363, 367

15. Tümen 60, 221, 242, 255, 256,
351, 356, 359, 373

16. Tümen 334, 369, 375, 376, 385

17. Tümen 239, 264, 369, 375, 385

17. Piyade Tümeni 241, 333, 373

18. Tümen 240, 334, 349

23. Tümen 50, 60, 126, 130, 171,
209, 224, 242, 330, 351, 356,
359, 361, 365, 367, 368, 370,
371, 385

24. Tümen 127, 171, 172, 173, 174,
175, 176, 178, 180, 181, 195,
198, 202, 211, 212, 246, 254,
256, 368, 377

41. Tümen 185, 186, 189, 209, 212,
213, 242, 254, 349, 383, 385

56. Tümen 116, 126, 127,

57. Tümen 36, 43, 44, 47, 51, 110,
127, 144, 145, 171, 209, 221,

- 224, 242, 330, 351, 356, 359, 361, 373
61. Tümen 36, 45, 110, 126, 147, 148, 171, 173, 195, 196, 197, 203, 212, 242, 349, 359, 360, 363, 365, 366, 369, 370, 371, 372, 375, 376, 377, 385, 389
61. Piyade Tümeni 147, 171, 389
61. Tümen Süvari Keşif Bölüğü 370
- Adalar Tümeni 110, 176
- Bağimsız Piyade Tümeni 240
- Kafkas Tümeni 77, 113, 162, 224, 226, 230, 242, 357, 359, 365, 370, 371, 372.
- Mürettep Tümeni 221, 226, 243, 281
- Mürettep Süvari Tümeni 221, 243, 281, 373, 383,
- Tümenlerin Oklubalı 176
- Türbetepe 247
- Türk barış antlaşması 133
- Türk barış kurulu (Tevfik Paşa) 134
- Türk jandarması 398, 399
- Türk kuvvetleri 18, 47, 51, 171, 194, 220, 336, 394
- Türk-Yunan Savaşı 169
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 12, 25, 44, 102, 107, 113, 114, 127, 134, 144, 146, 151, 152, 157, 187, 191, 198, 206, 209, 212, 230, 231, 234, 235, 236, 242, 269, 293, 302, 315, 329, 364, 377, 397, 401, 402, 405
- hükümeti 127
- Türkiye sorunu 98
- Türkiye Sosyalist Partisi 37
- Türkmentepe 357, 359
- Uceymi Paşa 392
- Uçucular 293
- Ukrayna 276, 288, 401
- Ulubat gölü 384
- ulus savaşları 11, 65
- Ulusal Ant (Misak-ı Milli) 113, 165
- ulusal gizilgüç (potansiyel) 8
- Ulusal Kuvvetler 67, 121, 122, 148
- Uluslararası Kurul 40
- Urfa 73, 88, 90, 119, 120, 121, 122, 123, 185, 187, 188
- Urfa Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı 122
- Urla 33, 34, 35, 41, 49, 340, 379, 380
- Uryanî Zade Cemil Molla 115
- Uşak 23, 130, 131, 147, 170, 173, 195, 211, 222, 240, 324, 350, 351, 362, 367, 374, 376, 377
- Uşak Grubu 350, 351
- Uşak-Afyonkarahisar-Bolvadin çizgisi 216
- Uşnu 394
- Uzunbeyli 249
- Uzunçam 196
- üç heyet-i nasihayî (öğütleme kurulu) 97
- üç manda yönetimi 98
- Ümmetçilik 133
- Vahidettin Sultan 15, 53, 114
- Van 135, 159, 394
- Van gölü 135
- vapur 27, 31, 33, 385
- Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) 146
- Venezelos, Eleftros (Yunan Başbakanı) 22, 23, 31, 47, 169, 170, 314, 399, 404
- Vezirhan 333
- Vilayat-ı Sitte (Altı Vilayet) 16
- Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı 98
- Vlahopoulos (General) 222, 224
- von Der Goltz (General) 11
- Vükela Meclisi (Bakanlar Kurulu) 35, 83, 98
- Walder, David 277
- Wilson (Başkan) 22, 133
- Wilson İlkeleri 16, 22
- Yahudi Maşatlığı (Bahribaba Parkı) 44
- Yakındoğu Yardım fonu 156
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu 268
- Yakup Şevki Paşa (Subaşı) 69, 282, 295, 296, 298, 299, 319, 322, 323, 324, 360, 363
- Yalova 349
- yaralı 33, 121, 123, 163, 179, 183, 197, 201, 206, 207, 213, 231, 267, 268, 388
- Yavuz zırhlısı 25
- Yediyl Savaşları 3
- Yemen 17
- yeni bir Türk devleti 4, 9
- Yeni Dünya gazetesi 147
- Yenihan 127
- Yenikapı 334

Yenişehir 171, 172, 221

Yeşildağ 223

Yeşilorduculuk davası 69

Yıldırım Grubu 19

Yıldırım Ordular Grubu 18, 68

Yıldırım ve Şimşek halk taburları 123

Yıldırımkema (Küçükköy) 357

Yıldız 242

Yıldıztepe 245, 247

Yiğit Ordusu 34, 42, 44, 49

yitik 121, 388

Yozgat 125, 127, 130, 138, 140

Yörük Ali Efe 44

Yörükmezarı 354, 357

Yumruçal 197, 221, 226, 231, 232

Yunan

cephesi 212

harekât planı 172, 193, 240

hükümeti 24, 257

deniz müfrezesi 33

deniz piyade müfrezesi 42

Kızılhaç 32

Krallığı 169

Küçük Asya İşgal Ordusu 171

mandası 23

savaş gemileri 42, 380

taburu 42, 49

Yunan Alayı

3. Yunan Alayı 350

4. Yunan Alayı 356

5. Yunan Alayı 351

18. Yunan Alayı 380

23. Yunan Alayı 363

34. Yunan Alayı 211

35. Yunan Alayı 350

37. Yunan Alayı 357

49. Yunan Alayı 351

55. Yunan Alayı 333

Efzon alayı 206, 211

Girit Alayı 47

Yunan Grubu

Albay Plastras Grubu 378

General Frangos Grubu 365, 366, 367, 373, 374, 378

General Trikupis Grubu 240, 241, 366

Güney Grubu 335

Uşak Yunan Grubu 147

Yunan Kolordusu

1. Yunan Kolordusu 171, 179, 180, 194, 196, 209, 210, 226, 334, 350, 351, 362,

2. Yunan Kolordusu 247, 261, 350, 363, 373

3. Yunan kolordusu 202, 206, 207, 240, 285, 286, 330, 373, 374, 375, 383, 385, 388, 389

12. Yunan Kolordusu 262

Yunan Müfrezesi

Jiras Müfrezesi 384, 385

Yunan Tümeni

1. Yunan Tümeni 110, 245, 361

2. Yunan Tümeni 210, 211, 212, 334

3. Yunan Tümeni 196, 197, 198, 199, 201, 202, 232

4. Yunan Tümeni 356, 361, 365, 367, 376

5. Yunan Tümeni 376

7. Yunan Tümeni 198, 199, 201, 203, 207, 232, 361

9. Yunan Tümeni 365, 367

10. Yunan Tümeni 199, 201

11. Yunan Tümeni 210, 333, 385

12. Yunan Tümeni 389

13. Yunan Tümeni 210, 211, 389

15. Yunan Tümeni 369, 377, 389

İskeçe Yunan Tümeni 126

Yunan Süvari Tümeni 357, 378

Yunanistan 22, 23, 31, 87, 111, 130, 134,

135, 136, 169, 191, 219, 240, 301,

313, 314, 340, 375, 397, 399, 404

Yurt Ordusu 60

Yusuf İzzet Paşa (Met) 45, 115, 116, 117, 242, 259, 262

Yusuf Kemal (Tengirşek) 159, 301

Yüzyıl savaşları 3

Zafertepe 354, 371

Zafiri Papathanasius (Alb.) 31

Zap ırmağı 392, 393

Zebar aşireti 392

Zeki Doğan (Org.) 380

Zeki Paşa (Anadolu Müfettişi) 139

Zemzemiyiye 172, 178

Zevvaretepe 174, 199

zeybekler 73

Zeytin 190

Zile 127

Zinoviev 274

Ziraat Bankası 82

Ziraat Mektebi 152

Zivin 161

Kurtuluş Savaşımız... Kuva-yı Milliye'nin gayrinizami birlikleriyle başlayan ve yeniden yaratılan bir orduyla süren mucizevi bir askeri mücadele...

İstanbul Hükümeti'nin işgale kayıtsız kalmasıyla başlayıp, isyanlarla ve tehditlerle Milli Mücadele'ye engel olmasına uzanan bir iç siyasi mücadele...

Savaşa bulaşmamak için, bu savaşla ilgisi olmayan Yunanistan'ı Anadolu'ya süren İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletlerine karşı sürdürülen bir diplomasi ve dış siyaset seferberliği...

Çoğu zaman, doğasındaki destansı niteliğiyle ve öne çıkan kahramanlık öyküleriyle hatırlanan Kurtuluş Savaşı, bu kitapta başından sonuna eksiksiz öyküsüyle yer alıyor.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin yayınları ve belgeleri ile hazırlanan Kurtuluş Savaşı Tarihi, savaşı tüm yalınlığıyla ve bilimselliğe yaraşır bir nesnellikle anlatıyor.

Muharebeler, taktikler, manevralar ve iyi kumandanlık örnekleriyle örülü bir savaşın öyküsünü okuyanlar, bu mücadelenin arkasındaki ruhu daha da iyi anlama fırsatını yakalıyor.

Celâl Erikan (1906-1994), subay olan babasının görevli bulunduğu Kudüs'te doğdu. 1926'da Maltepe Piyade Okulu'ndan mezun olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'ne katıldı. 1936-38 yıllarında Fransız Harp Akademisi'ni tamamladı. Orduda çeşitli görev ve mevkilerde 35 yıl hizmet verdi. Harp Akademileri'nde harp tarihi öğretmenliği yaptı. Madrid ve Washington'da askeri ataşe, Paris'te NATO Türk müşavir heyeti başkanı olarak bulundu. MGK Genel Sekreteri oldu. 1961'de CENTO'daki görevinden tümgeneral rütbesiyle emekli oldu. Türk Dil Kurumu üyeliği yaptı. Atatürk'ün askerlik hayatına odaklanan biyografisi *Komutan Atatürk* de Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlandı.



KDV dahil fiyatı
24 TL